

Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti

Čavar, Ivana

Doctoral thesis / Disertacija

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

<https://doi.org/10.17234/diss.2024.215608>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:372835>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Ivana Čavar

**ULOGA PROFESIONALNE
SOCIJALIZACIJE U OBLIKOVANJU
POLITIČKIH VRIJEDNOSTI**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Ivana Čavar

**ULOGA PROFESIONALNE
SOCIJALIZACIJE U OBLIKOVANJU
POLITIČKIH VRIJEDNOSTI**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
dr.sc. Dragan Bagić, izv. prof.

Zagreb, 2024.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ivana Čavar

THE ROLE OF PROFESSIONAL SOCIALIZATION IN SHAPING POLITICAL VALUES

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor:
Associate Professor Dragan Bagić, PhD

Zagreb, 2024

Zahvale

Prvenstveno zahvaljujem svom mentoru, profesoru Draganu Bagiću, na usmjeravanju i pomoći u odabiru same teme disertacije te komentarima koji su je učinili kvalitetnijom i koherentnijom. Zahvalna sam i svim članovima komisije na odvojenom vremenu za njezino čitanje. Pritom posebno zahvaljujem profesorici Kseniji Klasnić na pažljivom pristupu istom i sugestijama pri završenoj doradi rada, ali i svim vrijednim savjetima tijekom konstrukcije upitnika i analize njime prikupljenih podataka. Na pomoći u konceptualnoj razradi, ali i prijateljskoj potpori, zahvalna sam profesorici Tijani Trako Poljak.

Na manje formalnoj, ali ništa manjoj, pomoći u statističkoj analizi, zahvaljujem i profesoru Hrvoju Cajneru. Hvala i ostalim članicama i članovima Zavoda za industrijsko inženjerstvo Fakulteta strojarstva i brodogradnje na podršci tijekom doktorskog studija, a posebice Ani Kelemen, Maji Trstenjak i Nataši Tošanović na svim kavama na kojima je on bio glavna tema.

Osim kolega sa Zavoda, veliku zahvalnost dugujem i onima s kojima sam dijelila iskustvo doktorskog studija. Stoga, hvala Luki Bulianu, Mateji Čehulić i Nadji Čekolj na dijeljenim traumama. Nadji i Mateji hvala na svim informacijama zbog kojih nisam morala pročitati niti jedan pravilnik, a Luki hvala na tome što je zajednički rad i studiranje učinio najzabavnijim i najjednostavnijim iskustvom, i onda kad to nikako nije bilo.

Veliku zahvalnost na kolegijalnosti i izlasku u susret dugujem i prodekanima za nastavu istraživanjem obuhvaćenih fakulteta, njihovim službama i profesorima koji su omogućili provođenje ovog istraživanja. Posebno zahvaljujem i svim studenticama i studentima koji su ispunili upitnik. Bez njihovog vrijednog doprinosa ovog rada ne bi ni bilo.

Vrijedan doprinos radu svakako je i onaj Petre Jurič koja je, osim što je jedna od rijetkih osoba koja ga je uistinu i pročitala, bila i ta koja me od njega odvajala kad ni sama nisam shvaćala da mi treba pauza. Hvala joj što je pokazala obzir i strpljenje koji nadilaze opis „posla“ prijateljice.

Rad su pročitali te, točnije, nadzirali svako napisano slovo i moji Micka i Glista pa zahvaljujem i njima na svim danima i noćima provedenim sa mnom uz laptop.

Na kraju, najveća zahvala ide mojim roditeljima, Andi i Dragi, te sestri Ani na neiscrpoj potpori i razumijevanju tijekom cijelog mog obrazovanja, a posebice u (p)održavanju odluke upisa doktorskog studija. Hvala im na beskrajnoj ljubavi i podnošenju svih emocionalnih stanja koje je ta odluka izazvala, ali i na tome što su mi, svatko na svoj način, omogućili laboratorijske uvjete pisanja disertacije te dali sve od sebe da me sitnice ne ometaju. Konačno, hvala mom nećaku Dominiku koji me u samo godinu dana svog postojanja naučio da je sve sitnica.

Informacije o mentoru

Prof. dr. sc. Dragan Bagić rođen je u Gradačcu 1977. godine. Osnovnu školu pohađao je u Gradačcu i Zagrebu, a gimnaziju u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2004. godine diplomirao je sociologiju, a 2010. godine na istom je fakultetu stekao akademski stupanj doktora znanosti obranom disertacije pod naslovom „Sustav industrijskih odnosa u Republici Hrvatskoj: hrvatski sindikati između društvene integracije i tržišnog sukoba“.

Od 2000. godine radio je kao istraživač u agenciji za istraživanje tržišta i javnog mnijenja Puls, a od 2002. u istoj je agenciji postao voditelj odjela za istraživanja javnog mnijenja i primijenjena društvena istraživanja. Tu je funkciju obnašao do 2004. godine kada se zapošljava kao znanstveni novak na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, na kojem 2010. postaje viši asistent, 2011. docent te 2017. izvanredni profesor. Na preddiplomskom studiju sociologije nositelj je obveznog kolegija Klasične sociološke teorije 2 i, a na diplomskom izbornih kolegija Industrijski odnosi i radnička participacija, Sociologija politike i Primijenjena sociologija. Uz nastavnu djelatnost, na Odsjeku za sociologiju obavljao je i različite upravne dužnosti, a od 2017. do 2020. godine obnašao je dužnost prodekana za znanost i međunarodnu suradnju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Tijekom svoje je karijere vodio te kao vanjski savjetnik sudjelovao u velikom broju stručnih i znanstvenih projekata. Urednik je jedne i autor četiri znanstvene monografije, od kojih su tri napisane u koautorstvu, objavio je preko 30 znanstvenih radova i poglavlja u knjigama te održao gotovo 20 izlaganja na domaćim i međunarodnim skupovima.

Sažetak

Rad istražuje povezanost rane profesionalne socijalizacije i njome formiranog profesionalnog identiteta s političkim vrijednostima. Pritom se na studentima prve i posljednje godine odabranih studijskih programa nastojalo utvrditi razvijenost i razlike u njihovoj identifikaciji s profesijom te ispitati postojanje njezina utjecaja na promjenu političkih vrijednosti. Pregledom istraživanja baziranih na identitetskoj i teoriji socijalnog identiteta definirano je osam dimenzija profesionalnog identiteta (samokategorizacija, istaknutost, važnost, predanost, ponašanje, prepoznatost i očekivanja drugih, zadovoljstvo i viđenje grupe te ekstrinzične nagrade), dok je pregledom istraživanja vrijednosti izdvojeno šest temeljnih političkih (ekonomski liberalizam, egalitarizam, politički autoritarizam, nacionalni ekskluzivizam, moralni tradicionalizam i rodni konzervativizam). Iz tih su dimenzija konstruirana dva dijela upitnika koji su, uz treći kojim su prikupljani podaci o sociodemografskim obilježjima i primarnoj profesionalnoj i političkoj socijalizaciji studenata, činili instrument istraživanja koje je provedeno 2021. na prigodnom uzorku od 689 studenata Pravnog, Medicinskog, Fakulteta strojarstva i brodogradnje i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Faktorska analiza upitnika profesionalnog identiteta rezultirala je četirima faktorima (zadovoljstvo i afektivna predanost, ekstrinzične nagrade, samokategorizacija i interakcijska predanost), a ona političkih vrijednosti isključivanjem skale političkog autoritarizma zbog nezadovoljavajućih metrijskih karakteristika. Analiza studentskih rezultata na aditivnim skalama konstruiranim iz zadržanih faktora utvrdila je njihov generalno razvijen profesionalni identitet, a najviše aspekte zadovoljstva i afektivne predanosti, zatim ekstrinzičnih nagrada i interakcijske predanosti, a najmanje samokategorizacije. Na skalama političkih vrijednosti, studenti uglavnom pokazuju liberalan svjetonazor, pri čemu najveću sklonost pokazuju egalitarizmu, neutralni su po pitanju ekonomskog liberalizma, a neskloni nacionalnom ekskluzivizmu, moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu, kojeg najmanje podržavaju. Razlike u studentskoj identifikaciji s profesijom utvrđene su ovisno o godini i studijskom usmjerenju, a one političkih vrijednosti samo prema usmjerenju. Iako se tijekom profesionalne socijalizacije na studiju može utvrditi jačanje profesionalnog identiteta, on je djelomično razvijen i pri samom ulasku u profesionalno obrazovanje, kao što su to i studentske političke vrijednosti. Studenti, dakle, prema ranije formiranom profesionalnom identitetu i vrijednostima odabiru studij i profesiju, iz čega slijedi da profesionalna socijalizacija tijekom samog studija ne utječe na političke vrijednosti.

Ključne riječi: profesionalna socijalizacija, identifikacija s budućom profesijom, Sveučilište u Zagrebu, odabrana studijska usmjerenja, političke vrijednosti, studenti prve i posljednje godine

Extended abstract

This thesis explores the correlations between early professional socialization, professional identity it constructs, and political values. The research focuses on establishing the extent of professional identification of freshmen and seniors in selected fields of study (medicine, law, mechanical engineering, and language studies), determining the differences in their professional identities, and examining the extent of its influence on the persistence, strengthening or change of political values. In this way, the thesis makes three scientific contributions: conceptual, methodological, and empirical. The first relates to the theoretical elaboration of the concepts of professional socialization and professional identity, but also to the effort to provide a systematic review of political values. The methodological contribution of the dissertation lies in the operationalization and construction of instruments for measuring professional identity and political values, while the results of the conducted research on students' professional socialization and political values constitute its empirical contribution.

Since previous research on professional socialization and identity has mainly focused on specific professions and occupations, defining and conceptualizing them in a narrow and profession-specific way, rarely using sociological, psychological or even social-psychological approaches, the conceptual contribution of this dissertation lies primarily in defining and developing a general concept of professional identity, i.e. one that can be universally applied to any profession. This has been done through an integrated approach of two theoretical perspectives: the social-psychological social identity theory, which is based on the theory of social categorization and sees the basis of identification in the group, and the microsociological identity theory, which is based on symbolic interactionism and sees the role as the basis of identification. The former, therefore, sees the process of identification as one where individuals merge themselves with a certain group by adopting the behaviors and attitudes characteristic to that group, while the latter sees it as the merging of the individual with a certain role and the assumption of the meanings and expectations associated with it.

The resulting conceptual model, made by synthesizing the two approaches, enables a twofold insight. Firstly, it gives insight into the totality of dimensions that make up an individual's identification with a professional group. Secondly, it shows how the interaction of the way in which individuals' commitment to the role of one identity in relation to other identities and their self-definition in the context of a particular group directs their actions and attitudes.

The application of this process of identification led to the expectation that professional identity will influence political values, whose definition and taxonomic overview constitutes the second conceptual contribution of this thesis. Through review of previous domestic and international political science, sociological, and social-psychological research and through comparison of the scope and content of the political values that have emerged from it, a “list” of six fundamental values has been constructed and conceptually elaborated. Those values included economic liberalism, egalitarianism, political authoritarianism, national exclusivism, moral traditionalism, and gender conservatism.

The methodological contribution of this dissertation was achieved by operationalizing the developed concepts of professional identity and political values and constructing instruments designed to measure them. From a review of 14 studies of different identities based on social identity theory or identity theory eight dimensions of professional identity emerged, measured by a total of 31 items: self-categorization (three items), salience (four items), prominence (two items), commitment (seven items), behavior (one item), recognition and expectations of others (two items), satisfaction and group perception (six items) and extrinsic rewards (six items). Similarly, a review of 10 studies of value orientations resulted in six scales of political values, which were measured with a total of 29 items. Scales of economic liberalism, egalitarianism, national exclusivism and gender conservatism measured with four items each, the political authoritarianism scale with six items, and the moral traditionalism scale with seven items.

The constructed scales of professional identity and political values were used in a study conducted on freshmen and senior students at four faculties of the University of Zagreb (Faculty of Law, Faculty of Medicine, Faculty of Humanities and Social Sciences, and Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture). Before the analysis of students results, the validation of scales was carried out by principal component analysis and reliability testing. A notable difference regarding the two mentioned instruments lies in the assumption of interconnectedness of its dimensions in case of the first one, and the absence of such a theoretical-conceptual premise in the second instrument. That led to the principal component analysis being carried out on all the items at once when testing the professional identity instrument, and separately (analyzing each scale individually) when testing the political values instrument. The factor analysis conducted on the instrument designed to measure professional identity resulted in four latent dimensions with satisfactory metric characteristics comprised by a total of 20 items. Considering the elimination of 11 items, some theoretical-conceptual dimensions were grouped, some separated, and some removed. The final instrument of

professional identity consists of the dimensions of satisfaction and affective commitment (eight items), extrinsic rewards (five items), self-categorization (four items) and interactional commitment (three items). A principal component analysis of the political identity scales revealed five scales with satisfactory metric characteristics, while one, that of political authoritarianism, due to its low reliability, proved not to be a valid instrument for measuring that construct. The final instrument of political values consists of 18 items distributed across the scales of economic liberalism (three items), egalitarianism (three items), national exclusivism (four items), moral traditionalism (four items) and gender conservatism (four items).

The empirical contribution of this dissertation arises from the study conducted on freshmen and senior students of four programs itself. The analyses of its results included t-tests, analysis of variance, and multiple linear regressions, with year and type of program, as well as sociodemographic characteristics of the respondents and those related to their early professional and political socialization, set as independent variables, and additive variables constructed from the retained latent dimensions of professional identity and scales of political values as dependent variables.

While focusing on the findings related to the professional identity of students, it can be concluded that it is generally developed and present, with its most pronounced aspect being the satisfaction and affective commitment, followed by extrinsic rewards, somewhat less the interactional commitment, and self-categorization being the least pronounced. This suggests that students generally express the greatest pride and satisfaction with their chosen study course and future profession, positively evaluate its members and future colleagues, but also believe that they are achieving their goals at their college, see it as useful for the future, and express willingness and desire to continue their professional education and improvement. In addition, students see their future professions as prestigious and influential in society, and associate them with financial rewards and well-paying jobs. Since they express somewhat less interactional commitment, it can be concluded that surveyed students generally spend the same amount of time with their friends at the college and outside of it, and feel the same level of closeness to them. Finally, students identify themselves as members of their profession to the least extent and also emphasize the importance of being seen as such by people close to them the least.

The study also found differences in the expression of professional identity among students depending on the year and course of study they are attending. Thus, freshmen of all faculties express greater satisfaction and affective commitment to the future profession, as well as the

perception of extrinsic rewards obtained by belonging to that profession, while the seniors express a higher level of self-categorization as members of their profession and greater interactional commitment. As for the differences between courses of study, it can be concluded that medical students show the greatest satisfaction and affective commitment, perception of extrinsic rewards, and interactional commitment, but also the lowest level of self-categorization, followed by students of the Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture. The greatest tendency for self-categorization is expressed by students of the Faculty of Humanities and Social Sciences, who also show the lowest expectations of extrinsic rewards associated with the future profession, followed by the law students, who in turn express lowest levels of satisfaction and affective and interactional commitment.

Regarding the students' political values, it can be concluded that they generally express a greater inclination towards more liberal and left-wing views. Thus, they show the greatest tendency towards egalitarianism, are neutral on the issue of economic liberalism, and are generally opposed to national exclusivism, moral traditionalism, and gender conservatism, with the latter gaining their least support. This suggests that most students believe that it is the task of the government and society to ensure equal quality-of-life and economic opportunities for everyone by reducing wage gaps. They are undecided on the need for state interventionism and progress based on private companies operating in the free market, while they express somewhat milder disagreement with statements related to the ban on an official use of minority languages, the promotion of greater rights for Croats over minorities, and the emphasis on the preservation of national identity as a main governmental goal. They express somewhat greater disagreement with the rejection of people of different lifestyles and sexual orientation, and the emphasis on the importance of traditional family patterns and respect for parental authority, while they express the least support for traditional gender divisions of labor in both the labor market and households and for the patriarchal view of the man as the sole provider for the family.

Differences in the acceptance of political values among students were also found depending on the course, but not the year of study. Although the political values of students are generally liberal and do not differ between the first and last year of the same studies, they differ between the faculties themselves. Thus, students of the Faculty of Humanities and Social Sciences, who express the greatest tendency towards egalitarianism, and the least towards economic liberalism, national exclusivism, moral traditionalism, and gender conservatism, are the most liberal. Students of Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture were, on the other hand, the least liberal since their support for the latter values is the greatest, and that of

egalitarianism is the lowest. Law students are closer to those of the Faculty of Humanities and Social Sciences in all political values, except for moral traditionalism, while medicine students are close to them in terms of their inclinations towards economic liberalism and national exclusivism. In the case of egalitarianism and moral traditionalism values they are, however, closer to students of the Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture.

Finally, focusing on the research questions and hypotheses, this study found that college is indeed a factor in professional socialization during which the strengthening of professional identity is established, more specifically self-categorization and interactional commitment to the profession and its members. The expression of professional identity itself and its dimensions differs between faculties and professions. Although professional socialization during college does occur, it does not affect the homogenization of political values of members of the same course of study, nor the heterogenization of those of different ones. Differences in political values among students of the same faculty do not decrease over the years, and those of different faculties do not increase. In addition, the influence of professional identity itself on students' political values is far weaker than that of the course of study and gender, while the influence of students' sociodemographic and early socialization background doesn't diminish during their studies. Although greater heterogeneity among seniors of different faculties was not found compared to freshmen students on any political values, it is certainly generally present, which confirms the existence of differences in political values between different professions.

The expected outcome of the study, namely to establish different professional identity construction on different studies, was achieved. However, the expected subsequent convergence of students' political values to those of the expected professional role and professional group was not confirmed. Although it can be argued that professional identity strengthens during early professional socialization experienced in college, it is also clear that it is already developed when entering professional education. In addition to their already developed aspects of professional identity during college enrolment, students also enter higher education with already formed political values and attitudes, according to which they choose their study and profession. Therefore, this study provides more support for the theory of self-selection than the theory of socialization. Finally, the study confirmed the findings on the liberal worldview of the highly educated, but also proven the existence of differences within that group based on different professional and disciplinary orientations.

Keywords: professional socialization, identification with future profession, University of Zagreb, selected study fields, political values, first and last year students

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Povod istraživanju – postavljanje problema	1
2. SOCIOLOGIJA PROFESIJA – TEORIJSKE PERSPEKTIVE I DEFINIRANJE PODRUČJA	4
2.1. Klasične teorije – začetak istraživanja profesija u sociologiji	5
2.2. Osnovne istraživačke struje u sociologiji profesija	6
2.2.1. Funkcionalizam i profesija (1930-1970)	7
2.2.2. Interakcionizam i profesionalizacija (1960-1980)	9
2.2.3. Društveni konflikt i profesionalizam (1980-1990).....	12
2.3. Zamiranje područja ili period reevaluacije	14
2.4. Mikro studije pojedinih profesija.....	16
3. SOCIJALIZACIJA – RAZVOJ IDENTITETA I USVAJANJE VRIJEDNOSTI.....	19
3.1. Profesionalna socijalizacija.....	21
3.1.1. Rana profesionalna socijalizacija	22
4. IDENTITET – DIFERENCIRAJUĆE VRIJEDNOSTI OSOBE ILI GRUPE	25
4.1. Socijalni identitet	26
4.2. Teoretske perspektive istraživanja identiteta	27
4.2.1. Identitetska teorija	27
4.2.2. Teorija socijalnog identiteta	31
4.2.3. Sinteza dvaju pristupa	34
4.3. Profesionalni identitet	36
4.3.1. Profesionalni identitet tijekom studija.....	38
4.3.2. Čimbenici formiranja profesionalnog identiteta.....	39
5. STABILNE ODREDNICE POLITIČKOG PONAŠANJA	42
5.1. Teorije političkog ponašanja.....	43
5.1.1. Političko ekonomski pristup	44
5.1.2. Političko psihološki pristup	46
5.1.3. Političko sociološki pristup	48
6. POLITIČKE VRIJEDNOSTI	53
6.1. Vrijednosti kao koncept u sociologiji	54
6.2. Definicija vrijednosti i njihovo razlikovanje od srodnih koncepata	56
6.3. Političke vrijednosti – teorijsko određenje i distinkcija od stavova i ideologije	59
6.4. Sadržaj i broj političkih vrijednosti	60
6.4.1. Pregled dosadašnjih istraživanja političkih vrijednosti	61
6.4.2. Istraživanja političkih vrijednosti u Hrvatskoj	74
7. PROFESIONALNA SOCIJALIZACIJA I VRIJEDNOSTI.....	87
7.1. Formiranje, opstojnost i promjena vrijednosti	87
7.2. Socijalizacija vs. teorija samoodabira.....	88
7.3. Utjecaj profesionalne socijalizacije na političke vrijednosti	89

7.4. Ciljevi, hipoteze i očekivani doprinos rada.....	91
8. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	93
8.1. Istraživana populacija i predviđeni uzorak	93
8.2. Etičke implikacije	95
8.3. Prikupljanje podataka	96
8.3.1. Neke specifičnosti provedbe istraživanja prema fakultetima.....	98
8.3.2. Postavke online upitnika	99
8.4. Mjerni instrumenti	101
8.4.1. Prvi dio upitnika – mjerenje profesionalnog identiteta	101
8.4.2. Drugi dio upitnika – mjerenje političkih vrijednosti	113
8.4.3. Treći dio upitnika – sociodemografske karakteristike i primarna socijalizacija	121
8.5. Realizirani uzorak	125
8.5.1. Usporedba realiziranog uzorka s predviđenim	133
8.6. Statistička obrada i analiza podataka	134
9. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA	137
9.1. Pregled studentskih odgovora i metrijskih karakteristika konstruiranih skala	138
9.1.1. Profesionalni identitet.....	138
9.1.2. Političke vrijednosti.....	160
9.1.3. Primarna socijalizacija	177
9.2. Studij kao čimbenik profesionalne socijalizacije.....	184
9.2.1. Profesionalna socijalizacija studenata na prvoj i posljednjoj godini.....	184
9.3. Studijsko usmjerenje kao čimbenik različite profesionalne socijalizacije.....	186
9.3.1. Profesionalna socijalizacija studenata različitih studija	187
9.3.2. Primarna profesionalna socijalizacija studenata različitih studija.....	190
9.4. Homogenizacija političkih vrijednosti kao posljedica profesionalne socijalizacije	193
9.4.1. Političke vrijednosti studenata na prvoj i posljednjoj godini	194
9.4.2. Političko samopozicioniranje studenata na prvoj i posljednjoj godini.....	198
9.5. Političke vrijednosti prema studijskom usmjerenju	199
9.5.1. Političke vrijednosti studenata različitih studija.....	200
9.5.2. Političke vrijednosti studenata različitih studija na prvoj i posljednjoj godini ...	203
9.5.3. Političko samopozicioniranje studenata različitih studija	207
9.6. Odrednice političkih vrijednosti studenata	208
9.6.1. Sociodemografske karakteristike i primarna politička socijalizacija kao odrednice političkih vrijednosti studenata	209
9.6.2. Godina studija kao odrednica političkih vrijednosti studenata	218
9.6.3. Studijsko usmjerenje kao odrednica političkih vrijednosti studenata	220
9.6.4. Profesionalna socijalizacija kao odrednica političkih vrijednosti studenata	223
10. RASPRAVA	228
10.1. Zaključni osvrt na osnovne nalaze disertacije	228
10.1.1. Evaluacija upitnika profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti.....	228
10.1.2. Profesionalna socijalizacija na studiju i ranije	230
10.1.3. Politička socijalizacija na studiju ili samoselekcija	232
10.2. Ograničenja rada i preporuke za buduća istraživanja	235

11. ZAKLJUČAK.....	238
LITERATURA	243
PRILOZI.....	253
ŽIVOTOPIS.....	284

1. UVOD

Kako se iz samog naslova ove disertacije može iščitati, njezin je osnovni fokus istraživanje i utvrđivanje povezanosti rane profesionalne socijalizacije, odnosno njome konstruiranog profesionalnog identiteta, s političkim vrijednostima. Prije nego što se iznese teorijski okvir te definiraju osnovni koncepti od kojih se u disertaciji polazi, u ovom će se uvodnom dijelu prvo ukratko iznijeti sam povod njezinu istraživanju, odnosno fenomen koji je poslužio kao svojevrsna inspiracija za bavljenje ovom do sada neistraženom tematikom.

1.1. Povod istraživanju – postavljanje problema

Interes društvenih znanstvenika za objašnjavanje veze između identiteta i politike posljednjih je desetljeća u porastu, a razumijevanje identifikacije različitih skupina shvaća se kao značajno za uvid u njihovo političko ponašanje. U tom se kontekstu najčešće ispitala uloga rasnog, etničkog, religijskog te rodnog identiteta (Lewis-Beck i sur., 2008; Miller i sur., 1981; Simon i Klandermans, 2001; prema Huddy, 2013), i to pretežno u multikulturnim društvima, poput američkog. Istraživanja takve uloge identiteta u vidu predikcije političkog ponašanja u Hrvatskoj, logično, nisu bila aktualna. Uloga različitih identiteta u formiranju političkog ponašanja te preferencija i vrijednosti sociodemografskih grupa, poput društvenog statusa, dobi, zanimanja ili bračnog statusa, istraživala su se znatno rjeđe, a njihov se utjecaj na isto pokazao kao umjeren i malen (Dalton 1996; Lewis-Becket i sur., 2008; Huddy i sur., 2008; Wattenberg, 2008). Zanimljivo je da su u Hrvatskoj i ovakva istraživanja vrlo rijetka.

Ipak, sama tematika izbora i raspodjele glasova na istima u znanstvenoj je i stručnoj literaturi u Hrvatskoj prilično rasprostranjena. Česta su istraživanja izlaznosti na izbore i njezinih uzroka, udjela podrške glasača određenim stranačkim opcijama pa čak i usporedbe karakteristika birača pojedinih stranaka na jednim ili dvama izborima. Njihov fokus međutim ne uključuje koncept identiteta, već se zadržava na ispitivanju sociodemografskih, ideoloških i vrijednosno-stavovskih karakteristika birača te njihovoj percepciji stranaka ili (aktualnih) problema, i to najčešće kroz utvrđivanje njihova zasebna utjecaja na stranačka opredjeljenja birača, a rijetko njihovom kombinacijom.

Kako sam utjecaj identiteta na političke vrijednosti ili samo biračko opredjeljenje u Hrvatskoj nije bio analiziran, u nastavku će se ponuditi kratak prikaz dosadašnjih istraživanja vezanih uz povezanost obrazovanja i zanimanja s nekim političkim stavovima birača u Hrvatskoj, koji će

se zatim uvjetno tumačiti kao potencijalni indikatori utjecaja profesionalnog identiteta na formiranje političkih vrijednosti i stavova. Upravo su spomenuti indikatori prvenstveno bili i svojevrsan poticaj istraživačkih pitanja ove disertacije, koja počivaju upravo u traženju uzroka i objašnjenju tih utvrđenih i konstantnih korelacija.

Iako variraju u pridavanoj važnosti i uspješnosti predviđanja političkog i stranačkog opredjeljenja, mnoga istraživanja (Converse, 1972; Miller, 1992; Miller i Shanks, 1996; Rosenstone i Hansen, 1993; Verba i sur., 1995; Lewis-Beck i sur., 2008; prema Burden, 2009) ukazuju na postojanje značajnih statističkih razlika između birača ovisno o njihovom stupnju obrazovanja. Za istim ne zaostaju ni domaća istraživanja, u kojima se također kroz godine stupanj obrazovanja pokazuje kao stalan indikator biračkog opredjeljenja. Tako već najranija istraživanja političkih odluka u Hrvatskoj govore o jasnoj pravilnosti obrazovne strukture ispitanika, pri čemu se manje obrazovani grupiraju unutar kategorija neodlučnih i desnih birača, a oni obrazovaniji unutar kategorija centra i lijevih (Rimac, 1992:269). Istraživanja su također pokazala da je i utjecaj ideoloških odrednica na stranačku naklonost veći kod visoko obrazovanih (Milas i Rimac, 1994). Osim orijentacije birača, istraživanja su utvrdila da će obrazovanje utjecati i na izbor stranke pa će primjerice one lijeve imati znatno veću potporu kod obrazovanih ispitanika, dok će desnije to imati kod ispitanika koji nemaju formalno stečeno obrazovanje ili imaju završenu samo osnovnu školu (Bagić, 2007). Čak i u slučaju fluktuacije birača, obrazovanje se pokazalo kao dobar prediktor „razmjene“ birača među strankama. Tako je npr. istraživanje iz 2000. godine utvrdilo da je odljev visokoobrazovanih birača HDZ-a išao u smjeru stranaka lijevog političkog spektra (SDP-a i HSLS-a), dok je onih niže obrazovanih išao u smjeru one desnog, odnosno HSS-a (Milas, 2000; prema Lamza Posavec, 2000:445). Istraživanja također utvrđuju i razlike u prihvaćanju određenih političkih uvjerenja temeljem stupnja obrazovanja pa će primjerice etnocentričnom klerikalizmu najskloniji biti oni s nezavršenom osnovnom školom, dok će mu najmanje skloni biti oni sa završenom višom školom, fakultetom ili doktoratom znanosti (Čulig, 2005:124-125).

Osim obrazovanja, istraživanja utvrđuju i povezanost stranačke preferencije i zanimanja birača pa tako neka navode isticanje glasača centra kao onih koji su češće studenti i zaposleni, dok su glasači desnice zastupljeniji među poljoprivrednicima, domaćicama i umirovljenicima (Rimac, 1992:269-270). Slični su nalazi i istraživanja koja su utvrdila razlike u stranačkim preferencijama ovisno o vrsti zaposlenja. Tako stranke desnog spektra uživaju veću potporu NKV radnika, domaćica, poljoprivrednika i obrtnika, dok one lijevog u svom biračkom tijelu

imaju najveći udio stručnjaka, intelektualaca, menadžera, službenika, učenika i studenata, a zanimljivo i umirovljenika (Zakošek, 1994; Bagić, 2007).

Dosadašnja objašnjenja spomenutih korelacija obrazovanja i zaposlenja s biračkom odlukom uglavnom su bila usmjerena na razloge vezane uz slabiju informiranost lošije obrazovanih birača, zbog koje su ili neodlučni pa ne izlaze na izbore ili su konzervativni pa odabiru stranku na vlasti (Rimac, 1992). Navodi se također i da visokoobrazovani jasno raspoznaju ideološke attribute stranaka te percipiraju političku scenu temeljem racionalnih kriterija ideološkog razvrstavanja, dok niže obrazovni, koji čine znatno heterogeniju skupinu, to čine prema različitim idiosinkratičnim kriterijima (Milas i Rimac, 1994). Ostala objašnjenja raspodjele birača prema stupnju obrazovanja i zanimanju te njezinih specifičnosti u Hrvatskoj, koje uključuju nedostatak podrške radničke klase lijevim strankama (Bagić, 2007), usmjerena su na same stranke i njihove načine mobilizacije birača. Tako npr. Zakošek (1994) strukturu birača HDZ-a koju, kako je već navedeno, uglavnom čine osobe nižeg obrazovanja koje su nezaposlene ili obavljaju nisko kvalificirana zanimanja, objašnjava populističkim stilom mobilizacije birača tipičnim za tu stranku.

Ponuđena objašnjenja razlika među biračima prema obrazovanju i zaposlenju više idu u prilog objašnjenju toga da će obrazovaniji lakše raspoznavati orijentaciju i ideološko stajalište pojedinih stranki te da će racionalnije birati, no što zapravo odgovaraju na pitanje zašto obrazovaniji i stručnjaci biraju tako kako biraju i zašto su skloniji opredijeliti se za lijeve političke opcije, odnosno zašto se njihovi stavovi mogu okarakterizirati kao više lijevi od onih niskoobrazovanih koji obavljaju zanimanja koja zahtijevaju manje ili nikakve kvalifikacije.

Upravo stoga bi bilo korisno dublje ispitati već dokazane indikatore koji su se pokazali dobrim prediktorima stranačkog i ideološkog opredjeljenja te uvidjeti njihovu pozadinu, čemu bi pomicanje fokusa prema identitetskom pristupu moglo doprinijeti. Iz navedenog proizlazi i teza o potencijalnom utjecaju profesionalnog identiteta u pozadini navedene korelacije, točnije o njegovoj ulozi u oblikovanju političkih vrijednosti, a zatim i političkih stavova, koja će se u obrađivati u ovoj disertaciji.

2. SOCIOLOGIJA PROFESIJA – TEORIJSKE PERSPEKTIVE I DEFINIRANJE PODRUČJA

Iako za sam koncept profesije, kao što će se detaljnije opisati u nastavku, nema općepriznate definicije te u znanstvenoj zajednici postoje prijemori oko toga što je uopće razlikuje od zanimanja, ono što se može sa sigurnošću reći je to da se korijeni istraživanja profesije, ali i profesionalizacije i profesionalizma, nalazi u sociologiji (Nolin, 2008: 9) unutar koje se, upravo na temelju uspostavljanja distinkcije između zanimanja i profesije, razvija sociologija profesija kao zasebna disciplina unutar sociologije rada (Monteiro, 2015: 47). Njezin uspon možemo smjestiti u 1950-e i 1960-e godine (Evetts, 2006, 2014) kada se nastojalo utvrditi karakteristike profesije, ali i razjasniti njezine razlike u odnosu na zanimanje, pri čemu se većina istraživača fokusirala na istraživanje specifičnih profesija te karakteristika njihovih predstavnika. Neki su pritom u potpunosti zaobišli pružanje definicije profesije usmjerivši se na nabrojanje relevantnih grupa zanimanja koje se mogu nazivati profesijama, dok su drugi pak neslogu oko definicije profesije iskoristili kako bi osporili posebno izučavanje profesije kao takve, izjednačavajući je s pojmom zanimanja (Evetts, 2006: 135). Unatoč kontrastnoj, pa čak i kontradiktornoj, uporabi pojma profesije u sociološkoj literaturi (Evetts, 2003: 399), ali i, prema nekim autorima, periodu zamiranja područja sociologije profesija nakon 2000. godine i smrti profesionalizma (Broadbent i sur., 1997; Krause, 1996; Kritzer, 1999; Nolin, 2008; prema Švarc, 2015), sociološki su radovi, ali i oni drugih društvenih znanosti, vezani uz istraživanje profesija i profesionalizma posljednjih 15 godina sve brojniji (Scopus, 2020).

Upravo će razvoj i pregled povijesti istraživanja unutar te discipline, a time i pregled osnovnih pomaka u definiranju profesije i njezina razlikovanja od pojma zanimanja, biti tema ovog poglavlja. Pritom će se započeti od kratkog pregleda klasičnih teorija Durkheima (1893) i Webera (1922) koje čine teorijski temelj za izučavanje profesija u sociologiji, nakon čega će se prikazati različite struje unutar sociologije profesija, kao i njezine različite definicije te istraživački fokusi kroz razdoblja njihove prevalencije. Zatim će se predstaviti i fokus recentnih istraživanja te, zaključno i prezentirati koncept profesije od kojeg će se polaziti u ovoj disertaciji.

2.1. Klasične teorije – začetak istraživanja profesija u sociologiji

Teorijsko ishodište za izučavanje profesije proizlazi iz podjele rada kojom se objašnjavaju procesi usložnjavanja društvene strukture, a koja počiva na Durkheimovom (1893) razlikovanju tradicionalnih (slaba podjela rada i mehanička solidarnost) i suvremenih društava (visoka podjela rada i organska solidarnosti). Visoka podjela rada i njome prouzročena sve značajnija uloga znanja dovode do stvaranja socijalne grupe koja je njegov nositelj – profesionalaca (navedeno u Šporer, 1990: 9). Ista je skupina, prema Durkheimu, trebala predstavljati i prototip moralnog poretka te rješenje anomije kroz postojanje profesionalnih udruženja kao dobrovoljnih organizacija koje upravljaju praktičnim aktivnostima pojedinih profesija s jasno uspostavljenim kodeksom ponašanja te osjećajem dužnosti i odgovornosti prema zajednici (Haralambos i Holborn, 2002: 693). Takva udruženja, dakle, putem kontrole i obrazovanja promiču stručnu sposobnost i profesionalnu etiku altruizma i obzirnosti, uz ovlast zabrane rada pojedincima koji ih krše. Profesionalci, prema navedenom, ne rade za vlastitu, već za korist društva općenito, a zbog takvog važnog doprinosa imaju visoka primanja i ugled (Haralambos i Holborn, 2002).

Različit ugled i primanja različitih profesionalnih skupina naglašavao je i Max Weber, koji je, uz ostale statusne skupine, naveo i zanimanja kao ona kojima su pridružene različite količine prestiža i cijenjenosti u društvu. Prema tome pripadnici neke profesije nagrađeni su sličnom količinom društvene časti te dijele istu statusnu situaciju, odnosno „imaju sličan životni stil, identificiraju se i osjećaju da pripadaju svojoj statusnoj skupini i često su restriktivni u načinima na koje autsajderi mogu stupati u interakciju s njima“ (Haralambos i Holborn, 2002: 37). Ipak, iz navedenog upravo i slijedi osnovna razlika Weberova i Durkheimova, a time i funkcionalističkog i weberijanskog pristupa i shvaćanja profesijama te viđenju njihove uloge.

Funkcionalistički pristup tako polazi od toga da ulazak u profesiju iziskuje niz sustavnih i općenitih znanja koja se primjenjuju na niz problema. On podrazumijeva i brigu profesionalaca za interese društva, a ne one vlastite, što je i osigurano postojanjem etičkog kodeksa kojeg donose i mijenjaju profesionalne udruge, a kojim je ponašanje profesionalaca pod striktnom kontrolom, budući da se njegovo kršenje može sankcionirati izbacivanjem iz udruženja te zabranom rada u toj profesiji. Zbog svega navedenog isti i primaju visoke nagrade, u vidu prestiža i primanja, koje odražavaju vrednovanje njihova priloga funkcionalnoj dobrobiti društva (Haralambos i Holborn, 2002: 60).

Suprotno od ovakvog optimističnog shvaćanja profesija, weberijanski pristup polazi od toga da profesionalne skupine djeluju prvenstveno u vlastitom, a ne društvenom, interesu, odnosno da su to skupine koje su uspjele steći kontrolu nad određenim segmentom tržišta rada kojim zatim manipuliraju kako bi osigurale vlastiti profit. Profesija tako na neki način obilježava stratešku kontrolu pojedinog zanimanja u interesu njezinih članova, što se postiže prvenstveno ograničenjem ulaza u zanimanje kroz kontrolu školovanja i potrebnih kvalifikacija te generalno kontroliranim brojem profesionalaca kojim se osigurava visoka potražnja za njihovim uslugama, a time i zadržavanje visokih nagrada. Ulogu profesionalnih udruženja koju funkcionalistički pristup vidi u kontroliranju ponašanja profesionalaca kako bi se osiguralo da djeluju u interesu zajednice, weberijanski pristup vidi u osiguravanju kolektivnog interesa profesije kroz predstavljanje profesionalnog ponašanja kao besprijekornog i posvećenog javnoj službi. Čak i sankcioniranje članova profesionalnih udruženja ovaj pristup vidi kao način sprječavanja javnog preispitivanja njihovih postupaka te održavanje pozitivne slike u društvu, a opet u vidu opravdavanja visokih primanja i ugleda profesionalaca. Uz to, uspostavljanje profesije podrazumijeva i monopol njezinih članova na pružanje određenih usluga, čime se kontroliraju konkurentne profesionalne skupine koje bi mogle ugroziti taj monopol. Iz navedenog i proizlazi osnovna razlika između profesionalnih skupina s visokim društvenim nagradama i onih koje ne uživaju visok status niti primanja – prve su bile uspješne u kontroliranju vlastite tržišne situacije (Haralambos i Holborn, 2002: 61).

Kako je već navedeno, klasične teorije Durkheima i Webera predstavljaju temelj sociologije profesija, no same profesije nisu bile njihov fokus, već su bile smještene u širi kontekst sveobuhvatnih socioloških teorija. Sama sociologija profesija kao zasebna disciplina uspostavljena je u prvoj polovici 20. stoljeća (Švarc, 2015), a upravo će osnovni pristupi i modeli te discipline biti predstavljeni u sljedećem poglavlju.

2.2. Osnovne istraživačke struje u sociologiji profesija

Iako razvoj sociologije profesija možemo pratiti od 1930. godine, kada su započela prva istraživanja profesija kao specifičnih oblika zanimanja, ozbiljniji pristupi prema njezinu definiranju, barem na zapadu, započinju između 1950. i 1960. godine pojavom takozvanog taksonomskog pristupa, koji podrazumijeva da profesije posjeduju raspon karakteristika koje ju razlikuju od ostalih zanimanja (Saks, 2012; Evetts, 2006, 2014).

Već je jednostavnim pretraživanjem pojma „profession“ u citatnoj bazi *Scopus* evidentan začetak istraživanja profesija u 1950. godini, kada broj članaka na tu temu dosiže 267, a u 1951. čak 586, što je znatan porast u odnosu na 1949 kada je njihov broj iznosio 58, ali i prethodnih godina kada je iznosio prosječno 30 godišnje (Scopus, 2020). To potvrđuje i pretraživanje baza *Sociological Abstract* i *SocIndex* koje je proveo Tracey L. Adams (2015) korištenjem termina „professions“, „sociology of professions“ i „professions and professionalization“, koje je također pokazalo stalan rast takvih publikacija od 1950-e godine.

Samo područje sociologije profesija brojni autori (Sciulli, 2005; Nolin, 2008; Saks, 2012; Monteiro, 2015; Švarc, 2015), iako ih različito nazivaju te vrijeme njihove prevalencije omeđuju različitim godinama, dijele na tri faze, odnosno tri osnovna teorijska pristupa – funkcionalistički, interakcionistički te konfliktni. Uz svaku od navedenih faza možemo vezati i ključan istraživački koncept, odnosno definiciju profesije, iz koje je i vidljiva promjena paradigme u sociologiji profesija kroz godine. Tako će se uz prvu fazu vezati koncept profesija i nastojanja njezina definiranja, uz drugu koncept profesionalizacije i razvoj profesija, te konačno uz treću koncept profesionalizma i problemi moći. Upravo se zato i spomenute faze nekad nazivaju i „pristupom osobina“, „pristupom procesa“ te „pristupom konflikta“ (Monterio, 2015).

2.2.1. Funkcionalizam i profesija (1930-1970)

Ranije ukratko opisan, funkcionalistički pristup istraživanju profesija, a dominantan u periodu od 30-ih do 70-ih godina prošlog stoljeća, naziva se još i atribucijskim i taksonomskim pristupom, budući da nastoji utvrditi attribute i svojstva koja razlikuju profesije od ostalih zanimanja, a time i klasificira zanimanja prema atributima koje posjeduju (Monteiro, 2015). Ovaj, kako ga neki autori nazivaju Anglo-američki pristup (Evetts, 2006, 2014; Sciulli, 2005; Švarc, 2015), počiva na već predstavljenom Durheimovu viđenju profesija, a započinje, kao i same disciplina sociologije profesija, radom Alexandera Carr-Saundersa i Paula Wilsona (1933) u kojem se nastojalo utvrditi sličnosti 30 zanimanja sa sličnom organizacijom te sa znanstveno utemeljenim znanjem (Sciulli, 2005; Nolin, 2008; Saks, 2012).

Sam koncept **profesije** prema ovom pristupu predstavlja posebnu i generičku kategoriju zanimanja, a razdoblje od 1930. do 1970. obilježili su autori koji su nastojali pružiti definiciju profesije te odrediti što je razlikuje od zanimanja, odnosno što je čini jedinstvenom (Evetts, 2014).

Najutjecajniji predstavnik funkcionalističkog perioda bio je Talcott Parsons (1954) koji je tvrdio da profesije posjeduju određene kriterije, poput emocionalne neutralnosti i jednakog odnosa prema svim klijentima (univerzalizam), rada za opće dobro, ne vlastite interese (nepristranost), odanosti profesionalnoj grupi, specijalizacije za određena pitanja te stjecanja statusa na temelju sposobnosti, a ne nasljeđa, koje ih odvajaju od ostalih zanimanja. Prema njemu su dakle, kao i ostalim predstavnicima funkcionalizma, profesije služile općem dobru, a ne vlastitim interesima (Nolin, 2008; Saks, 2012). Parsons je tako na neki način postavio „ideal tip“ profesije (Saks, 2012), a brojni su istraživači (npr. Greenwood, 1957; Wilensky, 1964; Etzioni, 1969; prema Evetts, 2006, 2014), slijedeći ga, nastojali identificirati „prave“ profesije te sastaviti liste njihovih atributa, koje su uglavnom uključivale visoko obrazovanje i ekspertizu, ali i druge manje očite, kao što su pozitivan utjecaj u zajednici, etički kodeks, altruizam, racionalnost i kredencijali (Saks, 2012).

Tako je Greenwood (1957), osvrćući se u svom radu na trajna nastojanja socijalnih radnika u transformiranju svoga zanimanja u profesiju, sastavio utjecajnu listu kriterija koji čine profesiju, a odnose se na sustavno znanje, profesionalni autoritet i vjerodostojnost, regulaciju i kontrolu članova, etički kodeks te profesionalnu kulturu. Pritom Greenwood tvrdi da, iako neka zanimanja podrazumijevaju posjedovanje kompliciranijih i vještina težih za savladati od profesija, bitna distinkcija između profesionalnih i neprofesionalnih vještina leži u tome što one profesionalne proizlaze i podržane su teorijskim znanjem stečenim najčešće u akademskom sustavu (Greenwood, 1957: 46). Upravo je to opširno teoretsko znanje, suprotstavljeno općoj neupućenosti prosječne osobe, baza profesionalnog autoriteta, a on je vidljiv u tome što zanimanja imaju mušterije, a profesije klijente. Mušterija tako ima slobodu izbora i sama bira koje usluge ili proizvode kupuje jer se podrazumijeva da je to sama u stanju, dok klijent nema izbora i mora se složiti s odlukom profesionalca (Greenwood, 1957: 47-48). Uz spomenuti autoritet nadovezuje se i formalna i neformalna kontrola koju profesija uspostavlja, a društvo i sustav podržavaju. Ta kontrola uključuje regulaciju sustava obrazovanja (broj i mjesto institucija, kurikulum i odabir predavača) te regulaciju samog ulaska u profesiju (završetak potrebnog obrazovanja i dobivanje licence). Važno je naglasiti da se podrška te kontrole u društvu odražava u tome što kršenje spomenute regulacije ne sankcioniraju samo profesionalna, već i državna tijela. Upravo to ukazuje na bitan aspekt moći neke profesije, a tiču se njezina monopola koji podržava zajednica u kojoj djeluje (Greenwood, 1957: 49). Formalan i neformalan je također i sljedeći kriterij – etički kodeks profesije, pri čemu se prvi odnosi na sami pisani kodeks na kojeg mnoge profesije prisežu, dok se drugi odnosi na nepisana pravila,

a oba osiguravaju posvećenost profesionalaca općem dobru, a time i povjerenju zajednice i održavanju monopola. Svi etički kodeksi opisuju poželjne odnose profesionalaca s klijentima i među profesionalcima međusobno, pri čemu Greenwood (1957: 49) navodi Parsonsove koncepte univerzalizma i nepristranosti u radu s klijentima te kooperativnost, jednakost i podršku (preporuke i konzultacije) među kolegama. Konačno, članstvo i interakcije u brojnim formalnim (organizacije u kojima se odvija profesionalni rad, obrazovne institucije i istraživački centri, profesionalna udruženja) i neformalnim grupama generira profesionalnu kulturu, koju čine vrijednosti, norme i simboli. Vrijednosti profesionalne grupe pritom označavaju osnovna uvjerenja koja dijele članovi neke profesije, norme upute za ponašanje u određenim situacijama, a simboli oznake, ambleme, karakterističnu odjeću (uniformu), povijest, žargon, stereotipe, itd. (Greenwood, 1957: 51-52).

Greenwoodova je, i njoj slične liste, na neki je način postavila normativne standarde za zanimanja i njihove predstavnike koji teže statusu profesije, iako su i sami autori, poput Greenwooda tvrdili da su razlike između zanimanja kvantitativne, a ne kvalitativne, odnosno da ne postoji jasna linija između profesije i zanimanja, već da su određena zanimanja bliža ili dalja od ideal-tipa (prema Šporer, 1990; Nolin, 2008). Na sličan je način i Hughes (1958; prema Evetts, 2006, 2014) tvrdio da osnovna razlika između profesije i zanimanja nije u vrsti dvaju pojmova, već da se odnosi na stupnjevanje istih. Navedeno konačno dovodi i do definiranja semi-profesija (Etzioni, 1969; prema Šporer, 1990, Nolin, 2005) koje, za razliku od ostalih zanimanja koja bilježe slab stupanj razvijenosti profesionalnih atributa, posjeduju neke od elemenata profesije, ali ne i sve, kao što je to slučaj s „čistim“ profesijama.

Kako su upravo zbog navedenog, brojna zanimanja nastojala dostići profesionalni status, sam fokus istraživanja se s profesije pomiče na profesionalizaciju (Abbott, 1988; prema Nolin, 2005), što se događa paralelno s pojavom brojnih kritika upućenih funkcionalizmu općenito, a posebice funkcionalističkom pristupu profesijama i traženju razlika između profesija i zanimanja, koje se počinje smatrati uzaludnim i beskorisnim (Monteiro, 2015).

2.2.2. Interakcionizam i profesionalizacija (1960-1980)

Kao jedna od prvih i poznatijih kritika funkcionalističkom pristupu profesijama, istaknula se ona interakcionizma, koja se, kako je već navedeno, odmiče od koncepta profesije i profesionalnih atributa te se okreće **profesionalizaciji** kao dinamičnom procesu kroz koji zanimanja stječu status profesije (Nolin, 2008; Evetts, 2014; Monterio, 2015). Takav proces

obuhvaća nastojanja, provođenje te održavanje zatvorenosti zanimanja, u cilju ostvarenja interesa njegovih pripadnika u vidu plaće, statusa i moći, ali i zaštite monopola nad jurisdikcijom tog zanimanja (Larson, 1977; Abbott, 1988; prema Evetts, 2014). Takvim se fokusom interakcionizam odmiče i od promatranja razlika zanimanja i profesije te se okreće njihovim sličnostima, pri čemu predstavnici interakcionizma funkcionalističke attribute i karakteristike profesija percipiraju kao varke koje legitimiraju njihovu dominaciju te opravdavaju njihovu posebnost bez empirijskih dokaza (Roth, 1974; prema Saks, 2012). Time se zapravo koncept profesije u periodu od 1960. do 1980. karakterizirao kao ideološki konstrukt (Johnson, 1972; prema Evetts, 2014).

Unatoč snažnim kritikama upućenim funkcionalističkom i taksonomskom pristupu, i autori koji su se usmjerili na profesionalizaciju preuzeli su neke od njihovih ključnih postavki. Tako jedan od najpoznatijih predstavnika ove faze, ali i sociologije profesija općenito, Eliot Freidson, koji je proučavao aspekte profesionalnog uspostavljanja kontrole te, konkretno, razvoj medicine u zrele i punopravnu profesiju, profesiju definira kao „zanimanje koje je zauzelo dominantnu poziciju u podjeli rada te steklo kontrolu nad svojom djelatnosti“ (Freidson, 1970: xv). U svojoj knjizi odabire i promatra medicinu jer je jedino ona ta, čak i u odnosu na pravo i svećeništvo koji se uz nju u smatraju tradicionalnim profesijama, koja se može smatrati prototipom profesije na koji se sva zanimanja koja nastoje postići privilegiran status ugledaju. Freidson tako smatra da će boljim upoznavanjem medicine moći i bolje razumjeti sve probleme profesionalizacije ostalih zanimanja, posebice onih u sustavu zdravstva i socijalne skrbi, odnosno medicinskih sestara i socijalnih radnika (Freidson, 1970: xvi).

Freidson proučavajući medicinu i njezin razvoj, utvrđuje kriterije, odnosno korake, koje zanimanja moraju ostvariti kako bi postale profesije visoka statusa, a prvi se odnosi na autonomiju i samoupravljanje te posjedovanje određenog autoriteta iz kojeg proizlazi i kontrola obrazovanja, klijenata, ali i ostalih zanimanja, odnosno eliminiranje konkurencije. Kao i predstavnici taksonomskog pristupa, Freidson također naglašava da profesija posjeduje poseban status te uživa povjerenje zajednice, ali podrazumijeva i etičnost te posjedovanje određenog znanja i specifičnih vještina. Također, slično kao i Greenwood, navodi da se profesije imaju status najpouzdanijeg autoriteta u određenoj sferi koji se odražava u tome da klijente i njihove probleme tretiraju na sebi svojstven „profesionalan“ način pri čemu profesija stvara novu društvenu stvarnost, odnosno svojom autonomnom pozicijom u društvu ima moć promjene laičkog svijeta (Freidson, 1970: xv). Upravo zbog navedenog Freidson i polazi od toga da je zadaća sociologa prvenstveno utvrditi način na koji profesija stiže, organizira i

održava ovakvu vrstu autonomije i samoregulacije, a zatim i dobiti uvid u odnos profesionalnog znanja s organizacijom same profesije te s društvom u kojem djeluje (Freidson, 1970: xv-xvi). Svjestan nemogućnosti potpune generalizacije zaključaka promatranja jedne profesije (u njegovu slučaju medicine), Freidson naglašava potrebu zadržavanja na apstraktnoj razini proučavanja koja onemogućava miješanje generalnih karakteristika svih profesija s onim jedinstvenim pojedine profesije te zagovara korištenje analitičkih koncepata koji omogućuju komparaciju. Tako naglašava da se pri sociološkom proučavanju profesija ne treba fokusirati na njihova specifična znanja, uvjerenja i vještine, budući da variraju od profesije do profesije, već na način njihove profesionalne organizacije koja zahvaljujući autoritarnom položaju u društvu i autonomiji transformira, ali i kreira, sadržaj i uvjete svog rada, čak i kad je, kao što je to slučaj s medicinom, djelomično pod kontrolom države (Freidson, 1970: xvii). Iako je iz Freidsonova rada vidljiv odmak od taksonomskog pristupa te se primjećuju naznake onog konfliktnog, koji će biti prikazan dalje u tekstu, u njemu je i dalje prisutan naglasak na određenim kriterijima koje zanimanja ispunjavaju na putu prema tome da postanu profesije.

Na sličan način i ostali autori interakcionističkog pristupa koriste sukcesivne modele, prema kojima zanimanja postaju profesije kroz određene korake: puno radno vrijeme, stjecanje znanja i vještina u odgovarajućim institucijama, stvaranje udruženja, usvajanje standarda te dobivanje licence (Monterio, 2015). Ipak, osim nabrojavanja koraka u procesu profesionalizacije, neki autori ovog pristupa, poput Abbotta (1988; prema Nolin, 2015), navode kako zanimanja evoluiraju prema određenom strukturnom i kulturnom obliku profesionalne kontrole, pri čemu se strukturni dio sastoji od niza organizacija za udruživanje, kontrolu i rad, koje se prema nekim autorima razvijaju upravo tim redom. U kulturološkom smislu, profesije kontrolu ostvaruju pripajanjem svoje ekspertize općeprihvaćenim vrijednostima, onima racionalnosti, učinkovitosti i znanosti. Isti autor pritom navodi faze razvoja profesije, koje vidi u postojanju (nacionalne) profesionalne asocijacije, licence, stručnog ispita, sveučilišnog obrazovanja odvojenog od obrazovanja za druga zanimanja, etičkog kodeksa te časopisa na nacionalnoj razini. Kako profesije nisu jednako napredovale u različitim državama, pokazalo se da je Abbottova ideja o prirodnoj evoluciji profesija počivala na pretpostavci kako se promjena odvija samo u jednom smjeru, onom prema idealu profesije, te da je profesionalizacija neovisna o nekim vanjskim faktorima, kao što su odnos s konkurentnim zanimanjima i društveno-povijesni kontekst (Nolin, 2015).

Iz navedenog slijedi i osnovna kritika ovog pristupa, a koja počiva na tome da se svojevrsan univerzalistički tip profesionalizacije, koji ga je obilježio, nije obazirao na posebnosti pojedinih

zanimanja te na specifičnosti i kontekst njihova djelovanja, uvelike obilježenim borbom za moć s ostalim zanimanjima.

2.2.3. Društveni konflikt i profesionalizam (1980-1990)

Period kritike, kako profesija, tako i profesionalizacije, naziva se konfliktnim ili neo-weberijanskim, pa čak i neo-marksističkim pristupom, a obilježava ga viđenje profesija kao aktera u ekonomskom prostoru, koje dobivaju ili gube ekskluzivnost neke djelatnosti, kao i jurisdikciju nad određenim segmentom tržišta usluga monopolizacijom i zatvaranjem (Monteiro, 2015). Za razliku od taksonomskog, ovaj pristup nudi i empirijsku bazu za ocjenu stvarne uloge znanja i ekspertize, ali i drugih atributa profesija, dok za razliku od interakcionizma, u analizu uključuje i makro strukturne i povijesne procese koji podupiru ili onemogućuju profesionalizaciju (Saks, 2012).

Predstavnici ove faze (Parry i Parry, 1976; Larson, 1977; Collins; 1990; prema Nolin, 2015), koji su preuzeli Weberov koncept statusnih skupina, prepoznavši njihovu važnu ulogu u podjeli rada i strukturiranju tržišta, u svojim su teorijama započinjali od toga da se strukture zanimanja stalno mijenjaju te da između njih postoji stalna borba oko resursa i privilegija (prema Nolin, 2015). Drugim riječima, prema ovom su pristupu profesije isključujuće grupe koje zatvaraju dio tržišta, dok profesionalizacija u tom smislu podrazumijeva uspješnu pravnu regulaciju i uspostavljanje granica koje čuvaju poziciju profesije na tržištu rada, ali i poziciju njezinih članova u društvu, odnosno njihov povoljniji položaj, u vidu prihoda, statusa i moći (Saks, 2003; prema Saks, 2012). Tako npr. Johnson (1972; prema Saks, 2012) profesiju opisuje kao kontrolu proizvođača (usluga) nad korisnicima, Parry i Parry (1976; prema Saks, 2012) kao tržišnu kontrolu usluga samoupravljujuće grupe, a Freidson (1994; prema Saks, 2012) kao legitimnu i organiziranu autonomiju nad tehnikama i organizaciji posla.

Parry i Parry (1976) u svojoj knjizi povezuju profesionalizam i klasnu teoriju unutar šireg konteksta kolektivne socijalne mobilnosti, i to, kao i Freidson u interakcionističkoj fazi, na primjeru medicinske profesije. Ona, prema mišljenju autora, predstavlja srednju klasu zanemarenu u tadašnjim sociološkim istraživanjima koja su, s obzirom na dominaciju marksističke perspektive i prevladavajuću tezu o polarizaciji, bila pretežno fokusirana na izučavanje radničke i više klase. Parry i Parry (1976: 3) polaze od toga da je, za razliku od individualne, kolektivan aspekt društvene stratifikacije u sociologiji često bio zanemaren. Nastavljaju da je, kad se govori o mobilnosti srednje klase, riječ o grupnom, a ne individualnom

fenomenu te da upravo okretanje promatranju grupnog aspekta mobilnosti srednje klase omogućuje bolje razumijevanje njezina buržuaziranja. Pregledom prethodnih radova o profesionalnoj mobilnosti (Glass, 1954; Sorokin, 1927; prema Parry i Parry, 1976) ustanovljuju da se pretežno proučava njezin individualni aspekt, u vidu pojedinčevog stjecanja određenog statusa po ulasku u profesiju neovisno o njegovom prethodnom rođenjem stečenom statusu. Parry i Parry ne osporavaju navedeno, ali proširuju tu mogućnost probijanja u višu statusnu skupinu i na same profesije. Tako navode da je profesionalizam, kojeg definiraju kao strategiju kontroliranja zanimanja unutar kojeg kolege, koji su međusobno jednaki, uspostavljaju sistem samoupravljanja, taj koji istovremeno podiže ugled i pojedinca i zanimanja, odnosno profesije. Sama strategija kontroliranja profesije odnosi se pritom, slično kao i u prethodnim pristupima, na kontrolu ulaska u zanimanje, kroz kontrolu obrazovanja i osposobljavanja te sjecanje kvalifikacija, ali i formalnim i neformalnim upravljanjem ponašanja svojih članova (Parry i Parry (1976: 83). Na taj način autori konačno dolaze i do koncepta profesionalizma kojeg označavaju kao mobilnost, odnosno uspostavljanje ekskluzivnosti i zatvaranja nekog zanimanja, tj. profesije.

Iz ove se interpretacije može primijetiti kako teorije profesija konfliktnog pristupa, za razliku od taksonomskog, izostavljaju ulogu znanja i ekspertize, iako se oboje može koristiti u legitimaciji prestižnog statusa određenog zanimanja, dok se, za razliku od interakcionizma, znatno više koncentriraju na samu zaštićenu poziciju profesija na tržištu (prema Saks, 2012). Kako se fokus analize konfliktnog pristupa udaljio od koncepta profesije, kao posebne i generičke kategorije zanimanja, ali i profesionalizacije, kao procesa koji nastoji uspostaviti i održati zatvorenost određenog zanimanja, može se reći da je on prebačen na koncept **profesionalizma**, koji označava instrument promjene zanimanja i uspostavljanja društvene kontrole na makro, mezo i mikro razini, a primjenjiv je u širokom spektru zanimanja (Evetts, 2014).

Unatoč tome što se konfliktna perspektiva pokazala vrlo korisnom u kontekstu razumijevanja profesije i moći, ona, za razliku od prethodnih faza, nije proizvela nove norme profesije, profesionalizacije niti profesionalizma, odnosno nije dalje razvijala takozvani ideal profesije niti kriterije koje bi zanimanja trebala posjedovati kako bi se definirala profesijama. Ovo je, dakle, na neki način proizvelo prazninu u teorijskoj bazi, budući da su zanimanja koja se nazivaju profesijama i dalje prisutna, samo ih disciplina ne definira različitima od ostalih zanimanja (Nolin, 2015), što predstavlja i razlog pojave relativno suvremene rasprave o potrebi

postojanja sociologije profesija kao zasebne discipline, odnosno njezinom pripajanju srodnoj sociologiji zanimanja ili sociologiji rada.

2.3. Zamiranjje područja ili period reevaluacije

Ta rasprava zapravo počinje samom pojavom konfliktne perspektive, koja prekida dotadašnji svojevrsni „zlatni period“ kako samih profesija i profesionalizacije, tako i njihova sociološkog izučavanja (Freidson, 2001; Galanter i Palay, 1991; prema Gorman i Sandefur, 2011). Taj je zlatni period obuhvaćao period najjačeg utjecaja funkcionalističkog i interakcionističkog pristupa te najveće produkcije radova u području sociologije profesija sredinom 20. stoljeća, a njegov se kraj smješta u 1970-e i 1980-e godine kada i profesije same ulaze u period dramatičnih promjena. Najznačajnija od tih promjena tiče se prelaska profesionalne djelatnosti iz privatnih praksi i manjih partnerstava u velike organizacije, a time i nametanja vanjske kontrole profesionalnog rada (Leicht i Fennell, 1997; prema Gorman i Sandefur, 2011: 280). Ostale takve promjene odnose se na sve veći transnacionalni karakter profesionalnog rada (Faulconbridge i Muzio, 2008; Harvey, 2011; prema Gorman i Sandefur, 2011: 280) te njegovu demografsku transformaciju proizašlu iz uključivanja iz profesija ranije isključenih grupa, kao što su mladi, žene te rasne manjine (Epstein, 1993; prema Gorman i Sandefur, 2011: 280). Konačno, dozvoljava se dotad zabranjeno oglašavanje, traženje klijenata te nadmetanje među predstavnicima istih profesija (Calvani, Langenfeld i Shuford, 1988; Freidson, 1983; prema Gorman i Sandefur, 2011: 280) koji sada nude svoje usluge na otvorenom tržištu na kojem pojavljuju i nova zanimanja koja nude usluge bazirane ne ekspertnom znanju, ali bez autonomije i društvenog ugleda koji su obilježavali profesije.

Iako je interes sociologa za te promijenjene karakteristike profesija rastao, kako je već napomenuto u opisu konfliktne perspektive, oni nisu bili u stanju izaći iz okvira istraživanja „zlatnog doba“ pa je njihov glavni odgovor na ove promjene zapravo bilo svojevrsno postavljanje teze o deprofesionalizaciji i propitivanje toga jesu li su „prave“ i tradicionalne profesije uopće profesije, budući da gube kontrolu nad svojim znanjem i djelatnosti (Haug, 1977, 1988; Ritzer i Walczak, 1988; Rothman, 1984; prema Gorman i Sandefur, 2011: 280). Tako su do 1990. mnogi sociolozi zaključili da postojeći teorijski okviri neupotrebljivi te da je samo istraživanje profesija na neki način izašlo iz mode, čime je i zamrla cijela disciplina sociologije profesija (Gorman i Sandefur, 2011: 281). Zbog te konceptualne i teorijske smrti profesija, prema istim se autorima sociolozi odmiču od istraživanja profesionalne moći i prestiža te se fokus stavlja na institucionalni aspekt rada stručnjaka u vidu proučavanja

organizacija u kojima rade, trendova njihove deprofesionalizacije i promjenjive karijere. Pritom se široki teorijski okviri, karakteristični za ranije faze, napuštaju (Gorman i Sandefur, 2011: 290).

Ipak, drugi su autori upravo 1990. godinu vidjeli kao svojevrsnu prekretnicu. Oni su taj period nakon 1990. godine, kojeg karakterizira preispitivanje profesionalizma i njegovih pozitivnih i negativnih posljedica na klijente i profesionalce, ali i društvene sustave općenito, nazvali periodom reevaluacije (prema Evetts, 2006). Kako taj period podrazumijeva rastuću transformaciju fenomena profesije, nerijetko se govori o neo-profesionalizmu, post-profesionalizmu, postmodernom profesionalizmu, itd. (Monteiro, 2015), a može se reći i da se ovaj period na neki način vraća normativnom shvaćanju profesionalizma, sličnom onome funkcionalizma (Evetts, 2006).

Opstajanje sociologije profesija kao discipline u prilog ide i jednostavan pregled baze *Scopus*, prema kojoj je broj radova u novom tisućljeću značajno skočio u odnosu na 90-e godine. Tako je u devedesetima prosječan broj radova na temu profesija iznosio od 1.500 do 2.000 godišnje, dok je npr. između 2000. i 2010. varirao između 2.500 i čak 5.000 radova godišnje, a između 2010. i 2020. od 5.000 do 7.000 (Scopus, 2020). Baza Web of Science, kao kriterijski „stroža“, također pokazuje rast broja radova u ovom području, pri čemu tamo 90-ih prosječan broj radova iznosi 600 do 1.100, od 2000. do 2010. 1.100 do 3.000 te od 2010. nadalje između 3.000 i 6.000 (WoS, 2020). I pregled baza *Sociological Abstract* i *SocIndex* ukazuje na sličan rast (Adams, 2015). Naravno ovakav rast, ne može se objasniti samo rastom znanstvenih doprinosa sociologiji profesija i istraživanja profesija ostalih disciplina, već djelomično mora pripisati i samom razvoju znanosti općenito, globalizaciji te rastućem broju znanstvenih časopisa.

Ipak, ovi brojevi i evidentan rast literature kojeg predstavljaju indikator su toga da istraživanje profesija ne predstavlja „slijepu ulicu“, kako su to neki autori dali naslutiti, te da, unatoč problemima s kojima se to područje susreće, brojni autori ustraju u njegovom empirijskom i teorijskom razvoju. Također, obnovljen je i interes za pitanja na koja su nastojali odgovoriti sociolozi prethodnih faza, kao što je razvoj profesije, njezina organizacija, njezin odnos s državom te njezina uloga i moć u društvu (Adam, 2015).

Teme kojima se članci posljednjih 20 godina uglavnom bave uključuju spolne, etničke i socijalne nejednakosti u pristupu profesionalnoj praksi i nagradama koje su s njom povezane; proces profesionalizacije i nastajanje profesionalnih grupa; izazove s kojima se susreću dominantne profesije, kao što su deprofesionalizacija i gubitak autonomije; profesionalna

regulacija, utjecaj političkih promjena na profesije te njihov odnos s državom; te karakteristike profesionalaca, njihova radna iskustva i zadovoljstvo poslom. Manje zastupljene teme recentnijih radova odnose se na istraživanje profesija u organizacijama ili primjenu organizacijske teorije na profesijama; odnose između različitih profesija, njihove jurisdikcije i međusobnih konflikta; profesionalizam, etiku profesija te povjerenje javnosti koje uživaju; i konačno na profesionalno znanje i ekspertizu (Adams, 2015: 155-156).

Bitno je napomenuti kako se navedena istraživanja naslanjaju na brojne teorije i istaknute autore prethodnih faza razvoja sociologije profesija pa tako brojni autori vide weberijanski pristup kao onaj koji omogućuje objektivno istraživanje važnih odnosa profesija i države (Macdonald, 1995; Saks, 2010; prema Adams, 2015), te društvenih procesa kojima profesije stječu i održavaju status i privilegije, ali i varijacije takvih procesa i njihovih ishoda u različitim društveno-povijesnim kontekstima (Ackroyd i Muzio, 2007; Adams, 2010; Macdonald, 1995; Saks, 2010; prema Adams, 2015). Weberov pristup, točnije njegova tipologija organizacijske strukture, bili su polazište i teorija koje su ukazivale na specifičnosti profesija u organizacijama te na potrebu uključivanja organizacijske analize u sociologiju profesija (Adler, 2008; Freidson, 2001; Muzio i Kirkpatrick, 2011; Suddaby i Viale, 2011; prema Adams, 2015). Osim na weberijanski, suvremeni se radovi, iako u manjoj mjeri, oslanjaju i na funkcionalistički i interakcionistički pristup, pa se tako Sciulliev rad (2009; prema Adams, 2015) poziva na Talcotta Parsonsa, dok primjerice oni Collinsa, Dewinga i Russella (2009; prema Adams, 2015), Curriea, Finna i Martina (2009; prema Adams, 2015) te Schinkela i Noordegraafa (2011; prema Adams, 2015) pokazuju velik interes za Abbottov rad.

2.4. Mikro studije pojedinih profesija

Ranije spomenutim jednostavnim pretraživanjem pojma „profession“ u citatnim bazama *Scopus* i *Web of Science*, osim općeg rasta istraživanja profesija, moguće je vidjeti u kojim se sferama taj razvoj pretežno i odvija, odnosno koje su to discipline koje se, uz sociologiju, bave profesijama i na koji način. Zanimljivo je to što je već površnim pregledom znanstvenih područja i ključnih riječi njima pripadajućih radova vidljivo da su istraživanja profesija uglavnom usmjerena na izučavanje pojedinih profesija, te nerijetko prelaze granice sociologije, ali i društvenih znanosti općenito. Pritom je daleko najviše takvih radova iz područja medicine (liječništvo i sestrinstvo), zatim obrazovanja i knjižničarstva, potom socijalnog rada i prava te konačno inženjerstva. U manjoj su mjeri istraživanja profesija zastupljena u područjima ekonomije i menadžmenta, psihologije, biokemije, farmacije, veterine, zubarstva i

komunikacija. Čak i kad se rezultati pretraživanja ograniče samo na društvene znanosti ili sociologiju, i dalje je vidljiva najveća brojnost istraživanja istih područja, odnosno istih zanimanja i(li) profesija (Scopus, 2020; WoS, 2020).

Ako se spomenuti broj radova u pojedinim disciplinama poveže s ranije prikazanim istraživačkim strujama u sociologiji profesija, može se reći da je u velikoj mjeri, čak i kad se promatra period posljednjih 10 godina, u sociologiji, ali i u drugim disciplinama, i dalje barem donekle prisutno istraživanje specifičnih profesija i njihovih karakteristika te zanimanja koja to nastoje postati, kao što je to bio slučaj 50-ih i 60-ih godina. Pritom i same najčešće analizirane profesije ostaju iste one koje su to bile i u samim začecima razvoja sociologije profesija, različite prema stupnju profesionalizacije, ali i društvenom položaju, ugledu te primanjima. Tako se među najčešće istraživanim profesijama i dalje nalaze klasične profesije (liječnici i pravnici) koje uživaju visok ugled zbog svoje prepoznatljivosti, zatim novije profesije koje su produkt industrijalizacije i organizacijskih potreba (inženjeri) koji uživaju visok ugled zbog društvene potrebe za njihovom ekspertizom te, konačno, semi-profesije (medicinske sestre, socijalni radnici, učitelji, knjižničari) koje se i dalje bore za prepoznatljivost i sferu svoje djelatnosti (Šporer, 1990).

Tako su raniji teorijski i empirijski prilozi sociologije profesija bili fokusirani ili na istraživanja arhetipskih profesija medicine i prava ili na procjenjivanje toga koliko su neka druga specifične zanimanja, poput učitelja, socijalnih radnika ili medicinskih sestara, blizu ispunjavanju kriterija tih idealtipova profesije (Evetts, 2003; Švarc 2015), bilo to ranije u kontekstu proučavanja društvenih funkcija profesija, njihova obrazovanja i različitih odgovornosti ili kasnije u kontekstu promatranja uspostavljanja njihova monopola i društvene moći. Nakon, kako se čini, kratkog perioda previranja unutar discipline, suvremeni se radovi ponovo vežu uz djelatnosti kojima su se bavila i ranija istraživanja, pri čemu se najviše istražuju profesionalne grupe zdravstvene djelatnosti (liječnici i medicinske sestre), ali i prava i socijalnog rada, obrazovanja, inženjerstva, arhitekture, novinarstva i računovodstva (Adams, 2015). Osim toga, spomenute skupine i same sve češće postaju nositelji istraživanja profesionalizacije svojih zanimanja, nerijetko zaobilazeći sociološka teorijska ishodišta, a time i konceptualne probleme i praznine istih.

Navedeno ukazuje na to da se istraživanja profesija, profesionalizacije i profesionalizma, iako proizlaze iz sociologije, nisu u njoj zadržala, već su postala karakteristična za discipline koje nastoje održati ili uspostaviti status profesija, a ona unutar sociologije profesija su se pretvorila u mikro studije pojedine profesije.

Iz predstavljenih faza razvoja sociologije profesija može se vidjeti kako ona predstavlja specifičnu disciplinu, koja nastojanjem pružanja definicije profesije te razvoja njezina nastanka na neki način sastavlja i uputstva zanimanjima za njihovu transformaciju u profesiju. Time dakle ovo polje istraživanja na direktan ili indirektan način utječe na sam predmet svog izučavanja (Nolin, 2015).

Uz to, većina radova, kako onih koji su i razvili samu disciplinu, tako i onih suvremenih, predstavlja studije slučaja jedne profesije u specifičnom društvenom, političkom i ekonomskom kontekstu, što je, svakako doprinijelo nerješavanju ranije spomenutih problema i svojevrsnoj stagnaciji same discipline.

Nedostatak jedinstvene definicije profesije, velika zastupljenost studija slučaja specifičnih profesija te ostala ograničenja dosadašnjih teorija zasigurno otežavaju teorijsku i konceptualnu razradu svih radova koji uključuju istraživanje profesija i profesionalnih grupa, pa tako i ova disertacija, barem djelomično, nije iznimka.

Ipak, ono od čega ona polazi je profesionalna socijalizacija, a ne profesija sama po sebi, pri čemu će upravo osnovni koncepti u radu prikazanih faza i teorija, poput znanja i ekspertize te posebice, moći, prestiža i ugleda profesije u društvu i konačno monopola, biti oni od osnovne važnosti pri formiranju profesionalnog identiteta, jer su upravo navedeni ti koji, prema nekim autorima (primjerice Becker i Carper, 1956; Šporer, 1990), određuju stupanj identifikacije pojedinca s profesijom i to vrlo rano u procesu obrazovanja.

3. SOCIJALIZACIJA – RAZVOJ IDENTITETA I USVAJANJE VRIJEDNOSTI

Prema najgeneralnijoj definiciji, socijalizacija se odnosi na način na koji pojedinci stječu generalne kompetencije za sudjelovanje u društvu (Zerilli, 2007). Na individualnoj razini ona stoga predstavlja društveni mehanizam utjecaja na razvoj karaktera i ponašanja pojedinca, dok na društvenoj razini objašnjava na koji način i u kojoj se mjeri različiti pojedinci uspijevaju prilagoditi zahtjevima kolektivnog života (Long i Hadden, 1985: 39).

Kao što je to slučaj s većinom socioloških pojmova, a što se radnije moglo vidjeti i na primjeru definicije profesije, i koncept socijalizacije različito se interpretira ovisno o teorijskoj perspektivi iz koje joj se pristupa. Tako se strukturalno-funkcionalističko viđenje socijalizacije, poput onog Talcotta Parsonsa i Roberta Mertona, svodi na to da je ona „proces učenja uloga kojim ljudi usvajaju propisane životne orijentacije koje ograničavaju ciljeve kojima mogu težiti, kao i sredstva koja mogu koristiti da ih postignu“ (Zerilli, 2007: 4567). Takvo učenje uloga primarni je mehanizam integracije pojedinca u društvo koji nakon uspješne socijalizacije usvajaju „ispravne“ načine interakcije s drugima te znaju funkcionirati u društvu u skladu s društvenim ulogama i pozicijama koje zauzimaju. Prema ovom viđenju, socijalizacija nije samo učenje, već složen proces koji vodi prema percepciji vanjskih vrijednosnih standarda i normi kao odraz vlastitog identiteta (Zerilli, 2007: 4567). Iz navedenog slijedi kako se ovaj pristup socijalizaciji, osim što je pod jakim utjecajem Durkehimove teorije društva, također uvelike oslanja i na Freudov model internalizacije (Zerilli, 2007). Točnije, sam je Parsons (1951; prema Long i Hadden, 1985: 40) izjednačio ta dva pojma, tvrdeći kako je internalizacija definirajuće obilježje socijalizacije, a uključuje tu subjektivnu privrženosti i predanost društvenim standardima, odnosno doživljaj socijalizacijom usvojenih vrijednosti i stavova kao vlastitih i njima karakterističnih, a ne kao eksterno nametnutih i onih koje društvo od njih zahtijeva. Već će rana socijalizacija u djetinjstvu usmjeravati pojedince prema ispunjavanju očekivanja njihovih odraslih uloga, na što će ih specifičnije pripremiti sekundarna socijalizacija. Prema tome se socijalizacija u odrasloj dobi shvaća kao nadogradnja primarne socijalizacije koja proširuje i nadograđuje ono što je pojedinac ranije internalizirao (Brim i Wheeler, 1966; prema Long i Hadden, 1985: 40). Iako dominantan 1950-ih i 1960-ih godina, strukturalno-funkcionalistički je pristup razumijevanju socijalizacije u sociologiji i dalje vrlo prisutan, poglavito u smislu proučavanja internalizacije društvenih i kulturnih obrazaca te učenja uloga (Zerilli, 2007: 4567).

Ipak, zbog prevelikog naglašavanja kontrole društva i pasivnog prikaza pojedinaca koji su pod njegovim jednosmjernim utjecajem, ovaj je pristup često i kritiziran, a upravo se perspektiva simboličkog interakcionizma koja naglašava pojedinčevu aktivnu ulogu u socijalizaciji pokazala kao adekvatan odgovor na spomenutu kritiku (Zerilli, 2007: 4567). Predstavnici ove struje, poput Georgea Herberta Meada, Johna Deweya, Herberta Blumera i Everetta Hughesa, srž socijalizacije vide u pojedinčevom formiranju koncepta o sebi u kontekstu društvenih odnosa posredovanih zajedničkim simbolima (Zerilli, 2007: 4567). Oni kritiziraju koncept pasivne internalizacije društvenih normi i vrijednosti, posebice one rane socijalizacije pa tako Becker (1970; prema Long i Hadden, 1985: 40) izražava neslaganje s mogućnošću objašnjavanja ponašanja odraslih pozivanjem na određene nepromjenjive karakteristike njihovih osobnosti internaliziranih u djetinjstvu, te zagovara situacijski pristup koji pri objašnjenju ponašanja pojedinaca stavlja veći naglasak na njihovu prilagodbu okolnostima. Ipak, iako odbacuju tezu o internalizaciji, interakcionista ne odbacuju sam koncept socijalizacije, već ga samo vide manje determinističkim od funkcionalista, pa ga definiraju kao proces u kojem pojedinac formira stavove, vrijednosti i načine razmišljanja koji će ga karakterizirati u sljedećoj fazi njegova razvoja (Inkeles, 1968; prema Long i Hadden, 1985: 41). Kao i funkcionalisti, vide socijalizaciju kao proces učenja vještina, znanja, vrijednosti te uloga karakterističnih za pojedinčevu poziciju unutar grupe ili društva (Bush i Simmons, 1981: Long i Hadden, 1985: 41), ali naglašavaju da je to učenje stalan proces i da se socijalizacija na neki način odvija kroz svaku interakciju čime predstavlja kontinuirani cjeloživotni proces (Stryker, 1980; prema Long i Hadden, 1985: 40). Suvremene sociološka promišljanja socijalizacije se, kao i u slučaju strukturalno-funkcionalističke perspektive, uvelike oslanjaju i na onu simboličkog interakcionizma, posebice u smislu naglašavanja njezina cjeloživotnog trajanja i utjecaja (Long i Hadden, 1985; Zerilli, 2007).

Konačno, iako prvi socijalizaciju vidi kao jednosmjernan, a drugi kao obostran proces između društva i individue, generalno se viđenje socijalizacije strukturalnog funkcionalizma i simboličkog interakcionizma i ne razlikuje u velikoj mjeri, pa tako nije ni iznenađujuće da im se iz perspektive kritičke teorije upućuje ista zamjerka – ona o zanemarivanju pitanja odnosa moći i nejednakosti u društvu. Prema pripadnicima kritičke perspektive, poput Pierrea Bourdieua (1977; prema Zerilli, 2007: 4567), upravo je socijalizacija primarni mehanizam društvene kontrole kojom pojedinac stječe određeni habitus, odnosno naviknutost na određene načine ponašanja, razmišljanja i osjećaja koji su zajednički i karakteristični za članove njegove grupe ili društva, a javni servisi i institucije pritom prenose i vrednuju vrijednosti i znanja samo

jedne, dominantne skupine. Iako, kao i dvije prethodno navedene perspektive, i ona kritička socijalizaciju vidi kao proces u kojem pojedinci na sličnim društvenim položajima jedni drugima „usađuju duboko ukorijenjene obrasce subjektivne prilagodbe vanjskim društvenim uvjetima“ (Bourdieu, 1977; prema Zerilli, 2007: 4567), ono što je razlikuje od ranije predstavljenih je njezin fokus na uvjetno rečeno različitom institucionalnom vrednovanju socijalizacije i habitusa različitih društvenih skupina, što rezultira reprodukcijom klasnih i društvenih nejednakosti. Ako se socijalizacija promatra kao cjeloživotni proces, različite primarne socijalizacije pojedinaca u tom kontekstu stvaraju i različite preduvjete za njihovu nadogradnju, čime su pojedinci s različitim habitusima u neravnopravnim pozicijama pri usvajanju novih znanja, normi ili vrijednosti.

Kako je i Bourdieu sam ovakvu reprodukciju nejednakosti objasnio na primjeru obrazovnog sustava, navedeno se lako može primijeniti i na kontekst ovog rada, odnosno na koncept rane profesionalne socijalizacije koja se odvija unutar visokog obrazovanja, a koja će detaljnije biti opisana u nastavku.

3.1. Profesionalna socijalizacija

Istraživanja profesionalne socijalizacije usredotočena su na to kako odrasli usvajaju vještine i znanja potrebna za izvršavanje njihovih budućih profesionalnih uloga, paralelno s aktualnim zahtjevima njihove uloge naučnika za tu profesiju. Tijekom takve socijalizacije pojedinci od autsajdera postaju članovi određene profesije, što nerijetko uključuje i proces resocijalizacije kojim su, osim usvajanja i učenja novih vrijednosti i vještina, primorani i odreći se mnogih stavova, vrijednosti i ponašanja usvojenih u prethodnim socijalizacijama vezanim uz drugačija okruženja. Iz navedenog slijedi kako profesionalna socijalizacija značajno utječe na identitet i osobnost odraslih pojedinaca (Zerilli, 2007: 4570).

Profesionalna socijalizacija počinje od samog profesionalnog osposobljavanja, odnosno obrazovanja za određenu profesiju čiji je cilj ne samo prenošenje potrebnih specifičnih znanja i vještina za obavljanje određene profesije, već i svojevrsno indoktriniranje polaznika tog obrazovanja odgovarajućim vrijednostima i stavovima (Cavenagh, Dewberry i Jones, 2000: 897). Stoga se u brojnim radovima (Cavenagh, Dewberry i Jones, 2000; Weidman, Twale i Stein, 2001; Ongiti, 2012) profesionalna socijalizacija i izučava u kontekstu obrazovanja za određenu profesiju koje predstavlja njezinu prvu, odnosno ranu fazu, a ova disertacija, pritom neće biti iznimka.

3.1.1. Rana profesionalna socijalizacija

Rana profesionalna socijalizacija, odnosno ona na fakultetskoj razini, može se vidjeti kao „spirala koja se kreće prema gore“ koja početnike usmjerava prema krajnjem cilju profesionalizacije, a prati određeni obrazac ulaska, napretka i izlaska iz programa tijekom kojeg se studenti prolaskom kroz formalne i neformalne procese mijenjaju i ostvaruju te konačno preuzimaju svoje nove profesionalne uloge (Weidman, Twale i Stein, 2001: 5). Takva socijalizacija zahtijeva iskustvo zajedničke svijesti te povezanost s kolegama studentima, akademskim osobljem i mentorima, zajedno sa savladavanjem i primjenom potrebnih znanja (Ketefian, 1993; prema Weidman, Twale i Stein, 2001: 6).

Najčešće primijenjen pristup izučavanju i razumijevanju profesionalne socijalizacije novih pristupnika baziran je na strukturalno-funkcionalističkom viđenju prema kojem oni prolaze jednosmjerno, jednostavno i neproblematično uvođenje u profesiju. Prema tom su viđenju profesionalne socijalizacije studenti pasivni objekti koji ne reagiraju na taj proces, već u potpunosti uranjaju u kulturu studija kojeg pohađaju kako bi se uklopili. Percipira ih se kao „prazne ploče“ koje će biti popunjene profesionalnim znanjem i identitetom na uniforman način, pri čemu će slijedeći predodređene programe zanemariti prethodno usvojene interese i vrijednosti (Ongiti, 2012: 34). Kako proizlazi iz navedenog, ovaj pristup ranoj profesionalnoj socijalizaciji zanemaruje prethodno usvojena znanja i vještine studenata i svodi ih na homogenu nediferenciranu masu lišenu specifičnih konteksta, zaleđa i povijesti (Boice, 1992; prema Ongiti, 2012: 35), što predstavlja ujedno i osnovnu kritiku tog pristupa, budući da su studenti koji upisuju obrazovanje za određenu profesiju nužno heterogeni i razlikuju se po brojnim sociodemografskim obilježjima i ranijim socijalizacijama. Uz to, kritike upućene ovom pristupu ranoj profesionalnoj socijalizaciji tiču se i viđenja studenata kao pasivnih promatrača koji se bespogovorno asimiliraju, posebice jer ono u potpunosti zanemaruje činjenicu da su studenti koji su prošli različite prethodne socijalizacije te razvili različite stavove i vrijednosti sami donijeli odluku upisa određenog studija te pristupanja određenoj profesiji (Ongiti, 2012: 34).

Iz perspektive simboličkog interakcionizma profesionalna socijalizacija nije statičan, jednosmjernan i jednostavan proces unutar kojeg studenti usvajaju vrijednosti i identitet koji im studij nameće, već dinamičan, dvosmjernan i kompleksan proces unutar kojeg se studenti tretiraju kao aktivni agenti koji konstruiraju jedan ili više identiteta koje smatraju djelotvornim i adekvatnim za novi kulturni kontekst u kojem se nalaze (Ongiti, 2012: 36). Točnije, oni reagiraju na sam proces socijalizacije te se svjesnim odlukama njoj prilagođavaju i postaju

osobe kakve smatraju da situacija od njih zahtijeva (Becker 1964; prema Ongiti, 2012: 36). Prema ovom viđenju studenti nisu „žrtve“ novog sustava i ulaskom u njega ne gube kulturne obrasce, već ih koriste kao bazu za usvajanje novih znanja i vrijednosti za njihove buduće profesije (Ongiti, 2012: 36). Konfliktnost i problematičnost profesionalne socijalizacije iz perspektive simboličkog interakcionizma odražava se činjenici da studenti nerijetko dolaze s različitim kulturološkim gledištima od onog s kojim se susreću na studiju (Ongiti, 2012: 37). Ta se konfliktnost i kompleksnost profesionalne socijalizacije dodatno produbljuje činjenicom da tijekom nje studenti zapravo prolaze kroz više socijalizacijskih procesa istodobno – onaj studentski i akademski, profesionalni te onaj same discipline unutar koje se obrazuju (Staton i Darling, 1989; prema Ongiti, 2012: 37). U odnosu na strukturno-funkcionalistički pristup i naglašavanje utjecaja strukture odnosno kulture studija i discipline, onaj simboličkog interakcionizma stavlja veći naglasak na studentsko djelovanje te na prethodna iskustva s kojima studenti dolaze na studij (Ongiti, 2012: 37).

Za razliku od funkcionalističkog i interakcionističkog pristupa koji su široko primjenjivani u kontekstu istraživanja i profesionalne socijalizacije, onaj kritičkog pristupa to je u nešto manjem obujmu te, iako kritizira oba ranije spomenuta, može se reći da je njegova kritika više usmjerena na prvi, budući da se s drugim može povezati u kontekstu naglašavanja uloge ranije socijalizacije studenata (Ongiti, 2012: 38). Konkretno, u slučaju konfliktne teorije, taj se naglasak na ranijoj socijalizaciji odnosi na različita iskustva i pozadine studenata različitih sociodemografskih obilježja te njihova neizbježno različitog iskustva profesionalne socijalizacije i prilagodbe kulturi studija koja je za neke od njih povoljnija i gostoljubivija. Osim što se konačni ishodi profesionalne socijalizacije razlikuju ovisno o samom studiju te studentskim predispozicijama, o istima ovisi i prvotna mogućnost pristupa određenim disciplinama i profesijama (Kerlin, 1995; prema Weidman, Twale i Stein, 2001: 43). Tako se studijski programi vide kao filteri na kojima je isključenost studenata određenih karakteristika prisutna na svakoj sljedećoj razini (Yoder, 1984; prema Weidman, Twale i Stein, 2001: 43), pri čemu je prva razina sam upis studija. Prema konfliktnoj će teoriji određeni fakulteti prvenstveno i upisivati studente „koji im liče“, a manjine koje to nisu, a svejedno započnu obrazovanje za određenu profesiju pritom prolaze socijalizaciju različitu od njihovih kolega te imaju manje izgleda za završavanjem studija i konačnim ulaskom u profesiju (Turner i Thompson, 1993; prema Weidman, Twale i Stein, 2001: 43). Iako je prezastupljenost studenata određenih sociodemografskih karakteristika na pojedinim studijima i unutar određenih disciplina evidentna, a isto tako i podzastupljenost onih koji od njih odstupaju, kao i u slučaju

funkcionalističkog pristupa, i unutar kritičke teorije postoje određeni prijevori vezani uz to leži li uzrok tog problema samo u sustavu obrazovanja za određenu profesiju ili je djelomično i pitanje preferencija i odabira samih studenata (Sells, 1975; Turner, Myers i Creswell, 1999; prema Weidman, Twale i Stein, 2001: 43).

Unatoč svim razlikama navedenih triju pristupa (ranij) profesionalnoj socijalizaciji, važno je istaknuti i njihovu zajedničku dimenziju, a to je njezino generalno isto viđenje kao procesa pojedinčevog učenja uloga koje rezultira njegovom promjenom i prilagodbom kulturi profesije u koju ulazi (Ongiti, 2012: 37), što je i osnovna premisa od koje se polazi u ovom radu u kontekstu utvrđivanja postojanja i djelovanja takvog procesa tijekom trajanja odabranih studija.

Kako se moglo vidjeti iz prikaza teorija profesionalne socijalizacije, osim nje same, bitan aspekt tijekom obrazovanja i osposobljavanja za određenu profesiju je i razvoj profesionalnog identiteta, odnosno identifikacija pojedinca s odabranom profesijom i njezinim pripadnicima te usvajanje njihovog načina razmišljanja, ponašanja i osjećanja (Cavenagh, Dewberry i Jones, 2000: 897). Takva identifikacija i predanost profesionalnom polju i formira se upravo socijalizacijom kao procesom usvajanja ponašajnih normi i standarda (Weidman, Twale i Stein, 2001: 6). Upravo će stoga profesionalni identitet, ali prvotno i onaj socijalni općenito te osnovni teorijski pristupi istom, zajedno s dimenzijama koji ga čine, biti predstavljeni u sljedećem poglavlju ovoga rada.

4. IDENTITET – DIFERENCIRAJUĆE VRIJEDNOSTI OSOBE ILI GRUPE

Iako teorijski neprecizan koncept, identitet se oduvijek smatra bitnim obilježjem osobe, grupe ili društva, a od 90-ih godina prošlog stoljeća postaje stalan fokus istraživanja brojnih društvenih, humanističkih i interdisciplinarnih znanosti (od antropologije, sociologije, psihologije, političkih znanosti, preko filozofije pa sve do geografije i povijesti), što se posebice odnosi na kontekst njegove transformacije u modernitetu i postmodernitetu (Jenkins, 2004: 8).

Termin „identitet“ veže se uz brojne fenomene i prožima gotovo sve aspekte privatnog i društvenog života, a prema riječima Brubakera i Coopera (2000; prema Jenkins, 2004: 8), i nastao je kako bi „obavio velik posao“, budući da se koristi kako bi označio neinstrumentalne načine djelovanja, istost između osoba i tijekom vremena, temeljne aspekte sebstva, razvoj solidarnosti i kolektivnog samorazumijevanja, te fragmentirano jastvo obilježeno diskursom koje je kontingentno aktivirano u različitim kontekstima. Iz navedenog proizlazi to da se identitet može definirati na više načina, a njegovi nositelji mogu uključivati individuu i skupinu.

Kako navode Turner i suradnici (1994: 454), samopoimanje se može promatrati na dvije razine, odnosno kao dva jednako važna i autentična izraza sebe – osobni i socijalni identitet, pri čemu se prvi odnosi na idiosinkratične karakteristike pojedinca koje ga čine jedinstvenim, dok drugi definira pojedinca u kontekstu njegovih sličnosti s pripadnicima određenih društvenih kategorija. Konkretnije, osobni identitet ono je što razlikuje pojedinca od ostalih pripadnika grupa kojima pripada, dok je onaj socijalni ono što razlikuje jednu društvenu grupu od druge.

Percepcija sebe u terminima grupe kojoj pripada, odnosno drugih „koji postoje izvan pojedinca koji doživljava iskustvo“ ne može se reducirati na osobni identitet, ali zato osobni identitet u određenim trenucima može biti identičan, ekvivalentan ili zamjenjiv s onim socijalnim (Turner i Oakes, 1986; prema Turner i sur., 1994: 454). Iz navedenog proizlazi da socijalni identitet nije svojstvo niti element osobnog identiteta, već mu je funkcionalno suprotan, pa pojedinac, ovisno o specifičnom trenutku, definira sebe ili kao pojedinca ili kao grupu (Turner i sur., 1992: 455).

Ovisno o konkretnoj situaciji u kojoj se nalazi, kod pojedinca će se pojaviti potreba da naglasi svoju jedinstvenost i različitost od pripadnika svoje grupe ili da istakne svoju sličnost i pripadnost određenoj društvenoj grupi, točnije u njemu će u datom trenutku prevladati ili osobni ili socijalni identitet.

Za potrebe ovog rada, kako se već i samo nameće, fokus će biti na socijalnom identitetu i osnovnim teorijskim pristupima tom konceptu, koji će biti predstavljeni u sljedećim poglavljima, zajedno s profesionalnim identitetom kao socijalnim identitetom nastalim ranije predstavljenom profesionalnom socijalizacijom.

4.1. Socijalni identitet

Richard Jenkins (2004: 4) socijalni identitet vidi kao refleksivnu i aktivnu klasifikaciju ljudi te udruživanje i povezivanje s njima na temelju dvaju kriterija komparacije – sličnosti i različitosti. Takav identitet u praktično-empirijskom smislu podrazumijeva procese identifikacije pojedinca prvotno u užoj i široj obitelji, zatim u bližoj i daljoj životnoj (susjedstvo, kvart, mjesto, grad, regija, država) te profesionalnoj okolini (obrazovne i radne organizacije). Pritom će se pojedinčev identitet tijekom života mijenjati, a u različitim će fazama života, zbog gore navedenih različitih formativnih utjecaja, pojedinac istodobno posjedovati i više identiteta (Maalouf, 2000; prema Cifrić i Nikodem, 2006: 333).

Prema definiciji socijalnog identiteta kao onog koji počiva u elementima koje prepoznajemo kao zajedničke većem broju pojedinca određene grupe, socijalni se identitet može pripisati različitim entitetima – od navijača jednog sportskog tima do građana Europske unije (Cerutti, 2006: 24). Ipak, sama pripadnost određenoj grupi ne znači nužno razvoj snažnih identiteta, ili njihov razvoj uopće. Kako navode Haslam i Ellemers (2005: 44), favoriziranje određene grupe nije neizbježna posljedica članstva u istoj te nastaje tek kada grupa postaje centralna za samodefiniciju pojedinca, kada kontekst omogućuje usporedbu između grupa te kada se te grupe percipiraju relevantnima.

Da bi identitet određene grupe postojao, njezini članovi moraju shvaćati elemente identiteta kao takve, što znači da identitet mora postojati ne samo za promatrača, već i za njegove sudionike. Socijalni je identitet dakle refleksivan, a određeni element je element socijalnog identiteta jer se shvaća kao takav, tj. odražava se u svijesti članova grupe (Cerutti, 2006: 25). Osim toga, da bi se moglo govoriti o identitetu neke grupe, njezini članovi trebaju imati zajedničke ciljeve, osjećaj da pripadaju grupi i zajedničkoj sudbini te razvijenu međusobnu solidarnost (Cerutti, 2006: 27-28).

Kako je već navedeno, pojedinac je tijekom života pripadnik više grupa te zauzima različite uloge, a time posjeduje i više identiteta. Međutim, kako sama pripadnost većem broju grupa ne znači nužno da će njihovi identiteti biti istog intenziteta, može se zaključiti da će pojedini

socijalni identitet u određenim trenucima prevladavati, kao što je to i slučaj s odnosom osobnog i socijalnog identiteta.

4.2. Teoretske perspektive istraživanja identiteta

Prikaz odnosa višestrukih identiteta prisutan je u dvjema srodnim teorijama – onoj socijalnog identiteta te identitetskoj teoriji. Prva navedena pripada području socijalne psihologije i naslanja se na teoriju socijalne kategorizacije, dok druga pripada mikrosociološkom području sa začecima u simboličkom interakcionizmu (Hogg, Terry i White, 1995; Stets i Burke, 2000), a u nastavku će se poglavlja pružiti pregled njihovih osnovnih postavki i koncepata, ali i njihova kratka sinteza, odnosno sažet osvrt na njihove sličnosti i razlike, budući da su polazište za konstrukciju upitnika profesionalnog identiteta ovog istraživanja činile obje teorije zajedno.

4.2.1. Identitetska teorija

Identitetska teorijska perspektiva socijalnog identiteta razvila se iz dvaju različitih, ali vrlo srodnih instanci teoretske i istraživačke struje strukturalnog simboličkog interakcionizma, čiji je osnovni cilj razumijevanje i objašnjenje toga kako društvene strukture utječu na pojedinca te kako on povratno utječe na društveno ponašanje (Stryker i Burke, 2000: 285). Prva takva instanca uključuje djela Strykera i suradnika (Stryker, 1980; Stryker i Serpe, 1982; prema Stryker i Burke, 2000: 285) te se odnosi na to kako društvena struktura utječe na strukturu jastva te kako ona utječe na ponašanje, dok je druga reprezentirana u radu Burkea i suradnika (Burke, 1991; Burke i Reitzes, 1991; prema Stryker i Burke, 2000: 285) te je više fokusirana na internu dinamiku procesa jastva dok utječu na socijalno ponašanje. I dok prva stoga zanemaruje internu dinamiku, druga propušta inkorporirati načine na koji vanjska društvena struktura utječe na te interne procese (Stryker i Burke, 2000: 285).

Iako različite, za potrebe ovog će se rada perspektiva identitetske teorije sagledavati kao uniformna, budući da spomenute razlike u njegovu kontekstu nisu ključne, koliko je to zajednično teoretsko izvorište strukturalnog simboličkog interakcionizma te, konkretno, Meadovog okvira (1934; Stryker i Burke, 2000: 285) prema kojem „društvo oblikuje jastvo koje oblikuje društveno ponašanje“. Ipak, identitetska se teorija odmiče od strukturalne perspektive društva kao „relativno nediferencirane surađujuće cjeline“ te ga vidi kao „kompleksnu i diferenciranu, ali organiziranu“ cjelinu iz čega proizlazi i osnovna propozicija ove teorijske perspektive prema kojoj se i jastvo, kao refleksija društva, treba percipirati kao

višeznačna i organizirana konstrukcija. Upravo se te višestruke komponentne jastva odnose na identitete, točnije na identitete uloga koje pojedinac zauzima u društvu (Stryker i Serpe, 1982; prema Hogg, Terry i White, 1995: 256).

Varijacije u samopoimanjima različitih pojedinaca i proizlaze iz različitih uloga koje obnašaju u društvu (Hogg, Terry i White, 1995), a budući da pojedinci posjeduju onoliko jastava koliko i grupa s kojima su u interakciji, odnosno različitih mreža odnosa u kojima zauzimaju određene pozicije i obnašaju specifične uloge, identiteti zapravo označavaju internalizirana očekivanja vezana uz te uloge (Stryker i Burke, 2000: 286). Takva internalizacija proizlazi iz refleksivnosti identiteta uloga i pojedinčeva stjecanja samopoimanja kroz društvenu interakciju, što podrazumijeva da drugi reagiraju na pojedinca u skladu s ulogom koju obnaša, a na temelju njihovog ponašanja on razvija razumijevanje i definiciju samog sebe (Burke i Reitzes, 1981; prema Hogg, Terry i White, 1995: 257).

Osim što će se pojedinci različito ponašati ovisno o ulogama koje obnašaju, identitetska teorija naglašava da će takve razlike postojati i između onih s istim ulogama i na njima baziranim identitetima, ovisno o poziciji određenog identiteta u njihovim jastvima (Hogg, Terry i White, 1995: 257). Identiteti vezani uz uloge dakle imaju ponašajne i afektivne ishode, a pritom su pojedini njihovim nositeljima relevantniji od drugih. Oni su hijerarhijski organizirani unutar samopoimanja s obzirom na izgleda da će činiti bazu za djelovanje, pri čemu će oni pri vrhu te hijerarhije biti više određujući i samodefinirajući te će u određenoj situaciji biti vjerojatnije aktivirani od onih pri njezinom dnu (Hogg, Terry i White, 1995: 257). Pri aktivaciji određenog identiteta dolazi do procesa *samopotvrđivanja* tijekom kojeg se pojedinac počinje ponašati na način da održi konzistentnost sa standardnom identitetom, odnosno s kognitivnim prikazom uloge koji sadrži značenja i norme koje osoba povezuje s tom ulogom (Burke, 1991; prema Stets i Burke, 2000: 232). Ranije spomenuto Meadovo društveno ponašanje u tom kontekstu postaje ponašanje odabrane uloge (Stryker i Burke, 2000: 285).

Ta vjerojatnost da će se određeni identitet aktivirati u različitim situacijama u identitetskoj se teoriji definira kao istaknutost identiteta (engl. *identity salience*) (Stryker i Burke, 2000: 285), a ono po čemu je specifična jest upravo njezin ponašajni i djelujući, a ne samo psihološki ili unutarnji karakter (Hogg, Terry i White, 1995: 257). Osim spomenutog bihevioralnog i afektivnog ishoda istaknutosti identiteta, ona se odražava i na pojedinčeve odnose te na njegovu evaluaciju drugih pa tako jedna pretpostavka identitetske teorije leži u tome da će istaknuti identitet određene uloge koju pojedinac obnaša biti povezan s pozitivnom procjenom drugih koji zauzimaju tu ulogu, dok se druga njezina pretpostavka u tom smislu odnosi na to da će veći

broj i važnost odnosa pojedinca povezanih s određenom ulogom utjecati i na veću istaknutost tog identiteta u njegovoj hijerarhiji (Hogg, Terry i White, 1995: 257).

Upravo se navedeno odražava u konceptu predanosti identitetu (engl. *commitment*) koja se odnosi na stupanj u kojem odnosi nekog pojedinca unutar njegove društvene mreže ovise o posjedovanju određenog identiteta ili zauzimanju određene uloge (Stryker i Burke, 2000: 286), odnosno odražava mjeru u kojoj pojedinac procjenjuje da njemu važni i značajni drugi žele da on zauzima određenu ulogu i posjeduje određeni identitet (Hogg, Terry i White, 1995: 258). Predanost određenom identitetu tako je visoka, ako osoba smatra da su njemu važni društveni odnosi bazirani na njegovom zauzimanju i obnašanju te uloge (Hogg, Terry i White, 1995: 258), a može se izraziti troškovima koje bi pojedinac pretrpio u smislu gubitka tih odnosa ukoliko bi odbacio taj identitet (Stryker i Burke, 2000: 286).

Prema Strykeru (1980; prema Hogg, Terry i White, 1995: 258) postoje dvije vrste predanosti: interakcijska koja uključuje broj odnosa povezanih s određenim identitetom te označava ekstenzivnost povezanosti, te afektivna koja se odnosi na važnost odnosa povezanih s identitetom i podrazumijeva intenzivnost povezanosti. Što su veće obje navedene predanosti, odnosno što su više pojedinčevi društveni odnosi bazirani na njegovom posjedovanju određenog identiteta te što više takvih odnosa ima, to je veća i istaknutost tog identiteta (Hogg, Terry i White, 1995: 258).

Na taj način istaknutost identiteta odražava predanost odnosima koji zahtijevaju taj identitet, a vraćajući se opet Meadovoj formulaciji da društvo oblikuje jastvo koje zatim povratno oblikuje društveno ponašanje, može se zaključiti da je identitetska teorija specificira na način da „predanost oblikuje istaknutost identiteta koje oblikuje ponašanje odabrane uloge“ (Stryker i Burke, 2000: 286). Iz navedenog slijedi i da koncepti socijalnog identiteta, njegove istaknutosti i predanosti istom u identitetskoj teoriji pokazuju određenu stabilnost kroz vrijeme i različite situacije (Stryker i Burke, 2000: 286).

Osim istaknutosti i predanosti identitetu, raspored identiteta u hijerarhiji ovisi i o važnosti (engl. *prominence*) koje im pojedinci pridaju, a koja odražava mjeru u kojoj slika pojedinca o sebi povezana s određenim identitetom uloge odgovara njegovim širim idealima, odnosno idealnom jastvu (McCall i Simmons, 1966; prema Nuttbrock i Freudiger, 1991: 147). Tako se stupanj važnosti identiteta pojedinca odražava u njegovoj emocionalnoj reakciji na samo izvođenje uloga, odnosno ovisi o tome kako pojedinac želi vidjeti samog sebe, s obzirom na svoje ideale, želje ili ono što mu je središnje i važno (Nuttbrock i Freudiger, 1991; Burke i Stets, 2009).

Percipirane intrinzične i ekstrinzične nagrade dobivene identitetom također utječu na njegovo pozicioniranje u hijerarhiji, i dok se prve odnose na zadovoljstvo ili učinkovitost i kompetentnost koje pojedinci osjećaju obavljanjem određene uloge, druge uključuju različite resurse, poput novca, vrijednih predmeta, usluga, moći i prestiža, koje pojedinci dobivaju od drugih na temelju identiteta kojeg posjeduju (Burke i Stets, 2009: 40). Što je broj ekstrinzičnih i intrinzičnih nagrada povezanih s određenim identitetom veći, veća je i važnost koju pojedinac pridaje tom identitetu, njegova predanost istom te sama istaknutost tog identiteta u hijerarhiji (Burke i Stets, 2009).

Kako bi dovršili takozvani povratni ciklus identiteta, pojedinci koriste i veze s drugima od kojih dobivaju reflektirane ocjene kojima potvrđuju i podupiru određeni identitet (Burke i Reitzes, 1991: 244). Iz navedenog proizlazi da na istaknutost, predanost i važnost određenog identiteta pojedinca utječe i svojevrsna potpora (engl. *support*) i pohvala, ali s druge strane i kritika, koju dobiva od značajnih drugih za ulogu koju izvršava i s kojom se poistovjećuje (Burke i Stets, 2009: 41; Burke i Reitzes, 1991: 246). Kako navode McCall i Simmons (1978; prema Burke i Stets, 2009: 41) ako pojedinac od osoba koje su mu bliske i važne ne dobije adekvatnu i očekivanu potporu za identitet povezan s određenom ulogom, on će ih vrlo vjerojatno „napustiti“, odnosno početi im pridavati manju važnost te će svoju pozornost usmjeriti na drugi identitet i ulogu koje je njegova okolina ranije podržala i pohvalila. Kada iskusi negativnu kritiku vezanu uz neku ulogu, odnosno identitet, osoba neće htjeti riskirati to da isti opet ne bude podržan te, stoga, neće nastaviti investirati u isti, već će to učiniti s alternativnim do tog trenutka neugroženim identitetom (Burke i Stets, 2009: 41).

Pri njegovom razvijanju svijesti o svom identitetu te s njim povezanih obrazaca ponašanja, na pojedinca utječe i njegova subjektivna percepcija očekivanja značajnih drugih (engl. *others' expectations*) kao druga društvena dimenzija identiteta (McDearmon i Bradley, 2010), usko vezana uz ranije predstavljenu potporu. Prema riječima Callera (1985: 205), na ulogama bazirani identiteti imaju implikacije na društvene odnose pa tako određeni identiteti na neki način drugima najavljuju tko su i kakvi su njihovi nositelji i omogućuju im definiranje pojedinaca u kontekstu uloge koja je kod njih istaknuta. Tako se kao primjer navodi da će pojedinac vjerojatnije biti prepoznat i percipiran prema svom zanimanju, nego prema hobiu, budući da je istaknutost tog identiteta društveno učestalija, što, naravno, znači i da se stvarna hijerarhija identiteta nekog pojedinca može i razlikovati od one koju drugi očekuju (Callero, 1985: 205). Ipak, pojedinac će najčešće biti društveno prepoznat po identitetu koji je i njemu osobno najistaknutiji i najvažniji te kojem je najviše predan pa će i očekivanja drugih u slučaju

takvih identiteta biti veća. Tako će, ukoliko se pojedinac odluči odreći određenog istaknutog identiteta i uloge, primjerice one vezane uz njegovo zanimanje, reakcija značajnih drugih i njihovo razočaranje biti znatno ekstremniji nego u slučaju napuštanja manje istaknutog i važnog identiteta, kao što je onaj vezan uz njegov hobi (Callero, 1985: 205).

Konačno, identiteti vezani uz uloge podrazumijevaju djelovanje te se njime ostvaruju i potvrđuju (Callero, 1985: 205) pa je tako ponašanje (engl. *role performance/bahaviour*) najvidljiviji aspekt određene uloge i s njom povezanog identiteta, a može se definirati kao odabir uloge, odnosno traženje prilika za aktiviranje određenog identiteta i uloge, te kao samo izvođenje uloge u skladu s očekivanjima koja su s njom povezana (Stryker, 1987; prema Nuttbrock i Freudiger, 1991: 148). Tako uz to što, očekivano, identitet utječe na ponašanje njegovog nosioca zbog načela samodosljednosti i njegove motivacije da slijedi linije vladanja kompatibilne s viđenjem sebe (Markus, 1977; prema Nuttbrock i Freudiger, 1991: 148) pri čemu se sama varijacija u istaknutosti identiteta odražava na varijabilnost s njima povezanih ponašanja (Callero, 1985: 205), i samo ponašanje može utjecati na identitet na način da osoba percepcijom vlastitog ponašanja u različitim situacijama može izvući zaključak o tome kojem identitetu daje prednost (Bem 1972; prema Nuttbrock i Freudiger, 1991: 148).

4.2.2. Teorija socijalnog identiteta

Polazeći od premise kako je uloga društvenog identiteta „kreiranje i definiranje pojedinčeva položaja u društvu“, Tajfel i Turner (1979; prema Haslam i Ellemers, 2005: 43) su 70-ih godina prošlog stoljeća razvili teoriju socijalnog identiteta međugrupnog ponašanja kao integrativnu teoriju koja se bavi kognitivnim i motivacijskim osnovama međugrupne diferencijacije. Prema ovoj se teoriji u osnovi pojedinac, kad se kategorizira kao član određene grupe te kad definira sebe u kontekstu te socijalne kategorizacije, nastoji ujedno i postići te držati svojevrsnu samouvjerenost i pozitivno percipiranje i razlikovanje skupine kojoj pripada od usporednih „vanjskih“. Konkretnije, kada se nečije osobno poimanje sebe počinje definirati u kontekstu njegove pripadnosti određenoj grupi, tada ta osoba, kako bi se osjećala dobro u vezi definicije sebe i svojih postupaka, ima potrebu vidjeti grupu s kojom se poistovjećuje kao različitu, ali i bolju, od ostalih (Haslam i Ellemers, 2005: 43).

Tijekom 1980-ih unutar ove su teoretske perspektive počeo je djelovati sve veći broj znanstvenika što je rezultiralo i značajnim teorijskim i empirijskim pomacima, među kojima je najistaknutiji razvoj teorije samokategorizacije (Turner, 1985; prema Hogg, Terry i White,

1995: 259) koja se, iako različita i razvijena zasebno od teorije socijalnog identiteta, nerijetko zbog bliske srodnosti smatra njezinim dijelom.

Ipak, teorija samokategorizacije posjeduje širi kognitivni program te veći objašnjavajući doseg od teorije socijalnog identiteta, uglavnom zbog toga što njezine temeljne postavke nisu usmjerene na pitanja društvene strukture i međugrupnih odnosa, već na teorijske implikacije samog pojma socijalnog identiteta (Haslam i Ellemers, 2005: 48). Konkretnije, Turner (1982; prema Haslam i Ellemers, 2005: 48) socijalni identitet vidi kao mehanizam koji omogućuje grupno i međugrupno ponašanje, a teoriju samokategorizacije i razvija kako bi objasnio ranije spomenuto kretanje pojedinca duž međuljudskog i međugrupnog kontinuuma u smislu definiranja njegova jastva od osobnog do društvenog identiteta (Haslam i Ellemers, 2005: 48).

U tom kontekstu proces „uključivanja“ socijalnog identiteta podrazumijeva takozvanu *depersonalizaciju* i *samostereotipiziranje* kroz koje pojedinac sebe počinje doživljavati kategorički zamjenjivim s ostalim članovima grupe (Turner i sur., 1992). Tako Tajfel (1978; prema Haslam i Ellemers, 2005: 48) navodi da pojedinci u međugrupnim odnosima imaju tendenciju pojedinca u grupama izvan svoje percipirati kao homogene, dok se Turner (1982; prema Haslam i Ellemers, 2005: 48) na to nadovezuje i predviđa da će prilikom prevagnuća socijalnog identiteta na sličan način homogenima vidjeti i članove svoje grupe.

Prema teoriji samokategorizacije, pojedinci društvene skupine kojima pripadaju kognitivno percipiraju kao prototipove definirajućih atributa, odnosno uvjerenja, stavova i ponašanja, koji se aktivno konstruiraju relevantnim društvenim informacijama u neposrednom ili trajnijem interaktivnom kontekstu (Hogg, Terry i White, 1995: 261). Budući da su članovi određene grupe izloženi sličnim informacijama iz iste perspektive, odnosno dijele isti kontekst, i njihovi su prototipovi obično vrlo slični, odnosno zajednički (Hogg, Terry i White, 1995: 261). Konkretnije, prototipovi se odnose na značajke grupe koji su često reprezentirani egzemplarnim članovima, odnosno stvarnim članovima grupe koji je na neki način utjelovljuju, ili pak ideal tipovima i relativnim apstrakcijama grupnih obilježja, prema kojima se onda može ocijeniti koliko je određeni pojedinac tipičan član i predstavnik grupe kojoj pripada (Hogg, Terry i White, 1995: 261).

Grupni prototipovi definiraju grupe kao različite entitete, a proizvod su pojedinčeva minimiziranja unutargrupnih razlika i maksimiziranja onih međugrupnih, iz čega proizlazi da su, zajedno sa samopoimanjem pojedinca, skloni i promjenama, ovisno o društvenom kontekstu te o grupama koje su u njemu suprotstavljene (Hogg, Terry i White, 1995: 261).

Teorije socijalnog identiteta i samokategorizacije u tom smislu polaze od ključne postavke da je socijalni identitet dinamičan i responzivan u odnosu na međugrupnu dinamiku unutar neposrednih društvenih komparativnih konteksta, što znači da pojedinac u određenom kontekstu i situaciji aktivira onu kategorizaciju koja je najdostupnija te najbolje opisuje i uklapa se u sličnosti i razlike s ostalim pojedincima tog konteksta (Hogg, Terry i White, 1995: 261).

Kada se jedna kategorija, odnosno prototip, aktivira, ostale se organiziraju oko nje, odnosno opet dolazi do depersonalizacije i samostereotipiziranja, samo ovaj put u smislu prevagnuća i istaknutosti određenog socijalnog identiteta (Hogg, Terry i White, 1995: 261). U tom se smislu, pojedinci u svakoj situaciji aktivno uključuju u manje ili više kompetitivno i uspješno pregovaranje o referentnom okviru kako bi ostvarili samokategorizaciju koja odgovara tom specifičnom kontekstu (Hogg, Terry i White, 1995: 262).

Osim samokategorizacije, te samostereotipizacije i homogenizacije s grupom kao njezinih sastavnih dijelova, teorija socijalnog identiteta izdvaja i psihološku i bihevioralnu povezanost, odnosno solidarnost, s grupom kao jednu od važnih dimenzija unutargrupne identifikacije. Tako Lewin (1948; prema Leach i sur., 2008: 147) tvrdi da su pojedinci koji pokazuju najveću identifikaciju s određenom grupom, najskloniji i osjećanju psihološke povezanosti s njezinim članovima. Budući da se takva solidarnost bazira na psihološkoj vezi i predanosti članovima grupe ona rezultira osjećajem pripadnosti i psihološkom privrženosti unutar grupe te koordinacijom njezinih članova (Leach i sur., 2008: 147). Iz navedenog proizlazi da se ova dimenzija identiteta teorije socijalnog identiteta može poistovjetiti s onom predanosti iz identitetske teorije, pri čemu se ta predanost u ovom kontekstu vidi kao ulaganje sebe u grupu i sudjelovanje u njezinim aktivnostima, što je ujedno i ono što razlikuje ovu komponentu od samostereotipizacije ili homogenosti, odnosno samokategorizacije koja je više usmjerena na pojedinčevo definiranje sebe na grupnoj razini (Leach i sur., 2008: 147).

Uz navedenu solidarnost, identifikacija i poistovjećivanje pojedinca s grupom dovodi i do njegovog poimanja grupe kao središnjeg aspekta njegova samopoimanja, odnosno do centralnosti identiteta, koja se može izjednačiti s istaknutosti identiteta i važnosti koju joj pojedinac pridaje u identitetskoj teoriji (Leach i sur., 2008: 147), odnosno koja se može definirati i opisati kao kombinacija istih. Kako navode Leach i suradnici (2008), upravo će centralnost identiteta razviti u pojedinca senzibilnost na inter- i intra- grupne događaje, posebice na percipirane prijetnje usmjerene prema njegovoj grupi, a zatim ih potaknuti i na djelovanje i reakciju na iste te, konkretno, na obranu grupe od prijetnji. Što je određena grupa

centralnija pojedincu, to će njegova potreba za njezinom obranom i zaštitom biti veća (Leach i sur., 2008: 147).

Konačno, nečija se identifikacija s grupom očituje i u pozitivnim osjećajima koje pojedinac gaji prema njoj i njezinim članovima (Tajfel, 1978; Tajfel i Turner, 1979; prema Leach i sur., 2008: 146), odnosno svojevrsnim zadovoljstvom koje se može izjednačiti s percipiranim intrinzičnim nagradama u identitetskoj teoriji. S obzirom na da je ono, kako navode Leach i suradnici (2008: 147), i najopćenitiji način na koji se pojedinac može identificirati i poistovjetiti s grupom, zadovoljstvo je ujedno i najviše korelirano s ostalim dimenzijama grupne identifikacije, poput psihološke povezanosti i centralnosti, zbog kojih pojedinac i nastoji održati zadovoljstvo članovima i samom grupom, umanjujući pritom značaj negativnih događaja i odupirući se negativnim prikazima grupe.

Iz navedenog slijedi da, uz osobno viđenje (engl. *private regard*) i zadovoljstvo grupom, na identifikaciju utječe i percepcija o javnom viđenju iste (engl. *public regard*) koja se definira kao stupanj u kojem pojedinac osjeća da drugi pozitivno ili negativno gledaju na grupu kojoj pripada (Sellers i sur., 1998: 26), odnosno stupanj poštovanja koji joj iskazuju. Ponovno, u usporedbi s identitetskom teorijom, ova se domena javnog viđenja grupe može poistovjetiti s onom ekstrinzičnih nagrada te konkretno ugleda kojeg pripadnici određene grupe uživaju u društvu.

4.2.3. Sinteza dvaju pristupa

Kako se može iščitati iz njihovih prikaza, identitetsku teoriju i teoriju socijalnog identiteta povezuju brojne sličnosti zbog kojih se njihovo spajanja i kombinirano korištenje i čini smislenim.

Obje teorije naglašavaju strukturu i funkciju socijalno konstruiranog identiteta kao dinamičnog konstrukta koji posreduje odnos društva, odnosno strukture, i pojedinca, odnosno njegovog društvenog ponašanja (Hogg, Terry i White, 1995: 262). Prema tome, teoretičari obiju tradicija polaze od toga da pojedinci sebe promatraju u smislu značenja koje im daje strukturirano društvo (McCall i Simmons 1978; Stryker 1980; Turner i sur. 1987; prema Stets i Burke, 2000: 226). Uz to, u objema je teorijama naglasak stavljen na refleksivnost nositelja identiteta i njegovu mogućnost da se kategorizira i klasificira u odnosu na druge društvene kategorije i klasifikacije, pri čemu se u teoriji socijalnog identiteta taj proces naziva samokategorizacija, a

u identitetskoj teoriji identifikacija, a obje omogućuju formiranje identiteta (Stets i Burke, 2000: 224).

Osnovnu razliku dviju teorija čini sam temelj identifikacije, i dok ga u teoriji socijalnog identiteta čini grupa u labavo organiziranoj i promjenjivoj hijerarhiji, u identitetskoj teoriji identiteti su vezani uz uloge i odnose u stabilnijoj hijerarhiji, iz čega proizlazi da u slučaju prve identiteti mogu biti i minimalnog utjecaja, dok su u slučaju druge oni uvijek duboko ukorijenjeni (Ramarajan, 2014: 596). Prema teoriji socijalnog identiteta njegovo posjedovanje podrazumijeva stapanje pojedinca s određenom grupom, ponašanje poput ostalih pripadnika te grupe te preuzimanje perspektive i viđenja te grupe (Stets i Burke, 2000: 226), dok prema identitetskoj teoriji njegovo posjedovanje uključuje percipiranje sebe kao obnašatelja određene uloge i preuzimanje značenja i očekivanja vezanih uz tu ulogu i njezino izvođenje koji stvaraju skup standarda koji usmjeravaju pojedinčevo ponašanje (Stets i Burke, 2000: 225). I sam proces aktivacije određenog identiteta u predstavljenim je teorijama sličan i dok se u teoriji socijalnog identiteta označava terminom depersonalizacija, u identitetskoj se teoriji naziva samopotvrđivanjem (Stets i Burke, 2000: 232).

Prema obje teorije, pojedinac posjeduje više identiteta te su prema teoriji socijalnog identiteta višestruki identiteti pojedinca produkt grupa prema kojima osjeća pripadnost, dok su u identitetskoj teoriji oni rezultat uloga koje pojedinac obnaša u društvu (Stets i Burke, 2000). Takvi se identiteti obilježeni brojem grupa ili uloga pojedinca mogu preklapati i nadopunjavati jedan drugog, ali i biti u konfliktu, a djelovanje pojedinca pritom ovisi o tome koliko je određeni identitet istaknut u odnosu na ostale u određenoj situaciji. U hijerarhijama identiteta obiju teorija identiteti su stoga promjenjivi u određenoj situaciji, no njihova ključna razlika u tom vidu proizlazi iz toga što su u identitetskoj teoriji oni stabilniji, a time i manje ovisni o promjeni konteksta (Ramarajan, 2014: 597).

Prema teoriji socijalnog identiteta pojedini identitet pojedinca dolazi na vrh hijerarhije u određenom kontekstu te upravlja njegovim ponašanjem i pritom suprimira ostale identitete (Tajfel i Turner, 1987; prema Ramarajan, 2014: 595), dok su u identitetskoj teoriji identiteti pojedinca vezani uz uloge koje on obavlja u socijalnoj strukturi, točnije proizlaze iz internaliziranja značenja povezanih s tom ulogom (Stryker i Burke, 2000; Ramarajan, 2014). Iako i ova teorija uglavnom zastupa to da određeni identitet upravlja ponašanjem u određenom trenutku, prema njoj istaknutost određenog identiteta ovisi prvenstveno o tome koliko je on važan i centralan pojedinцу (McCall i Simmons, 1978; prema Ramarajan, 2014: 604).

Unatoč razlikama dviju teorija koje uglavnom proizlaze iz različitih disciplinarnih perspektiva iz kojih su nastale, pri čemu teorija socijalnog identiteta kao osnovu identiteta vidi grupu i ono što netko je, dok identitetska teorija kao bazu vidi ulogu i što netko radi (Thoits i Virshup 1997; prema Stets i Burke, 2000: 234), kako navode Stets i Burke (2000: 234), i „biti“ i „činiti“ čine središnja obilježja nečijeg identiteta pa bi i potpuna i sveobuhvatna teorija sebstva trebala razmatrati i ulogu i grupu kao njegove baze.

Prema njihovom mišljenju, a na što se nadovezuje i pristup mjerenju profesionalnog identiteta ovog rada, spajanje identitetske teorije i teorije socijalnog identiteta trebalo bi rezultirati snažnijom teorijom koja može obuhvatiti makro, mezo i mikro razinu društvenih procesa vezanih uz odnos strukture i jastva te omogućiti integraciju koncepata osobe, uloge i grupe (Stets i Burke, 2000: 234).

Na makro razini ta sinteza podrazumijeva mogućnost promatranja utjecaja identifikacije s grupom, predanosti identitetu uloge unutar grupe u odnosu na ostale identitete te definiranja pojedinca u kontekstu određene grupe na njegovo društveno ponašanje; na mezo razini omogućuje promatranje unutar- i međugrupnih odnosa, pri čemu različite uloge koje netko obnaša u grupi mogu povećati ili smanjiti identifikaciju s istom, ali i imati različit utjecaj na definiranje odnosa s izvanjskom grupom; dok na mikro razini olakšava razumijevanje motivacijskih procesa poput samopouzdanja i autentičnosti, u smislu njihova poticanja pripadanjem pojedinca određenoj grupi, obnašanjem određene uloge i potvrđivanjem njihovih osobnih identiteta (Stets i Burke, 2000: 234).

Kako je već spomenuto, u svrhu istraživanja profesionalnog identiteta formiranog u sklopu profesionalne socijalizacije, a koji će se ukratko opisati u nastavku, u ovom se radu koristi sinteza dviju predstavljenih teorija socijalnog identiteta, i to u makro kontekstu, budući da je svrha rada upravo ispitivanje utjecaja razvijenog profesionalnog identiteta na pojedinčev vrijednosni sklop, konkretno političke vrijednosti, a koje se odražavaju u njegovom društvenom ponašanju.

4.3. Profesionalni identitet

Ako je koncept identiteta pomalo neprecizan i višeznačan, onda je onaj profesionalnog identiteta to još i više, budući da, kako je ranije predstavljeno, ni sama definicija profesije, kao ni njezina konceptualizacija, u sociologiji nije usuglašena. Ipak, za potrebe će se ovog dijela rada krenuti od Hughesove (1958; prema Evetts, 2006: 136) generalne percepcije profesija kao

zanimanja višeg stupnja koje, za razliku od „običnih“ zanimanja, podrazumijevaju završeno visoko obrazovanje te daljnje usavršavanje, određene godine pohađanja strukovnog osposobljavanja te iskustvo.

Kroz navedeno će se dakle razviti i kolektivni profesionalni identitet, koji je povezan sa „zajedničkim iskustvima, razumijevanjem i stručnosti, zajedničkim načinima percipiranja problema i mogućim rješenjima“, a nastaje i održava se kroz profesionalnu socijalizaciju, koja se stječe obrazovanjem, profesionalnim usavršavanjem i radnim iskustvom, ali i članstvom u raznim profesionalnim udrugama i institucijama koje omogućuju razvoj i održavanje zajedničke radne kulture (Evetts, 2006: 134-135).

Schein (1978; prema Ibarra, 1989) profesionalni identitet definira kao „relativno stabilnu i trajnu konstelaciju atributa, uvjerenja, vrijednosti, motiva i iskustava prema kojima se ljudi definiraju u profesionalnoj ulozi“. On se tako odnosi na mjeru u kojoj se osoba definira kroz posao koji obavlja (Mael i Ashforth, 1992; prema Caza i Creary, 2016: 267) te na to kako se uspoređuje s osobama unutar i izvan svoje profesionalne grupe (Adams i sur., 2006), a osobe koje su visoko identificirane sa svojom profesijom svoja će uvjerenja o profesiji smatrati samoodređujućima (Pratt, 1998; prema Caza i Creary, 2016: 267) te će osjećati jedinstvo s profesionalnom grupom.

Iz perspektive identitetske teorije profesionalna identifikacija podrazumijeva relativnu poziciju profesionalnog samoodređenja osobe u odnosu na njezine ostale uloge u već spomenutoj hijerarhiji identiteta. Tako će profesionalni identitet ukazivati na to da je ta uloga bitna osobi u definiranju samoga sebe. Iz perspektive teorije socijalnog identiteta osoba će se identificirati sa svojom profesijom kako bi umanjila nesigurnosti i omogućila si samoostvarenje (Hogg i Terry, 2000; prema Caza i Creary, 2016: 266), ali i postigla i održala pozitivnu sliku o sebi samoj (Haslam, 2001; prema Caza i Creary, 2016: 266). Prema objema teorijama će osoba, kad se identificira s profesijom, usvojiti specifične vrijednosti i stavove kao dio svog identiteta te će se ponašati u skladu sa svojom profesijom, odnosno „igrati“ ulogu koja se od nje očekuje.

Iako obje teorije vide profesionalnu socijalizaciju kao ključnu u formiranju profesionalnog identiteta, shvaćanje njezine uloge u dvjema je teorijama različito. Tako u identitetskoj teoriji profesionalna socijalizacija podrazumijeva učenje i praksu očekivanog ponašanja novih profesionalnih uloga, dok u teoriji socijalnog identiteta ona pruža osnovu za razvoj privrženosti novoj profesionalnoj grupi, koja kasnije raste društvenim vezama među članovima grupe (Caza i Creary, 2016: 267).

Same socijalizacijske taktike razlikuju se od profesije do profesije pa tako pojedinci u određenim profesijama mogu razviti jače i istaknutije profesionalne identitete od pojedinaca u drugim profesijama (Van Maanen i Schein, 1979; prema Caza i Creary, 2016: 268). Pritom će, kako navode neki autori, profesije u kojima je izgledniji razvoj snažne profesionalne identifikacije biti one koje su selektivnije u omogućavanju pristupa pojedinom zanimanju (Abbott, 1981; Hall, 1968; prema Caza i Creary, 2016: 268).

4.3.1. Profesionalni identitet tijekom studija

Tijekom studija, studenti usvajaju ne samo akademski, već i identitet buduće profesije. I dok akademski identitet obuhvaća mjeru u kojoj se studenti osjećaju kao pripadnici akademske zajednice, njihovo iskustvo osobne akademske vrijednosti te vidljivost u akademskom okruženju (Pascarella i Terenzini, 2005; prema Jensen i Jetten, 2015), profesionalni identitet odnosi se na razvoj vrijednosti i odgovornosti, ali i osobnih resursa potrebnih za buduće profesionalno okruženje (Bruss i Kopala, 1993; Öhlén i Segesten, 1998; Vasile i Albu, 2011; prema Jensen i Jetten, 2015). Kroz interakcije s kolegama i predavačima, i osjećaj pripadnosti koji iz njih proizlazi, dolazi do formiranja i razvoja akademskog identiteta, a savjetovanje studenata vezano uz buduće izgleda o zapošljavanju, uz potrebne vještine za njegovo ostvarenje, zatim dovodi do stvaranja onog profesionalnog (Jensen i Jetten, 2015).

Kao neophodan uvjet za razvoj profesionalnog identiteta tijekom obrazovanja za određenu profesiju izdvaja se razvoj predanosti studenata budućoj profesiji te promjena njihove samopercepcije u smislu otkrivanja i usvajanja viđenja sebe kao pripadnika određene profesije (Cavenagh, Dewberry i Jones, 2000: 897). Na taj način studenti, budući da još nisu počeli sa svojim profesionalnim radom, razvijaju sliku budućeg sebe koji bi, kako navode Markus i Nurius (1986; prema Jensen i Jetten, 2016: 1030), htjeli postati, mogli postati ili strahuju da će postati. Te percepcije budućih sebe podrazumijevaju određene ciljeve, aspiracije, motive, ali i strahove i prijetnje, koji osiguravaju samopouzdanje i motivaciju studenata te utječu na akademski uspjeh, ustrajnost u studiju te vjerojatnost njegova napuštanja (Markus i Nurius, 1986; prema Jensen i Jetten, 2016: 1030), odnosno na uspješnost same tranzicije studenata u profesiju za koju se obrazuju.

Ipak, kroz proces profesionalne socijalizacije ta slika o sebi nije fiksna, već je podložna promjenama i kroz godine se nerijetko mijenja (Markus i Nurius, 1986; prema Jensen i Jetten, 2016: 1030). U kontekstu razvoja profesionalnog identiteta tijekom studija, logično je dakle da

će i samo vrijeme provedeno na studiju utjecati na promjenu te slike te da će razina studija utjecati i na samu jačinu i istaknutost profesionalnog identiteta, pri čemu će studenti na višim godinama studija imati i bolje formiran profesionalni identitet od kolega s nižih godina (Tomlinson i Jackson, 2021: 890).

Osim samog trajanja studija, odnosno vremena trajanja profesionalne socijalizacije, na razvoj profesionalnog identiteta i njegovu razinu formiranosti utjecat će i drugi faktori, konkretno oni vezani uz društveno okruženje studenata, njihovo obrazovanje do upisa fakulteta i studijsko usmjerenje te samo iskustvo profesionalnog rada, a koji će ukratko biti opisani sljedećem potpoglavlju.

4.3.2. Čimbenici formiranja profesionalnog identiteta

4.3.2.1. Socijalno okruženje

Osim samog studija, važnu ulogu u procesu profesionalne socijalizacije igraju i obitelj i prijatelji, ali i mediji te drugi društveni akteri koji pojedincima služe kao izvori različitih viđenja oblika rada, a koji proizlaze iz njihovih znanja i stavova o istima (Cohen-Scali, 2003; prema Molinero, Cascón-Pereira i Hernández-Lara, 2016: 196). Tako informacije koje mlada osoba zaprimi u obitelji o određenoj profesiji mogu utjecati na njihov odabir karijere i studija, ali i kasnije na formaciju profesionalnog identiteta (Henning, 2001; prema Molinero, Cascón-Pereira i Hernández-Lara, 2016: 196). Na isti način i razgovor s prijateljima o ciljevima i težnjama u karijeri, kao i različiti medijski prikazi, mogu neke profesije učiniti poželjnijima te oblikovati pojedinčevu percepciju o njima, što opet utječe na njihove karijerne ciljeve i identifikaciju u tom kontekstu (Levine i Hoffner, 2006; McAllister i sur., 2014; prema Molinero, Cascón-Pereira i Hernández-Lara, 2016: 196).

4.3.2.2. Obrazovanje

Sljedeći čimbenik razvoja profesionalnog identiteta odnosi se na obrazovni sustav kroz koji su pojedinci prošli i trenutno prolaze, što dakle uključuje studij i obrazovanje za samu odabranu profesiju, ali i osnovno i srednje obrazovanje koje su mu prethodili. Tako iskustva mladih tijekom srednje i osnovne škole, kao i obitelj i prijatelji, utječu na njihovu odluku o upisu određenog studija i to, osim omogućavajući mladima interakcije s njihovim vršnjacima, i na način da pojedinci na tim razinama školovanja otkrivaju koji im predmeti dobro idu, na temelju

čega mogu pretpostaviti na kojem bi studiju bili uspješniji, odnosno koja profesija najbolje odgovara njihovim mogućnostima (Molinero, Cascón-Pereira i Hernández-Lara, 2016: 198). Osim iskustava kroz primarno i sekundarno obrazovanje, i same karakteristike studijskog usmjerenja te smjerovi profesionalnih karijera utječu na različite načine usvajanja i formiranja profesionalnog identiteta. U tom smislu veća heterogenost studija i karijernih opcija ima suprotan učinak na profesionalni identitet studenata, budući da im je bez specifične i jedinstvene slike profesije i budućeg zanimanja teško identificirati se s njom (Molinero, Cascón-Pereira i Hernández-Lara, 2016: 198). Isto tako, studijska usmjerenja s jasnim profesionalnim smjerom, kao što je primjerice medicina, olakšavaju profesionalnu socijalizaciju jer su njihovi studenti fizički i podsvjesno uronjeni u radno okruženje od samog početka obrazovanja kroz različite oblike praktičnog učenja, ali i pravila ponašanja i kodeksa, kao što je nošenje uniformi (Tomlinson i Jackson, 2021). Iz navedenog slijedi i sljedeći, ujedno i posljednji, faktor koji utječe na formiranje profesionalnog identiteta, a odnosi se na iskustvo rada vezano uz profesiju za koju se studenti obrazuju.

4.3.2.3. Profesionalno iskustvo

Izloženost studenata radnom iskustvu vezanom uz njihovu buduću profesiju također utječe na razvoj njihovog profesionalnog identiteta. Budući da ono omogućuje razvoj boljeg razumijevanja što točno znači biti određena vrsta profesionalca, iskustvo profesionalnog rada studentima omogućuje i višu razinu razvijenosti profesionalnog identiteta (Adams i sur., 2006: 57-58). Osim uvida u kulturu same profesije, iskustvo rada u struci omogućuje i upoznavanje sa „značajnim drugima“ u svojem području što studentima, uz vještine i znanja koja im prenose, pomaže u izgradnji profesionalnih percepcija sebe (Tomlinson i Jackson, 2021). Prema tome, uz znanje usvojeno na samom studiju te različita osobna iskustva, i saznanja o profesiji koje student stječe kroz interakciju sa svojim profesionalnim uzorima igraju ključnu ulogu u profesionalnoj socijalizaciji i izgradnji profesionalnog identiteta (Jacox 1973; Cohen 1981; prema Adams i sur., 2006: 58).

Nakon prikaza i definiranja procesa profesionalne socijalizacije i izgradnje profesionalnog identiteta, u nastavku će se teorijskog dijela rada definirati vrijednosti, posebice one političke, te izdvojiti i ukratko predstaviti dosadašnji radovi autora koji su ih nastojali sistematično

konceptualizirati i operacionalizirati. Uz to, prije detaljnijeg pregleda političkih vrijednosti, koje čine bazu političkih preferencija, izbora i ponašanja, odnosno smatraju se njihovim stabilnim odrednicama, u sljedećem će se poglavlju ukratko prikazati i tradicije njihova izučavanja, odnosno tri osnovna teorijska pristupa koja nastoje objasniti političko ponašanje – onaj ekonomski, sociološki te psihološki.

5. STABILNE ODREDNICE POLITIČKOG PONAŠANJA

Prije samog prikaza različitih teorija političkog ponašanja, potrebno je ponuditi i definiciju tog često korištenog i uistinu širokog pojma. Generalno, „političko ponašanje obuhvaća svaki oblik individualne ili grupne participacije u političkom procesu, tj. svaku aktivnost koja ima političke posljedice na vlast ili politike“ (Scott i Marshall, 2009: 570). Prema tome, političko bi ponašanje obuhvaćalo sve političke aktivnosti, kako one zakonite, poput glasovanja, aktivizma i društvenih pokreta, tako i nezakonite, kao što su državni udar, terorizam i revolucije. Uz to, političko ponašanje obuhvaća i političku neaktivnost i apatiju (Scott i Marshall, 2009). Stoga sama istraživanja političkog ponašanja, ali i teorije koje iz njih proizlaze, izučavaju oba aspekta političkog sudjelovanja, uz političke ideologije, vrijednosti i stavove kao njihov temelj, odnosno predispozicije za (ne)participaciju u političkoj sferi (Scott i Marshall, 2009).

Od samih začetaka tako istraživanja političkog ponašanja nastoje odgovoriti na pitanja vezana uz zainteresiranost građana za politiku, njihovo poznavanje i percepciju političkog prostora te mjeri u kojoj su politički aktivni, pritom počivajući na modelima političkog čovjeka – osobe koja misli, odlučuje, raspravlja i sudjeluje u političkom životu (Bovan, 2015: 78). Iako je, kako se da iščitati iz prethodne rečenice, danas pojedinac i njegovo političko ponašanje središte politoloških analiza, to se ne može reći za najranija istraživanja te znanosti. Naime, tijekom 19. stoljeća politološki su pristupi, kako navode Wallas (1909; prema Šiber, 2003) i Lippman (1922; prema Šiber, 2003), zbog prevelikog fokusa na institucije i opće teorijske pretpostavke funkcioniranja demokratskog društva, zapostavljali analizu građanina. Upravo radovima spomenutih autora 20. stoljeće obilježeno je takozvanom biheviornom revolucijom u političkoj znanosti, koju su obilježile prve empirijske studije, ispitivanja javnih mnijenja te metode uzorkovanja i statističke analize podataka, ali i snažan naglasak a pojedinca u politici koji se nabolje očituje u Eulauovim (1963; prema Šiber, 2003: 89) riječima: „Mislim da se ne može ništa smisleno reći o upravljanju (vlasti), a da se ne govori o političkom ponašanju čovjeka – njegovim aktivnostima, ciljevima, nagonima, osjećajima, uvjerenjima, opredjeljenjima i vrijednostima“. Bitno je napomenuti kako su, upravo zbog navedene fokusiranosti politologije na opće teorije demokracije, modernu eru istraživanja političkog ponašanja započele i obilježile druge, doduše srodne, društvene znanosti – ekonomija, sociologija i psihologija.

5.1. Teorije političkog ponašanja

Kao godina začetka modernog pristupa analize političkog ponašanja označava se 1944. kada Paul Lazarsfeld, Berelson i Gaudet objavljuju knjigu „The People's Choice“, prvu akademsku studiju izbora s fokusom na individualne birače, kasnije smatranu utemeljenjem *političko sociološkog pristupa* (Carmines i Huckfeldt, 1996; Šiber, 2003). Uz navedeni, u istom su periodu nastala još dva pristupa izučavanju političkog ponašanja koja počivaju na razumijevanju demokracije u kontekstu individualnih glasača – *političko psihološki* utemeljen na radu Campbella i suradnika (1964; prema Carmines i Huckfeldt, 1996; Šiber, 2003) pod naslovom „The American Voter“ te *političko ekonomski* vezan uz djelo Anthonyja Downsa (1957) „An Economic Theory of Democracy“.

Iako će se za potrebe ovog rada fokus staviti na prikaz razlika između navedenih pristupa i tradicija izučavanja političkog ponašanja, njihovih različitih težišta analize te, konačno, različitih istraživačkih pitanja koja obilježavaju svaku od njih, treba navesti kako su svi navedenih pristupi ujedno i komplementarni. Kako je već navedeno, sva su tri pristupa fokusirana na pojedinca i njegovo ponašanje, a uz to su, također i dovela u pitanje mogućnosti pojedinčeva djelovanja u demokraciji, što ne prestaje biti glavna tema i dilema njihovih istraživanja od 50-ih godina prošlog stoljeća. Konačno, sve su tri tradicije i kroz pokušaje odgovora na navedenu dilemu došle do, u mnogim aspektima, sličnog empirijskog modela ponašanja – onog svrhovitog i instrumentalno motiviranog građanina (Carmines i Huckfeldt, 1996: 224-225).

Konačno, iako su sve tri tradicije zaslužne za određenu revoluciju u načinu istraživanja političkog ponašanja te su se s vremenom, adresirajući iste probleme, neizbježno približile jedna drugoj, one se istovremeno i znatno razlikuju, što ni ne iznenađuje uzme li se u obzir činjenica da su se razvile iz različitih znanstvenih disciplina. Sociološka je tradicija tako uglavnom usredotočena na društveni determinizam političkog ponašanja, odnosno na analizu odnosa društvenog položaja i individualnog ponašanja, psihološka na fenomen vakuumu političkog znanja prosječnog građanina u kontekstu teorija koje se oslanjaju na politički sofisticirane donositelje odluka, dok ekonomska nastoji utvrditi porive racionalnog pojedinca za građanskom aktivnosti čiji je utjecaj najvjerojatnije beznačajan (Carmines i Huckfeldt, 1996; Šiber, 2003).

5.1.1. Političko ekonomski pristup

Sam pojam svrhovitog i instrumentalno motiviranog građanina utjelovljen je u ekonomskoj tradiciji političkog ponašanja (Carmines i Huckfeldt, 1996), točnije u teoriji racionalnog izbora koja počiva na analogiji političkog života s tržištem, odnosno birača s potrošačima i političkih stranaka s poduzećima. Prema tome, ako poduzeća nastoje maksimizirati profit, a potrošači korisnost, u političkoj će sferi političke stranke biti te koje nastoje maksimizirati broj glasova, dok će birači to nastojati s korisnosti svojih glasova (Antunes, 2010: 157). Kao i u slučaju s tržištem, polazi se od pretpostavke da su svi politički akteri usmjereni isključivo na vlastite interese, a da generalna društvena dobrobit proizlazi iz puke povezanosti tih interesa. Tako političke stranke formuliraju svoje politike i programe na način kojim smatraju da će pridobiti najviše glasača, a time i ostvariti cilj dolaska ili zadržavanja na vlasti, dok birači „važu“ između cijene koju plaćaju, tj. glasa koji daju određenoj opciji, i dobiti koju ostvaruju investiranjem povjerenja određenoj stranci te konačno odabiru onu za koju smatraju da će im osigurati najveću političku i ekonomsku korist (Downs, 1957, prema Bovan 2015; Antunes, 2010; Sarlamanov i Jovanoski, 2014). Kako same stranke ne mogu uvijek najbolje procijeniti što građani žele, niti građani uvijek znaju što stranke i kandidati rade ili što bi trebali raditi kako bi osigurale ostvarenje biračkih ciljeve, model racionalnog izbora pretpostavlja razvoj ideologija koje političkim kandidatima omogućuju privlačenje većeg broja glasova, a biračima služe kao prečac za donošenje odluka (Downs, 1957; Dalton i Wattenberg, 1993; prema Bovan, 2015).

Kako bi se ostvario racionalan model političkog ponašanja potrebna je prvenstveno osviještenost političkih aktera o vlastitom položaju, potrebama i interesima, zatim modalitet političkog izbora povezan s tim interesima te konačno znanje i razumijevanje informacija koje su temelj odlučivanja. Prema tome, ako pojedinac s određenim interesom i znanjem donosi odluku koja dovodi do rezultata povoljnog za postojeći interes, pojačava se veza između interesa i neke vrste ponašanja. S druge strane, ako se ta veza ne uspostavi i određeno ponašanje ne utječe pozitivno na postojeći interes, razvija se apatija i pasivnost (Šiber, 2003: 96).

Kao sažetak gore navedenog, racionalan model političkog ponašanja počiva na tri fundamentalne premise: sve su odluke racionalne i u skladu s principom maksimizacije koristi; demokratski politički sustav podrazumijeva razinu konzistentnosti koja omogućava međusobno predviđanje posljedica odluka racionalnih aktera; i konačno, demokratski sustav podrazumijeva i dozu nesigurnosti koja omogućava postojanje različitih opcija političkih kandidata koje društvenu različitost i konflikte iskorištavaju za ideologije i dvosmislenosti, čime posljedično mobiliziraju birače za izlazak na izbore (Antunes, 2010).

Prema tome, ako se političkom ponašanju pristupa sa stajališta ekonomske perspektive, potrebno je prvo otkriti ciljeve političkog aktera te utvrditi najracionalnija sredstva za njihovo postizanje. Ekonomski pristup tako ne analizira ispravnost niti logičnost i racionalnost samih ciljeva, već definira racionalnost kao efikasnost ostvarivanja ciljeva upotrebom određenih sredstava, neovisno o tome kakvi oni bili (Šiber, 2003: 97). Na primjeru glasovanja na izborima, koje je kako navodi Šiber (2003) svojevrsan aksiom u politici, ekonomsko racionalni birač dat će glas stranci ili kandidatu od kojeg očekuje najviše koristi i ekonomskog prosperiteta. Isto tako, njegov izbor neće ovisiti samo o vlastitoj koristi, već i o percipiranoj vjerojatnosti pobjede te stranke, pri čemu postoji mogućnost da će racionalno djelujući svoj glas dati nekoj drugoj bliskoj opciji koja ima veće šanse za pobjedu ili uopće neće izaći na izbore (Šiber, 2003).

U ovom se slučaju vidi korist uključenosti ideologije u modelu racionalnog izbora, ali i jedna od njegovih osnovnih, već navedenih, poteškoća – ona vezana uz izbor izlaska na izbore u situaciji u kojoj je vjerojatnost presudnosti jednog glasa minimalna, što se može primijeniti i na ostale oblike političkog ponašanja.

Kako većina birača ipak sudjeluje u izborima, autori unutar ove tradicije nastoje tome naći razlog pa tako Downs (1957) pretpostavlja da građani sudjeluju na izborima kako ne bi došlo do propasti demokracije, što predstavlja prvo tradicionalno rješenje paradoksa glasovanja. Drugo takvo rješenje, koje su uveli Goodin i Roberts (1975), odnosi se na etičke i altruističke preferencije koje postoje paralelno s onim sebičnima te koje političko ponašanje racionalnog aktera usmjeravaju, ne samo na vlastitu, već i na korist drugih. Treće rješenje biračkog paradoksa nude Ferejohn i Fiorina (1974), a vezano je uz minimaliziranje potencijalnog žaljenja racionalnog birača u slučaju da ne izađe na izbore, a njegov kandidat izgubi za jedan glas. Konačno, četvrto tradicionalno rješenje nalazi se u teoriji igara koju su predložili Palfrey i Rosenthal (1983; prema Geys, 2006) i Ledyard (1984; prema Geys, 2006) te koja naglašava da racionalni birači pri donošenju odluka razmatraju i mišljenja drugih također racionalnih birača – ako svi odluče ne glasovati zbog beznačajnosti pojedinog glasa, taj jedan glas postaje značajan.

Recentniji doprinosi rješenju spomenutog paradoksa, i ekonomskoj tradiciji općenito, okrenuti su grupnim modelima političkog djelovanja, informacijskog utjecaja i adaptivnog učenja, čime se približuju dvjema drugim tradicijama političkog ponašanja – sociološkoj i psihološkoj. Kako navode neki autori (primjerice Carmines i Huckfeldt, 1996; Geys, 2006; Sarlamanov i Jovanoski, 2014), sama je diskusija o racionalnom građaninu i paradoksu racionalnog izbora dovela do slijepe ulice i tautoloških teorija političkog ponašanja, čime bi se i trebalo okrenuti

novim interdisciplinarnim teorijama te sagledavanju „uspješnosti“ ekonomskog pristupa u kontekstu njegova poticanja ostalih pristupa na zadržavanju fokusa na svrhovite aktere i njihovo političko ponašanje, uklapajući ih u okvire svojih disciplina (Carmines i Huckfeldt, 1996).

5.1.2. Političko psihološki pristup

Nastavno na rad Campbella i suradnika, pretežno u sklopu Istraživačkog centra Sveučilišta u Michiganu, razvija se psihološka tradicija u istraživanju političkog ponašanja nizom periodičnih ispitivanja javnog mnijenja o društvenim problemima te o preferencijama birača iz koje se razvio taj najpoznatiji i najdugovječniji model političkog ponašanja (prema Šiber, 2003; Bovan, 2015). Njegov je fokus, očekivano, na pojedincu i njegovoj osobnoj političkoj psihologiji, pri čemu se težište analize sa statičnih i posrednih aktera kao što su društvene skupine, premješta na dinamične individualne odrednice političkog ponašanja, što su u kontekstu psihološkog pristupa prvenstveno stavovi (Šiber, 2003: 94).

Kako je ranije navedeno, jedno od polazišta za razvoj psihološkog modela je pružanje odgovora na pitanje kako građani, od kojih većina posjeduje limitirano znanje o osnovnim postavkama i istaknutim pitanjima političkog života, ali i značajnim političkim akterima, uopće formiraju smislene političke stavove o različitim problemima iz kojih proizlaze i određeni oblici njihova političkog ponašanja (Carmines i Huckfeldt, 1996). Objašnjenje brojni autori pronalaze u heuristikama, odnosno kognitivnim prečicama zasnovanima na iskustvu koje ljudi, prema Kahnemanu i Tverskyom (1974), koriste u donošenju prosudbi, a kako bi izbjegli kompleksnije razmišljanje i zaključivanje. Te prečice počivaju na četiri principa, a prvi se odnosi na dostupnost, odnosno na procjenu učestalosti određenog događaja na temelju prošlog događaja. Sljedeći se princip odnosi na reprezentativnost informacija ili događaja, odnosno njihovu percipiranu tipičnost i pripadanje određenoj klasi informacija ili događaja (stereotipi), dok se treći odnosi na pomak koji podrazumijeva prilagodbe inicijalne odluke ili procjene svakom novom informacijom (pristranost). Konačno, posljednji se princip, onaj simulacije, pojavljuje kada nedostaju relevantne informacije te se pokušavaju predvidjeti posljedice određene odluke (Carmines i Huckfeldt, 1996: 246).

Izvore navedenih stereotipa i pristranosti možemo naći u okosnici psihološkog modela političkog ponašanja – stranačkoj identifikaciji koja predstavlja psihološku privrženost te trajan i stabilan odnos s političkom strankom koji se ne mora direktno odraziti na konkretnu povezanosti i članstvo u istoj, niti njezino sustavno i bezuvjetno podržavanje na izborima. Taj

je pojam razvijen pod utjecajem koncepata referentne grupe (Hyman i Singer, 1968; prema Antunes, 2010) i anticipatorne socijalizacije (Merton i Kitt, 1950; prema Antunes, 2010) pa se polazi od toga da pojedinac odabire referentnu grupu, kojoj nužno ne pripada, i ponaša se prema percipiranim normama te grupe. Stranačka je identifikacija tako stabilna kroz vrijeme i razvija se kroz rani proces socijalizacije, pod utjecajem vrijednosti i stavova obitelji, kolega i vršnjaka. Kao što je slučaj s religijskom i nacionalnom identifikacijom, i stranačka postaje dio identiteta političkog aktera, a sam njezin intenzitet varira od pojedinca do pojedinca. Ona se, dakle, temelji na procesima grupne pripadnosti kroz koje pojedinac stiče osjećaj kakvi pojedinci pripadaju kojim skupinama te mogu li se oni sami identificirati s njima, a kad jednom formiraju pripadnost, ona postaje neovisna o grupi, ideologiji i aktualnim događanjima (Šiber, 2003; Antunes, 2010, Sarlamanov i Jovanoski, 2014).

Ipak, iako je stranačka identifikacija sredstvo kojim akteri interpretiraju političku zbilju, treba naglasiti da sama identifikacija s određenom političkom opcijom ne znači direktno i davanje glasa istoj na izborima. Te potencijalne fluktuacije na izborima, unatoč stabilnosti stranačke identifikacije, teoretičari Michiganske tradicije objasnili su konceptom lijevka uzročnosti. Metafora lijevka predstavlja lanac događaja koji dovode do određenog ponašanja, unutar kojeg se razlikuju distalni (dugoročni) faktori, koji okupljaju socioekonomske i povijesne faktore, vrijednosti i stavove i članstva u određenim grupama, te oni proksimalni (kratkoročni), poput trenutne političke i ekonomske situacije, izborne kampanje, vodstva određene opcije ili konkretnih kandidata. Na ulazu u lijevak nalaze se društveni faktori koji utječu sljedeći element lijevka, odnosno stranačku identifikaciju, koja stoji na razmeđu između distalnih i proksimalnih faktora, ima odlučujuću ulogu u evaluaciji političkih pitanja, kandidata, kampanje i njezinih medijskih prikaza te razgovora o izborima s obitelji i prijateljima, i konačno dovodi do izborne odluke koja se nalazi na izlazu lijevka (Antunes, 2010; Bovan, 2015). Prema tome, model političkog ponašanja psihološke tradicije naglašava centralnu ulogu stranačke identifikacije koja je kombinacija distalnih i dugoročnih faktora te koja je sama faktor umanjivanja utjecaja kratkoročnih varijabli na konačno ponašanje političkog aktera (Antunes, 2010).

Iako rijetko, obzirom na njezinu stabilnost, u određenim situacijama može doći do promjene političke identifikacije, a time i izborne odluke. Takve situacije odnose se prvenstveno na promjene distalnih faktora, a oni se odnose na promjene društvenog statusa postizanjem višeg stupnja obrazovanja, brakom, promjenom mjesta prebivališta ili posla i sl., te na šire promjene društvenih i političkih okolnosti koja uključuju promjene režima i ulaske ili izlaske iz nadnacionalnih zajednica. Iako su situacije promjene društvenog statusa češće, sama je

promjena stranačke identifikacije brža i s većim utjecajem na izbornu odluku u slučaju promjena društvene i političke strukture. Iako distalni faktori mogu dovesti do promjena stranačke identifikacije, proksimalni to mogu samo u slučaju izbornih odluka na konkretnim izborima, bez trajnog utjecaja na samu stranačku identifikaciju (Antunes, 2010). Konkretnije to znači da, unatoč pristranostima u percepciji i stavovima uzorkovanim određenom stranačkom identifikacijom, na određenim izborima politička opcija pojedinca može zastupati stajališta toliko suprotna njegovim očekivanjima, interesima i vrijednostima, da ga nagna na glasovanje za neku drugu opciju ili da uopće ne sudjeluje u izborima (Antunes, 2010; Bovan, 2015).

Kao i u slučaju s ekonomskim pristupom, i istraživači unutar psihološkog naišli su na određene poteškoće vlastitog modela, posebice u kontekstu sve većeg slabljenja povezanosti političkih aktera s političkim strankama, što dovodi u pitanje tezu o stabilnosti stranačke identifikacije. Kao što ekonomski model previše naglašava ulogu racionalnog aktera, psihološkom se zamjera da to čini s ulogom dugoročne stranačke lojalnosti uz što, opet kao i ekonomski pristup, ne uspijeva u potpunosti objasniti neizlazak na izbore ili glasovanje za drugu opciju. Zagovornici takvih kritika naglašavat će upravo ključnu ulogu proksimalnih faktora u političkom ponašanju, a na izborima će svoju vjernost određenoj stranačkoj opciji prilagođavati procjenama društveno-političkih prilika i utjecaju stranaka na iste. Prema ovoj kritici, koja se može okarakterizirati kao pripadajuća ekonomskoj tradiciji informiranog i racionalnog političkog aktera, stranačka identifikacija nije dio identiteta političkog aktera niti stvara afektivnu vezu sa strankom, već samo služi kao kognitivni prečac, tj. heuristika, koja olakšava nošenje s brojnim informacijama u političkoj sferi (Antunes, 2010).

5.1.3. Političko sociološki pristup

Osim što su, kako je već navedeno, predstavnici sociološkog pristupa ujedno i začetnici modernih istraživanja političkog ponašanja, njihova su istraživanja ujedno i prva koja su koristila metodu panel studije, odnosno ispitivanje istih ispitanika više puta tijekom određenog vremenskog razdoblja, kako bi se utvrdila stabilnost njihovih odgovora, a time i faktori koji utječu na njihovu promjenu tj. stabilnost (Šiber, 2003; Bovan, 2015). Nastavno na rad Lazarsfeldsa, Berelson i Gaudeta, predstavnici sociološke tradicije, pretežno vezani uz Centar za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta Columbia, naglašavali su grupnu determiniranost političkog ponašanja, pritom tvrdeći da se, iako donosi individualne odluke, politički akter ne može izolirati od pripadnosti određenim grupama, kao što su socioekonomski

status, prijatelji i kolege, ali i ostalih interakcija koje su vezane uz politički život (Sarlamano*v* i Jovanoski, 2014).

Osnovni nalazi ranih istraživanja sociološke tradicije, kao i u slučaju onih psihološke, odnosili su se na to da većina birača na izborima bira prema svojim originalnim političkim predispozicijama te da ih vrlo malo mijenja opredjeljenje tijekom kampanje. Točnije, samo su prvotno neopredijeljeni birači bili ti koji uslijed kampanje formiraju opredjeljenje, dok je u slučaju ostalih povezanost između izbornog ponašanja i društvenih grupa kojoj pripadaju bila toliko jaka da je njihova opredjeljenja bilo moguće objasniti putem samo tri faktora – ona socioekonomskog statusa, religije te mjesta prebivališta (Šiber, 2003; Antunes, 2010).

Tu je dakle vidljiv velik naglasak modela na političku socijalizaciju, koju Almond i Verba (1963; prema Sarlamano*v* i Jovanoski, 2014: 17) definiraju kao prenošenje političke kulture, vrijednosti i normi na nove generacije određene grupe ili društva. Iako je najintenzivnija u djetinjstvu, politička socijalizacija traje kroz cijeli pojedinčev život, no upravo su usvojene inicijalne političke spoznaje, vrijednosti i norme te koje su referentne za usvajanje i organizaciju kasnijih vrijednosti, normi i stavova.

I u ovom je modelu, kao i u psihološkom, uloga određenih vanjskih faktora, poput medija, vrlo slaba, pri čemu medijske prikaze političkog života prate za politiku zainteresirani akteri koji su već opredijeljeni te koji se pritom izlažu informacijama koje potvrđuju njihove već formirane stavove. Ti zainteresirani pojedinci, takozvani stvaraoci mijenja, zatim informacije interpersonalnom komunikacijom prenose svojoj društvenoj okolini, što predstavnici sociološkog modela nazivaju fenomenom dvostupanjske komunikacije (Šiber, 2003). Time se uloga kampanje, pa i medija, pokazala kao sredstvo okupljanja i homogeniziranja određene društvene grupe i biračkog tijela pojedine političke opcije, budući da se pokazalo kako, za razliku od neizbornog perioda u kojem pojedinci imaju različite stavove o političkim i društvenim pitanjima, tijekom kampanje dolazi do veće konzistencije tih stavova te usmjeravanja nedoumica i nezadovoljstva prema temama koje zastupaju njihovi kandidati (Šiber, 2003; Antunes, 2010).

Osim homogenizacije s preferiranom političkom opcijom kroz aktivaciju i jačanje zajedničkih stavova, ta se homogenizacija prvenstveno događa s društvenom grupom kojoj pojedinac pripada, čime se naglašava već spomenuti društveni determinizam ove tradicije političkog ponašanja. Na političko ponašanje aktera kolumbijske škole ključan utjecaj imaju društvene grupe čiji su pripadnici, bio to socioekonomski status, klasa, rasa, religijska pripadnost, članstvo

u sindikatu, prebivalište i sl., čime njegova politička odluka predstavlja proces grupne kohezije, a ne individualnu akciju. Interese pojedinca i njegove grupe, zastupa određena politička opcija pa tako, kako navode Lazarsfeld, Berelson i Gaudet (1968; prema Antunes, 2010; Bovan, 2015), pojedinac na izborima glasa, ne samo sa svojom grupom, već i za nju. Ovakvo političko ponašanje i povezanost određene grupe, te njezinog društvenog i ekonomskog položaja, sa specifičnim interesima i potrebama, nije samo fokus znanstvenih istraživanja, već i političkih programa i ideoloških usmjerenja stranaka i njihovih kandidata (Šiber, 2003), što znači da političke opcije kreiraju svoje programe, ali i kampanje, na način da privuku i zadrže određene društvene skupine.

Osim generalne homogenizacije s društvenom grupom, predstavnici sociološkog pristupa ipak navode mogućnost odstupanja pojedinčevih stavova od onih njegova socijalnog okruženja, koja su privremena, budući da će pojedinac određena proturječja između svojih i kandidatovih stavova ili jednostavno potisnuti, kako bi održao homogenost s grupom i političkom opcijom, ili će svoje sumnje iznijeti nekome iz svoje okoline tražeći savjet koji će ga vratiti na početan stav grupe, a time i kandidata. Potonji fenomen vraćanja na prvotni pojedinčev, a time i grupni stav i političko opredjeljenje naziva se reaktivacija stava (Antunes, 2010). Valja napomenuti da će ova pojava, ali i generalno homogenizacija s društvenom grupom biti znatno prisutnija u manjim sredinama, gdje je i sama kohezija te značenje društvenog pripadanja, ali podrške i pritiska, prisutnija nego u većim sredinama (Šiber, 2003).

Unatoč vrlo naglašenom socijalnom determinizmu, sociološki model osvrće se i na mogućnost da pojedinac mijenja svoje političke preferencije ili da ostaje neopredijeljen, što se objašnjava njegovim članstvom u više grupa vezanih uz različite, pa i kontradiktorne, političke opcije kao što su npr. katolička vjera i srednja klasa (Šiber, 2003; Bovan, 2015).

Konačno, treba napomenuti kako gore opisan pristup predstavlja mikro-sociološki dio modela političkog ponašanja te da uz njega postoji i onaj makro-sociološki koji počiva na konceptu društvenih rascjepa, a razvili su ga Lipset i Rokkan (1967; prema Antunes, 2010; Sarlamanov i Jovanoski, 2014). Taj makro-sociološki pristup razumije stranačke i ideološke sustave kao one koji reflektiraju povijesne podjele proizašle iz formiranja nacionalnih država te industrijske revolucije i razvoja kapitalističkog društva. Ti procesi definiraju velike razlike te duboku strukturnu razliku u interesima, a kad društvene grupe postanu svjesne istih one postaju važni društveni rascjepi te, posljedično osnivanjem stranaka i pripadajućih im ideologija, i politički (prema Antunes, 2010; Sarlamanov i Jovanoski, 2014). Relevantni rascjepi pritom su oni koji dijele društvo prema važnim političkim razlikama u određenom vremenu i prostoru pa se tako

oni osnovni dijele na one proizašle iz nastanka nacionalne države (podjela na centar i periferiju te na crkvu i državu) i kapitalističkog društva (podjela na urbano i ruralno te na kapital i rad). Relevantni s rascjepi mogu i mijenjati, dakle mogu se pojaviti novi, no kako bi mobilizirali političku energiju, trebaju imati duboku društvenu ukorijenjenost ili se, što je češće slučaj, nasloniti na već postojeće rascjepe koji su oblikovali stranački sustav (Antunes, 2010; Sarlamanov i Jovanoski, 2014).

Kao i u slučaju prethodna dva modela, i u sociološkom je, kako mikro tako i makro, modelu prisutno prenaplašavanje jednog elementa političkog ponašanja građana – onog socijalnih grupa, koji opet sam ne može objasniti biračke fluktuacije na različitim izborima, odnosno to da pripadnici jedne grupe glasaju na način koji se očekuje od pripadnika neke druge grupe (Antunes, 2010). Isto tako, sociološki model, kao što je i slučaj sa psihološkim, na glasovanje gleda ideološki, pri čemu pojedinci stvaraju stavove bez znanja i informacija o političkim opcijama i njihovim programima, ali i o političkom životu općenito. Također, model polazi od grupnog interesa i konflikta između različitih grupa te zanemaruje postojanje različitih interesa i konflikata unutar iste grupe (Sarlamanov i Jovanoski, 2014). Konačno, grupni model utjecaja definiran ovim modelom postavljen je izvan dosega kontrole pojedinca, pri čemu su grupe kojima politički akter pripada egzogene te ih on prihvaća takvima kakve jesu i ne mijenja ih. Uz to, neki kritičari sociološkog pristupa napominju kako je zbog prenaplašenog socijalnog determinizma zanemaren koncept pojedinčevog samoodabira grupe kojoj pripada (Carmines i Huckfeldt, 1996).

Kako je već navedeno, iako su navedeni modeli političkog ponašanja prezentirani zasebno, u njihovom je prikazu, posebice dijelovima vezanim uz kritiku i nedostatke svakog modela zasebno, vidljivo da se međusobno nadopunjuju. Sve je spomenute nedostatke pojedinog modela na neki način moguće „ispraviti“ korištenjem koncepata i fokusa nekog od preostala dva modela te je, unatoč kritikama pretjeranog naglaska svih modela na njihove ključne koncepte, bez istih zapravo nemoguće objasniti političko ponašanje.

Kako navodi Šiber (2003) političko je ponašanje pojedinaca često racionalni odabir na temelju iracionalnih postavki, što se odnosi na to da se izvori političkog ponašanja nalaze u položaju pojedinca u strukturi društva te socijalizaciji i interakcijama u primarnim grupama (sociološki model), temeljem kojih se formiraju stranačka identifikacija i lojalnost (psihološki model), a

koje oblikuju način doživljaja i vrednovanja politički relevantne okoline unutar koje pojedinac teži vlastitoj korisnosti i racionalnom ponašanju (ekonomski model). Prema tome, psihološki i sociološki pristup, kao iracionalan aspekt političkog ponašanja, pružaju smislena i konzistentna objašnjenja stabilnosti izborne odluke, dok ekonomski, kao racionalan aspekt, objašnjava fluktuacije u izbornom ponašanju.

Iako je moguće da se političko ponašanje pojedinih birača objasni konceptima sviju tradicija, kako navode Sarlamanov i Jovanoski (2014), vjerojatnije je da će se ponašanje pojedinog birača moći objasniti jednim od modela. Tako će neki davati bezuvjetnu podršku određenoj stranci, drugi će to raditi iznimno zbog socijalnog utjecaja grupe kojoj pripadaju, dok će treći tu istu stranku odabrati zbog određene percipirane dobiti. Svaki od modela je usmjeren pritom na neki od aspekta ljudske prirode koja je kompleksna i čine ju društvena, emotivna i racionalna strana, dok istovremeno pojedinci pri donošenju odluka mogu biti više okrenuti grupi kojoj pripadaju, više „emotivni“ ili više racionalni u ekonomskom pogledu.

Kako god ju pojedini autori definirali i shvaćali, neupitno je da komplementarnost između predstavljenih pristupa postoji te da nijedan od njih ne pokriva cijeli spektar političkog ponašanja građana, već samo jedan njegov segment. Stoga će, ili bi bar trebao, i sam odabir određenog modela u istraživanju političkog ponašanja ovisiti upravo o tome na koji se njegov aspekt istraživač nastoji fokusirati.

Kako je ova disertacija usmjerena na utvrđivanje utjecaja pripadnosti profesionalnoj grupi na mijenjanje ili održavanje političkih vrijednosti tijekom obrazovanja, odnosno, u jednom vidu, utvrđivanje postojanja političke socijalizacije kroz visoko obrazovanje te time i postojanja profesionalnog identiteta studenata odabranih fakulteta, političko će se ponašanje u tom kontekstu promatrati iz sociološke tradicije.

U nastavku će se stoga prvenstveno definirati vrijednosti, konkretno one političke, a zatim će se pružiti detaljniji osvrt na njihovo ishodište, razvoj te mogućnosti njihove promjene, a konačno i utjecaj profesionalne socijalizacije na iste.

6. POLITIČKE VRIJEDNOSTI

Iako su termini vrijednost (ili češće korišteni plural: vrijednosti) te sustav vrijednosti, u širokoj upotrebi, kako u svakodnevnom govoru, tako i u stručnoj literaturi, njihovo je shvaćanje, ne samo laičko, već i znanstveno, vrlo divergentno te varira od discipline do discipline. Tako Kalanj (2016: 3) vrijednosti opisuje kao „individualne i društvene, religijske i znanstvene, materijalne i nematerijalne, svjetonazorske i političke, nacionalne i internacionalne, konzervativne i progresističke, tradicionalne i moderne, ruralne i urbane, demokratske i autoritarne, kulturne i tehnološke, humanističke i civilizacijske“, naglašavajući pritom njihovu univerzalnu govornu i pisanu upotrebu, ali i različite te ponekad konfliktne interpretacije.

Te su brojne interpretacije, ali i generalni porast interesa za vrijednosti, posljedica triju povijesno-kontekstualnih čimbenika. Prvenstveno je to proces globalizacije kao najopćenitijeg i najobuhvatnijeg povijesnog čimbenika vrijednosnih stanja i mijenja, a zatim i proces tranzicije, u dijelovima svijeta koji su prošli sistemsku preobrazbu iz socijalizma u kapitalizam, te kulturno-postmodernističkih procesa (Kalanj, 2016: 6). Kako se da i zaključiti, sva su tri procesa, a posebice onaj tranzicijski, odvila i u Hrvatskoj pa nije iznenađujuće kako je interes za vrijednosti posljednjih 30 godina izrazito visok. Aktualnost ove je tematike vidljiva je, kako navodi Kalanj (2016: 7), u javnim iskazima vezanim uz (ne)postojanje krize vrijednosti te pitanja potrebe reafirmacije tradicionalnih vrijednosti i utemeljenja modernih vrijednosti, kao i pitanja zamjene vrijednosti vezanih uz socijalističko državno vlasništvo poduzetničkim vrijednostima privatnog vlasništva te političke kulture jednopartijske vladavine onom pluralističke predstavničke demokracije. Iz navedene društvene i političke aktualnosti koncepta vrijednosti, generalno, a tako i u Hrvatskoj, proizlazi i porast rasta znanstveno-teorijskog i istraživačkog interesa te tematike, čiji će detaljniji prikaz biti fokus ovog rada.

Točnije, rad će prvenstveno pružiti osvrt na teorijske i empirijske doprinose vezane uz političke vrijednosti, koje predstavljaju jedan od ključnih koncepata same disertacije. Pritom će se početi od prikaza samog razvoja istraživanja vrijednosti u sociologiji, a zatim će se pružiti njihova definicija, ali i pobliže objasniti što ih razlikuje od drugih, iako bliskih, psihosocijalnih koncepata – stavova, normi, osobina i potreba. Osnovni i najopsežniji dio rada bit će posvećen definiraju političkih vrijednosti te prikazu osnovnih teorija, odnosno, kako ne postoji svojevrsni konsenzus oko njihova broja i sadržaja, svojevrsnih „popisa“ tih vrijednosti. Poseban će se naglasak staviti na popise i istraživanja političkih vrijednosti u Hrvatskoj, budući da će upravo oni poslužiti kao polazište u operacionalizaciji političkih vrijednosti ovog istraživanja.

6.1. Vrijednosti kao koncept u sociologiji

Prema sociološkoj enciklopediji, vrijednosti se odnose na uvjerenja i ideale koji čine bazu izbora i preferencija, kako onih individualnih, tako i kolektivnih. Osim što se općenito percipiraju kao nešto dobro i poželjno, vrijednosti predstavljaju dugotrajne ideje koje upravljaju trenutnim ponašanjem, ali i budućim ciljevima pojedinca. One se zbog svoje trajnosti tako razlikuju od jednostavnih interesa, ali i od moralnih načela, budući da se ne odnose na određena pravila ponašanja, već promiču svojevrstan životni stil (Giordan, 2007). Kao takve, vrijednosti se smatraju jednim od ključnih koncepata u društvenim znanostima i glavnom zavisnom varijablom u proučavanju kulture, društva i ličnosti, ali i glavnom nezavisnom u proučavanju društvenih stavova i društvenog ponašanja (Rokeach, 1973; prema Matić, 1990).

Unatoč tome, ili upravo zbog toga, kao što je to slučaj i s brojnim drugim konceptima u društvenim znanostima, i onaj vrijednosti je, posebice u sociologiji, postao objektom rasprava zbog nepostojanja njegove jasne definicije koja bi određivala što su one točno te, što je možda i bitnije, koja bi se mogla upotrijebiti u empirijskim istraživanjima (Giordan, 2007). Stoga su mnogi sam koncept počeli smatrati previše relativnim i subjektivnim, a time i teškim za precizno mjerenje, te su njegova istraživanja od 60-ih godina prošlog stoljeća rijetka i prilično raspršena. On tako periodično ulazi i izlazi iz fokusa poddisciplina sociologije, kao što su sociologija obitelji, organizacijska sociologija i sociologija politike, a pritom se njime označavaju brojni sociološko-psihološki fenomeni koji uzrokuju određeno ponašanje, kao što su interesi, zadovoljstva, preferencije i sklonosti, dužnosti, moralne obaveze, želje i ciljevi, potrebe, averzije i privlačnosti, i slično (Williams, 1979; prema Hitlin i Piliavin, 2004).

Hachter (1993; prema Hitlin i Piliavin, 2004; Giordan, 2007), kao autor koji se istaknuo u naglašavanju problema proučavanja vrijednosti, navodi kako one prvenstveno nisu vidljive i ne može ih se promatrati. Kao sljedeću prepreku razvoju istraživanja vrijednosti navodi nepostojanje teorija koje objašnjavaju vezu između vrijednosti i ponašanja, ali i teorija koje objašnjavaju način formiranja samih vrijednosti, iz čega proizlazi i neshvaćanje načina na koji vrijednosti oblikuju ponašanje. Konačno, kao posljednji problem, koji ujedno proizlazi iz prethodno navedenih, naglašava da postoje ozbiljni problemi s mjerljivošću vrijednosti (prema Hitlin i Piliavin, 2004; Giordan, 2007). Uz te, neki autori, poput Schwartza (1992; prema Hitlin i Piliavin, 2004), navode i ranije spomenuto miješanje vrijednosti s ostalim sociološko-psihološkim fenomenima te njihovu promjenjivost ovisnu o povijesno-kulturalnom kontekstu.

Zbog svih se navedenih konceptualnih i empirijskih problema vrijednosti ponekad percipiraju kao nešto općepoznato, a njihova istraživanja gubljenjem vremena, što je vidljivo i u sociološkoj literaturi, budući da se u pojedinim sustavnim i reprezentativnim sociološkim djelima udžbeničkog karaktera (npr. Haralambos i Holborn, 2002; Giddens, 2007; prema Kalanj, 2016) vrijednosti ne obrađuju kao zasebna poglavlja, a čak je i u stručnim knjigama koje se usko bave vrijednostima, teško pronaći njihovu definiciju. Ista definicija izostaje i u pojedinim sociološkim rječnicima, dok među onima u kojima je prisutna postoje znatne razlike pa se pojmovna određenja vrijednosti kreću od šturih i redukcionističkih do vrlo razrađenih i detaljnih objašnjenja (Kalanj, 2016).

Iako se ne može reći da su se klasične sociološke teorije direktno bavile vrijednostima, one su ih se svakako doticale pa je tako Durkheim anomiju, koju je vidio kao opasnost za održavanje društvenog sustava, vidio upravo kao raspadanje društvenog vrijednosnog poretka, dok je Weber vrijednosni sistem protestantske etike smatrao preduvjetom za razvoj kapitalizma (Matić, 1990). Iz navedenog se vidi da su i Durkheim i Weber smatrali kako vrijednosti zauzimaju važno mjesto u održavanju društvenog uređenja, iako se nisu direktno bavili njihovim izučavanjem. Za početak takvog bavljenja u sociologiji zaslužni su Thomas i Znaniecki (1918; prema Matić, 1990) koji su vrijednosti vidjeli kao podatke s empirijskim sadržajem pristupačnim članovima neke društvene skupine te značenjem kojim ti podaci mogu postati objektom aktivnosti.

Najznačajniji doprinos ranom sociološkom proučavanju vrijednosti veže se uz funkcionalističku perspektivu i njezinog najznačajnijeg predstavnika Talcota Parsonsa, koji je opstanak sustava, tj. društva vidio u kompatibilnosti njegovih dijelova te minimalnom stupnju njihove integracije koja se zasniva na vrijednosnom konsenzusu, odnosno suglasnosti članova oko društvenih vrijednosti. Tako primjerice materijalizam kao vrijednost integrira društvene strukture zapadnog industrijskog društva, odnosno njegov ekonomski, obrazovni i politički sustav (Haralambos i Holborn, 2002). Ovaj se pristup, za razliku od čikaškog pristupa koji se naslanja na rad Thomasa i Znanieckija te rastavlja pojmove vrijednosti i stavova, nastavlja na Durkheimova i Weberova razmišljanja te vrijednosti ne vidi kao kategorije nekog konkretnog objekta ili njegova svojstva, već kao obrasce koji determiniraju empirijske socijalne procese, odnosno definira izbor i djelovanje društvenih aktera (Matić, 1990: 520).

Iako se za funkcionalistički pristup može reći da je ponudio najprimjereniji konceptualni okvir za empirijsko istraživanje vrijednosti, teorijski mu, uz integraciju dijelova, nedostaje dimenzija budućnosti i promjene. Pojedinci se ne mogu promatrati kao pasivna bića koje oblikuje kultura

nametanjem društveno poželjnih obrazaca ponašanja, već i aktivno sudjeluju u njezinu kreiranju, čime vrijednosti ponekad postaju dezintegrativne i destruktivne. Ovakvu transformirajuću i emancipatorsku prirodu vrijednosti, oprečnu funkcionalističkoj statičkoj i integrativnoj interpretaciji, zagovara marksistički pristup (Golubović, 1973; prema Matić, 1990).

6.2. Definicija vrijednosti i njihovo razlikovanje od srodnih koncepata

Najutjecajniju i jednu od prvih obuhvatnijih i razrađenijih, ali ujedno i konciznih, definicija ponudio je C. Kluckhohn (1951; prema Matić, 1990; Hitlin i Piliavin, 2004) koji je vrijednost vidio kao implicitnu ili eksplicitnu koncepciju onoga što je poželjno, svojstvenu i karakterističnu za određenog pojedinca ili grupu, koja utječe na odabir načina, sredstava i ciljeva njihova postupanja, odnosno akcije. Ovakva je definicija, kao i funkcionalistički pristup iz kojeg proizlazi, naišla na kritike zbog determinističkog pogleda na vrijednosti kao kulturalne imperative koji nužno vode određenim akcijama (Hitlin i Piliavin, 2004).

Druga, jednako utjecajna i široko korištena definicija je ona M. Rokeacha (1973; prema Hitlin i Piliavin, 2004; Rimac, 2016) za kojeg vrijednosti predstavljaju trajna vjerovanja da su određeni načini ponašanja ili krajnjih stanja postojanja, osobno ili društveno poželjnija od oprečnih ili suprotnih ponašanja i stanja. Svoju definiciju vrijednosti on uklapa u onu sustava vjerovanja koje pojedinac razvija od najranijih razdoblja svog života, a koja se dijele na deskriptivna ili egzistencijalna, odnosno ona obilježena istinitima ili neistinitima, zatim evaluativna koja podrazumijevaju evaluaciju objekta dobrim ili lošim, te konačno, proskriptivna koja se odnose na ocjenu objekta poželjnim ili nepoželjnim. Same vrijednosti u ovom su kontekstu proskriptivna vjerovanja, a kao i sva vjerovanja posjeduju kognitivnu, afektivnu i ponašajnu komponentu (Rokeach, 1973; prema Rimac, 2016: 110).

One su zapravo standardi ponašanja, čime imaju vodeću ulogu pri zauzimanju stajališta o društvenim pitanjima, ali i „služe kao predispozicije za preferenciju određenih ideologija ili religijskih opredjeljenja usmjeruju način prezentacije sebe i drugih, [te] služe kao osnovica prosudbe, nagrađivanja i kažnjavanja vlastitog i tuđeg ponašanja“. One su i standardi prosudbe jer predstavljaju polazište za proces komparacije, standardi za uvjeravanje te mijenjanje stavova drugih, te konačno, standardi racionalizacije vlastitog ponašanja (Rokeach, 1973; prema Rimac, 2016: 111).

Za razliku od Kluckhohnove koja naglašava akciju, Rokeachova definicija vidi vrijednosti kao one koje daju smisao određenoj akciji (Hitlin i Piliavin, 2004), pri čemu je glavni motiv za empirijska istraživanja vrijednosti i bila potreba za utvrđivanjem stalnosti i dosljednosti u djelovanju pojedinaca, za razliku od dotadašnjeg fokusa na samo istraživanje i mjerenje stavova (Rimac, 2016). Ono što je zajedničko objema definicijama je viđenje vrijednosti kao transsituacijskih, odnosno poopćenih, psihosocijalnih konstrukata koji služe kao usmjerujuća načela u različitim aspektima i situacijama ljudskog života te koji se, iako su uglavnom stabilni, u različitim kontekstima mogu mijenjati te s vremenom gubiti ili dobivati na važnosti (Schwartz, 1992; Rokeach, 1973; Kluckhohn, 1951; Barnea i Schwartz, 1998).

Iz navedenih je, ali i ostalih definicija vrijednosti, vidljivo već spomenuto isticanje njihovih razlika s drugim psihosocijalnih konceptima. Pritom se naglašava da su one, u odnosu na stavove koji obilježavaju pozitivne i negativne evaluacije objekata (Eagly i Chaiken, 1993; prema Hitlin i Piliavin, 2004), univerzalnijeg karaktera, apstraktnije te nisu vezane uz neposredni objekt. Dok stavovi direktno upućuju na konkretno ponašanje pojedinca, vrijednosti su više usmjerene na ideale te pritom imaju ulogu u izgradnji pojedinčevog samopoimanja i identiteta (Giordan, 2007). Prema tome, vrijednosti su, u odnosu na stavove, pojedincima važnije za njihov osjećaj individualnosti (Erickson, 1995; Hitlin, 2003; Smith 1991), a manje se izravno manifestiraju u ponašanju (Schwartz, 1996). Konačno, razlika između vrijednosti i stavova vidi se i u njihovoj promjenjivosti (Konty i Dunham, 1997; prema Hitlin i Piliavin, 2004) pri čemu su vrijednosti stabilnije tijekom života pojedinca, odnosno rjeđe se i teže mijenjaju od stavova.

Iako manje često nego što je to u slučaju stavova, vrijednosti se, kako je ranije navedeno, ponekad povezuju te miješaju s još tri koncepta – osobinama, normama i potrebama. Budući da se osobine definiraju kao fiksni aspekti osobnosti, na njima bazirano ponašanje podrazumijeva manju kognitivnu kontrolu pojedinca od ponašanja baziranog na vrijednostima. Drugim riječima osobine su trajne odrednice, dok su vrijednosti trajni ciljevi (Roccas, Sagive i Knafo 2002; prema Hitlin i Piliavin, 2004), pri čemu su prve stalnije, a druge se, kao standardi prosuđivanja tuđeg, ali i vlastitog ponašanja, u određenim društvenim okolnostima i kontekstu mogu mijenjati (Hitlin i Piliavin, 2004).

Za razliku od stavova i osobina, razlika između vrijednosti i normi znatno je očitija i generalno se očituje u tome što norme pojedinci, za razliku od vrijednosti koje percipiraju kao rezultat slobodnog izbora, vide kao nametnute izvana (Giordan, 2007). Iako su i vrijednosti i norme zapravo koncepti društvene, a ne individualne, razine te pritom oba podrazumijevaju zajednički

dogovor, norme se doživljavaju kao nužnost, a vrijednosti kao kulturalni ideal. Navedeno proizlazi iz toga što su vrijednosti, u odnosu na norme, procesom socijalizacije internalizirane strukture, ali ujedno i odraz društvenih normi i zabrana kojima se modulira iskazivanje određenih potreba (Rokeach, 1973; prema Rimac, 2016). Tako se ljudi, ponašajući se u skladu s vrijednostima, ne osjećaju primoranim kao što je to najčešće slučaj s ponašanjem u skladu s normama. Na tragu navedenog, Turner (1976; prema Hitlin i Piliavin, 2004) navodi da će neki pojedinci i sam društveni poredak vidjeti kao skup ograničavajućih normi, dok će drugi isti doživljavati kao skup dijeljenih i poticajnih vrijednosti, što se može povezati s ranije spomenutom funkcionalističkom percepcijom vrijednosti i njihovom ulogom, ali i s njemu upućenim kritikama.

Konačno, iako je prilično samorazumljiva i znatno razvidnija nego ona među prethodim konceptima, neki se autori, poput Rokeacha (1973; prema Hitlin i Piliavin, 2004), osvrću i na razliku između vrijednosti i potreba. Pritom naglašavaju da potonje pripadaju biološkim utjecajima na ponašanje, što ih znatno razlikuje od dosadašnjih psihosocijalnih, kojima pripadaju i vrijednosti. U ovom su kontekstu vrijednosti, kako je već napomenuto u njihovu razlikovanju od normi, društveno prihvatljivi i kulturno uvjetovani načini iskazivanja potreba (prema Hitlin i Piliavin, 2004).

Kako je ranije navedeno, vrijednosti ulaze i izlaze iz fokusa poddisciplina sociologije, kao što su sociologija obitelji, sociologija rada i organizacije i sociologija politike, a svaka od njih drugačije definira vrijednosti, odnosno svaka se bavi proučavanjem njihovih različite vrsta. Uz to, njihovim se istraživanjem bave i ostale discipline, poput psihologije, filozofije i politologije, pa se može reći da postoji onoliko tipova vrijednosti koliko je i različitih područja ljudskog djelovanja. Ako se vrati na same poddiscipline sociologije koje obuhvaćaju najveći broj socioloških istraživanja vrijednosti, unutar njih se onda govori o obiteljskim, profesionalnim i političkim vrijednostima, a upravo će posljednje biti predstavljene u tekstu koji slijedi. Potrebno je naglasiti da se političkim vrijednostima, uz sociologiju politike, bave i ostale discipline, posebice politologija i psihologija, a one, najjednostavnije rečeno, predstavljaju vrijednosti koje se odnose na politička pitanja.

6.3. Političke vrijednosti – teorijsko određenje i distinkcija od stavova i ideologije

Kada se govori o političkim vrijednostima polazi se od odbacivanja percepcije građana kao pasivnih promatrača političkih informacija manipuliranih društvenim utjecajem, medijima i političkim elitama te njihova viđenja kao aktivnih aktera sa stalnim mentalnim odrednicama koje predstavljaju filtere tih informacija (Zaller, 1992; prema Connors, 2019). Ta „apstraktna, preskriptivna uvjerenja o čovječanstvu, društvu i javnom životu“ koja snažno utječu na procesiranje i prosudbu informacija iz političkog života nazivaju se političkim vrijednostima (Feldman, 1988; Kinder, 1998; Rokeach, 1973; prema Goren, 2005: 881). Prema tome pojedinci se, pri stvaranju političkih preferencija, procjeni politika i javnih službenika te pri donošenju odluka o glasovanju, uvelike oslanjaju na političke vrijednosti (Alvarez i Brehm, 2002; Feldman, 1988; prema Goren, 2005). Najkraće rečeno, one predstavljaju temeljna normativna načela i uvjerenja o vlasti, građanstvu i društvu koja služe kao fokalna točka za zauzimanje stavova u političkom okruženju (McCann, 1997; prema Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010).

Upravo je njihova uloga fokalne točke pri zauzimanju stavova ključna za shvaćanje njihove važnosti u objašnjenju političkog ponašanja pojedinaca, ali i njihova razlikovanja od koncepta ideologije. Kako bi brojne političke stavove bilo nemoguće nabrojati, ali i ispitati, brojna su istraživanja (Feldman, 1988; Judd, Krosnick i Milburn 1981; Zaller, 1992; prema Feldman, 2013; Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010) u društvenim znanostima bila usmjerena na utvrđivanje njihove strukture i izvora te načina na koji su svi ti stavovi međusobno povezani. Izvor te strukturiranosti autori su nalazili u brojim konceptima, kao što su stranačko opredjeljenje, grupni identitet te ideologija, koji su svi prema Feldmanu (2013) najvjerojatnije nekako povezani. Tako stranačko opredjeljenje pruža bazu za evaluaciju političkih kandidata i njihovih politika, grupni identitet omogućava pojedincu procjenu toga što je u interesu grupe kojoj pripada (Feldman, 2013: 477), dok su se lijevo-desne ili liberalno-konzervativne ideološke dimenzije vidjele kao način reduciranja kompleksnosti političkih informacija (Conover i Feldman, 1981; Jacoby, 1995; prema Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010). Dokazi o postojanju ideološke strukture u političkim stavovima donekle variraju od istraživanja do istraživanja. Pritom je u gotovo svakom prisutan dokaz o svojevrsnoj ideološkoj konzistenciji ispitivanih političkih stavova, ali snaga korelacije između pojedinih stavova i lijevo-desno dimenzije znatno varira među studijama, ali i državama (Knutsen, 1995; prema Feldman, 2013). Prema tome, pokazalo se kako ideologija nije dobar prediktor varijacija političkih stavova te da

pojedinci ne koriste aktivno ideologiju kako bi strukturirali svoje političke stavove i evaluacije politike i političkih aktera (Feldman, 2013: 478).

Kako se unidimenzionalan model koji pruža ideologija nije pokazao adekvatnim u opisu i organizaciji političkih stavova (Kinder, 1998; prema Feldman, 2013; Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010), za to je bio potreban multidimenzionalan koncept političkih vrijednosti koje su, s jedne strane brojnije od ideologija, dok su, u odnosu na političke stavove, brojčano znatno manje, centralnije te trajnije i stabilnije pa mogu činiti bazu za smanjivanje kompleksnosti političkih prosudbi te uspostavljanje konzistentnosti političkih stavova (Feldman, 2013).

One objedinjuju više specifičnih stavova i preferencija u sferi politike, čime posjeduju značajan stupanj koherencije i konzistencije (Feldman, 1988; Hurwitz i Peffley, 1987; prema Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010). Osim što ih objedinjuju, one zapravo i formiraju specifične političke stavove te stranačka opredjeljenja, ali i utječu te stvaraju bazu za ideologiju (Feldman, 2013).

6.4. Sadržaj i broj političkih vrijednosti

Iako među autorima koji se bave istraživanjima političkih vrijednosti postoji konsenzus oko njihove definicije kao ključnog koncepta u sferi politike s ulogom vodiča političkog ponašanja (Connors, 2019), isto se ne može reći i za njihov broj i sadržaj. Dio se istraživanja političkih vrijednosti kao prediktora političkih stavova, pretežno politoloških, fokusirao na jednu ili više vrijednosti relevantnih za konkretne stavove koje su ispitivala. Drugi se dio se takvih istraživanja, onaj socijalnih psihologa, fokusirao više na utvrđivanje cijelog spektra ljudskih vrijednosti i njihovih međusobnih povezanosti, unutar kojih su, dakle, one političke činile samo nekolicinu (Feldman, 2013). Tako su zapravo brojni autori (Rokeach, 1973; Inglehart, 1977; Heath, Jowell i Curtice, 1985; prema Evans i Tilley, 2012; Feldman, 1988; McCann, 1997; Goren, 2005; Ashton i sur., 2005; Jacoby, 2006; Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010) konstruirali svoje „popise“ temeljnih političkih vrijednosti, a upravo će kratak pregled svake od navedenih biti prikazan u nastavku teksta.

6.4.1. Pregled dosadašnjih istraživanja političkih vrijednosti

Tablica 1. Temeljne političke vrijednosti u dosadašnjim istraživanjima

Autor(i)	Područje	Popis	Političke vrijednosti	Broj političkih vrijednosti
Rokeach (1973)	Socijalna psihologija	Osobne vrijednosti	Jednakost i sloboda	2
Inglehart (1977)	Politologija	Političke vrijednosti	Materijalizam i postmaterijalizam (tradicionalizam / sekularni racionalizam i preživljavanje/ samoaktualizacija)	2
Heath, Jowell i Curtice (1985; prema Evans i Tilley, 2012)	Sociologija/ politologija	Političke vrijednosti	Libertarijanizam/autoritarizam i socijalizam/ <i>laissez-faire</i>	2
Feldman (1988)	Politologija	Političke vrijednosti	Jednakost mogućnosti, ekonomski individualizam i slobodno tržište	3
McCann (1997)	Politologija	Političke vrijednosti	Egalitarizam i moralni tradicionalizam	2
Goren (2005)	Politologija	Političke vrijednosti	Jednakost mogućnosti, ograničena država (vlast), tradicionalne obiteljske vrijednosti i moralna tolerancija	4
Ashton, Danso, Maio, Esses, Bond i Keung (2005)	Socijalna psihologija	Političke vrijednosti	Moralna regulacija / individualna sloboda i suosjećanje (suradnja) / natjecanje (konkurencija)	2
Jacoby (2006)	Politologija	Političke vrijednosti	Jednakost, sloboda, ekonomska sigurnost i društveni poredak	4
Schwartz, Caprara i Vecchione (2010)	Socijalna psihologija	Osobne vrijednosti	Tradicionalna etika, slijepi patriotizam, zakon i red, slobodno tržište, jednakost i građanske slobode + strana vojna intervencija i prihvaćanje imigranata	6 + 2 specifična stava

6.4.1.1. Milton Rokeach: Dvo-vrijednosni model političke ideologije

Jedno među prvim istraživanjima političkih, ali i vrijednosti uopće, ono je Milтона Rokeacha (1973; prema Rimac 2016: 111) koji nabroja ukupno 36 ljudskih vrijednosti, a dijeli ih na terminalne, odnosno one koje predstavljaju poželjna krajnja stanja, te instrumentalne koje se odnose na poželjna i idealizirana ponašanja. Terminalne su vrijednosti, prema Rokeachu,

idealna stanja zadovoljenosti određenih potreba i nema ih više od osnovnih ljudskih potreba, za procjenu kojih se služio Maslowljevom (1943; prema Rimac, 2016) hijerarhijskom teorijom motivacije. S druge strane, instrumentalnih vrijednosti, kojima se postižu one terminalne, može biti više za isti tip terminalne vrijednosti. Ipak, Rokeach za obje vrste navodi 18 vrijednosti, a po porijeklu ih dijeli na one društveno i kulturno potaknute, koje percepciju idealnog društva te čije neispunjavanje vodi osjećaju krivnje i pogrešnosti onoga što se radi, te na one individualne i samoaktualizirajuće, koje predstavljaju ono što je pojedincu bitno postići u životu, a čije neispunjavanje dovodi do osjećaja osobne neadekvatnosti (prema Rimac, 2016: 111). Konačno, treba navesti da Rokeach terminalne vrijednosti smatra diskriminativnijima od instrumentalnih te upravo njih vidi kao one koje objašnjavaju sama ponašanja i orijentacije pojedinaca (prema Rimac, 2016).

Kako za potrebe ovog rada svih 36 vrijednosti koje Rokeach navodi, pa čak ni 18 terminalnih, nije toliko relevantno da bi ih se nabrojalo, u ovom će se pregledu pružiti osvrt samo na one političke, koje je sam Rokeach svrstao u terminalne vrijednosti društvene orijentacije. Iako je takvih vrijednosti ukupno pet, a odnose se na mir u svijetu (svijet bez rata i sukoba), svijet ljepote (ljepota prirode i umjetnosti), jednakost (bratstvo, jednakost šansi za sve), slobodu (nezavisnost, sloboda izbora) i nacionalnu sigurnost (zaštita od napada) (prema Rimac, 2016), samo dvije čine univerzalne političke vrijednosti – jednakost i sloboda. One, prema Rokeachu (1979), čine dvodimenzionalni, takozvani dvo-vrijednosni model političke ideologije relevantan za sva politička stajališta na ideološkoj ljestvici. Zbog poteškoća u povezivanju političke participacije i zauzimanja određene ideologije, model je i nazvan modelom političke ideologije, a ne onim koji pokušava objasniti političku participaciju ili stranačku orijentaciju. Dakle, jednakost i sloboda za Rokeacha (1979) predstavljaju minimalan broj vrijednosti koje mogu objasniti fundamentalne razlike među osnovnim političkim ideologijama.

Same varijacije u političkim ideologijama Rokeach (1979) je reducirao na njihove oprečne percepcije poželjnosti, odnosno nepoželjnosti, slobode i jednakosti, što je ispitivao analizom sadržaja radova Lenjina, Hitlera, Goldwatera te poznatih socijalista, pritom bilježeći frekvencije njihova pozitivnog vrednovanja tih vrijednosti, u odnosu na zagovaranje nekih drugih. I jednakost i sloboda identificirane su kao najčešće pozitivno vrednovane u socijalističkim pisanjima, dok su najnegativnije vrednovane u fašističkoj ideologiji, točnije u Hitlerovu djelu *Mein Kampf*. Visoko vrednovanje jednakosti i nisko vrednovanje slobode karakteristično je za komunizam te konkretno za analizirana Lenjinova *Izabrana djela*, dok je obrnuto nisko vrednovanje jednakosti i visoko vrednovanje slobode prisutno u Goldwater djelu

Savjest konzervativca (engl. *Conscience of a Conservative*) te generalno u konzervativnoj kapitalističkoj ideologiji (Rokeach, 1979: 170).

6.4.1.2. Ronald F. Inglehart: Međugeneracijska promjena vrijednosti

Inglehart polazi od povezanosti kulturnih i političkih vrijednosti društva s njegovom ekonomskom razvijenošću te tvrdi da postoje značajne razlike u uvjerenjima bogatih i siromašnih društva, ali i između različitih generacija istog društva. To je i ključna postavka njegove teorije međugeneracijske promjene vrijednosti koja počiva na transformaciji političke kulture i vrijednosnog sustava određene generacije, a koja je rezultat promijenjenih uvjeta osnovne socijalizacije te generacije postmodernistički (Inglehart, 1971; prema Inglehart, 2008). Ta se promjena odnosi na formiranje novog seta društvenih vrijednosti koji iz materijalističkog, prisutnog u manje razvijenim društvima i među starijim generacijama, prelazi u onaj postmaterijalistički, karakterističan za ekonomski razvijenija društva i mlađe generacije.

Materijalističke vrijednosti pritom se odnose na ekonomsku i fizičku sigurnost, dok one postmaterijalističke uključuju autonomiju, samoodređenje i kvalitetu života, a sama transformacija prvih u druge proizlazi iz promjena životnih uvjeta, odnosno promjene iz odrastanja s osjećajem nesigurnosti preživljavanja u ono s osiguranim opstankom. Prioriteti materijalistički orijentirane osobe bit će ekonomski rast, borba protiv rasta cijena, održavanje reda i borba protiv kriminala, dok će se oni postmaterijalistički orijentirani odnositi na slobodu govora, veći utjecaj na djelovanje vlade, veću autonomiju na poslu te općenito otvorenije društvo (Inglehart, 2008).

Sama teorija međugeneracijske promjene vrijednosti bazirana je, dakle, na dvjema hipotezama: onima oskudice i socijalizacije. Prema prvoj, iako svatko teži slobodi i autonomiji, ljudi više vrednuju hitne potrebe, poput materijalne i fizičke sigurnosti, posebice kad su one ugrožene ili oskudne. Hipoteza socijalizacije naglašava da ta poveznica između direktnih materijalnih uvjeta i davanja prioriteta materijalističkom ili postmaterijalističkom setu vrijednosti nije neposredna, već nečije osnovne vrijednosti uglavnom odražavaju uvjete koji su prevladavali u nečijoj mladosti (Inglehart, 1977; prema Inglehart, 2008: 131).

Potrebno je napomenuti kako je, prema Inglehartu, promjena prema postmodernističkim vrijednostima samo jedan aspekt šireg procesa kulturalne promjene koji transformira politička stajališta, vjerske orijentacije te rodne uloge i seksualne sklonosti razvijenih industrijskih društava (Inglehart 1990, 1997; Inglehart i Welzel 2005; prema Inglehart, 2008). Kako bi bolje

objasnio procese (post)modernizacije vrijednosti društava prikazao je duž dvije dimenzije: polarizaciji tradicionalnih i sekularno-racionalnih vrijednosti te polarizaciji vrijednosti preživljavanja i samoaktualizacije. Dimenzija tradicionalno/sekularno pritom se odnosi na naglašavanje, odnosno odmicanje od, religije, poštivanja autoriteta i nacionalizma, te na nisku, odnosno visoku, razinu tolerancije prema pobačaju, rastavi, izvanbračnim odnosima, prostituciji i eutanaziji, a karakteristična je za razlikovanje tradicionalnih i modernih, odnosno agrarnih i industrijskih društava. Dimenzija preživljavanja/samoaktualizacije s druge strane, kako je već navodno, označava prijelaz iz industrijskog u post-industrijsko društvo, a označava ju cijenjenje teškog rada i samoodricanja, odnosno kvalitete života i samoaktualizacije. Osim toga, dimenzija preživljavanja/samoaktualizacije uključuje i polarizaciju oko drugih pitanja, kao što su ravnopravnost spolova i tolerancija određenih skupina, poput imigranata ili homoseksualnih osoba, ali i zaštita okoliša, tolerancija različitosti općenito i međusobno povjerenje, participacija u ekonomskom i političkom životu te odgoj djece (Inglehart i Baker, 2000; prema Inglehart, 2008: 138-140).

Inglehart zaključuje time kako su, upravo zbog odmicanja od autoriteta te naglašavanjem individualnih sloboda, povjerenja i tolerancije te političkim i društvenim aktivizmom, postmodernističke vrijednosti te koje obilježavaju demokratsku političku kulturu. Njihova prevalencija u razvijenim društvima ne znači da materijalističke vrijednosti nestaju jer će osiguravanje prosperiteta i ekonomskog razvoja uvijek biti bitno političko pitanje koje će stvarati prijeptore. Ipak, ona ukazuje na to da ekonomski, klasni sukobi oko redistribucije prihoda te uloge države u gospodarstvu više nisu osnova političkih konflikata te da to postaju pokreti vezani uz životne stilove, poput pokreta za prava žene i osoba istospolne orijentacije te ekoloških pokrete, te posebna pitanja životnih stilova, poput prava na abortus i istospolnih brakova (Inglehart, 2008: 142).

6.4.1.3. Anthony Heath, Roger Jowell i John Curtice: Klasne i stranačke vrijednosti

Spomenuto nestajanje klasnih prijeptora i pojava prevladavajućeg mišljenja da društvene klase, koje su ranije smatrane najboljim indikatorom političkog ponašanja i stavova, više nisu povezane sa stranačkim odabirom kao što su to ranije bile (Evans i Tilley, 2012), zanimljivo je i u kontekstu istraživanja Heatha Jowella i Curticea (1985; prema Evans i Tilley, 2012), koji su upravo kroz prizmu klasa i njihova utjecaja na glasovanje istraživali isto u Velikoj Britaniji. Samo formiranje vrijednosti oni pritom vide kao dvostruki proces, budući da ih oblikuju

prvenstveno klase (temeljene na zanimanju, vjeri, etnicitetu ili jeziku), unutar kojih se formiraju određena politička stajališta i stranačke preferencije, ali i same stranke koje oblikovanjem klasne politike indirektno utječu i na političke vrijednosti pripadnika klase koju predstavljaju.

Njihova je analiza dokazala konzistentnost i opstojnost povezanosti stavova o ekonomskim pitanjima, poput raspodjele dobara i državnog intervencionizma, ali i njihova značajna nepovezanost sa stavovima koji se tiču određenih moralnih pitanja. Tu strukturu društvenih stavova autori, po uzoru na Rokeacha koji je varijacije u političkim ideologijama objasnio dvjema oprečnim orijentacijama na dimenzijama jednakosti i slobode, autori su također objasnili dualnim modelom međusobno nepovezanih dimenzija ekonomskog blagostanja i individualnih sloboda (Heath, Evans i Martin, 1994: 116). Prva domena, nazvana socijalizam/*laissez-faire*, obuhvaća pitanja kolektivizma i individualizma, državne intervencije u ekonomiji i slobodnog tržišta te ekonomske i političke jednakosti, dok se druga, pod nazivom libertarijanizam/autoritarizam, tiče koncepata slobode mišljenja i savjesti, slobode udruživanja te slobode življenja prema vlastitom nahođenju (Heath, Evans i Martin, 1994: 118).

U kasnijem su istraživanju autori nastojali testirati stabilnosti navedenih osnovnih vrijednosnih dimenzija na individualnoj i agregatnoj razini te tijekom vremena, ali i usporediti ih s ideološkom lijevo-desno dimenzijom te s Inglehartovim postmaterijalističkim vrijednostima. Pritom su i socijalizam i libertarijanizam dokazani kao dvije zasebne dimenzije koje dobro predviđaju političke stavove različitog spektra, a njihova se prediktivna moć tijekom vremena pokazala boljom od apstraktne lijevo-desno ideološke skale te indeksa posmaterijalističkih vrijednosti (Heath, Evans i Martin, 1994: 128). Boljom u objašnjenju stavova tijekom vremena pokazala i u usporedbi s klasnim i stranačkim identitetima (Heath, Evans i Martin, 1994: 121) čime je zapravo i opovrgnuto polazište o tim identitetima kao ključnim odrednicama političkog ponašanja iz prvog istraživanja Heatha, Jowella i Curticea.

Konačno, autori ponovljenog istraživanja osvrću se i na ponašanja koja dvodimenzionalni model predviđa, pri čemu dimenzija socijalizam/*laissez-faire* to može za odabir pojedine stranke na izborima, korištenje javnog ili privatnog zdravstvenog sustava te za slanje djece u javne ili privatne škole, dok ona libertarijanizam/autoritarizam može predvidjeti rasnu i rodnu diskriminaciju ili spremnost pojedinca na prijavljivanje kaznenog djela (Heath, Evans i Martin, 1994: 123). Kao i prethodna istraživanja Heatha i suradnika, i ovo je pokazalo veću vezanost domene socijalizma uz klasu, visinu prihoda te stambeno pitanje, a domene libertarijanizma uz dob, obrazovanje i religioznost. Tako osobe s višim primanjima imaju više *laissez-faire* vrijednosti, ali i one libertarijanske, budući da su to uglavnom i obrazovaniji pojedinci. Oni s

višim stupnjem obrazovanja također imaju više *laissez-faire* i libertarijanske vrijednosti, dok oni religiozniji pokazuju sklonosti *laissez-faire* i autoritarnim vrijednostima (Heath, Evans i Martin, 1994: 126-127).

6.4.1.4. Stanley Feldman: Temeljne liberalističke vrijednosti u Americi

U svom radu o strukturi i konzistentnosti javnog mijenja, Feldman (1988), nastoji utvrditi ulogu koju vrijednosti imaju u njihovu formiranju, ali i dokazati da se one mogu adekvatno mjeriti. Pritom je, naravno, bitno identificirati koji su to teorijski koncepti koji čine osnovne političke vrijednosti koje je moguće mjeriti. Preglednom radova američkih teoretičara vrijednosti i uvjerenja (Williams, 1970; Lipset, 1979; Elder i Cobb, 1983; McClosky i Zaller, 1984; prema Feldman, 1988), koji su raspravljali o postojanju brojnih takvih koncepta, Feldman (1988: 418-419) je izdvojio tri koja je smatrao relevantnim za istraživanje političkih stavova – vjerovanje u jednakost mogućnosti, podržavanje ekonomskog individualizma te podupiranje sustava slobodnog tržišta. Sve su tri navedene vrijednosti također i ono što je Davine (1972; prema Feldman, 1988) identificirao kao osnove lockeovskog liberalizma u Americi, čime predstavljaju srž načina na koji Amerikanci doživljavaju i promišljaju politiku.

Ekonomski individualizam odnosi se na uvjerenje o tome da bi pojedinci trebali napredovati samostalno i na temelju napornog rada te predstavlja posvećenost radnoj etici proizašloj iz one protestantske koja u vrijeme industrijalizacije prerasla u jaku protestantsku religiju (Weber, 1958; Feagin, 1975; Wylie, 1954; Hofstadter, 1955; prema Feldman, 1988). Jednakost mogućnosti, kao uvjerenje srodno radnoj etici koje predstavlja formalnu jednakost kao pravo svih ljudi, neovisno o njihovom statusu, prvi put se i pojavila u Americi koja je, unatoč diskriminaciji žena i rasnih manjina, bila prva nacija koje je ukinula aristokratsku tradiciju (Lipset, 1979; prema Feldman, 1988). Amerikanci su, uz to, oduvijek snažno podržavali i slobodno tržište koje se može definirati kao ekonomski aspekt individualnog društvenog sustava te koje je najčešće popraćeno nepovjerenjem u snažnu vlast (Lipset, 1979; Devine, 1972; prema Feldman, 1988). Iako Amerikanci podržavaju državni intervencionizam u određenim okolnostima (Shapiro i Gilroy, 1984; prema Feldman, 1988), ali i pojedine programe namijenjene pomoći marginalnim društvenim skupinama (Beer, 1978; prema Feldman, 1988), generalno podupiranje kapitalističkog društvenog uređenja i slobodnog tržišta jedno je od ključnih elemenata njihove političke kulture (McClosky i Zaller, 1984; prema Feldman, 1988).

Iako se sve tri vrijednosti smatraju karakterističnima za američku kulturu, Feldman polazi od pretpostavke da one nisu jednako raspoređene u populaciji te da će razlike u njihovu podržavanju objasniti i varijacije u političkim stavovima, odlukama i preferencijama (Feldman, 1988: 420), što je konačno i dokazao. Iako se skale kojima je mjerio vrijednosti nisu pokazale statistički pouzdanima, rezultati njegova istraživanja pokazuju da je osnovne vrijednosti moguće mjeriti te da su one snažno povezane s evaluacijom političkih kandidata i njihovih politika, odnosno da postoje razlike u podržavanju ideja jednakosti mogućnosti, radne etike i slobodnog tržišta koje, kako Feldman kasnije dodaje, potencijalno uz dodatne vrijednosti, mogu objasniti razlike u političkim preferencijama i evaluacijama javnosti (Feldman, 1988: 437). Konkretno, rezultati Feldmanovog istraživanja ukazuju na to da su jednakost mogućnost i radna etika snažno utječu na različite stavove o unutarnjopolitičkim pitanjima te evaluacije predsjedničkih kandidata, i to snažnije od stranačke identifikacije i brojnih demografskih faktora. Uz to, jednakost mogućnosti pokazala se boljim prediktorom ocjena politika, dok radna etika evaluacija samih kandidata, što je u skladu s Rokeachovim nalazom o važnosti koju pojedinci pripisuju jednakosti kao osnovi političkih konflikata. S druge strane, vrijednost slobodnog se tržišta nije pokazala kao dobar prediktor političkih preferencija, što Feldman objašnjava time da ili oko te vrijednosti uistinu postoji konsenzus u američkom društvu ili glasači politička pitanja ne percipiraju kroz tu prizmu konflikta oko slobodnog tržišta i državne kontrole (Feldman, 1988: 438).

6.4.1.5. James A. McCann: Polarizacija političkih vrijednosti kao posljedica stranačke mobilizacije

Kao i ono Heatha, Evansa i Martina (1994), i McCannovo (1997) se istraživanje fokusiralo na utvrđivanje stabilnosti temeljnih političkih vrijednosti, ali sada u kontekstu njihove opstojnosti ili promjene u vrijeme mobilizacije birača u sklopu američkih predsjedničkih izbora. Pritom, na temelju prethodnih istraživanja (Feldman 1988; Huntington, 1981; Lane, 1962; prema McCann, 1997), McCann izdvaja i promatra promjene na dvjema ključnim dimenzijama – egalitarizmu i moralnom tradicionalizmu.

Egalitarizam se, kao i u prethodnim popisima vrijednosti, odnosi na jednakost mogućnosti, tj. na mišljenja vezana uz iste životne šanse i mogućnosti uspjeha za sve građane, dok se dimenzija moralnog tradicionalizma odnosi na toleranciju, prihvaćanje različitih životnih stilova od vlastitog, prihvaćanje promjena te želju za očuvanjem tradicionalnih obiteljskih vrijednosti

(McCann, 1997: 570). Što se tiče konkretnijih stavova vezanih uz domenu egalitarizma, McCann navodi doseg državnih troškova na pomoć beskućnicima i socijalno ugroženim skupinama (npr. bonovi za hranu), količinu ulaganja u javno zdravstvo i obrazovanje te državnu pomoć pri zapošljavanju i održavanju povoljnog životnog standarda. U domenu moralnog tradicionalizma uključio je specifična društvena pitanja koja uzrokuju podjele u društvu, poput stupnja dostupnosti pobačaja, zakonske zaštite homoseksualaca te prihvatljivih pozicija za žene na radnom mjestu (McCann, 1997: 576).

Analizom rezultata svog istraživanja, McCann je, kao i prethodna istraživanja, potvrdio da dvije temeljne političke vrijednosti strukturiraju pojedine političke stavove, ali je utvrdio i da one postaju polariziranije tijekom političkih kampanja, odnosno mijenjaju se kao rezultat mobilizacije birača. Tako su, konkretno, u slučaju američkih predsjedničkih izbora 1992., Clintonovi birači postali skloniji egalitarizmu, a Bushevi moralnom tradicionalizmu (McCann, 1997: 574-575).

McCann zaključuje da birači tijekom kampanje „preuređuju“ i konformiraju svoje vrijednosti kako bi one odgovarale onima odabranih kandidata, ali smatra da ovakav zaključak nije kontradiktoran viđenju političkih vrijednosti kao stabilnih odrednica koje usmjeravaju političko ponašanje birača, budući su upravo one te koje, neovisno o postojećim stranačkim preferencijama, mobiliziraju birače pojedinim opcijama (McCann, 1997: 580).

6.4.1.6. Paul Goren: Stranačka identifikacija vs. prosuđivanje bazirano na političkim vrijednostima

Na tragu McCannovog istraživanja, Paul Goren (2005) se usredotočilo na analizu povezanosti osnovnih vrijednosti i stranačke identifikacije, s glavnim ciljem pružanja odgovora na pitanje utječu li stranačka opredjeljenja i identifikacija sa strankom na apstraktna uvjerenja o društvu, odnosno na formiranje vrijednosti, ili su zapravo privrženost pojedinoj stranci i identifikacija s istom proizvod tih vrijednosti.

Pritom polazi od teorija stranačke identifikacije i prosuđivanja baziranog na političkim vrijednostima, gdje se prva odnosi na to da stranačka identifikacija oblikuje percepciju kroz koju pojedinac promatra i filtrira političke informacije kao povoljne, odnosno nepovoljne (Campbell, 1960; prema Goren, 2005) te usvajanjem poruka stranke koju favorizira usmjerava svoje političke vrijednosti kako bi im odgovarale, dok ih istovremeno udaljava od onih opozicijske stranke. Druga se teorija odnosi pak na to da će vrijednosti, kao one koje okupljaju

više političkih stavova te koje stvaraju predispozicije za favoriziranje određenje političke ili vjerske ideologije (Rokeach, 1973; prema Goren, 2005), biti i predispozicija za favoriziranje određene stranke, odnosno da će, kao centralniji elementi sustava masovnih vjerovanja od stranačkih identifikacija, služiti kao podloga za evaluaciju i ažuriranje stranačkih opcija i identiteta (Goren, 2005: 883).

Goren dakle, testira ove suprotstavljene teorije, odnosno hipoteze kako bi utvrdio smjer njihove povezanosti, a kao temeljne vrijednosti uzima one jednakosti mogućnosti, ograničene države (vlasti), tradicionalnih obiteljskih vrijednosti i moralne tolerancije. Jednakost mogućnosti pritom definira kao uvjerenje da društvo treba svima osigurati jednake šanse za životni napredak (Feldman i Zaller, 1992; prema Goren, 2005), ograničenu vlast kao stupanj u kojem se pojedinac suprotstavlja jakoj ulozi države (Kinder, 1998; prema Goren, 2005), tradicionalne obiteljske vrijednosti kao razinu posvećenosti pojedinca konvencionalnim konceptima nuklearne obitelji, kao što su heteroseksualnost i dvoroditeljske obitelji (McCann, 1997; Miller i Shanks, 1996; prema Goren, 2005), i konačno, moralnu toleranciju kao spremnost prihvatanja osoba čija su uvjerenja o onome što je ispravno i neispravno, ali i njihova ponašanja različita od vlastitih (Miller i Shanks, 1996; Sullivan, Piereson i Marcus, 1982; prema Goren, 2005).

Istraživanjem provedenim u tri faze, Goren zaključuje da su stranačke identifikacije stabilniji i trajniji koncepti od temeljnih političkih vrijednosti, ali i da su, iako su to manje od stranačkih identifikacija, tradicionalne obiteljske vrijednosti i moralna tolerancija također vrlo stabilne te stabilnije od preostalih mjerenih vrijednosti (jednakost mogućnosti i ograničena vlast). Uz to, zaključuje i kako stranačka identifikacija utječe na vrijednosti jednakosti mogućnosti, ograničene vlasti i moralne tolerancije, ali ne i na tradicionalne obiteljske vrijednosti. S druge strane, Gorenovi nalazi nisu potvrdili obrnuti smjer utjecaja, pri čemu političke vrijednosti, iako određuju i objašnjavaju političke stavove, ne čine isto u slučaju stranačke identifikacije (Goren, 2005: 891).

Ipak, Goren i sam izražava oprez pri generalizaciji ovih nalaza te navodi nekoliko ograničenja svoje analize, među kojima je uključivanje samo četiri političke vrijednosti. Pritom naglašava izostavljanje vrijednosti poput zaštite okoliša, nacionalne sigurnosti i društvenog poretka iz Rokeachova (1973) i Schwartzova (1992) popisa temeljenih vrijednosti, Feldmanova (1988) individualizma i Inglehartova (1990) postmaterijalizma. Uz to, navodi i kako njegova analiza zanemaruje osobnu hijerarhiju i važnost pojedinih vrijednosti te jačinu same stranačke polariziranosti koje su potencijalni medijatori dokazanih povezanosti. Stoga konačno naglašava da njegovo istraživanje i dalje ne pruža konačan odgovor na pitanje o povezanosti političkih

vrijednosti i stranačke identifikacije te naglašava kako njegovi nalazi ne sugeriraju to da stranačka identifikacija determinira vrijednosti, već da ih samo oblikuje. (Goren, 2005: 893-894).

6.4.1.7. Michael C. Ashton i suradnici: Kroskulturene dimenzije političkih vrijednosti

Ashton i sur. (2005), kao i mnogi prije njih, započinju kritikom korištenja ideologije za objašnjavanje varijacija političkih stavova pojedinaca, naglašavajući da ljudi nerijetko zauzimaju stavove koji čine mješavinu lijevih i desnih pozicija, što ukazuje na postojanje dviju ili više osnovnih dimenzija stavova o političkim pitanjima. Uz to, oni polaze i od pretpostavke da su te dimenzije, iako se specifična pitanja koja ih definiraju razlikuju, relativno nepromjenjive, odnosno iste u svim kulturama. Prema tome, u svojoj su studiji Ashton i sur. nastojali prvenstveno utvrditi može li se struktura političkih stavova u Sjevernoj Americi (SAD i Kanada) objasniti dvodimenzionalnim prostorom, a zatim su ponovljenim istraživanjima u politički i kulturno različitim državama (Walesu, Hong Kongu i Gani) pokušali utvrditi mogućnost njegove generalizacije (Ashton i sur., 2005: 4-5).

Dvodimenzionalni prostor političkih stavova koji testiraju, Ashton i suradnici (2005) baziraju na radovima Fergusona (1939, 1942; prema Ashton i sur, 2005), koji izdvaja faktore religioznosti, humanitarizma i nacionalizma, i Eysencka (1954; prema Ashton i sur, 2005), koji spominje one konzervativizma/radikalizma i nepopustljivosti/popustljivosti. Ferguson religioznost definira kao vjeru u Boga i protivljenje kontracepciji, humanitarizam kao protivljenje strogim zatvorskim kaznama i sklonost pacifizmu te nacionalizam kao podržavanje prava, cenzure i patriotizma, dok se Eysenckove dimenzije odnose na podržavanje, odnosno odbacivanje kapitalističke ekonomije i socijalizma, religioznog morala i sekularizma, strogih i blagih kazni, militarizma i pacifizma te rasizma (etnocentrizma) i egalitarizma (prema Ashton i sur., 2005: 2).

Konačno, sam model koji Ashton i sur. utvrđuju vlastitim istraživanjem čine dva faktora, a prvi, koji je nalik Fergusonovoj dimenziji humanitarizma i kojeg karakterizira kontrast između tretiranja svih ljudi jednako i velikodušno i preferiranja natjecanja i strogih kazni, nazivaju suosjećanje (suradnja) / natjecanje (konkurencija). Drugi faktor, kojeg određuje kontrast između naganjanja legislativnim standardima moralnosti i obiteljskim vrijednostima i okrenutosti individualnim slobodama izbora, a koji je ujedno i sličan Fergusonovoj dimenziji religioznosti, autori nazivaju moralna regulacija / individualna sloboda. Specifični stavovi prve

dimenzije uključuju oprečna viđenja povećanja minimalne plaće, smanjivanja troškova obrane, pozitivne diskriminacije u obrazovanju i zapošljavanju, smrtne kazne za počinitelje ubojstava i doživotne kazne za krijumčare droga, smanjenja financiranja vladinih agencija, zaustavljanja imigracija, stambenog oporezivanja itd. Drugu dimenziju označavaju oprečni stavovi o općoj zabrani pobačaja, molitvi i podučavanju kreacionizma u jednim školama, legalizaciji eutanazije, marihuane i istospolnih brakova (Ashton i sur., 2008: 8).

Osim strukturiranja stavova dvodimenzionalnim prostorom političkih pitanja, Ashton i sur. potvrdili su i njegovu kroskulturalnost, pri čemu su sva ponovljena istraživanja, osim onog provedenog u Gani, pokazala iste ili vrlo slične vrijednosti originalnog istraživanja provedenog u SAD-u. Iako je jedna od dimenzija utvrđenih u Gani nalikovala mješavini moralne regulacije i suradnje, druga je tamo utvrđena dimenzija označavala (ne)podržavanje politika tadašnje vlasti, a kao potencijalne uzroke istog autori navode gubitak moći vladajuće stranke, utjecaj vanjske varijable na strukturu stavova (npr. kršćanstva) te neiskrenost ispitanika (Ashton i sur., 2008: 23). Stoga Ashton i suradnici konačno zaključuju da „iako je struktura političkih stavova prilično konzistentna među [različitim] kulturama, tu strukturu mogu poremetiti [izvanjske] političke i društvene varijable“ (Ashton i sur., 2008: 25).

6.4.1.8. William G. Jacoby: Strukturirana hijerarhija vrijednosti vs. izbor između neorganiziranih vrijednosti

Kao što je Goren testirao dvije suprotstavljene teorije o međusobnom utjecaju i determiniranosti političkih vrijednosti i stranačke identifikacije, William Jacoby (2006) je to učinio s različitim teorijama organizacije samih vrijednosti. On polazi od toga da, unatoč konsenzusu u socio-psihološkoj literaturi o hijerarhijski strukturiranim i kontekstualno stabilnim vrijednosnim odrednicama, noviji politološki radovi počivaju na svojevrsnoj nesvrstanosti i neorganiziranosti vrijednosti. Tako se neki od njih fokusiraju na ambivalentnost vrijednosti, odnosno nemogućnost pojedinaca da artikuliraju vrijednosti koja je nedvosmisleno važnija od drugih (Alvarez i Brehm, 2002; Feldman i Zaller, 1992; prema Jacoby, 2006), dok drugi kao uzrok neorganiziranosti vrijednosti vide indiferentnost, odnosno nemogućnost uviđanja ili razmišljanja o kontradikcijama koje se mogu pojaviti među vrijednostima (Maio i Olson, 1998; prema Jacoby, 2006). Konačno, neki takvi radovi naglašavaju da su vrijednosti fleksibilne te da njihova relevantnost u odnosu na druge vrijednosti ovisi o kontekstu (Tetlock, 1986; Nelson, Clawson i Oxley 1997; prema Jacoby, 2006).

Testiranje hijerarhijske organizacije vrijednosti Jacoby je proveo na četiri političke vrijednosti, pri čemu su prve dvije, kao i u Rokeachovom istraživanju, sloboda, koja se odnosi na garanciju najšire moguće slobode mišljenja i djelovanja svih ljudi na način koji oni smatraju prikladnim, i jednakost, koja podrazumijeva smanjivanje jaza bogatstva i moći između bogatih i siromašnih. Druge dvije vrijednosti su ekonomska sigurnost, kao osiguranost stalnog i sigurnog zaposlenja te pristojnih primanja, i društveni poredak koji označava mogućnost života u uređenom i mirnom društvu u kojem se provode i poštuju zakoni (Jacoby, 2006: 709).

U svojim zaključcima Jacoby iznosi da rezultati njegova istraživanja idu u prilog teoriji strukturirane hijerarhije vrijednosti, odnosno da ukazuju na to da pojedinci posjeduju koherentno i stabilno organizirane vrijednosti te da su u stanju odrediti njihovu relativnu važnosti (Jacoby, 2006: 720). Stoga on nekonzistentnosti i neorganiziranosti vrijednosti na koje se neki autori pozivaju pripisuje tehničkim pogreškama mjerenja tih istraživanja i, uvjetno, političkoj nezainteresiranosti pojedinaca kod kojih strukturirana hijerarhija izostaje, ali nikako sadržajnoj ambivalentnosti vrijednosti (Jacoby, 2006: 721).

Rezultati istraživanja ukazuju i na izuzetno visoku varijabilnost u procjenama važnosti koju pojedinci pridaju pojedinim vrijednostima, što Jacobyja ne iznenađuje s obzirom na različitu socijalizaciju pojedinaca, ali iznenađuje s obzirom na uobičajenu percepciju o generalnoj važnosti jednakosti i slobode u američkoj političkoj kulturi. U Za razliku od prijašnjih istraživanja, ovo je utvrdilo da su sloboda i jednakost od izuzetne važnosti eliti i intelektualcima, ali ne i običnom građaninu kojima je, iako visoko vrednuju slobodu, najvažnija ekonomska sigurnost ono što je (Jacoby, 2006: 720). Ovdje se može povući paralela s Inglehartovim nalazima o materijalističkim i postmaterijalističkim vrijednostima ovisnima o (ne)povoljnosti ekonomskih uvjeta.

Konačno, Jacobyeva, kao i ranija istraživanja, dokazuje da su vrijednosti relevantni koncepti za razumijevanje specifičnih političkih stavova te da funkcioniraju na sličan način kao i stranačka identifikacija i ideologija, ali za razliku od njih imaju manje očigledan politički sadržaj. Ipak, Jacoby naglašava kako se, unatoč dokazanom postojanju hijerarhije i utjecaju na stavove, vrijednostima ne bi trebala davati prevelika prednost u determiniranju političkog ponašanja, budući da one ne objašnjavaju u potpunosti formiranje stavova običnih građana koji nisu politički informirani te da je, u tom kontekstu, njihov utjecaj jednak onom stranačke identifikacije i ideologije (Jacoby, 2006: 721).

6.4.1.9. *Shalom Schwartz: Teorija univerzalnih sadržaja i strukture vrijednosti*

Kao i u slučaju Rokeachovog, koji je na njega najviše utjecao, Schwartzov je model također onaj temeljnih vrijednosti koji identificira ukupno 10 univerzalnih (kros-kulturnih) i motivacijski različitih tipova vrijednosti koje proizlaze iz zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba, a definirane su svaka svojim centralnim ciljem, odnosno stanjem kojem teže (Barnea i Schwartz, 1998). One su, dakle, ciljevi koji odražavaju univerzalne zahtjeve ljudskog postojanja, koji se odnose na biološke potrebe ljudskog organizama, potrebe za koordiniranom društvenom interakcijom te na institucionalne potrebe opstanka i funkcioniranja grupe (Schwartz, 1992; prema Hitlin i Piliavin, 2004). Iako su i Schwartz i Rokeach na sličan način konceptualizirali vrijednosti, Schwartz za razliku od Rokeeacha ne radi distinkciju između instrumentalnih i terminalnih vrijednosti, smatrajući da iste vrijednosti mogu izraziti motivaciju za sredstva i krajnja stanja (Hitlin i Piliavin, 2004).

Osim što su definirane različitim tipovima motivacije, sve su vrijednosti unutar Schwartzova modela integrirane u strukturu s definiranom dinamikom odnosa između tih tipova. Prema tome, vrijednosti su motivacijski kompatibilne ili suprotstavljene, što znači da aktivnosti poduzete pri ostvarivanju jedne vrijednosti imaju psihološke, socijalne i praktične posljedice koje idu u prilog ili su u konfliktu s ostvarivanjem druge vrijednosti (Schwartz, 1992; prema Barnea i Schwartz, 1998). Iz toga proizlaze i četiri viša tipa vrijednosti koja ih i organiziraju prema motivacijskim sličnostima i razlikama, a odnose se na vlastito odricanje, vlastiti probitak, otvorenost za promjene i zadržavanje tradicionalnih odnosa (Barnea i Schwartz, 1998).

Osim uvida u organizaciju osobnih vrijednosti, njihova motivacijska struktura omogućuje i shvaćanje načina formiranja temeljnih političkih vrijednosti. Schwartz, Caprara i Vecchione (2010) polaze toga da su osobne vrijednosti te koje predviđaju političke odluke u različitim kulturnim kontekstima i političkim sistemima, pri čemu su vrijednosti pojedinaca s različitim stranačkim preferencijama one suprotstavljenih motivacijskih tipova (Barnea, 2003; prema Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010). Tu vezu između osnovnih osobnih vrijednosti i specifičnih političkih stavova objašnjavaju posredovanjem temeljnih političkih vrijednosti, kojih navode prvotno šest, a zatim ih nadopunjuju dvama specifičnim političkim stavovima. Vrijednosti se odnose na zakon i red, odnosno provođenje i pokoravanje zakon u cilju očuvanja društvenog poretka, tradicionalnu moralnost koju karakteriziraju tradicionalne vjerske i obiteljske vrijednosti suprotstavljene novijem permissivnijem svjetonazoru, jednakost tj. ravnomjernu distribuciju mogućnosti i resursa, slobodno tržište i minimalnu uključenost države u ekonomiju, civilne slobode koje označavaju slobodu djelovanja i mišljenja te, konačno, na

slijepi patriotizam koji uključuje neupitnu privrženost vlastitoj zemlji i netrpeljivost njezine kritike (Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010: 424), dok se dva dodana politička stava odnose na stranu vojnu intervenciju i prihvaćanje imigracija.

Navedenih šest vrijednosti i dva stava, prema Schwartzu, Caprari i Vecchioneu (2010), odražavaju osnovne vrijednosti pojedinaca u političkom okruženju, a njihove međusobne povezanosti i one s osnovnim vrijednostima odražavaju motivacijske suprotnosti i kompatibilnosti osnovne strukture vrijednosti. Istraživanjem je i potvrđena organiziranost političkih vrijednosti istom cirkularnom motivacijskom strukturom koja uređuje odnose između osnovnih osobnih vrijednosti, zbog čega autori zaključuju da su osnovne vrijednosti te koje objašnjavaju varijacije političkih vrijednosti, i to znatno bolje od ideologije (Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010: 441). Uz to, zaključuju i da su vrijednosti, kako osobne, tako i one političke dobri prediktori političkih vrijednosti, ali i da su one političke to u znatno većoj mjeri te da su one te koje u potpunosti posreduju učinke osobnih vrijednosti na političke stavove i glasovanje (Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010: 442-443).

6.4.2. Istraživanja političkih vrijednosti u Hrvatskoj

Nakon uvida u istaknute teorije političkih vrijednosti, potrebno je na isti se način osvrnuti i na najistaknutije autore i teorije političkih vrijednosti u Hrvatskoj, što će upravo biti i predmet teksta u nastavku. Kako je ranije navedeno, utjecaji procesa globalizacije i tranzicije u Hrvatskoj su proizveli značajan porast interesa za istraživanjem vrijednosti posljednjih 30 godina te se može reći kako su ona sada relativno brojna. U predtranzicijskom razdoblju vrijednosne orijentacije rijetko su bile predmetom socioloških i psiholoških istraživanja, a ona koja su ih obuhvaćala, odnosila su se pretežno na vrijednosti i interese specifične populacije mladih u kasnom socijalizmu (Petković, 1977; Sekulić, 1977; Čaldarović i sur., 1978; Čulig, Fanuko i Jerbić, 1982; Cifrić i Čulig, 1987; Radin, 1988; Ilišin i sur. 1990; Magdalenić i sur. 1991; prema Karajić, 2000). Porast u broju istraživanja vrijednosti nakon prvih višestranačkih izbora prati i njihov fokus na utjecaj društveno-povijesnih promjena, u vidu tranzicije, političke modernizacije i demokratizacije, na promjenu vrijednosti (Perko-Šeparović, 1992; Štulhofer i Kufrin, 1996; Cifrić, 1996; Rimac, 1997; Karajić, 2000; Šram, 2008, Sekulić, 2011, 2016), dok velik broj njih i dalje ostaje usredotočen na istraživanje promjena vrijednosti mladih uslijed društveno-političke transformacije (Tomić-Koludrović i Leburić, 2001; Ilišin i Radin, 2002, 2007; Ferić, 2009; prema Ilišin, 2011). Uzrok usredotočenosti velikog broja istraživanja

vrijednosti i njihovih promjena na specifičnu skupinu mladih nalazi se u generalnoj pretpostavci „da su mladi minimalno opterećeni socijalističkim nasljeđem jer se njihova socijalizacija odvijala u novom društvenom i političkom poretku“ (Ilišin, 2011: 87). Iz navedenog slijedi i još jedno obilježje istraživanja vrijednosti u Hrvatskoj, kako onih mlađe, tako i onih opće populacije, a tiče se toga da ona gotovo sva kao polazišnu teoriju koriste Inglehartov model međugeneracijske promjene vrijednosti, prema kojem bi, kako je ranije navedeno, ekonomski razvoj trebao dovesti do rasta posmaterijalističkih vrijednosti u općoj populaciji, a posebice među mladima koji su i odrastali u povoljnijim ekonomskim uvjetima. Uz to, kako će niže biti prikazano, u brojnim je istraživanjima vrijednosti u Hrvatskoj, posebice u onim 90-ih godina, prisutno je naslanjanje na distinkciju modernih i postmodernih vrijednosti s naglaskom na ekološkoj dimenziji (Perko-Šeparović, 1992; Cifrić, 1996; Štulhofer i Kufrin, 1996; Karajić, 2000).

Tablica 2. Temeljne političke vrijednosti u dosadašnjim istraživanjima u Hrvatskoj

Autor(i)	Područje	Popis	Političke vrijednosti	Broj političkih vrijednosti
Perko-Šeparović (1992)	Politologija	Političke vrijednosti	Moderna i postmoderna	2
Cifrić (1996)	Sociologija	Političke vrijednosti	Materijalizam i postmaterijalizam	2
Štulhofer i Kufrin (1996)	Sociologija	Političke vrijednosti	Materijalizam i postmaterijalizam	2
Rimac (1997)	Psihologija	Političke vrijednosti	Materijalizam i postmaterijalizam	2
Karajić (1999)	Sociologija	Političke vrijednosti	Materijalizam i postmaterijalizam	2
Šram (2008)	Politologija	Političke vrijednosti	Tržišna orijentacija, egalitarizam, poduzetnička orijentacija i državni intervencionizam	4
Sekulić (2011)	Politologija	Političke vrijednosti	Ekonomsko-politički liberalizam, politički autoritarizam, nacionalni ekskluzivizam, religioznost, rodni konzervativizam i individualni autoritarizam	6

6.4.2.1. Inge Perko-Šeparović: Postmoderne vrijednosti u Hrvatskoj

Perko-Šeparović na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj istražuje vrijednosne orijentacije stanovnika, ali i programe političkih stranaka koje nastoje artikulirati te vrijednosti kroz konkretne ciljeve i interese. Pritom je cilj rada uvidjeti postoje li u Hrvatskoj postmodernističke vrijednosne orijentacije te uključivanje okolišne problematike u političke procese, odnosno može li se u Hrvatskoj govoriti o postojanju europskih i globalnih tendencija razvoja (Perko-Šeparović, 1992: 154).

Autorica pritom polazi od sustava kolektivne akcije postmoderne, unutar kojeg je značajno mjesto posvećeno vrijednostima kao dijelu kulturnog sustava s velikim informacijskim potencijalom, a prema kojem nove vrijednosti postmoderne postupno prodiru u glavne političke tokove (Perko-Šeparović, 1992: 153). Same postmoderne vrijednosti odnose se npr. na budućnost Zemlje i zaštite okoliša, dok one moderne uključuju građanske i političke slobode (liberalizam) i socijalnu sigurnost građana (država blagostanja). Suradnja i povezanost s Europom, odnosno europska orijentacija, pritom označava mješavinu modernih i postmodernih vrijednosti (Perko-Šeparović, 1992).

Po provedenom istraživanju Perko-Šeparović nudi portret postmodernistički orijentiranog birača – on je iznadprosječno ciljno racionalno orijentiran te je njime teže manipulirati putem simbola, mlađe je dobi te je ili još uvijek u sustavu obrazovanja (učenik ili student) ili je visokoobrazovan (stručnjak). On nije niti lijevo niti desno orijentiran, ali ipak, njegove orijentacije najbliže opisuju zelene stranke. Konačno, kako sama autorica navod, on je „jednostavno vremenski ispred ostalih“ (Perko-Šeparović, 1992: 162).

6.4.2.2. Ivan Cifrić: Tranzicija i transformacija vrijednosti

Polazeći od tranzicije i od postojanja zajedničkih obilježja društva na prijelazu iz socijalističkih u moderne industrijske, Cifrić (1996) kritizira, kako ju on naziva, stereotipnu tezu o dekonstrukciji socijalizma i tranziciji koja uključuje automatsko prihvaćanje „zapadnih“ vrijednosti, naglašavajući pritom kako one ne nastaju jednostavno te je za taj prijelaz potrebno vrijeme.

U radu Cifrić polazi od različitih ideoloških i vlasničkih osnova bivših komunističkih i zapadnih društava, ali i različitih obrazaca oblikovanja javnih vrijednosti – političko-ideološkog, u kojem se vrijednosti ideologiziraju i administrativno uvode u javnu sferu, i socio-kulturnog, gdje su one rezultat dugotrajnog društveno i kulturnog konsenzusa. Te obrasce, pozivajući se na

Hillmanna (1981), povezuje zatim i s dve različite temeljne komponente iz kojih se deduciraju vrijednosti – egalitarno-kolektivističkom i liberalno-individualističkom, pri čemu prvu karakteriziraju jednakost, mir, solidarnost i kolektivno vlasništvo, a drugu sloboda, jednakost i privatno vlasništvo (Cifrić, 1996: 142-143).

Kako se vrijednosti socijalizacijom prenose na mlade, a promjena se sustava vrijednosti na događa u kratkom vremenu, Cifrić zaključuje da je potrebna smjena jedne ili dviju generacija dok neke egalitarne vrijednosti ne izbljeduju iz svijesti društva jer se njihovi sindromi zadržavaju u svakodnevnici, ali i u politici. Uz to, potrebno je i prevrednovanje nekih vrijednosti, poput jednakosti koja je u socijalizmu označavala onu materijalnu, dok tranzicijom ona postaje pravna jednakost te jednakost šansi (Cifrić, 1996: 143).

Cifrić konačno nastoji ponuditi i pregled vrijednosti u hrvatskom društvu na primjeru stavova o poželjnim kriterijima razvitka određenih područja. Pritom su testirana tri idealtipska modela (etatistički, tržišni i socijalno-tržišni) koji označavaju različite stavove o utjecaju države (administrativna regulacija) i tržišta (slobodna konkurencija i kompeticija) u poslovanju određenih sektora. Pokazalo se da je najrašireniji stav u svim područjima onaj o razvoju prema tržišnim interesima gospodarstva i socijalnim interesima društva (socijalno-tržišni) kojeg Cifrić vidi kao empirijsku potvrdu modernih vrijednosti socijalne države (Cifrić, 1996: 144-145), odnosno, kako ih naziva, Perko-Šeparović, vrijednostima kasne moderne (države blagostanja). Nastavno na spomenuti nalaz te na nalaz svog ranijeg istraživanja iz 1994. vezanog uz paralelno postojanje antropocentrične i ekocentrične paradigme, Cifrić pretpostavlja da su u hrvatskom društvu podjednako prisutne materijalističke (posljedice rata, potrebne obnove i razmjernog siromaštva) i postmaterijalističke vrijednosti (utjecaj Zapada), odnosno da je posrijedi njihov mješoviti tip (Cifrić, 1996: 146-147). Ove će pretpostavke već iste godine u svom istraživanju potvrditi Štulhofer i Kufrin.

6.4.2.3. Aleksandar Štulhofer i Krešimir Kufrin: Postmaterijalizam i proekološko ponašanje

Prezentirajući rezultate Svjetskog istraživanja vrijednosti za Hrvatsku 1995. godine, Štulhofer i Kufrin (1996), polazeći od Inglehartova dualnog modela, osvrću se na odnos postmaterijalizma i proekološkog ponašanja, odnosno nastoje ispitati pripada li prihvaćanje proekoloških stavova i ponašanja postmaterijalističkom kulturnom sklopu.

U svojim nalazima utvrđuju relativno veću zastupljenost materijalista u hrvatskom društvu, ali i očekivanu apsolutnu prevlast takozvanog mješovitog vrijednosnog tipa, karakterističnog za zemlje u razvoju (Štulhofer i Kufrin, 1996: 177). Konačno, dokazuju i veću sklonost pojedinaca s postmaterijalističkim vrijednostima eko-altruizmu i proekološkom ponašanju, ali i angažmanu u radu eko-udruženja, ali ne pružaju i objašnjenje naravi te povezanosti (Štulhofer i Kufrin, 1996: 181).

6.4.2.4. Ivan Rimac: Valjanost Inglehartova modela

Još jedno empirijsko istraživanje koje polazi od Inglehartova modela, ono je Ivana Rimca čiji je cilj bila provjera metrijskih karakteristika Inglehartove skale mjerenja materijalizma i postmaterijalizma, ali i njegove osnove teze o oskudici i socijalizaciji na hrvatskoj populaciji. Pritom su, kao kontrolne varijable validnosti tih skala, mjereni i lijevo-desno političko opredjeljenje, religijsko-sekularno uvjerenje te skala autoritarnosti, kao koncepti relevantni u objašnjenju specifičnih stavova, dok su kao nezavisne varijable, koje su trebale označiti deprivaciju ili osiguranost fizičke i ekonomske sigurnosti, korištene izloženost ratnim prijetnjama te obrazovanje ispitanika i njihovih očeva (Rimac, 1997: 680).

Analiza metrijskih karakteristika skale (post)materijalizma dokazala je njezinu unidimenizionalnost i nezavisnost od kontrolnih varijabli, uz izuzeće njezine koreliranosti u nekim segmentima sa skalom autoritarnosti (Rimac, 1997: 682). Što se tiče provjere teza o oskudici i socijalizaciji, odnosno provjeri utjecaja socijalnih uvjeta na prihvaćanje postmodernističkih vrijednosti, dokazano je da obrazovanje očeva ispitanika ima presudnu ulogu u formiranju postmodernističkih vrijednosti, što ide u prilog Inglehartovoj teoriji o ekonomskim uvjetima obitelji u formativnom razdoblju pojedinaca kao osnovici za isto (Rimac, 1997: 685). Budući da nisu dokazane nedvojbene razlike u prihvaćanju postmodernističkih vrijednosti na temelju obrazovanja ispitanika i njihove izloženosti ratnim zbivanjima, Rimac zaključuje kako su postmodernističke vrijednosti usvojene kasnije u životu kroz obrazovanje, za razliku od onih usvojenih u formativnom razdoblju, podložne aktualnim društvenim okolnostima, tim više što je stupanj obrazovanja pojedinca niži (Rimac, 1997: 691).

6.4.2.5. *Nenad Karajić: Polarizacijska struktura hrvatskog vrijednosnog prostora*

Na Inglehartovo se istraživanje oslanja i Karajić koji u svojoj knjizi o političkoj modernizaciji nastoji empirijski utvrditi strukturu središnjih vrijednosnih suprotnosti u Hrvatskoj u vrijeme tranzicije, s posebnim naglaskom na isticanje razlike koje one proizvode u percepciji politike, ekonomije i kulture i njihovih promjena. Konceptualno pritom polazi od tri središnje suprotne orijentacije karakteristične za tri oblika strukturiranja društvenog sustava. Tako su za predmoderna društva karakteristične religiozne i svjetovne vrijednosne preferencije, za moderna lijeve i desne materijalističke vrijednosti, dok u onim postmodernim prisutna suprotnost materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosti. Dakle, Karajić očekuje razlike među Hrvatskim građanima na posljednjoj navedenoj suprotnosti, i to u sferi politike kroz njihovo poimanje demokracije, mogućnosti političke participacije i povjerenje u institucije, u sferi ekonomije kroz odnos prema gospodarskim regulacijskim mehanizmima, privatizaciji i percepciji hrvatskog poduzetništva, te u kulturi kroz poželjnost temeljnih vrijednosti i ekološko ponašanje (Karajić, 2000: 87-88).

Rezultate svoga istraživanja Karajić iznosi prema gore navedenim sferama pa tako, počevši od političke sfere, navodi da postmaterijalisti i osobe mješovitog vrijednosnog usmjerenja više vrednuju demokraciju, što je odraz njihova stava o slobodi izražavanja i medija te pravu na prosvjed i demonstracije (Karajić, 2000: 128). Uz to, navodi da osobe mješovita tipa percipiraju veću nemogućnost političke participacije, što objašnjava njihovim divergentnijim aspiracijama i snažnijom alternativnom participacijom postmaterijalista (Karajić, 2000: 136). Prema posljednjem ispitivanom konceptu političkog prostora, postmaterijalisti pokazuju veće nepovjerenje u institucije.

Unutar ekonomskog prostora, postmaterijalisti su manje skloni državnom i političkom paternalizmu nad gospodarstvom, ali i konceptu socijalne države (Karajić, 2000: 155) te, zajedno s osobama mješovita tipa, negativnije ocjenjuju proces privatizacije, smatrajući pritom kako su se njome okoristili ljudi na vlasti i pojedine obitelji (Karajić, 2000: 173). Postmaterijalisti značajno drugačije procjenjuju i hrvatske poduzetnike percipirajući ih nepoštenim i neintelligentnim osobama koje neznatni unaprjeđuju gospodarstvo (Karajić, 2000: 173).

U kontekstu prostora kulture, postmaterijalisti i osobe mješovita tipa pridaju više značaja vrijednosti individualne autonomije, a oni mješovita tipa to pridaju i vrijednostima građanskog

društva (Karajić, 2000: 182), dok samo postmaterijalisti pokazuju izrazitije proekološko ponašanje (Karajić, 2000: 192).

Konačno, Karajić zaključuje da, za razliku od npr. političko-ideološkog sklopa, pripadnost pojedinom vrijednosnom tipu nije posve jednoznačno polarizirana, ali da se prema svim bitnim dimenzijama materijalisti smještaju suprotno od postmaterijalista, dok se osobe mješovita tipa češće grupiraju s prvim (Karajić, 2000: 207).

6.4.2.6. Zlatko Šram: Četiri dimenzije liberalno-individualističke i egalitarno-etatiističke orijentacije

Prvo istraživanje vrijednosti u Hrvatskoj koje se odmiče od promatranja Inglehartovih postmodernističkih vrijednosti, ono je Šramovo kojem je prvotni cilj bio pružiti odgovor na pitanje o postojanju jednog koherentnog stavovsko-vrijednosnog modela unutar prostora socijalno-ekonomskih orijentacija. Te se orijentacije odnose na preferenciju vrijednosti slobodnog tržišta, poduzetničke inicijative i slobode, privatnog ili državnog vlasništva, ekonomske jednakosti ili egalitarizma i socijalne države i društvenog ustrojstva privrede, a koje ukazuju na postojanje i strukturu određene ideologije (Jost i sur., 2003; Midgley i Tang, 2001; prema Šram, 2008: 210).

Pritom polazi od dviju oprečnih ideologija – one tržišta i neoliberalizma te one socijalizma i liberalizma socijalne države te prvu izjednačuje s Wilsonovim konceptom individualizma, a drugu s egalitarizmom. Individualisti se protive ograničenju slobodnog izbora i povećanju poreza u svrhu jačanja državnih institucija, ali i većoj ulozi države u sfere ekonomskog i društvenog života zbog posljedičnog ograničavanja slobode i autonomije. S druge strane, egalitaristi smatraju da se bez državnog uplitanja ekonomski i društveni život ne mogu povoljno razvijati te pridaju veliku važnost etici socijalne skrbi, osuđuju ekonomske nejednakosti te podržavaju različite mjere pomoći onima koji su u različitim aspektima potrebiti (Wilson, 1997; prema Šram, 2008: 210-2011).

Sa spomenutim ideološkim odrednicama Šram uspoređuje i Inglehartovu standardnu vrijednosnu orijentaciju lijevog-desnog materijalizma koja dijeli one koji cijene socijalnu i ekonomsku jednakost te socijalnu državu i kontrolu vlasništva i proizvodnje važnijima od onih koji pozitivno percipiraju tržišnu utakmicu, razlike u društvu, privatno vlasništvo i odgovornost za vlastiti život (Inglehart, 1997; prema Šram, 2008). Opozicijama individualizam-egalitarizam te lijevi-desni materijalizam korespondiraju razni koncepti opozicija individualizam-

kolektivizam (Hofstede, 2001; Oyserman, Coon i Kemmelmeir, 2002; Triandis, 1995; Freeman i Bordia, 2001; Gelfand, Triandis i Chan, 1996; Sidanius i sur., 2000; prema Šram, 2008), a upravo na temelju njih Šram konstruira dvije idealtipske vrijednosne orijentacije (liberalno-individualističku i egalitarno-etatističku) s ciljem utvrđivanja na njima formiranih nezavisnih latentnih ideologijskih dimenzija. Uz to, cilj mu je utvrditi i postojanje miješanih ideologijskih obrazaca te razlike u internalizaciji pojedinih latentnih obrazaca obzirom ne socioekonomski status (Šram, 2008: 212).

Kao rezultat faktorske analize utvrđivanja latentnih ideologijskih dimenzija, Šram izdvaja četiri faktora. Prvi, kojeg čini vrijednost slobodnog tržišta, nazvan je tržišna orijentacija, drugi, koji se odnosi na vrijednosti socijalne države i jednake preraspodije dobara i bogatstva u društvu, nazvan je egalitarizam, treći, kojeg definira važnost poduzetničke inicijative, slobode i privatnog vlasništva, nazvan je poduzetnička orijentacija, a četvrti, koji uključuje vrijednosti državnog intervencionizma, protekcionizma i centralizam, prema prvoj je navedenoj nazvan državni intervencionizam. Polazeći od pretpostavke o povezanosti dimenzija, Šram je utvrdio i pozitivnu korelaciju tržišne s poduzetničkom orijentacijom te onu negativnu tržišne orijentacije i državnog intervencionizma (Šram, 2008: 214). Faktorskom analizom drugog reda, dobio je dva faktora, pri čemu prvog u pozitivnom smjeru definiraju tržišna orijentacija i egalitarizam, a u negativnom poduzetnička orijentacija, zbog čega je nazvan ideologija socijalnog liberalizma, dok je drugi faktor višeg reda nazvan ideologija državnog intervencionizma (Šram, 2008: 217).

Što se tiče razlika ispitanika prema socioekonomskom statusu, na četiri faktora pokazalo se da je egalitarizam u većoj mjeri prisutan kod onih ispitanika čiji očevi imaju završenu srednju školu, dok je na dva faktora to dokazano za ideologiju socijalnog liberalizma (Šram, 2008: 217-218).

Konačno, Šram se zaključno osvrće na sve ciljeve te navodi kako vrijednosti liberalno-individualističke i egalitarno-etatističke orijentacije ne predstavljaju koherentan model te da u realnosti ne postoji takav bipolarni ideologijski konstrukt u kojem bi na jednom polu bile liberalno-individualističke, a na drugom egalitarno-etatističke vrijednosti. Nadalje objašnjava da se zapravo „liberalno-individualistička dimenzija sastoji od međusobno slabo povezanih subdimenzija tržišne orijentacije i poduzetničke orijentacije, a egalitarno-etatistička dimenzija od slabo povezanih subdimenzija egalitarne orijentacije i državnog intervencionizma“ (Šram, 2008: 218), što znači da jedna poddimenzija, odnosno vrijednost ne podrazumijeva drugu pa tako pojedinac može posjedovati međusobno oprečne vrijednosti. Time potvrđuje tezu o

postojanju miješanog ideologijskog obrasca kojeg na višoj razini formiraju stavovsko-vrijednosne strukture, kao što je u rezultatima vidljiv socijalni liberalizam kojeg objašnjava trima procesima – nadmetanjem tržišne ideologije odozgo, refleksijom pauperizacije dijela stanovništva te osjećajem ugroženosti radnika u odnosu na poslodavca (Šram, 2008: 220).

Kako je vidljivo iz predstavljenih radova, utvrđivanje obrazaca i strukture političkih vrijednosti u hrvatskom društvu u velikoj je mjeri označila tranzicija te nastojanja autora da utvrde njezin utjecaj na promjene ili opstojnost vrijednosti. Ono što se kao generalni zaključak predstavljenih radova može izvući je da je, umjesto očekivane detradicionalizacije, za hrvatsku tranziciju bio karakterističan proces retradicionalizacije (Županov, 1996; prema Ilišin, 2011). Ipak, kako je istovremeno vidljiva revitalizacija tradicionalnih, jačanje materijalističkih, ali i lagani rast postmaterijalističkih vrijednosti, može se govoriti o postojanju njihove pluralizacije (Cifrić, 1996; Karajić, 2000), iz čega proizlazi da retradicionalizacija, iako ga je usporila, nije i zaustavila proces modernizacije (Ilišin, 2011: 87).

6.4.2.7. *Duško Sekulić: Dvodimenzionalni vrijednosni prostor*

Tranzicija i modernizacija, tema su i posljednjeg teoretskog modela u ovom pregledu, Sekulićeva modela vrijednosnog prostora (2011), koji će služiti kao baza za razvoj modela političkih vrijednosti u ovoj disertaciji, a koji polazi od trajnog traga koji je socijalistički poredak ostavio u vrijednostima i kulturnim obrascima postsocijalističkih društava čineći ih tako znatno drugačijima od onih koja bi mu prema stupnju ekonomskog razvoja trebala biti slična. Iako, za razliku od većine ranije predstavljenih istraživanja, ne testira direktno Inglehartove (post)materijalističke vrijednosti, Sekulić polazi od njegova okvira za promatranje društvene promjene. Prema tom se okviru modernizacijski smjer transformacije socijalizma prekida krizama koje ostavljaju traga na vrijednosnim orijentacijama, što je u slučaju Hrvatske bio rat i pad socijalnog standarda (Sekulić, 2011: 37).

Glavni je cilj ovog istraživanja bio utvrditi kako se mijenja vrijednosni sustav, odnosno povećava li se ili smanjuje prihvaćanje određenih vrijednosti, u Hrvatskoj tijekom godina, i to kroz pet faza mjerenja u razdoblju od 25 godina – prvo je provedeno u vrijeme socijalizama (1985.), drugo netom prije njegova raspada (1989), a treće, četvrto i peto (1996., 2004. i 2010.) u postsocijalističkom periodu. Navedenu promjenu nastoji uvidjeti kroz teorijski model

vrijednosnog prostora kojeg čine dvije osnovne dimenzije, a naziva ih tradicionalizam/modernizam te autoritarizam/liberalizam. Prva obuhvaća poželjne oblike ponašanja u kulturnoj sferi, što uključuje stavove o manjinama, ravnopravnosti spolova, religioznosti, autoritetu, dok druga poželjne društvene poretke u ekonomskoj i društvenoj sferi, što se odnosi na stavove o privatnom vlasništvu, egalitarizmu, demokraciji i višestranačju, autoritetu nacionalnog vođe i nacionalnoj isključivosti (Sekulić, 2011: 38).

Uz spomenuti opći cilj, Sekulić u svom radu nastoji odgovoriti i na to prethode li društvene promjene promjenama vrijednosti ili su upravo one te koje prethode društvenim promjenama, a, nastavno na ranije iznijete zaključke prethodnih istraživanja u Hrvatskoj, nastoji utvrditi i u kojoj se mjeri hrvatsko društvo modernizira i retradicionalizira. Konkretno, nastoji utvrditi je li rast nacionalizma uzrok ili posljedica raspada socijalizma te je li on uzročnik modernizacije ili retradicionalizacije, odnosno dolazi li do liberalizacije ili porast nacionalizma i religioznosti vodi u novi oblik autoritarne vlasti (Sekulić, 2011: 44).

Slično kao i Šram, Sekulić polazi od pretpostavke da je liberalizam na političkom povezan s modernizmom na kulturnom planu te da je isti slučaj s autoritarizmom i tradicionalizmom, ali ostavlja prostor i za drugačije veze te upravo stoga ne polazi od jednodimenzionalnog, već dvodimenzionalnog modela u kojem dimenzije imaju određenu samostalnost. (Sekulić, 2011: 38).

Uz spomenute dimenzije Sekulić navodi i šest konkretnih vrijednosnih orijentacija koje obuhvaćaju grupe stavova koji se odnose na pojedine sfere društvene i političke organizacije društva. Prva je orijentacija ekonomsko-politički liberalizam, a odnosi se na (ne)prihvatanje osnovnih principa liberalnog društva, točnije privatnog vlasništva, slobodnog tržišta i višestranačke demokracije, dok je druga orijentacija njemu oprečan politički autoritarizam koji se odnosi na etatizam i veličanje uloge države, uz protivljenje individualnim slobodama. Treća je orijentacija nacionalni ekskluzivizam, koji predstavlja specifičan aspekt nacionalizma te počiva na ideji o nužnosti odvojenosti nacija, a četvrta, koja ne predstavlja ideološku dimenziju, odnosi se na religioznost. Direktno političke nisu ni peta ni šesta vrijednosna orijentacija, gdje prva obuhvaća stavove u sferi rodnih odnosa i ravnopravnosti spolova, a druga karakteristiku ličnosti i kulturni obrazac autoritarnost. Takva se autoritarnost, za razliku od političke koja govori o poželjnim društvenim odnosima, odnosi na poželjne mikrosocijalne odnose, poput poželjnog načina odgoja djece, vjerovanja da je pojedinac manje vrijedan od kolektiva i da su odnosi dominacije i podređenosti nužni. Ovih šest vrijednosnih dimenzija predstavlja indikatore osnovnih orijentacija modela vrijednosnog prostora, pri čemu se tradicionalizam/modernizam

mjere rodnom konzervativizmom i religioznošću, dok se liberalizam/autoritarizam mjere ekonomsko-političkim liberalizmom i političkim autoritarizmom, ali i onim individualnim (Sekulić, 2011: 40-41).

U prvom valu ispitivanja (1985.) najprihvaćenije vrijednosti u hrvatskom društvu bile su, redom, rodni konzervativizam, zatim politički autoritarizam i nacionalni ekskluzivizam, pri čemu se visoka pozicija prve može interpretirati kao relikv tradicionalizma suprotstavljen socijalističkoj ideologiji o ravnopravnosti spolova, a dok je visoka pozicija političkog autoritarizma razumljiva, nacionalni ekskluzivizam objašnjava se time što su u to vrijeme već postojali obrisi nacionalnih tenzija. Odbijanje ekonomsko-političkog liberalizma i religioznosti također je samorazumljivo obzirom na tada u društvu poželjne vrijednosti. Stoga Sekulić zaključuje da hrvatsko društvo u socijalizmu karakteriziraju tradicionalizam i konformizam (Sekulić, 2011: 47-49).

U drugom valu istraživanja (1989.) rodni je konzervativizam iako u blagom padu i dalje najviše prihvaćena vrijednost, no ona ekonomsko-političkog liberalizma od najmanje poželjne u 1985. sada postaje druga najpoželjnija, što ne iznenađuje s obzirom na bliženje raspada socijalizma. Ovdje Sekulić naglašava otvorenost pitanja o promjeni stava ili o njegovom ranijem prikrivanju te sam naginje objašnjenju o stvarnoj promjeni stava, tj. vrijednosti, budući da podržavanje religioznosti, koja se također ranije „prikrivala“, u ovom periodu nije narasla kao što bi se očekivalo. Zanimljiv je i stupanj prihvaćanja nacionalnog ekskluzivizma koji, kao i u slučaju autoritarizma, pada, ali njegova varijanca raste. Pojedinci, dakle, na nadolazeće sukobe reagiraju smanjujući podršku nacionalnom ekskluzivizmu, ali njihovo neslaganje po tom pitanju, kao i po pitanju autoritarizma, postaje veće, što je indikacija nastupajućih polarizacija. Kako je, zbog rasta prihvaćanja ekonomsko-političkog liberalizma, očekivan pad prihvaćanja političkog autoritarizma, zbog činjenice da u vrijeme prijetnje ljudi postaju autoritarniji, očekivan je i zabilježen porast individualnog autoritarizma (Sekulić, 2011: 50-51).

Treći val istraživanja (1996.) pokazuje dramatičan rast podržavanja religioznosti, ali i značajnije podržavanje nacionalnog ekskluzivizma i ekonomsko-političkog liberalizma, koji bilježe i smanjenje varijance, odnosno veće slaganje. S druge strane, bilježi se blagi pad podržavanja rodnog konzervativizma, ali se paralelno povećava varijanca i neslaganje po tom pitanju. Konačno, u padu je i prihvaćanje oba tipa autoritarizma, što u potpunosti mijenja hijerarhiju vrijednosti. Najprihvaćenija vrijednost u prvom poslijeratnom istraživanju tako je religioznost, a slijedi je ekonomsko-politički liberalizam, zatim rodni konzervativizam i nacionalni ekskluzivizam, a na dnu su individualni pa politički autoritarizam. Sekulić ustvrđuje

kako su religioznost i ekonomsko-politički liberalizam, koji su još u doba socijalizma (1989.) bili pozitivnije ocjenjeni od nacionalnog ekskluzivizma, to ostali i u sljedećem valu istraživanja te zaključuje da Hrvati različitost svog identiteta više izražavaju religioznom pripadnošću nego onom nacionalnom (Sekulić, 2011: 51-53).

Četvrti val istraživanja (2004.) donosi samo jednu promjenu u hijerarhiji vrijednosti koja se odnosi na sve slabije podržavanje rodnog konzervativizma koji sad pada na začelje hijerarhije. Religioznost i ekonomsko-politički liberalizam ostaju na prvom i drugom mjestu, no distanca s između njih povećava zbog blagog pada podržavanja liberalizma (a time i rasta autoritarizma), što Sekulić objašnjava razočaranjem privatizacijom, korupcijom i nezaposlenošću. U ovom je valu istraživanja uočeno i smanjivanje varijanci svih vrijednosti, osim one rodnog konzervativizma, što ukazuje na povećanje slaganja oko većine vrijednosti u hrvatskom društvu. Time Sekulić opovrgava tezu o njegovoj razjedinjenosti te tvrdi da je u Hrvatskoj na djelu vrijednosna homogenizacija, ne heterogenizacija (Sekulić, 2011: 54).

U petom, i posljednjem valu istraživanja (2010.) dolazi do stabilizacije hijerarhije i načina (ne)prihvatanja pojedinih vrijednosti, ali se naziru i trendovi potencijalne dugoročne promjene. Iako je religioznost i dalje izrazito visoko prihvaćena, počinje se nazirati njezin neznatan pad, a ekonomsko-politički liberalizam, iako i dalje na drugom mjestu, nastavlja s padom u podršci. Podrška rodnom konzervativizmu nastavlja opadati i on je sada čvrsto na začelju, a čak opada i njegova varijanca, čime se povećava slaganje u njegovu odbacivanju. Prihvatanje nacionalnog ekskluzivizma stagnira, a politički i individualni autoritarizam su u blagom porastu te ulaze u sferu prihvatanja (Sekulić, 2011: 55-56).

Osvrćući se na ciljeve istraživanja, Sekulić zaključuje da vrijednosne orijentacije ovise o društvenim promjenama, ali i da anticipiraju iste. Uz to, kao i ranija istraživanja, dokazuje postojanje dvaju suprotstavljenih trendova u hrvatskom društvu – retradicionalizacije koja nastupa raspadom socijalizma, a ogleda se u porastu religioznosti i nacionalnog ekskluzivizma te modernizacije koje se očituje u kontinuiranom padu rodnog konzervativizma. Povlačeći paralelu s Inglehartovom teorijom, konačno iznosi da je „da je hrvatsko društvo razdrto s jedne strane procesima modernizacije, a s druge permanentnom egzistencijalnom, ekonomskom i političkom krizom“ koja uvjetuje povratak tradicionalizmu uz paralelni pomak prema, u nekim segmentima, modernom društvu (Sekulić, 2011: 63).

Nakon definiranja političkih vrijednosti te prikaza različitih pristupa njihova sadržaja, odnosno broja njihovih dimenzija te opisa stavova koje one obuhvaćaju, potrebno je konačno osvrnuti se i na način na koji se takve vrijednosti stječu, održavaju i/ili mijenjaju tijekom života, što će ujedno biti i središnja stavka posljednjeg poglavlja teorijskog pregleda ovog rada.

7. PROFESIONALNA SOCIJALIZACIJA I VRIJEDNOSTI

7.1. Formiranje, opstojnost i promjena vrijednosti

Dosadašnja empirijska istraživanja dokazala su kako se izvorište vrijednosti pojedinaca može naći u utjecaju bioloških ili socijalnih čimbenika, točnije, u pripadnosti tog pojedinca nekim biološki, kulturno ili društveno određenim skupinama. Nečije će vrijednosti tako ovisiti o spolu, rasi i etnicitetu njihovih nositelja, ali i o njihovoj pripadnosti određenoj dobnoj skupini, društvenoj klasi i zanimanju, njihovom stupnju obrazovanja i obiteljskom kontekstu te nacionalnosti i vjeroispovijesti (Giordan, 2007; Hitlin i Piliavin, 2004).

S obzirom na navedeno, jasno je i kako sama socijalizacija i identitet osobe proizašao iz specifičnih životnih okolnosti i okruženja grade njezin vrijednosni sklop, ali i da su nečije temeljne vrijednosti sastavni dio njegovog identiteta, iz čega i proizlazi Kalanjev zaključak o tome da „identitet i vrijednosti tvore dva vrlo bliska, ako ne i nerazdvojna, uzajamno konstitutivna diskurzivna toposa, naime da vrijednosti konstituiraju identitet a da identitet konstituira vrijednosti“ (Baloban, 2005; Kalanj, 2008; Budak i Katunarić, 2010; Sekulić, 2014; prema Kalanj, 2016: 5).

Jedno od osnovnih polazišta istraživanja u sociologiji, ali i drugim društvenim znanostima je to da se osnovna struktura osobnosti pojedinca, a time i njegove temeljne vrijednosti, kristaliziraju do vremena kad on dosegne odraslu dob te da su nakon toga prilično stabilne i relativno se malo mijenjaju (Rokeach 1968, 1973; Inglehart 1977, 1997; prema Inglehart, 2008: 132).

Temeljne političke vrijednosti proizlaze iz dugotrajne socijalizacije i nečije pozicije u društvu (Almond i Verba, 1963; Inglehart, 1985; Lane, 1962; prema McCann, 1997: 566) te se upravo stoga može očekivati njihov visok stupanj otpornosti i perzistencije kroz vrijeme, osim u slučaju iskustava koji transformiraju nečiji život ili generalno dramatičnih političkih događaja i prevrata (McCann, 1997: 566).

Kao i temeljene vrijednosti općenito, i one se političke potpuno formiraju u ranim fazama odraslosti, a kontinuirano se osnažuju i održavaju pripadanjem i socijalizacijom u političkoj kulturi kojoj njihov nositelj pripada (Feldman, 1988; Goren, 2005). Ipak, iako su političke vrijednosti razmjerno stabilne te otporne na kratkotrajne političke utjecaje (Feldman, 1988; McCann, 1997; Goren, 2005; Feldman, 2013, Connors, 2019), u određenoj su mjeri i prilagodljive te promjenjive (Feldman, 2013, Connors, 2019). Tako brojni autori (Bardi i

Goodwin, 2011; Rokeach, 1973; Schwartz i Bardi, 1997; prema Bardi i sur., 2014) navode da se vrijednosti pojedinaca mijenjaju kako bi se prilagodile i bolje odgovarale novim životnim situacijama njihovih nositelja, što se konkretno odnosi na njihovu socijalizaciju u novo okruženje i(li) novu ulogu.

U tom je kontekstu vrlo zanimljivo istraživanje utjecaja obrazovanja na oblikovanje političkih vrijednosti i stavova, posebice onog u ranoj odrasloj dobi kada oni i nisu u potpunosti konsolidirani, ali se počinju učvršćivati (Fischer i sur., 2015). Upravo je takvo obrazovanje i ono za određenu profesiju, odnosno ono koje obuhvaća period rane profesionalne socijalizacije, pa se u slučaju studenata kojima se politički stavovi nisu stabilizirali do upisa studija, očekuje njegov utjecaj na iste (Fischer i sur., 2015).

Ipak, kako je naglašavajući kompleksnost iza istraživanja i utvrđivanja takvog utjecaja zaključio Stigler (1959; prema Fischer i sur., 2015), izolacija čistog utjecaja obrazovanja i usavršavanja na politička stajališta i vrijednosti pojedinaca vrlo je težak zadatak.

7.2. Socijalizacija vs. teorija samoodabira

Iako se, kad je riječ o profesionalnoj socijalizaciji, često podrazumijeva isključivo socijalizacija odraslih, kako navode Adams i suradnici (2006), percepcije pojedinca o profesionalnom identitetu formiraju se rano, možda čak i od djetinjstva, a nerijetko i prije upisa studenta na fakultet. Prema tome, za pojedine je studente identifikacija s određenom profesijom ujedno i osnovni motiv za upis studija koji omogućuje ulazak u istu (Cavenagh, Dewberry i Jones, 2000: 897).

Takvi studenti na neki način sami odabiru životnu prekretnicu i njihov je odabir zasnovan na vrijednostima koje već posjeduju i prikladne su za novu situaciju (Bardi i sur., 2014). Oni će, dakle, u većoj ili manjoj mjeri, već posjedovati određeni profesionalni identitet te dijeliti stavove i vrijednosti profesionalne grupe kojoj nastoje pripadati.

Ovakvo se viđenje odabira studija i profesije može povezati i s teorijom samoodabira, prema kojoj pojedince privlače njima prikladna okruženja, odnosno ona koja odgovaraju njihovom svjetonazoru i sustavu vrijednosti pa prema istoj studenti biraju određenu profesiju i karijerni put te upisuju određeni studij jer ih smatraju kompatibilnima svojim uvjerenjima (Bardi i sur., 2014). Prema toj bi teoriji studenti prve godine već trebali imati razvijen profesionalni identitet te dijeliti karakteristike pripadnika odabrane profesionalne grupe.

Prema istoj se teoriji može pretpostaviti i da maturanti, koji već imaju formirane dovoljno jake političke vrijednosti i stavove, prema istima odabiru studij i buduću profesiju, što bi podrazumijevalo da se politički stavovi studenata različitih studijskih usmjerenja razlikuju već na prvoj godini studija (Fischer i sur., 2015).

Ipak, neovisno o tome naglašavaju li ulogu samoodabira ili socijalizacije, brojna su dosadašnja istraživanja utvrdila postojanje razlika u vrijednostima među pripadnicima različitih zanimanja i profesija. Tako su se kao liberalne profesije pokazale one društvene skrbi (učitelji, socijalni radnici i medicinski tehničari), ali i tradicionalno elitne profesije medicine i prava, što pomalo i iznenađuje s obzirom na njihov društveni ugled i visinu primanja (Lipset i Schwartz, 1966; Heinz i Laumann, 1982; Derber i Boren, 1983 navedeno u Brint, 1985). Skupinu konzervativnih profesija čine menadžeri privatnog sektora, tehničari i inženjeri te komercijalisti, pri čemu su najkonzervativniji oni zaposleni u privatnom sektoru (Greenwald, 1978; Bailyn, 1980; Brint 1984 navedeno u Brint, 1985).

Nastavno na spomenuto, i sami obrazovni programi koji osiguravaju ulazak u određenu profesiju, ali time i sam sustav visokog obrazovanja, bit će nositelji određenih vrijednosti koje će njihovi polaznici tijekom trajanja istog usvojiti ili će, ako se prednost da teoriji samoodabira, zbog posjedovanja određenih stavova i vrijednosti iste i upisivati, na taj način čineći i održavajući institucionalizirane razlike u političkim vrijednostima različitih studijskih usmjerenja i profesija. Takve će razlike biti tema sljedećeg, ujedno i posljednjeg poglavlja teorijskog dijela ove disertacije, budući da se upravo na njima baziraju i u uvodnom poglavlju iznesena istraživačka pitanja i hipoteze te da su one ujedno bile i osnovni poticaj za provođenje ovakve vrste istraživanja u Hrvatskoj te pružile temelj za glavna očekivanja od istog.

7.3. Utjecaj profesionalne socijalizacije na političke vrijednosti

Kako je navedeno i u uvodnom dijelu rada, istraživanje povezanosti rane profesionalne socijalizacije s političkim vrijednostima zanimljivo je posebice ako se u obzir uzmu dosadašnji nalazi o visokoj koreliranosti posjedovanja visokog obrazovanja s lijevim i liberalnim vrijednostima, posebice u usporedbi s prosječnim stanovništvom (Brookings, 2001; Klein i Western, 2005; Jaschik, 2005; Klein i Stern, 2005; Rothman, Lichter i Nevitte, 2005; prema Mariani i Hewitt, 2008). I dok neki autori (primjerice Lipset, 1982; prema Elchardus i Spruyt, 2009) ovu pojavu jednostavno objašnjavaju „mentalnim navikama“ visoko obrazovanih koji su naučeni proizvoditi nova znanja, čime su manje privrženi statusu quo, drugi pak uzorke te

ideološke neravnoteže traže opet ili u indoktrinaciji studenata (Salerno, 2003; Horowitz, 2005; Neal, French i Siegel, 2005; prema Mariani i Hewitt, 2008) i diskriminaciji konzervativnih studenata i fakultetskog osoblja (Wilson, 2005; Jacobson, 2004; Braunlich, 2004; prema Mariani i Hewitt, 2008), ili u samoselekciji i upisu liberalnijih pojedinaca na sveučilišta i ostanak onih konzervativnih izvan njih (Ames i sur., 2005; Berube, 2006; prema Mariani i Hewitt, 2008).

Osim općeg rasta liberalizma tijekom visokog obrazovanja, istraživanja su utvrdila i da njegov rast ovisi o disciplini, odnosno da se vrijednosti profesora, koji su uz kolege čimbenici profesionalne socijalizacije, razlikuju ovisno o studijskom usmjerenju. Prema tome, različiti će studiji, bilo socijalizacijom, bilo kroz samoodabir studenata, različitim načinom i intenzitetom utjelovljivati određene političke vrijednosti.

Tako su studiji društvenih i humanističkih znanosti pokazali najliberalnijima, oni prirodnih nešto manje, dok su oni ekonomije i tehničkih znanosti (inženjerstva) to u najmanjoj mjeri (Mariani i Hewitt, 2008; Elchardus i Spruyt, 2009), a prema nekim autorima (Elchardus i Spruyt, 2009), kada se govori o socijalizacijskom utjecaju, oni čak i bilježe rast konzervativnima.

Razlike u socijalizaciji uočene su i prema vrsti fakultetskog obrazovanja, gdje su studenti fakulteta primijenjenih (tehničkih) znanosti pokazali veću opstojnost prvotnih političkih vrijednosti u odnosu na kolege s tradicionalnih univerzalističkih fakulteta (društvene znanosti i u manjoj mjeri medicina i pravo), što se objašnjava različitim naglaskom na razvoj i kritiku apstraktnih i generalnih ideja koje mijenjaju studentske svjetonazore (Fischer i sur., 2015).

Isto tako, može se očekivati da će u disciplinama koje pružaju dublji uvid u modalitete društvenih interakcija, funkcioniranje političkih procesa te kreiranje, provedbu i učinke javnih politika, njihov utjecaj na političke vrijednosti i stavove studenata biti izraženiji (Fischer i sur., 2015). Iz navedenog slijedi da bi najveći, odnosno najintenzivniji utjecaj profesionalne socijalizacije na studentske vrijednosti tijekom obrazovanja trebao biti uočen u društvenim znanostima, budući da se njihova stručnost najviše i dotiče spomenutih sfera zbog čega studenti svoje stavove preispituju te usklađuju novostečenom znanju.

7.4. Ciljevi, hipoteze i očekivani doprinos rada

Upravo testiranje predstavljenog utjecaja profesionalne socijalizacije na političke vrijednosti, kako je navedeno i uvodu (Poglavlje 1.1.), predstavlja polazište ovog rada, kojem je cilj istražiti povezanost rane profesionalne socijalizacije, odnosno njome konstruiranog profesionalnog identiteta, s političkim vrijednostima studenata prve i posljednje godine odabranih studijskih usmjerenja.

Iz navedenog proizlaze i osnovna istraživačka pitanja te hipoteze koje obuhvaćaju osnovna očekivanja u skladu s postavljenim istraživačkim pitanjima, temeljena na pregledu teorija i istraživanja profesionalne socijalizacije i identiteta te političkih vrijednosti i njihovog formiranja, koje će biti predstavljene u teorijskom dijelu rada.

Glavna istraživačka pitanja pritom su:

1. Utječe li profesionalna socijalizacija na homogenizaciju političkih vrijednosti?
2. Postoje li razlike u političkim vrijednostima različitih profesija?

Iz tih pitanja izvedene su i tri osnovne istraživačke hipoteze:

- H1 Razlike u političkim vrijednostima studenata bit će manje na posljednjoj nego na prvoj godini studija.
- H2 Razlike u političkim vrijednostima studenata različitih studijskih usmjerenja bit će veće na posljednjoj nego na prvoj godini studija.
- H3 Političke vrijednosti studenata bit će manje obilježene njihovim sociodemografskim porijeklom na posljednjoj nego na prvoj godini studija.

Uz navedena osnovna istraživačka pitanja vezana uz postojanje i snagu utjecaja profesionalne socijalizacije na političke vrijednosti studenata, analiza će biti usmjerena i na pružanje odgovora na dodatna pitanja vezana uz sam tijek profesionalne socijalizacije te razvoj profesionalnog identiteta:

3. Je li studij čimbenik profesionalne socijalizacije tijekom kojeg se može utvrditi jačanje profesionalnog identiteta?
4. Postoje li razlike u izraženosti profesionalnog identiteta u različitim profesijama?

S obzirom na to da ona nisu direktno vezana uz sam osnovni cilj ovoga istraživanja, iz tih se dodatnih pitanja nisu dalje izvodile i dodatne hipoteze.

Iz svih navedenih pitanja i hipoteza proizlazi osnovni očekivani ishod istraživanja, a odnosi se na utvrđivanje različite izgradnje profesionalnog identiteta na različitim studijima te posljedično približavanje političkih vrijednosti pojedinca onima očekivane profesionalne uloge i profesionalne skupine. Navedeno će djelomično, uz rezervu zbog neprovođenja longitudinalnog istraživanja, doprinijeti pružanju odgovora o postojanju stvarnog utjecaja socijalizacije na određenom studiju, odnosno o utjecaju samoodabira, teorije uvjetno rečeno oprečne onoj socijalizacije. Uz to, istraživanje će pridonijeti i nadogradnji saznanja o liberalnijem svjetonazoru visokoobrazovanih te utvrđivanju eventualnih razlika unutar te skupine na temelju različite profesionalne formalne i neformalne socijalizacije različitih disciplina.

Osim navedenog empirijskog znanstvenog doprinosa, važnost istraživanja ove disertacije i konceptualne je prirode te proizlazi i iz dosadašnje relativne neistraženosti koncepta profesionalnog identiteta, posebice u Hrvatskoj, gdje sama istraživanja političkih vrijednosti predstavnika pojedinih profesija, kako je ranije spomenuto, do sada nisu provedena.

Konačno, sama konstrukcija instrumenta kojim će se ispitivati profesionalni identitet predstavnika različitih profesija pridonijet će razvoju sociološkog pristupa tom konstrukt. Budući da su dosadašnja istraživanja bila usmjerena na ispitivanje specifičnog identiteta pojedinih profesija (ili zanimanja koji to nastoje postati), pritom nerijetko koristeći nesociološke teorijske konstrukte i metode istraživanja, doprinos ovog rada bit će i metodološkog karaktera.

8. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje ove disertacije provedeno je metodom ankete tijekom ljetnog semestra akademske godine 2020./2021. na prigodnom uzorku studenata prve i posljednje godine četiriju fakulteta – Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (MEF), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu (PFZG), Fakultet strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu (FSB) i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (FFZG).¹ Podaci o profesionalnoj socijalizaciji i identitetu te političkim vrijednostima navedenih studenata pritom su se prikupljali online anketom putem LimeSurvey platforme, a u nastavku se detaljnije iznose sve postavke istraživanja, opis njegove pripreme i realizacije, istraživane populacije, predviđenog i ostvarenog uzorka, te konačno korištenih mjernih instrumenata i metoda statističke obrade i analize prikupljenih rezultata.

8.1. Istraživana populacija i predviđeni uzorak

Budući da se ovim istraživanjem nastojalo utvrditi razlike između pojedinih profesija, istraživanje se provodilo na studentima odabranih studijskih usmjerenja Sveučilišta u Zagrebu – medicina, pravo, strojarstvo i neofilološke humanističke znanosti. Kako bi se ispitala stvarna uloga profesionalne socijalizacije i identiteta idealno bi bilo provoditi longitudinalno istraživanje u tri faze: na studentima prve godine studija odabrane profesije, na istim studentima po završetku studija te konačno nakon nekoliko godina radnog odnosa. Budući da ovakvo istraživanje zahtijeva dug period praćenja ispitanika te da povlači sa sobom brojne probleme, poput osipanja ispitanika (trajanje studija te njegovo napuštanje) i poteškoće njihova grupiranja po završetku studija (periodi nezaposlenosti i nejednak radni staž, definicija rada u struci, itd.), ali i da je provođenje istraživanja izvan fakulteta te dolazak do kvalitetnog poduzorka „mladih profesionalaca“ teško ostvariv, ovim se istraživanjem obuhvatilo dvije generacije studenata iste akademske godine – bruća te onih na završnim godinama studija.

Uz neprovođenje longitudinalnog istraživanja, ovdje valja navesti i nemogućnost njegova provođenja na slučajnom uzorku, budući da je, zbog zaštite njihovih podataka, pristup popisima studenata i njihovim kontaktima ograničen ili zabranjen.

¹ U nastavku rada umjesto punih imena odabranih fakulteta koristit će se ili u zagradama navedene kratice ili skraćeni nazivi – Medicinski fakultet, Pravni fakultet, Fakultet strojarstva i brodogradnje i Filozofski fakultet.

Iako je provođenje istraživanja na studentskoj populaciji bilo prigodno te, još bitnije, financijski i terenski ostvarivo, to nije bio jedini pa ni osnovni kriteriji za ispitivanje spomenute studentske populacije. Kako je već navedeno u teorijskom pregledu rada, fakultetsko obrazovanje ima centralnu ulogu u razvoju profesionalnog identiteta (Becker i Carper, 1956; Weidman, Twale i Stein, 2001; Ongiti, 2012) pa testiranje njegova razvoja kroz iskustvo studija kroz usporedbu njegove razvijenosti na prvoj i posljednjoj godini studija svakako ima smisla. Uz to, ako se uzme u obzir i ranije spomenuti potencijalni razvoj profesionalnog identiteta u ranijim životnim fazama (Adams i sur., 2006; Cavenagh, Dewberry i Jones, 2000), samo provođenje istraživanja na studentima prve godine različitih studija i sociodemografskog porijekla pružit će određeni uvid i u taj neistraženi aspekt vrlo rane profesionalne socijalizacije.

Odabir specifičnih studija uključenih u istraživanje temeljen je na, prema nalazima dosadašnjih istraživanja (Molinero, Cascón-Pereira i Hernández-Lara, 2016; Tomlinson i Jackson, 2021), očekivanim razlikama u profesionalnom identitetu njihovih studenata, ali i na različitosti njihova „stupnja profesionalizma“. Pritom su istraživanjem nastojale biti obuhvaćene klasične profesije (liječnici, pravnici) te one novije koje su produkt industrijalizacije i organizacijskih potreba (inženjeri), što su ujedno i tri u dosadašnjim istraživanjima najviše analizirane profesije (Šporer, 1990).

Kriterij odabira studenata neofiloloških studijskih grupa bio je uključivanje svojevrzne kontrolne grupe u uzorak, jer su buduća zanimanja tih studenata vrlo raznolika, a njihova profesija kao takva nije prepoznatljiva niti postoje nastojanja njihovih predstavnika u tom smjeru, kao što to postoje u takozvanim semiprofesijama (socijalni radnici i medicinske sestre). Budući da ispitanike ove podgrupe čine studenti Filozofskog fakulteta na kojem su neofilološki studijski programi uglavnom dvopredmetni, bitno je napomenuti da se u uzorak nastojalo uključiti što više studenata koji studiraju dva jezika, a manje onih koji studij jezika kombiniraju s nekim društvenim ili humanističkim kako ne bi odviše izmijenili strukturu tog poduzorka. Navedena studijska usmjerenja odabrana su i zbog svog pripadanja različitim znanstvenim područjima (tehničke znanosti, biomedicina i zdravstvo, društvene znanosti te humanističke znanosti), a time i zbog očekivanih različitih poimanja društva i znanja te metoda istraživanja i načina rješavanja problema koje studenti obrazovanjem na istima usvajaju.

Ciljnu populaciju istraživanja stoga su činili studenti prve i posljednje godine Medicinskog fakulteta, Pravnog fakulteta, Fakulteta strojarstva i brodogradnje te neofiloloških usmjerenja Filozofskog fakulteta u ljetnom semestru akademske godine 2020./2021. Osnovno polazište pri konstrukciji uzorka bilo je uključivanje minimalno 30 studenata svake ispitivane podskupine,

odnosno minimalno 30 studenata na svakoj godini pojedinog studija, kako bi se omogućilo provođenje parametrijskih testova na najnižim razinama analize. U cilju osiguravanja što bolje procjene populacijskih odrednica, minimalan broj studenata svake podskupine povećan je na 50, nakon čega je konačan i ukupan minimalni predviđeni uzorak obuhvaćao 400 studenata.

8.2. Etičke implikacije

Pri provedbi ovog istraživanja vodilo se računa o etičkim standardima koji su detaljnije opisani u nastavku, a za osiguranje kojih je zatražena i dobivena dopusnica Povjerenstva Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu za prosudbu etičnosti istraživanja (broj odluke: 10-2020/21; dopuna odluci 04-2019/20).

Sudionicima istraživanja su prije pristupa samom anketnom upitniku, u tekstu potrebnom za davanje informiranog pristanka na sudjelovanje u istraživanju (Prilog 1), bile pružene osnovne informacije o predmetu i svrsi istraživanja, dobrovoljnosti sudjelovanja u istraživanju, načinu zaštite anonimnosti te o povjerljivosti podataka. Pritiskom na gumb „Sljedeće“ u uvodnom tekstu ankete ispitanici su davali svoj pristanak na sudjelovanje u istraživanju. U informiranom pristanku ispitanicima je naglašeno da se podaci prikupljaju isključivo za potrebe izrade doktorske disertacije te eventualnih znanstvenih radova koji će kasnije iz nje proizaći, a, u slučaju ikakvih pitanja i komentara na istraživanje, ostavljena im je i mogućnost kontaktiranja voditeljice istraživanja putem elektroničke pošte.

Ispunjavanje upitnika bilo je u potpunosti anonimno i od ispitanika se nisu tražili podaci koji bi upućivali na njihov identitet, već samo osnovni demografski podaci relevantni za samo istraživanje, a kojima se nije mogao utvrditi identitet ispitanika, kao što ni sustav nije prikupljao njihove IP adrese. U informiranom pristanku ispitanici su bili informirani i o povjerljivosti svojih podataka, gdje im je sugerirano i da, radi njihova dodatnog očuvanja, upitnik ispunjavaju dok su sami.

U originalne podatke uvid je imala isključivo voditeljica istraživanja, a on će, na upit, biti omogućen i njezinom mentoru te komisiji za ocjenu doktorske disertacije, ali i potencijalnim koautorima znanstvenih radova koji će proizaći iz doktorske disertacije. Podaci u LimeSurvey sustavu bit će obrisani po obrani disertacije, a u potpunosti anonimizirani ostatak će trajno pohranjeni u elektroničkom obliku na računalu voditeljice istraživanja. Takva će se anonimizirana baza nakon osobnog korištenja podijeliti s Hrvatskim arhivom podataka za

društvene znanosti (CROSSDA), kako bi se uvid u podatke omogućio zainteresiranim znanstvenicima i stručnjacima, a što je također navedeno u informiranom pristanku.

Konačno, sudjelovanjem u istraživanju sudionici nisu ostvarivali nikakvu izravnu korist niti im je njime nanesena ikakva šteta.

8.3. Prikupljanje podataka

Istraživanju rane profesionalne socijalizacije, odnosno profesionalnog identiteta i njegove istaknutosti te političkih vrijednosti studenata prve i posljednjih godina odabranih fakulteta pristupilo se korištenjem kvantitativne metode ankete. Anketiranje je originalno trebalo biti provedeno tiskanim upitnicima no zbog različitih načina izvođenja nastave u akademskoj godini 2020./2021. uslijed pandemije COVID-19 bolesti uzrokovane koronavirusom (SARS-CoV-2), pri čemu se na nekim fakultetima nastava u potpunosti izvodila online, dok se na drugima provodio takozvani hibridni model kombiniranja klasične „kontaktne“ i online nastave, ono se provelo online anketiranjem.

Regrutacija sudionika² započela je prvenstveno traženjem suglasnosti odabranih fakulteta za provođenje istraživanja na njihovim studentima slanjem dopisa upravama i dekanatima (Prilog 2), uz priloženu suglasnost Povjerenstva za prosudbu etičnosti istraživanja. Nakon dobivanja dopusnica, tamo gdje je to bilo moguće (Medicinski, Pravni te Fakultet strojarstva i brodogradnje) voditeljica istraživanja obratila se potom direktno fakultetskim službama koje su link na online upitnik, zajedno s molbom za sudjelovanje u istraživanju (Prilog 3), dostavile svim studentima prve i posljednje godine. Na Medicinskom fakultetu link je studentima proslijedio Odsjek za informatičku djelatnost, na Pravnom fakultetu to je učinio prodekan za nastavu, a na Fakultetu strojarstva i brodogradnje Računalni centar. Na Filozofskom fakultetu, gdje takvo kontaktiranje studenata nije bilo omogućeno, prvo su kontaktirani pročelnici odsjeka i voditelji katedri jezičnih usmjerenja, a zatim i pojedini predmetni nastavnici kolegija koje su pročelnici/voditelji preporučili, a koji su zatim link na online upitnik dostavili studentima koji pohađaju njihove kolegije putem e-učenja ili direktno elektroničkom poštom. U cilju izbjegavanja potencijalnog ispitivanja specifičnih ispitanika na izbornim kolegijima, ali i

² U nastavku će opisa prikupljanja podataka te u prikazu rezultata istraživanja termini „sudionici“, „ispitanici“ i „studenti“ označavati kako sudionike/ispitanike/studente tako i sudionice/ispitanice/studentice, osim na mjestima gdje će se spomenuti razlikovati, što će biti naznačeno.

osiguranja što većeg broja ispitanika, pritom se nastojalo kontaktirati nositelje obaveznih kolegija te kolegija koje pohađa najveći broj studenata svake grupe jezika. Na pojedinim odsjecima i katedrama pročelnici i voditelji su sami proslijediti link na upitnik svojim studentima, neki su to zamolili tajnice, a neki su zamolili da to učine predstavnici studenata ili su voditeljicu istraživanja uputili da to učini sama.

Kako bi se prikupio što veći broj ispitanika, na opisane su načine studentima svih fakulteta dva tjedna nakon početka provođenja istraživanja poslani i podsjetnici, odnosno ponovljeni pozivi na sudjelovanje u istraživanju (Prilog 3), a sami su online upitnici tako bili aktivni mjesec dana. Ipak, iako su svim fakultetima molbe za dozvolu provođenja istraživanja na njihovim studentima poslane istog datuma (22. ožujka 2021.), samo provođenje istraživanja nije na svakom fakultetu počelo u isto vrijeme, niti je, zbog različitih procedura, jednako trajalo, što je vidljivo i u Tablici 3.

Tablica 3. Provođenje istraživanja na odabranim fakultetima

	Početak	Trajanje
PFZG	23.03.2021.	2 mjeseca
MEF	15.06.2021.	1 mjesec
FSB	23.03.2021.	2 mjeseca
FFZG	26.03.2021.	3 mjeseca

Tako je na Pravnom fakultetu i Fakultetu strojarstva i brodogradnje dopusnica za provođenje istraživanje dobivena isti dan kad je zatražena, a na Filozofskom fakultetu par dana kasnije. Procedura dobivanja dopusnice za provođenje istraživanja na Medicinskom fakultetu bila je znatno kompliciranija te je trajala gotovo tri mjeseca pa je i samo istraživanje na tom fakultetu počelo kasnije nego na ostala tri fakulteta. S druge strane, iako je dopusnica za provođenje istraživanja na Filozofskom fakultetu dobivena brzo na razini čitavog fakulteta te je na nekolicini Odsjeka i Katedri istraživanje i započelo po kontaktiranju njihovih voditelja i pročelnika s dopusnicom Prodekana i Povjerenstva Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja, na većini je Odsjeka i Katedri procedura ipak trajala nešto duže. Na nekima je pritom bilo potrebno zatražiti i dobiti dodatne dopusnice za pristupanje njihovim studentima, na nekima je bilo nešto teže i dugotrajnije doći do osobe koja će proslijediti molbu za sudjelovanje u istraživanju i link na online upitnik ciljanim studentima, dok su na nekim odsjecima i katedrama, čak i nakon prilaganja dopusnica uprave, pročelnika odsjeka i voditelja katedri, pojedini profesori ili pripadnici stručnog osoblja pokazali nezainteresiranost i(li)

nevoljkost kontaktiranja studenata. Pritom neki nisu odgovorili na upit upućen putem elektroničke pošte, dok su drugi inzistirali na dodatnim dokazima da istraživanje štiti anonimnost studentskih podataka, a neki su otvoreno i odbili proslijediti upitnik. Zbog svega je navedenog, anketa provedena na Filozofskom fakultetu bila najduže aktivna i sama je provedba istraživanja na tom fakultetu trajala duže nego na ostala tri fakulteta.

Ukupno je trajanje ovog istraživanja na spomenuti način obuhvatio period od 23. ožujka do 26. lipnja 2021. godine, a time i gotovo čitav period ljetnog semestra akademske godine 2020./2021.

8.3.1. Neke specifičnosti provedbe istraživanja prema fakultetima

Iako su u uzorak istraživanja trebali ući samo studenti prve i posljednje godine studija, pristup, odnosno kontaktiranje isključivo tih studenata nije bilo u potpunosti omogućeno na svim fakultetima, pri čemu su na Fakultetu strojarstva i brodogradnje te na Filozofskom fakultetu iz različitih razloga linkovi na upitnike dostavljeni i određenim studentima ostalih godina.

Budući da je Računalni centar Fakulteta strojarstva i brodogradnje posjedovao samo objedinjenu listu studenata diplomskog studija, a ne i onu studenata samo pete godine, link na upitnik je proslijeđen je svim studentima diplomske razine studija. U vrijeme provođenja istraživanja diplomski studij na tom je fakultetu trajao tri semestra, odnosno obuhvaćao je drugi semestar četvrte te oba semestra pete godine (FSB, 2022a) pa je, budući da je riječ o jednom semestru razlike, donesena odluka na tom fakultetu uključiti i studente drugog semestra četvrte godine studija.

S druge strane, budući da na Filozofskom fakultetu nije postojala objedinjena mailing lista studenata odabranih studijskih usmjerenje, zbog čega se provedba istraživanja odvijala znatno drugačije, nije postojao ni problem nenamjernog kontaktiranja studenata koji nisu prva ili posljednja godina. Ipak, kako su zaposlenici pojedinih jezičnih katedri na tom fakultetu kroz mail korespondenciju naglasili da je na njihovim smjerovima općenito vrlo malo studenata³, posebice na diplomskoj razini, tamo gdje je su nastavu zajedno slušali studenti četvrte i pete godine, link na upitnik proslijeđen je objema skupinama studenata. Uz to, određeni se studiji jezika, kao što je onaj nederlandistike, izvode ciklički i upisuju po dvije generacije studenata

³ Na petoj godini studija ukrajinskog jezika bilo je 11 studenata, dok je primjerice na istoj godini studija mađarskog jezika bilo svega troje studenata.

svakih pet godina, pri čemu u vrijeme provođenja istraživanja, odnosno u 2021., nisu imali studente diplomskoj razini studija, već samo na trećoj godini preddiplomske razine. U tim su slučajevima linkovi na upitnik proslijeđeni tim studentima koji su zbog posebnih okolnosti zatim tretirani kao oni posljednje godine.

8.3.2. Postavke online upitnika

Zbog određenih specifičnosti samog upitnika, koje će detaljnije biti opisane u nastavku rada (Poglavlje 8.4.), na svakom se fakultetu provodilo zasebno prikupljanje podataka, odnosno za svaki je fakultet uključen u istraživanje kreiran zaseban upitnik na LimeSurvey platformi. Iako se nekolicina pitanja u upitnicima razlikovala, same njihove postavke bile su iste za sve fakultete, uz iznimku naziva samog fakulteta, gdje se spominjao.

Tako je kratki opisni naslov svih upitnika bio „Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti“ uz dodanu povlaku i kraticu svakog fakulteta (PFZG, MEF, FSB i FFZG), dok se duži opisi upitnika nisu unosili, budući da je studentima iz samog naslova upitnika i pozdravne poruke bilo jasno o kakvom se istraživanju radi te što se od njih očekuje.

U samoj poruci dobrodošlice svih se upitnika nalazio već spomenuti tekst informiranog pristanka na sudjelovanje u istraživanju (Prilog 1), dok je u završnoj poruci koja se ispitanicima prikazivala po ispunjavanju upitnika pisalo: „Puno Vam hvala na odvojenom vremenu i ispunjavanju ankete!“

Format podataka, odnosno prikaz pitanja u upitnicima postavljan je na način da su sva pitanja iz grupe pitanja prikazana na jednoj stranici (engl. *group by group*), a same grupe pitanja pritom su se odnosile na tri dijela upitnika kojima se mjerila profesionalna identifikacija studenta, njihove političke vrijednosti te sociodemografske karakteristika ispitanika i njihovih obitelji kao vid primarne socijalizacije, o čemu će također više riječi biti u sljedećem poglavlju.

Ispitanicima su pritom pri ispunjavanju upitnika bili prikazani i naziv i opis grupe pitanja, ali im nije bilo omogućen prijelaz u sljedeću grupu prije nego odgovore na sva pitanja prethodne. Također, kako bi se dodatno onemogućilo preskakanje i neispunjavanje cijelog upitnika, u postavkama svakog je pitanja zasebno odabrana opcija obaveznog odgovora (engl. *mandatory*).

Iako im je onemogućeno preskakanje i pregled cijelog upitnika prije njegova ispunjavanja, ispitanicima je uz nazive i opis grupa pitanja, bio prikazan i njihov broj, ali i ukupan broj pitanja u upitniku, kao što im je i omogućen prikaz trake napredovanja (engl. *progress bar*) kroz upitnik

kako bi u svakom trenutku ispunjavanja upitnika znali koliki su njegov postotak ispunili te koliko im je još preostalo do njegovog kraja. Također, ispitanicima je u svakom trenutku ispunjavanja upitnika, uz opciju prestanka njegovog ispunjavanja, bilo omogućeno i pauziranje istog, uz pohranu do tog trenutka unesenih odgovora te mogućnost naknadnog nastavka ispunjavanja upitnika.

Sami nazivi i opisi grupa pitanja bili su isti u upitnicima za sve fakultete. Prva grupa pitanja tako je nazvana „Identifikacija s profesionalnom grupom“ uz opis „Sljedeća grupa pitanja odnosi se na pripadnost profesionalnoj grupi te važnost i predanost koje joj pridajete“; druga grupa „Političke vrijednosti“ s opisom „Sljedeća grupa tvrdnji odnosi se na stavove o pojedinim društvenim pojavama“; a treća „Sociodemografske karakteristike“ uz koju nije stajao opis.

Iako su opisi grupa pitanja bili isti za sve fakultete, u onima prve grupe namijenjenima Fakultetu strojarstva i brodogradnje i Filozofskom fakultetu dodana je rečenica vezana uz tumačenje čestice tog dijela upitnika. Budući da je u vrijeme provođenja ankete Fakultet strojarstva i brodogradnje obuhvaćao tri⁴ zasebna studija (strojarstvo, zrakoplovstvo i brodogradnju), kako bi se izbjeglo sastavljanje specifičnih pitanja za sva tri studija, tvrdnje tog dijela upitnika pisane su za studente strojarstva, budući oni najbrojnija skupina studenata na tom fakultetu, a studenti zrakoplovstva i brodogradnje zamoljeni su da te iste tvrdnje interpretiraju tako da se odnose na njihov studij. Tako je u slučaju Fakulteta strojarstva i brodogradnje u opis prve grupe pitanja dodana sljedeća rečenica: „Tvrdnje u kojima se spominju riječi strojarstvo ili inženjer odnose se konkretno na Vaš studij – na strojarstvo, brodogradnju ili zrakoplovstvo te na inženjere koji su završili te studije.“

U slučaju Filozofskog fakulteta, gdje je broj studijskih usmjerenja uključenih u istraživanje još i veći te uključuje ukupno 17 neofiloloških studija⁵, studentima se u opisu prve grupe pitanja također dala slična uputa, a koja je glasila: „Tvrdnje u kojima se spominju riječi jezik ili filolog tiču se konkretno jezika Vašeg studija.“

⁴ Od 15. prosinca 2020. godine, kada je osnovan Studij mehatronike i robotike (FSB, 2022b), Fakultet strojarstva i brodogradnje ima četiri studija. Prvi su studenti taj studij upisali akademske godine 2021./2022., čime su studenti obuhvaćeni ovim istraživanjem bili posljednja generacija koja je pohađala tri studija na tom fakultetu.

⁵ Anglistika, Češki jezik i književnost, Francuski jezik i književnost, Germanistika, Hungarologija, Južnoslavenski jezici i književnosti, Nederlandistika, Poljski jezik i književnost, Portugalski jezik i književnost, Rumunjski jezik i književnost, Ruski jezik i književnost, Slovački jezik i književnost, Španjolski jezik i književnost, Švedski jezik i kultura, Talijanistika, Turkologija, Ukrajinski jezik i književnost.

8.4. Mjerni instrumenti

Nakon predstavljanja osnovnih koncepata i postavki istraživanja, u nastavku će se prezentirati način konstrukcije instrumenta koji se u sklopu njega koristio. Pritom će se kroz zasebna potpoglavlja opisati konstrukcija triju dijelova anketnog upitnika: prvog koji se odnosi na prikupljanje informacija o identifikaciji studenata s budućom profesijom i kolegama; drugog koji ispituje političke vrijednosti studenata i njihovo pozicioniranje lijevo-desno u kulturnoj, ekonomskoj i društvenoj sferi, ali i njihove stavove o pojedinim društvenim pojavama; te trećeg koji obuhvaća sociodemografska obilježja ispitanika te ona vezana uz njihovu primarnu socijalizaciju. Indikatori i specifična pitanja navedenih setova upitnika konstruirali su se po uzoru na dostupne instrumente odabranih istraživanja, njihovim povezivanjem, modifikacijom i nadopunjavanjem kako bi odgovarali metodološkim postavkama disertacije.

8.4.1. Prvi dio upitnika – mjerenje profesionalnog identiteta

Kako je većina dosadašnjih istraživanja profesionalnog identiteta bila usmjerena na ispitivanje specifičnog identiteta pojedinih profesija ili zanimanja koji to nastoje postati, identitet koji su pritom mjerili odnosio se zapravo na usvajanje vrlo specifičnih i specijaliziranih znanja određenog zanimanja. Takva istraživanja pretežno su provedena izvan sociologije i srodnih disciplina (poput psihologije ili socijalne psihologije), a često i bez korištenja ikakve teorijske podloge, a posebno one bazirane na identitetskoj ili teoriji socijalnog identiteta.

Upravo stoga se konstrukcija dijela upitnika namijenjenog mjerenju profesionalnog identiteta u ovom istraživanju odvijala modifikacijom čestica preuzetih iz prethodnih istraživanja koja su mjerila druge vrste socijalnih identiteta, a svoje su uporište imala u dvjema navedenim teorijama. Izrada upitnika tako je započela izdvajanjem ukupno 14 istraživanja različitih vrsta identiteta s dostupnim upitnicima, pri čemu je njih pola polazilo od identitetske teorije, a preostalih je sedam svoje uporište imalo u teoriji socijalnog identiteta.

Što se tiče instrumenata koji polaze od identitetske teorije, to su konkretno oni korišteni u istraživanjima religijskog (Stryker i Serpe, 1982), majčinskog (Nuttbrock i Freudiger, 1991), studentskog (Burke i Reitzes, 1991; Stryker i Serpe, 1994) i ekološkog (Stets i Biga, 2003) identiteta te onog darivatelja krvi (Callero, 1985) i alumnija (McDearmon i Bradley, 2010).

Instrumenti s uporištem u teoriji socijalnog identiteta korišteni su u svrhu istraživanja identifikacije ispitanika s političkom strankom (Kelly, 1988), organizacijom (Mael i Tetrick,

1992) i rasom (Sellers i sur., 1998). Neki od tih instrumenata testirali su identifikaciju ispitanika s više grupa istovremeno, pa su tako konkretno uključili kategorije pripadnosti sveučilištu, rodu i naciji (Cameron, 2004), rodu, rasi, religiji, naciji, etnicitetu i socioekonomskom statusu (Luhtanen i Crocker, 1992), etnicitetu, religiji, rodu, zanimanju, navijačkoj skupini, interesnoj skupini, akademskom usmjerenju i stupnju obrazovanja, obitelji i prijateljima, klikama i timovima (Jackson, 2002). Konačno, jedan od instrumenata koji su polazili od teorije socijalnog identiteta korišten je u eksperimentalnom istraživanju u kojem su ispitanicima dodijeljene grupe prema, kako im je rečeno, načinu pristupa rješavanju problema (Ellemers, Kortekaas i Ouwerkerk, 1999).

U navedenim su istraživanjima identiteti mjereni skalama od sedam pa sve do 57 čestica, s od jedne do sedam skala, odnosno dimenzija koje su u manjoj ili većoj mjeri odgovarale onima predstavljenima u prikazu identitetske i teorije socijalnog identiteta, a redom se odnose na: istaknutost identiteta u odnosu na ostale identitete u hijerarhiji, važnost koju im pojedinac pridaje te njegovu predanost tom identitetu, njegovo ponašanje odnosno izvedbu uloge, percipiranu podršku te prepoznatost i očekivanja drugih ali i intrinzične i ekstrinzične nagrade koje pojedinac dobiva tim identitetom, u vidu zadovoljstva, novca i ugleda, u slučaju prve, te na: samokategorizaciju, unutargrupnu homogenost, solidarnost/povezanost pojedinca s grupom, centralnost grupe u njegovom osobnom poimanju i zadovoljstvo članstvom u istoj, u slučaju druge.

Kako nije za očekivati da su sva navedena istraživanja koristila iste dimenzije, ali ni njihovo isto nazivlje, u svrhu njihove što bolje sinteze, te posljedično što kvalitetnijeg i sveobuhvatnijeg instrumenta za mjerenje profesionalnog identiteta, dimenzije svih su se 14 korištenih instrumenata prvotno „svele na isti nazivnik“ odnosno označile istim terminima. Navedeno je znatno olakšalo međusobnu komparaciju instrumenata te odabir i uvrštavanje u instrument ovog istraživanja onih čestica koje su se svojom učestalosti ili specifičnim doprinosima instrumentima pokazale ključnima za testiranje pojedine dimenzije te identiteta općenito.

U izboru i nazivlju samih dimenzija za konstrukciju upitnika u ovom se istraživanju prednost dala onima iz identitetske teorije, pri čemu su se oni teorije socijalnog identiteta u tu svrhu „preveli“ kako bi odgovarali terminologiji identitetske teorije, uz iznimku dimenzije samokategorizacije koja nema svoj pandan u identitetskoj teoriji te koja je i jedan od osnovnih razloga kombiniranja dviju teorija. Dimenzija solidarnost/povezanost teorije socijalnog identiteta tako odgovara onome predanosti u identitetskoj teoriji, dok je ona centralnosti usporediva s onima istaknutosti i važnosti. Dimenzija zadovoljstva teorije socijalnog identiteta

logično potpada pod intrinzične nagrade u identitetskoj teoriji, a ona ugleda pod ekstrinzične nagrade. Uz to, kroz sam inicijalni pregled odabranih istraživanja, kako onih identitetske tako i teorije socijalnog identiteta, i rasporeda njihovih čestica, određene su kategorije, odnosno dimenzije, poput samokategorizacije i homogenosti u teoriji socijalnog identiteta i podrške te prepoznatosti i očekivanja drugih u identitetskoj teoriji, objedinjeni u jednu.

Konačne dimenzije za mjerenje profesionalnog identiteta u ovom istraživanju odnose se na: samokategorizaciju studenata kao pripadnika buduće profesionalne grupe; istaknutost njihovog profesionalnog identiteta u hijerarhiji identiteta; važnost koju pridaju tom identitetu; njihovu predanost istom; percepciju prepoznatosti njihovog profesionalnog identiteta te očekivanja drugih, njima bliskih ljudi, u skladu s obnašanjem te uloge; zadovoljstvo studenata i pozitivna percepcija buduće profesije, kao vid intrinzične nagrade koje studenti dobivaju tim identitetom; ekstrinzične nagrade koje se odnose na studentsku percepciju ugleda, moći i visokih primanja koje će im profesionalni identitet osigurati; te konačno na ponašanje, tj. vrijeme koje studenti posvećuju profesionalnom identitetu u odnosu na druge. U nastavku teksta ukratko će se predstaviti sve dimenzije korištene u istraživanjima na temelju kojih je konstruiran upitnik, uz njihovu usporedbu s dimenzijama identitetske i teorije socijalnog identiteta predstavljenima ranije u radu. Navedeno je, uz usporedbu istih s uparenim dimenzijama dviju teorija koje su se koristile za mjerenje profesionalnog identiteta u ovom istraživanju, prikazano i u Tablicama 4 i 5.

Ako se prvo osvrne na istraživanja koja su svoje polazište imala u teoriji socijalnog identiteta, prikazana u Tablici 4, ona su, posebice ona ranija, kao i sama teorija od koje polaze, generalno uključivala i manji broj dimenzija identiteta, ali i manji broj čestica, od istraživanja koja su polazila od identitetske teorije. Tako istraživanja Kellya (1988) i Maela i Tetricka (1992) identitet mjere s 10 čestica te jednom dimenzijom, kojeg Kelly (1988) označava kao unutargrupnu identifikaciju, a Mael i Tetrick (1992) identifikaciju sa psihološkom grupom, a pritom oba zapravo označavaju samokategorizaciju. Luhtanen i Crocker (1992) u nešto većem instrumentu od 16 čestica samokategorizaciji, koju one nazivaju „članstvo“, dodaju dimenziju centralnosti, koju jednostavno nazivaju „identitet“, te intrinzičnog „privatnog“ te ekstrinzičnog „javnog“ kolektivnog samopoštovanja koju označavaju kao zadovoljstvo pojedinca identitetom i percepciju njegova ugleda. Sellers i suradnice (1998) unatoč polaženju od teorije socijalnog identiteta, u svom instrumentu od 20 čestica zaobilaze testiranje samokategorizacije te se više fokusiraju i na većem broju čestica testiraju centralnost identiteta te njegovo privatno i javno viđenje i poštovanje, koji se opet odnose na zadovoljstvo identitetom i njegovim ugledom.

Ellemers, Kortekaas i Ouwerkerk (1999) vraćaju dimenziju samokategorizacije uz koju u konciznom upitniku s 10 čestica testiraju solidarnost/povezanost s grupom, odnosno predanost grupi, te zadovoljstvo pripadanjem grupi, kao intrinzičnu vrstu nagrade koju nosi određeni identitet, a kojeg oni nazivaju grupnim samopouzdanjem. Identične dimenzije, nešto drugačijeg nazivlja, koristi i Jackson (2002) samo u znatno opsežnijem instrumentu s 57 čestica, u kojem solidarnost/povezanost definira kao afektivne veze, što predstavlja afektivnu dimenziju identiteta, zadovoljstvo vidi kao unutargrupnu privlačnost, odnosno privlačnost koju pojedinac osjeća prema grupi, što je evaluativna dimenzija, dok je samokategorizacija, koju tako i naziva, kognitivna dimenzija identiteta. Samokategorizaciju, nazvanu unutargrupne veze, te zadovoljstvo, označeno kao unutargrupna afektivnost, u svom instrumentu s 18 čestica zadržava i Cameron (2004) koji, umjesto solidarnosti/povezanosti kao treću dimenziju identiteta postavlja njegovu centralnost.

Tablica 4. Pregled dimenzija identiteta istraživanja baziranih na teoriji socijalnog identiteta

Autor(i)	Dimenzije autora	Dimenzije TSI	Dimenzije IT+TSI
Kelly (1988)	Unutargrupna identifikacija	Samokategorizacija	Samokategorizacija
Mael i Tetrick (1992)	Identifikacija s unutarnjom grupom	Samokategorizacija	Samokategorizacija
Luhtanen i Crocker (1992)	Članstvo, Identitet, Privatno kolektivno samopoštovanje, Javno kolektivno samopoštovanje	Samokategorizacija, Centralnost, Zadovoljstvo, Ugled	Samokategorizacija, Istaknutost, Važnost, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija, Ekstrinzične nagrade
Sellers i sur. (1998)	Centralnost, Privatno viđenje, Javno viđenje	Centralnost, Zadovoljstvo, Ugled	Istaknutost, Važnost, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija, Ekstrinzične nagrade
Ellemers, Kortekaas i Ouwerkerk (1999)	Samokategorizacija, Predanost grupi, Grupno samopouzdanje	Samokategorizacija, Solidarnost/povezanost, Zadovoljstvo	Samokategorizacija, Predanost, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija
Jackson (2002)	Samokategorizacija (kognitivna dimenzija), Afektivne veze (afektivna dimenzija), Unutargrupna privlačnost (evaluativna dimenzija)	Samokategorizacija, Solidarnost/povezanost, Zadovoljstvo	Samokategorizacija, Predanost, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija
Cameron (2004)	Unutargrupne veze, Centralnost, Unutargrupna afektivnost	Samokategorizacija, Centralnost, Zadovoljstvo	Samokategorizacija, Istaknutost, Važnost, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija

Instrumenti istraživanja baziranih na identitetskoj teoriji, prikazani u Tablici 5, u pravilu su nešto opsežniji te uključuju veći broj dimenzija, ali su i terminološki konzistentniji. Tako prvi uključen u ovaj pregled, onaj Strykera i Serpea (1982), s 12 čestica identitet mjeri dimenzijama predanosti, istaknutosti, zadovoljstva (intrinzične nagrade) te vremenom provedenim u ulozi, odnosno ponašanjem. Callero (1985) u znatno većem instrumentu s 27 čestica uključuje i veći broj dimenzija, točnije njih sedam. U odnosu na ranije spomenuto istraživanje, nešto drugačije mjeri istaknutost i ponašanje, a predanost dijeli na dvije dimenzije (društvene mreže i osjećaj poniženja u slučaju napuštanja identiteta), dok zadovoljstvu koje označava kao samodefiniranje i dodaje i srodnu dimenziju definicije drugih kao ekstrinzične nagrade. Konačno, dodaje i dimenziju prepoznatosti i očekivanja drugih, koju ostala istraživanja u ovom pregledu uglavnom uvrštavaju u dimenziju predanosti. Instrument Nuttbrocka i Freudigera (1991) s 35 čestica uz istaknutost, predanost, ponašanje koje mjeri dvjema dimenzijama (prihvatanje tereta i osobna žrtva) te zadovoljstvo koje isto tako mjeri kroz opterećenje i zadovoljstvo, uključuje i dimenzije važnosti identiteta te podrške u vidu pohvale drugih koju osobe dobivaju za obnašanje uloge s kojom se identificiraju. Burke i Reitzes (1991) u instrumentu gotovo iste veličine, s 33 čestice mjere identitet svojevrsnom kombinacijom dimenzija identitetske teorije i one socijalnog identiteta. Uz istaknutost, predanost (mjerenu kroz samu pozitivnu povezanost s obitelji i prijateljima dok je pojedinac u ulozi i broj njegovih veza) i ponašajni aspekt identiteta, koje iskazuju na sličan način kao prethodno navedena istraživanja, mjere i zadovoljstvo i podršku, koje označavaju troškovima i koristima posjedovanja određenog identiteta, pri čemu podrška njihovog instrumenta zbog specifičnih čestica obuhvaća i dimenziju očekivanja drugih. Uz navedeno, dimenziju važnosti, iako je mjere gotovo istim varijablama kao i ostali istraživači identitetske teorije, nazivaju centralnosti, što je koncept vezan uz teoriju socijalnog identiteta, kao što je i faktor samopouzdanja kojeg također uvrštavaju u svoj instrument. U nešto jednostavnijem i manjem upitniku, Stryker i Serpe (1994) ispitujući drugu vrstu identiteta polaze od vrlo sličnog, ali modificiranog, upitnika u odnosu na onaj kojeg su koristili u njihovom ranije predstavljenom istraživanju. Sada kroz 12 čestica također mjere istaknutost, predanost i ponašajni aspekt identiteta, ali ne uključuju i dimenziju zadovoljstva, a česticu koju su u prethodnom instrumentu uvrstili u dimenziju istaknutosti, sada tretiraju kao zasebnu dimenziju centralnosti, odnosno važnosti. Uz to, kao i Burke i Reitzes, predanost dijele na dva dimenzije, onu interakcijsku i afektivnu. Vrlo kratak upitnik, sa svega sedam čestica, koristili su i Stets i Biga (2003) koji su, unatoč malom broju čestica, obuhvatili dimenzije važnosti, istaknutosti, predanosti i ponašanja, pri čemu i oni, slično kao i prethodno navedeno istraživanje, predanost dijele na interakcijsku (kvantitativnu) i afektivnu

(kvalitativnu). Posljednje istraživanje uključeno u ovaj pregled, ono McDearmona i Bradleyja (2010), s 23 je čestice najveći fokus stavilo na ponašajni aspekt identiteta posvetivši mu više od pola čestica, mjereći ga putem dvije dimenzije nazvane česticama ponašanja i uloge, dok je preostali manji broj čestica mjerio dimenzije istaknutosti te percepcije i očekivanja drugih, koji su označeni kao društvene čestice.

Tablica 5. Pregled dimenzija identiteta istraživanja baziranih na identitetskoj teoriji

Autor(i)	Dimenzije autora	Dimenzije IT	Dimenzije IT+TSI
Stryker i Serpe (1982)	Istaknutost, Prednost, Vrijeme provedeno u ulozi, Zadovoljstvo	Istaknutost, Predanost, Ponašanje, Intrinzične nagrade	Istaknutost, Predanost, Ponašanje, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija
Callero (1985)	Istaknutost, Društvene mreže i Osjećaj poniženja u slučaju napuštanja identiteta, Ponašanje, Očekivanja drugih, Samo-definicija, Definicija drugih	Istaknutost, Predanost, Ponašanje, Očekivanja drugih, Intrinzične i ekstrinzične nagrade	Istaknutost, Predanost, Ponašanje, Očekivanja drugih, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija, Ekstrinzične nagrade
Nuttbrock i Freudiger (1991)	Istaknutost, Važnost, Predanost, Prihvatanje tereta i Osobna žrtva, Pohvala uloge, Opterećenje i Zadovoljstvo	Istaknutost, Važnost, Predanost, Ponašanje, Podrška, Intrinzične nagrade	Istaknutost, Važnost, Predanost, Ponašanje, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija
Burke i Reitzes (1991)	Istaknutost, Centralnost (važnost), Socioemotivna predanost (povezanost i broj veza), Ponašanje, Kognitivna predanost (troškovi i koristi), Samopouzdanje	Istaknutost, Važnost, Predanost, Ponašanje, Podrška/Očekivanja drugih, Intrinzične nagrade	Istaknutost, Važnost, Predanost, Ponašanje, Očekivanja drugih, Zadovoljstvo i pozitivna percepcija
Stryker i Serpe (1994)	Istaknutost, Psihološka centralnost, Interakcijska i afektivna predanost Vrijeme provedeno u ulozi	Istaknutost, Važnost, Predanost, Ponašanje	Istaknutost, Važnost, Predanost, Ponašanje
Stets i Biga (2003)	Istaknutost, Važnost, Interakcijska (kvantitativna) i afektivna (kvalitativna) predanost, Ponašanje	Istaknutost, Važnost, Predanost, Ponašanje	Istaknutost, Važnost, Predanost, Ponašanje
McDearmon i Bradley (2010)	Istaknutost, Ponašanje i Uloga, Društvo	Istaknutost, Ponašanje, Očekivanja drugih	Istaknutost, Ponašanje, Očekivanja drugih

8.4.1.1. Operacionalizacija profesionalnog identiteta

Okupljanje srodnih dimenzija pod isto nazivlje omogućilo je i njihovu jednostavniju operacionalizaciju te selekciju čestica kojima će se mjeriti u ovom istraživanju. Tako se ona *samokategorizacije* mjeri trima česticama koje iskazuju studentski osjećaj pripadnosti i jedinstva s profesionalnom grupom za koju se obrazuju te njihovu percepciju vlastitih karakteristika i ponašanja kao tipičnih za predstavnike te profesije.

Istaknutost profesionalnog identiteta studenata mjeri se četirima česticama vezanim uz vjerojatnost da će studenti spomenuti svoj studij pri upoznavanju nekog novog u odnosu na svoje druge identitete, ali i uz učestalost njihova spominjanja svog studija onima s kojima su u dugotrajnijem odnosu te uz samu vrijednost koju studenti pridaju svom studiju i njihovu percepciju važnosti poznavanja toga što studiraju za upoznavanje njih samih.

Sama *važnost* koju studenti pridaju profesionalnom identitetu mjeri se dvjema česticama kojima su studenti zatraženi da iskažu koliko im je osobno važna pripadnost studentskom kolektivu, zajedno s onom drugim društvenim grupama kojima pripadaju, te koliko bi ih pogodio da im netko kaže da nemaju ono što je potrebno kako bi obnašali svoju profesionalnu ulogu i postali punopravni član svoje profesionalne grupe.

Predanost studenata profesionalnom identitetu mjeri se sa sedam čestica koje se odnose na to koliko su studenti posvećeni svom studiju i svojim kolegama na istom, konkretno koliko su involvirani u aktivnosti vezane uz buduću profesiju, koliko vremena provode s drugim studentima te koliko su bliski s njima, posebice u odnosu na njihove druge poznanike. Uz navedeni interakcijski aspekt, predanost studenta profesionalnom identitetu mjeri se i putem afektivnog aspekta njihovom ustrajnošću u studiju, odnosno njihovim planovima vezanim uz nastavak obrazovanja i doživljaj gubitka kada bi se ono prekinulo te važnosti koju pridaju tome da ih oni njima bliski ljudi vide kao pripadnika te profesije.

Kao i u slučaju istaknutosti, i dimenzija *ponašanja* studenata u skladu s profesionalnim identitetom obuhvaćena je jednom česticom u instrumentu, a mjerena je u relaciji s ostalim identitetima koje student posjeduje, konkretno u vidu vremena koje student provodi u studentskoj, u odnosu na ostale uloge koje obnaša.

Očekivanja drugih vezana uz profesionalni identitet studenata dimenzija je mjerena dvjema česticama koje se odnose na doživljaj studenata o upoznatosti njihovih poznanika i bliskih ljudi sa studijem kojeg pohađaju te o njihovoj eventualnoj razočaranosti u slučaju studentovog napuštanja studija i neostvarivanja u profesionalnom smislu.

Dimenzija *zadovoljstva i viđenja profesionalne grupe* mjerena je s ukupno šest čestica, od kojih su tri vezane uz generalno zadovoljstvo i ponos odabirom studija i profesije, ali i njegovo zadovoljavanje studentskih očekivanja i ispunjavanje njihovih ciljeva, dok su preostale tri usmjerene na mišljenje studenata o predstavnicima svoje buduće profesije i njihovom radu, ali i studentima svog studija i fakulteta te na poštovanje koje (ne) osjećaju prema istima.

Konačno, dimenzija *ekstrinzičnih nagrada* okuplja također šest čestica usmjerenih na mjerenje studentske percepcije društvenog ugleda i poštovanja njihove buduće profesionalne grupe, društvene korisnosti rada njezinih pripadnika te njihova društvenog utjecaja. Osim ugleda i moći kao percipiranih nagrada posjedovanja profesionalnog identiteta, čestice ove dimenzije vežu se i uz studentsko viđenje njegove financijske isplativosti i budućeg osiguravanja dobro plaćenog posla, odnosno korisnosti studija koji pohađaju za njihovu budućnost.

Popis 31 čestice korištene za mjerenje profesionalnog identiteta studenata u ovom istraživanju dostupan je u Tablici 6, zajedno s naznačenim istraživanjem/ima iz kojeg/ih su preuzete i dorađene, dimenzijom koju mjere te, konačno, i skalom njihova mjerenja. Iako su gotovo sve čestice u manjoj ili većoj mjeri preuzete iz ranije navedenih istraživanja baziranih na identitetskoj ili teoriji socijalnog identiteta, jedna je čestica preuzeta iz rada Cifrića i Nikodema (2008: 81-82) koji istraživanju identiteta ne pristupa na isti način kao ostala istraživanja uključena u ovaj pregled te ne specificira na isti način kao ona svoje teorijsko uporište. Uz to, dvije čestice unutar dimenzije ekstrinzičnih nagrada, konkretno one usmjerene na mjerenje moći i novčanih nagrada buduće profesije, nisu preuzete niti dorađene na temelju dosadašnjih istraživanja, već su za potrebe ovog istraživanja konstruirane po uzoru na ostale čestice te dimenzije. Konačno, potrebno je napomenuti da su sami nazivi profesionalnih grupa i studijskih usmjerenja u ovom setu pitanja prilagođeni svakom u istraživanje uključenom fakultetu, što se može vidjeti u cjelovitim upitnicima priloženima na kraju rada (Prilozi 4-7).

Što se samih skala mjerenja tiče, čestice ovog dijela upitnika pretežno (konkretno njih 23) su mjerene skalom slaganja od pet stupnjeva, pri čemu je 1 označavalo „Uopće se ne slažem“, 2 „Uglavnom se ne slažem“, 3 „Niti se slažem, niti se ne slažem“, 4 „Uglavnom se slažem“ i 5 „U potpunosti se slažem“. Tri su čestice također koristile skalu od 5 stupnjeva, no s drugačijim opcijama odgovora, a odnosa se na one vezane uz učestalost razgovora o studiju (1 = „Nikad“, 2 = „Rijetko“, 3 = „Ponekad“, 4 = „Često“, 5 = „Vrlo često“), uz provođenje vremena s prijateljima na i izvan fakulteta (1 = „Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima izvan fakulteta“, 2 = „Provodim više vremena s prijateljima izvan fakulteta“, 3 = „Provodim podjednako vremena s prijateljima s fakulteta i izvan njega“, 4 = „Provodim više vremena s

prijateljima s fakulteta“, 5 = „Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima s fakulteta“), te uz bliskost studenata s prijateljima na i izvan fakulteta (1 = „Znatno sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta“, 2 = „Donekle sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta“, 3 = „Podjednako sam blizak/bliska s prijateljima s fakulteta i izvan njega“, 4 = „Donekle sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta“, 5 = „Znatno sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta“).

Uz to, dvije čestice, vezane uz članstvo u profesionalnom udruženju i percepciju kolega prijateljima, mjerile su se jednostavnim „DA“ i „NE“ opcijama odgovora, dok su u sklopu jedne od čestica studenti zamoljeni da procjene važnost svakog od ukupno šest identiteta, među kojima je i onaj studenta, pojedinačno na skali od 5 stupnjeva (1 = „Uopće nije važan“, 2 = „Uglavnom je nevažan“, 3 = „Nije ni važan, niti nevažan“, 4 = „Uglavnom je važan“, 5 = „Izrazito je važan“).

Konačno, dvije čestice ovog dijela upitnika uključivale su rangiranje različitih uloga i identiteta studenata prema vjerojatnosti njihova spominjanja pri upoznavanju nekog novog (1 = „Najmanje vjerojatno da ću spomenuti“ do 5 = „Najvjerojatnije da ću spomenuti“) te prema vremenu koje im na tjednoj bazi posvećuju (1 = „Najmanje vremena u tjednu“ do 5 = „Najviše vremena u tjednu“).

Tablica 6. Čestice za mjerenje profesionalnog identiteta, s pridruženim dimenzijama, skalom mjerenja te izvorima iz kojih su preuzete

Dimenzija	Izvor	Čestica	Skala procjene
Samokategorizacija	Mael i Tetrick (1992), Jackson (2002)	U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan pripadnik svoje profesije. Kad govorim o pripadnicima svoje profesije, obično kažem „mi“, a ne „oni“.	Skala 5 stupnjeva („Uopće se ne slažem“ do „U potpunosti se slažem“)
	Kelly (1988), Cameron (2004), Sellers i sur. (1998)	Imam snažan osjećaj pripadnosti pripadnicima svoje profesije.	
Istaknutost	Stryker i Serpe (1982, 1994); Stets i Biga (2003); Burke i Reitzes (1991)	Potka: Zamislite situaciju u kojoj upoznajete nekog novog i želite im reći nešto o sebi. U nastavku su navedena različita društvena područja u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih prema vjerojatnosti njihova spominjanja pri predstavljanju: moja obitelj, moja prijateljstva, moj studij, moja vjera, moj(i) hobi(ji).	Rangiranje od 5 stupnjeva („Najmanje vjerojatno da ću spomenuti“ do „Najvjerojatnije da ću spomenuti“)
	Burke i Reitzes (1991)	Koliko često sa svojim prijateljima i obitelji razgovarate o svom studiju?	Skala 5 stupnjeva („Nikad“, „Rijetko“, „Ponekad“, „Često“, „Vrlo često“)
		Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram to što studiram.	Skala 5 stupnjeva („Uopće se ne slažem“ do „U potpunosti se slažem“)
	Jackson (2002)	Pridajem veliku vrijednost tome što studiram to što studiram.	
Važnost	Cifrić i Nikodem (2008); Burke i Reitzes (1991); Stets i Biga (2003)	Potka: Tijekom života ljudi pripadaju različitim društvenim grupama. Procijenite u kojoj Vam je mjeri važan osjećaj pripadnosti svakoj od niže navedenih. Čestice: Pripadnost obitelji, pripadnost crkvi, pripadnost mojoj generaciji (njezinim vrijednostima i načinu života), pripadnost regiji (kraju) u kojem sam rođen/a, pripadnost regiji (kraju) u kojem živim, pripadnost studentskom kolektivu.	Skala 5 stupnjeva („Uopće nije važan“ do „Izrazito je važan“)
	Nuttbrock i Freudiger (1991); Burke i Reitzes (1991)	Jako bi me pogodilo kad bi mi netko rekao da nisam „materijal“ za svoju buduću profesiju.	Skala 5 stupnjeva („Uopće se ne slažem“ do „U potpunosti se slažem“)

Dimenzija	Izvor	Čestica	Skala procjene
Predanost	Nuttbrock i Freudiger (1991)	Potka: Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.	Skala 5 stupnja („Provodim znatno više vremena s prijateljima izvan fakulteta“ do „Provodim znatno više vremena s prijateljima s fakulteta“)
		Potka: Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.	Skala 5 stupnja („Znatno sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta“ do „Znatno sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta“)
	Stryker i Serpe (1994); Stets i Biga (2003)	Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?	DA/NE
	Stryker i Serpe (1994); Stets i Biga (2003); McDearmon i Bradley (2010)	Jeste li član neke organizacije/udruge vezane uz Vaš studij ili buduću profesiju?	
	Callero (1985); Jackson (2002)	Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	
	Ellemers i sur. (1999)	Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	Skala 5 stupnjeva („Uopće se ne slažem“ do „U potpunosti se slažem“)
Ponašanje	Stryker i Serpe (1994); Stets i Biga (2003); Jackson (2002)	Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u pripadnika/icu svoje profesije.	
	Stryker i Serpe (1982, 1994); Burke i Reitzes (1991)	Potka: Razmislite malo o ranije spomenutim područjima u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih sad prema tome kojoj od tih uloga prosječno posvećujete najviše vremena u tjednu: moja obitelj, moja prijateljstva, moj studij, moja vjera, moj(i) hobi(ji).	Rangiranje od 5 stupnjeva („Najmanje vremena u tjednu“ do „Najviše vremena u tjednu“)
Prepoznatost/očekivanja drugih	Burke i Reitzes (1991); Callero (1985)	Meni bliske osobe bile bi razočarane kad bih odustao/la od studija.	Skala 5 stupnjeva („Uopće se ne slažem“ do „U potpunosti se slažem“)
	Callero (1985)	Mnogi moji poznanici ne znaju što studiram.	

Dimenzija	Izvor	Čestica	Skala procjene
Zadovoljstvo i viđenje grupe	Stryker i Serpe (1982)	Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	Skala 5 stupnjeva („Uopće se ne slažem“ do „U potpunosti se slažem“)
	Stryker i Serpe (1982); Nuttbrock i Freudiger (1991); Burke i Reitzes (1991); Luhtanen i Crocker (1992); Sellers i sur. (1998); Ellemers i sur. (1999); Jackson (2002); Cameron (2004)	Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	
	Sellers i sur. (1998)	Smatram da rad predstavnika moje profesije predstavlja vrijedan doprinos društvu.	
	Ellemers i sur. (1999)	Imam veliko poštovanje prema predstavnicima svoje profesije.	
	Jackson (2002)	O studentima i studenticama mog fakulteta uglavnom imam pozitivno mišljenje.	
	Sellers i sur. (1998); Jackson (2002)	Ponosan/na sam na to što studiram to što studiram.	
Ekstrinzične nagrade (Ugled, moć, novac)	Sellers i sur. (1998)	Općenito, društvo smatra pripadnike moje profesije vrijednim resursom.	
	Luhtanen i Crocker (1992); Sellers i sur. (1998)	Generalno, društvo poštuje pripadnike moje profesije.	
	Luhtanen i Crocker (1992)	U društvu uglavnom prevladava percepcija pripadnika moje profesije kao beskorisne profesije.	
	Stryker i Serpe (1982); Burke i Reitzes (1991)	Smatram da je studiranje mog studija korisno za moju budućnost.	
	/	Pripadnici moje profesije predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.	
	/	Studij koji pohađam osigurava dobro plaćen posao.	

8.4.2. Drugi dio upitnika – mjerenje političkih vrijednosti

Iako se pri sastavljanju drugog dijela upitnika, onog koji mjeri političke vrijednosti, krenulo od Sekulićevog modela vrijednosnog prostora (2011) i njegovih šest skala mjerenja vrijednosti ekonomsko-političkog liberalizma, političkog autoritarizma, nacionalnog ekskluzivizma, religioznosti, rodnog konzervativizma i individualnog autoritarizma, one su sadržajno izmijenjene te nadopunjene. Pritom su čestice koje čine navedene skale većinski preuzete iz drugih istraživanja, a neke su zatim i preimenovane kako bi bolje obuhvatile i predstavile svoj značajno izmijenjen sadržaj.

Za konstrukciju ovog se dijela upitnika stoga koristilo ukupno 10 dostupnih instrumenata iz dosadašnjih srodnih stranih i domaćih istraživanja, većina kojih je predstavljena i ranije u pregledu radova, a čiji je fokus bio istraživanje političkih vrijednosti te njihovo definiranje i određivanje njihova sadržaja. To su redom upitnici Feldmana (1988), Heatha, Evansa i Martina (1994), McCanna (1997), Gorena (2005), Šrama (2008), Schwartz, Caprarae i Vecchionea (2010), Bagića (2011), Sekulića (2011, 2016) te Bagića i Gvozdanović (2015).

Kako se moglo vidjeti i u samom pregledu navedenih istraživanja u teorijsko-konceptualnom dijelu rada, one se razlikuju, kako po području i znanstvenoj disciplini iz kojih proizlaze, tako i po broju i sadržaju političkih vrijednosti koje predviđaju. Budući da polaze od različite definicije i sadržaja političkih vrijednosti, kako će se vidjeti u nastavku, i same skale korištene za mjerenje tih vrijednosti, u odabranim se istraživanjima također razlikuju. Pritom se osnovna razlika očituje u njihovu fokusu te u samoj širini koncepta političkih vrijednosti i svega što on prema autorima obuhvaća, a posljedično i samom njihovom broju.

U navedenim su istraživanjima političke vrijednosti tako mjerene skalama od osam do 49 čestica, s od dvije do deset skala. I u ovom se dijelu upitnika prvotno krenulo od njihova usklađivanja te označavanja istim nazivom, konkretnije njihovog približavanja spomenutim vrijednostima i skalama Sekulićeva modela (2011), a posljedično i njihovom doradom i promjenom, s obzirom na njihovu promjenu sadržaja i širenje ili sužavanje spektra stavova koje obuhvaćaju.

Skale korištene za mjerenje političkih vrijednosti ovog istraživanja tako su svedeni na sljedeće: ekonomski liberalizam, egalitarizam, politički autoritarizam, nacionalni ekskluzivizam, moralni tradicionalizam te rodni konzervativizam. Ako se navedene vrijednosti usporede s onima prvog Sekulićevog istraživanja (2011) koje on mjeri s ukupno 22 čestice, odmah je vidljivo je da je ona religioznosti koju koristi i u ponovljenom istraživanju (2016), za potrebe

ovog istraživanja isključena, budući da se ne pojavljuje niti u jednom od ostalih osam instrumenata uvrštenih u ovu analizu. Uz to, skala ekonomsko-političkog liberalizma, koja je i u njegovom istraživanju bila pretežno sastavljena od čestica koje se tiču ekonomske sfere, preimenovana je u „Ekonomski liberalizam“, budući da je čestica koja se ticala političke sfere, svojim sadržajem više odgovarala skali političkog autoritarizma, kao što je i jedna čestica te Sekulićeve skale smislenija bila kao dio one ekonomskog liberalizma. Sekulićevi izvorni nazivi vrijednosti političkog autoritarizma, nacionalnog ekskluzivizma i rodnog konzervativizma zadržane su i za potrebe ovog istraživanja, a pridodana im je i ona egalitarizma koju on koristi u svom ponovljenom istraživanju (2016), a koja se kao politička vrijednost pojavljuje i u šest od osam preostalih istraživanja uključenih u analizu. Konačno, Sekulićeva se vrijednost individualnog autoritarizma sadržajno proširuje stavovima o drugačijim životnim stilovima te se, po uzoru na McCannov upitnik (1997), naziva moralnim tradicionalizmom.

Ako se političke vrijednosti ovog istraživanja usporede s onima ponovljenog Sekulićevog (2016), koje s ukupno 34 čestice mjeri čak 10 vrijednosti, već spomenuta religioznost jedini je koji nema odgovarajući parnjak u ovom istraživanju. Ostale vrijednosti tog istraživanja, uglavnom grupirane, prisutne su i upitniku ovog pa tako čestice kojima Sekulić u ovom istraživanju mjeri stavove prema ekonomskom uređenju, odgovaraju onima ekonomskog liberalizma, dok su one koje mjere stavove prema razlikama u dohodcima (egalitarizam) te ljudsku prirodu i primjerenu raspodjelu sukladne onima egalitarizma. Isto tako, varijable koje Sekulić raspoređuje u skale nacionalizma, nacionalnog ekskluzivizma i patriotizma, u ovom su istraživanju okupljene u onu nacionalnog ekskluzivizma, varijable koje se odnose na stavove prema homoseksualcima i pobačaju odgovaraju onima moralnog tradicionalizma, a one bračnog modernizma zajedno s onima rodnog konzervativizma odgovaraju onima u istoimenoj skali ovog istraživanja. Konačno, mjerenje skale političkog autoritarizma Sekulić u ovoj iteraciji istraživanja političkih vrijednosti nije uključio.

Usporedba nazivlja vrijednosti ovog istraživanja sa Sekulićevim (2011, 2016), ali i istraživanjima drugih autora čiji su upitnici poslužili za konstrukciju skala političkih vrijednosti ovog upitnika, dostupna je u Tablici 7.

Tablica 7. Pregled političkih vrijednosti u odabranim istraživanjima

Autor(i)	Vrijednosti autora	Vrijednosti ovog istraživanja
Feldman (1988)	Ekonomski individualizam, Slobodno tržište, Jednakost mogućnosti	Ekonomski liberalizam, Egalitarizam
Heath, Evans i Martin (1994)	Kolektivizam/individualizam, Državna kontrola/slobodno tržište, Ekonomska i politička jednakost, Sloboda mišljenja i savjesti, Sloboda udruživanja, Sloboda življenja prema vlastitom nahođenju	Ekonomski liberalizam, Egalitarizam, Politički autoritarizam, Moralni tradicionalizam
McCann (1997)	Egalitarizam, Moralni tradicionalizam	Egalitarizam, Moralni tradicionalizam
Goren (2005)	Ograničena vlada, Jednake mogućnosti, Tradicionalne obiteljske vrijednosti i moralna tolerancija	Ekonomski liberalizam, Egalitarizam, Moralni tradicionalizam
Šram (2008)	Liberalizam-individualizam, Egalitarizam-etatizam	Ekonomski liberalizam, Egalitarizam
Schwartz, Caprara i Vecchione (2010)	Slobodno tržište, Jednakost, Zakon i red, Civilne slobode, Slijepi patriotizam, Prihvatanje imigranata, Tradicionalna moralnost, Strana vojna intervencija	Ekonomski liberalizam, Egalitarizam, Politički autoritarizam, Nacionalni ekskluzivizam, Moralni tradicionalizam
Bagić (2011)	Autoritarnost, Politički cinizam, Aktivistički cinizam, Isključivi nacionalizam, Demokratski aktivizam, Homofobija, Tradicionalizam rodni uloga	Politički autoritarizam, Nacionalni ekskluzivizam, Moralni tradicionalizam, Rodni konzervativizam
Sekulić (2011)	Ekonomsko-politički liberalizam, Politički autoritarizam, Nacionalni ekskluzivizam, Individualni autoritarizam, Rodni konzervativizam, Religioznost	Ekonomski liberalizam, Politički autoritarizam, Nacionalni ekskluzivizam, Moralni tradicionalizam, Rodni konzervativizam
Sekulić (2016)	Stavovi prema ekonomskom uređenju, Stavovi prema razlikama u dohodcima (egalitarizam), Ljudska priroda i primjerena raspodjela, Nacionalizam, Nacionalni ekskluzivizam, Patriotizam, Stavovi prema homoseksualcima i pobačaju, Rodni konzervativizam, Bračni modernizam, Religioznost	Ekonomski liberalizam, Egalitarizam, Nacionalni ekskluzivizam, Moralni tradicionalizam, Rodni konzervativizam
Bagić i Gvozdanović (2015)	Stavovi o totalitarističkim sustavima, Stavovi o političkom i civilnom aktivizmu te institucijama civilnog društva i politike, Stavovi o medijima i slobodi javnog govora, Nacionalna isključivost, Stavovi o hrvatskoj naciji i nacionalnoj tradiciji, Stavovi o autoritarnosti, Stavovi o ljudima homoseksualne orijentacije, Stavovi o rodnim ulogama, Stavovi o članstvu Hrvatske u EU	Politički autoritarizam, Nacionalni ekskluzivizam, Moralni tradicionalizam, Rodni konzervativizam

Upitnik koji je za istraživanje političkih vrijednosti koristio Feldman (1988) tako je primjerice, zbog svog fokusa na njihov ekonomski aspekt te ispitivanjem stavova o ekonomskom individualizmu, slobodnom tržištu i jednakostima mogućnosti, sa svojih ukupno 19 čestica obuhvatio tek dvije vrijednosti korištene u ovom istraživanju – one ekonomskog liberalizma i egalitarizma. Iste je vrijednosti obuhvatio i Šramov (2008) upitnik koji je s 21 česticom ispitivao stavove ispitanika na skalama koje su mjerile liberalizam i individualizam te egalitarizam i etatizam.

Nešto šire viđenje političkih vrijednosti od samih stavova vezanih uz slobodu tržišta i jednakih mogućnosti, a time i njihov veći broj, vidljiv je u radovima McCann (1997) i Gorena (2005) koji su ih proširili uključivanjem vrijednosti koje se mogu izjednačiti s onima egalitarizma i moralnog tradicionalizma u ovom istraživanju. Tako McCann (1997) u svom instrumentu sa svega osam čestica testira dvije skale istoimene onima ovog istraživanja (egalitarizam i moralni tradicionalizam), dok Goren (2005) instrumentom od 10 čestica, uz vrijednosti ograničene vlade i jednakih mogućnosti koji odgovaraju onima ekonomskog liberalizma i egalitarizma, mjeri i stavove vezane uz tradicionalne obiteljske vrijednosti i moralnu toleranciju, koji su istovjetni onima koje instrument ovog istraživanja uvrštava u skalu moralnog tradicionalizma.

Još prošireniji sadržaj političkih vrijednosti, koji uključuje stavove vezane uz individualne slobode i državnu kontrolu, prisutan je u instrumentu Heatha, Evansa i Martina (1994) koji s 33 čestice mjere šest vrijednosti, a koje se mogu izjednačiti s četiri korištene u ovom radu. Tako njihove vrijednosti kolektivism/individualizam i državna kontrola/slobodno tržište odgovaraju ekonomskom liberalizmu, vrijednosti ekonomske i političke jednakosti egalitarizmu, one slobode mišljenja i savjesti te slobode udruživanja političkom autoritarizmu, te konačno, vrijednosti slobode življenja prema vlastitom nahođenju moralnom tradicionalizmu.

Sljedeća dva istraživanja, ona Bagića (2011) s 30 čestica i sedam vrijednosti te Bagića i Gvozdanović (2015) s čak 49 čestica i devet vrijednosti, također mjere političke vrijednosti usporedive s četirima ovog istraživanja. Pritom se ona političkog autoritarizma može izjednačiti s onima autoritarnosti, političkog cinizma i aktivističkog cinizma prvog te stavovima o totalitarističkim sustavima, stavovima o političkom i civilnom aktivizmu te institucijama civilnog društva i politike, te stavovima o medijima i slobodi javnog govora, u drugom navedenom istraživanju. Isključivi nacionalizam i demokratski aktivizam prvog te nacionalna isključivost i stavovi o hrvatskoj naciji i nacionalnoj tradiciji drugog istraživanja istovjetni su vrijednosti nacionalnog ekskluzivizma, dok se homofobija u prvom i stavovi o autoritarnosti te stavovi o ljudima homoseksualne orijentacije u drugom istraživanju mogu interpretirati kao dio

vrijednosti moralnog tradicionalizma. Konačno, vrijednosti rodnog konzervativizma odgovaraju tradicionalizam rodnih uloga u Bagić (2011) te stavovi o rodnim ulogama Bagić i Gvozdanović (2015), koje kao zasebnu vrijednost koja se ne može usporediti niti s jednom ovog istraživanja uključuje i stavove o članstvu Hrvatske u EU.

Jedini instrument iz ovog pregleda koji, uz Sekulićev (2011), obuhvaća pet u ovom istraživanju uključenih vrijednosti je onaj Schwartz, Caprara i Vecchionea (2010) koji, s 34 čestice, mjeri njih ukupno osam. Pritom njegova vrijednost „slobodno tržište“ odgovara onoj ekonomskog liberalizma, ona „jednakosti“ egalitarizmu, vrijednosti nazvane „zakon i red“ te „civilne slobode“ odgovaraju političkom autoritarizmu, a „slijepi patriotizam“ i „prihvatanje imigranata“ nacionalnom ekskluzivizmu, dok samorazumljivo vrijednost nazvana „tradicionalna moralnost“ odgovara moralnom tradicionalizmu. Konačno, i ovaj upitnik sadrži jednu vrijednost koja nema svoj ekvivalent u upitniku ovog istraživanja, a odnosi se na vanjsku odnosno „stranu vojnu intervenciju“.

8.4.2.1. Operacionalizacija političkih vrijednosti

Kao i u slučaju mjerenja profesionalnog identiteta, grupiranje srodnih vrijednosti i njihovo svođenje na istu terminologiju olakšalo je operacionalizaciju i odabir čestica koje će biti uključene u mjerenje i ovog dijela upitnika. Tako skala *ekonomskog liberalizma* u ovom istraživanju broji četiri čestice kojima se mjere stavovi studenata o poželjnosti državnog intervencionizma, konkretno u vidu njihovog viđenja postojanja potrebe za umiješanosti države u ekonomiju, (ne)uspješnosti takve ekonomije, te općenito društvenog napretka koje iz nje proizlazi.

Četiri čestice čine i skalu *egalitarizma* kojim se mjere stavovi studenata vezanih uz društvene razlike i jednakost mogućnosti, odnosno uz potrebu vladine intervencije u vidu smanjenja takvih razlika (u primjerice plaćama), te u povećanju davanja za socijalno ugrožene skupine. Iste se čestice tiču i stavova vezanih uz generalno viđenje nepostojanja jednakih prilika kao društvenog problema, odnosno uz nužnost društvenog angažmana oko tog pitanja.

Politički autoritarizam skala je koju čini šest čestica vezanih uz studentske stavove o slobodi i državnoj kontroli, odnosno o mjeri u kojoj prva može potiskivati i isključivati drugu, i obrnuto, odnosno kojoj se od njih u određenim ili svim prilikama mora dati prednost. U tom se smislu sloboda mišljenja, govora i organiziranja stavljaju u suprotnost državnom održavanju reda i sigurnosti pa se konkretno studente na česticama ove skale traži da ocjene treba li se ograničiti

iznošenje mišljenja u slučaju važnih tema, je li opravdano kršenje zakona u slučaju kad su oni u suprotnosti s nečijim moralnim načelima i je li opravdano kršenje nečijih sloboda u okolnostima koje zahtijevaju povećanje sigurnosti. Također, na ovoj skali studenti iskazuju i stavove o ulozi oporbe, u vidu njezina podržavanja ili kritiziranja vladajuće stranke, te omogućavanja djelovanja stranaka čije je djelovanje usmjereno protiv državnog poretka.

Skalu *nacionalnog ekskluzivizma* čine četiri čestice kojima se nastoji uvidjeti postojanje ekskluzivističkog poimanja vlastite kulture među studentima kroz mjerenje njihovih stavova o suživotu pojedinaca različitih rasa, religija i kultura te o potrebi za očuvanjem nacionalnog identiteta. Ovom se skalom također ispituju i stavovi studenata o pravima nacionalnih manjina u Hrvatskoj, konkretno o obujmu njihovih prava u odnosu na ona Hrvata te u vidu poticanja ili zabrane službenog korištenja njihovog jezika i pisma.

Najopsežnija skala, mjerena sa sedam čestica ovog dijela upitnika, ona je *moralnog tradicionalizma* koji objedinjuje stavove studenata vezane uz takozvanu osobnu autoritarnost i prihvaćanje različitosti. Pritom se konkretno ispituje sklonost studenata prihvaćanju onih pojedinaca čiji se životni stilovi i moralna načela razlikuju od njihovih te, još važnije, od onih većine, kao i njihova ocjena važnosti i prioriteta interesa individua u odnosu na kolektiv. Ovom se skalom specifično mjere i studentski stavovi prema osobama homoseksualne orijentacije i pravima takvih parova u odnosu na heteroseksualne, ali njihovi stavovi vezani uz uvjetno rečeno slijepo poštivanje autoriteta, kako onog unutar obitelji, tako i u ostalim društvenim sferama, što uglavnom uključuje poslovno okruženje.

Naposljetku, a nastavno na obiteljski kontekst, četiri posljednje čestice upitnika čine skalu *rodnog konzervativizma* kojim se mjere stavovi studenata o ravnopravnosti muškaraca i žena, kako u kućanstvu, tako i na tržištu rada, pri čemu se konkretno ispituje njihova razina slaganja s postojanjem „muških“ i „ženskih“ zanimanja i obiteljskih dužnosti, u vidu zarađivanja za zajedničko kućanstvo i obavljanja kućanskih poslova.

Kao i slučaju prvog dijela upitnika koji mjeri profesionalni identitet studenata, popis konačnih 29 čestica korištenih za mjerenje njihovih političkih vrijednosti dostupan je u Tablici 8, zajedno s naznačenim istraživanjem/ima iz kojeg/ih su preuzete i dorađene, vrijednosti koju mjere te, konačno, skalom njihova mjerenja, koja je u slučaju ovog dijela upitnika za sve čestice ista i mjeri slaganje studenata na skali od 1 „Uopće se ne slažem“ do 5 „U potpunosti se slažem“, pri čemu vrijednost 3 označava „Niti se slažem, niti se ne slažem“.

Tablica 8. Čestice za mjerenje političkih vrijednosti, s pridruženim vrijednostima, skalom mjerenja te izvorima iz kojih su preuzete

Vrijednosti	Izvor	Čestica	Skala procjene
Ekonomski liberalizam	Sekulić (2011, 2016); Feldman (1988); Heath i sur. (1994); Goren (2005); Šram (2008); Schwartz i sur. (2010)	Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.	Skala 5 stupnjeva („Uopće se ne slažem“ do „U potpunosti se slažem“)
	Sekulić (2011, 2016); Goren (2005); Šram (2008)	Rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju.	
	Heath i sur. (1994); Šram (2008)	Kad su u pitanju glavne privredne grane, država ih treba zaštititi od slobodnog tržišta.	
	Sekulić (2011, 2016); Heath i sur. (1994); Šram (2008)	Društveni napredak uvijek će počivati na slobodi privatnih poduzeća.	
Egalitarizam	Sekulić (2016); Heath i sur. (1994); Šram (2008); Schwartz i sur. (2010)	Vlada bi trebala učiniti više kako bi smanjila razlike u plaćama.	
	Feldman (1988); Goren (2005); Schwartz i sur. (2010)	Društvo treba učiniti sve što je potrebno kako bi svi imali jednaku priliku za uspjeh.	
	McCann (1997)	To što neki pojedinci imaju više životnih šansi i nije toliko velik problem.	
	Šram (2008)	Trebalo bi smanjiti izdvajanja iz državnog proračuna za socijalno ugrožene skupine ljudi.	
Politički autoritarizam	Schwartz i sur. (2010)	Političke mjere za povećanje sigurnosti trebale bi se promicati, čak i ako to znači žrtvovanje slobode građana. Pravo na individualnu slobodu je nepovredivo i mora se očuvati pod svaku cijenu.	
	Bagić (2011); Bagić i Gvozdanović (2015)	U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno iznose što misle.	
	Bagić i Gvozdanović (2015)	Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, već podržavati njen rad.	
	Heath i sur. (1994)	U nekim trenucima ljudi bi trebali slijediti svoju savjest, čak i ako to znači kršenje zakona. Čak ni političke stranke koje se protive demokratskom poretku ne bi trebalo zabraniti.	

Vrijednosti	Izvor	Čestica	Skala procjene
Nacionalni ekskluzivizam	Sekulić (2016); Bagić (2011); Bagić i Gvozdanović (2015)	Treba zabraniti službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva.	Skala 5 stupnjeva („Uopće se ne slažem“ do „U potpunosti se slažem“)
	Bagić (2011); Bagić i Gvozdanović (2015)	U Hrvatskoj bi Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda. Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	
	Bagić i Gvozdanović (2015)	Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	
Moralni tradicionalizam	Sekulić (2011); Bagić i Gvozdanović (2015)	Interesi i mišljenja kolektiva uvijek moraju biti ispred onih pojedinaca.	
	Sekulić (2011); Heath i sur. (1994)	Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti roditeljima.	
	Sekulić (2011)	Nadređene treba slušati i kada nisu u pravu.	
	McCann (1997); Goren (2005); Schwartz i sur. (2010)	Noviji životni stilovi pridonose raspadu našeg društva.	
	McCann (1997); Goren (2005); Heath i sur. (1994)	Treba prihvatiti ljude koji odluče živjeti u skladu s vlastitim moralnim standardima, čak i ako se ona razlikuju od većinskih.	
	Bagić (2011); Bagić i Gvozdanović (2015); Heath i sur. (1994)	Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	
	Sekulić (2016); Schwartz i sur. (2010)	Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi.	
Rodni konzervativizam	Sekulić (2011, 2016); Bagić i Gvozdanović (2015)	Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac. Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove.	
	Bagić i Gvozdanović (2015)	Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima (učiteljice, njegovateljice...) nego u tehnici i informatici.	
		Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	

8.4.3. Treći dio upitnika – sociodemografske karakteristike i primarna socijalizacija

Sastavljanje trećeg dijela upitnika, onog koji se odnosi na sociodemografske karakteristike i primarnu socijalizaciju ispitanika, nije zahtijevalo dublju analizu i pregled dosadašnjih istraživanja, budući da je uključivalo pretežno pitanja vezana uz opće, a relevantne za ovo istraživanje, demografske i socioekonomske pokazatelje. Konkretno se to odnosi na dob, spol, i godinu studija studenata, razinu obrazovanja njihovih roditelja, imovinsko stanje njihovih obitelji te regiju⁶ i veličinu mjesta njihova odrastanja.

Pitanja ovog nezavisnog sklopa specifična za ovu vrstu istraživanja odnosila su se na ona vezana uz primarnu socijalizaciju ispitanika, kako onu profesionalnu, tako i onu političku. Pritom se ona profesionalna mjeri varijablama o motivu upisa studija, što je čestica preuzeta i dorađena iz upitnika iz istraživanja profila hrvatskih studenata (Ilišin, 2014: 461), te pitanjem o utjecaju obitelji na upis studija, odnosno o postojanju članova obitelji koji rade u struci za koju se studenti obrazuju. Politička se socijalizacija mjeri trima varijablama vezanim uz samoprocjenu studenata njihove te političke orijentacije njihovih roditelja, konkretno samopozicioniranjem studenata na lijevo-desno kontinuumu te njihovom procjenom istog za svakog roditelja zasebno.

Budući da je na svim fakultetima uključenim u istraživanje prisutan veći broj studija, pri čemu se, unatoč slanju upitnika određenim studentima, nastojalo izbjeći uključivanje u uzorak onih ispitanika koji ne studiraju odabrane studije, u sociodemografski je set pitanja uključeno i ono o studiju kojeg studenti pohađaju. Na Fakultetu strojarstva i brodogradnje uz to je dodano i pitanje o usmjerenju⁷ koje su studenti odabrali, dok je na Filozofskom fakultetu dodan i odabir

⁶ Pri sastavljanju pitanja vezanog uz regiju porijekla studenata Hrvatska je podijeljena na pet regija (s pripadajućim županijama): Zagreb i okolica (Grad Zagreb i Zagrebačka županija), Sjeverna Hrvatska (Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska i Međimurska županija), Slavonija i Baranja (Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska županija), Banovina i Lika (Sisačko-moslavačka, Karlovačka i Ličko-senjska županija); Istra i Primorje (Primorsko-goranska i Istarska županija) i Dalmacija (Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska županija). S obzirom na to da određeni dio studenata Sveučilišta u Zagrebu dolazi iz Bosne i Hercegovine, a u cilju smanjenja odgovora „Ostalo“ na ovom pitanju, u ovom je istraživanju uz navedenih pet hrvatskih regije kao uvjetno rečeno šesta regija dodana Bosna i Hercegovina.

⁷ Na studiju strojarstva Fakulteta strojarstva i brodogradnje do 2022. godine studenti su na drugoj godini studija odabirali između devet usmjerenja: Konstrukcijski smjer, Procesno-energetski smjer, Proizvodno inženjerstvo, Inženjersko modeliranje i računalne simulacije, Brodostrojarski smjer, Industrijsko inženjerstvo i menadžment,

drugog studija, budući da je većina njih dvopredmetna. Konačno, s obzirom na specifičan period provođenja istraživanja, u vrijeme pandemije bolesti COVID-19 te godinu dana nakon potresa u Zagrebu zbog kojih se nastava na mnogim fakultetima odvijala online ili u takozvanom hibridnom obliku (dio kontaktno, a dio online), a budući da i samo vrijeme provedeno u kontaktu s ostalim studentima i fakultetskim osobljem ima velik utjecaj na profesionalnu socijalizaciju i izgradnju profesionalnog identiteta, u ovaj je set uvršteno i pitanje o načinu pohađanja nastave tijekom semestra koji je prethodio provođenju istraživanja (zimski semestar akademske godine 2020./2021.). Sve varijable uvrštene u ovaj dio upitnika, zajedno s detaljnim opisom njihova mjerenja, nalaze se u Tablici 9.

Tablica 9. Čestice za mjerenje sociodemografskih karakteristika ispitanika

Indikator	Čestica	Mjerenje
Demografski pokazatelji	Kojeg ste spola?	1. Muškog 2. Ženskog
	Koliko imate godina?	Prazan prostor za unos
	Na kojoj ste godini studija?	1. Prvoj 2. Drugoj 3. Trećoj 4. Četvrtoj 5. Petoj
	Koji studij pohađate?	Padajući izbornik za svaki fakultet zasebno
	Kako ste pohađali nastavu u prethodnom (zimskom) semestru?	1. Nastava je uglavnom bila kontaktna. 2. Nastava se uglavnom odvijala online. 3. Nastava se odvijala podjednako online i kontaktno.
	Procijenite u kojem su stupnju niže navedeni motivi utjecali na Vaš odabir studija:	
Motiv upisa studija (preuzeto i doručeno iz Ilišin, 2014)	Nisam uspio/uspjela upisati željeni studij	Skala 3 stupnja („Nimalo“, „Osrednje“, „Izrazito“)
	Općenito sam želio/željela studirati nešto	
	Ovaj je studij bio logičan nastavak srednje škole	
	Studij sam upisao/la iz ljubavi prema glavnom predmetu studija	
	Na moj su izbor utjecali prijatelji	
	Na moj je izbor utjecala obitelj	
	Na moj su izbor utjecali nastavnici i/ili učitelji	
	Smatrao/la sam ovaj studij ekonomski isplativim	
	Po završetku ovog studija imam osiguran posao	
Utjecaj obitelji na odabir studija	Je li netko iz Vaše obitelji u struci za koju se obrazujete? (Moguće je označiti više odgovora)	1. Da, moj otac. 2. Da, moja majka. 3. Netko drugi iz obitelji. 4. Ne, nitko u mojoj obitelji nije te struke

Indikator	Čestica	Mjerenje
Socioekonomski status obitelji	Označite najviši završeni stupanj obrazovanja Vaših roditelja (posebno za majku i oca).	1. Osnovna škola 2. Trogodišnja strukovna škola 3. Četverogodišnja strukovna škola/gimnazija 3. Viša škola ili fakultet
	Kako biste procijenili imovinsko stanje svoje obitelji.	1. Mnogo lošije od većine drugih 2. Nešto lošije od većine drugih 3. Ni bolje ni lošije od većine drugih 4. Nešto bolje od većine drugih 5. Mnogo bolje od većine drugih
	Označite regiju u kojoj ste proveli najveći dio svog života prije upisa studija.	1. Zagreb i okolica 2. Sjeverna Hrvatska 3. Slavonija i Baranja 4. Banovina i Lika 5. Istra i Primorje 5. Dalmacija 6. Bosna i Hercegovina 7. Negdje drugdje, navedite gdje
	Kolika je veličina naselja u kojem ste živjeli prije upisa studija?	1. Veći grad (preko 100.000 stanovnika: npr. Rijeka, Zagreb, Split) 2. Srednji grad (40.000 do 100.000: npr. Pula, Zadar, Varaždin) 2. Manji grad (15.000 do 40.000 stanovnika: npr. Vukovar, Čakovec, Sinj) 3. Općina (2.000 do 15.000 stanovnika) 4. Selo (do 2.000 stanovnika)
Političko samopozicioniranje studenata i roditelja	Gdje biste sebe smjestili na lijevo-desno kontinuumu, ako 1 označuje izrazito lijevo, 5 centar, a 9 izrazito desno?	Skala 9 stupnjeva (1 označuje izrazito lijevo, 5 centar, a 9 izrazito desno)
	Procijenite političko opredjeljenje Vaše majke na lijevo-desno kontinuumu.	
	Procijenite političko opredjeljenje Vašeg oca na lijevo-desno kontinuumu.	

8.5. Realizirani uzorak

Kako su, zbog svega navedenog u ranijim potpoglavljima, u uzorak ušli samo dostupni studenti, odnosno oni koji su odlučili pristupiti online upitniku po zaprimanju linka, potrebno je još jednom naglasiti da je realizirani uzorak ovog istraživanja prigodan.

Po završetku istraživanja, online upitnik ispunilo je ukupno 820 studenata, njih 258 s Pravnog fakulteta, 164 s Medicinskog, 235 s Fakulteta strojarstva i brodogradnje te 163 s Filozofskog fakulteta. Očekivano, posebice ako se uzme u obzir relativna opsežnost upitnika, od spomenutih 820 zaprimljenih upitnika, nisu svi bili u potpunosti ispunjeni. Budući da je sama anketa na LimeSurvey platformi postavljena tako da je ispitanicima onemogućen prijelaz iz jednog seta pitanja u drugi bez njegova potpunog ispunjavanja, spriječena su slučajna propuštanja pružanja odgovora na pojedina pitanja. Ipak, time nije spriječeno odustajanje od ispunjavanja ankete, što su studenti mogli učiniti u bilo kojem trenutku, kako im je i napomenuto u informiranom pristanku na sudjelovanje u istraživanju (Prilog 1).

Ukupno 25 ispitanika nije odgovorilo na sva pitanja iz prvog dijela upitnika, a njih 20 nije odgovorilo na većinu ili ni na jedno pitanje tog dijela, pa tako ni cijelog upitnika, zbog čega su isključeni iz finalnog uzorka korištenog u analizi rezultata ovog istraživanja. Iako je preostalih 795 ispitanika ispunilo cijeli prvi dio upitnika, odnosno dalo svoje procjene na česticama vezanim uz profesionalni identitet, nisu svi ispunili i preostala dva dijela upitnika.

Tako čak 91 ispitanik nije ispunio cijeli ili gotovo cijeli drugi dio upitnika, odnosno dao svoje procjene na česticama vezanim uz njihove političke vrijednosti, zbog čega su i oni isključeni iz finalnog uzorka. Konačno, 15 ispitanika nije ispunilo posljednji, treći dio upitnika, odnosno pružilo svoje i obiteljske sociodemografske podatke te one vezane uz političko samopozicioniranje i motive upisa odabranog studija, pa su i oni isključeni iz finalnog uzorka istraživanja.

Iako je većina iz uzorka isključenih ispunjenih upitnika mogla biti iskorištena za pojedine etape analize rezultata, kako bi se izbjeglo provođenje različitih testova na uzrocima različitih veličina, a s obzirom na to da je veličina uzorka i na taj način zadovoljavajuća, statistička se obrada podataka provodila samo ispitanicima koji su u cijelosti ili većinski ispunili sva tri dijela upitnika. U ukupnom ostvarenom uzorku ovog istraživanja stoga se našlo 689 ispitanika, a prikaz njegove generalne strukture dostupan je u Tablici 10.

Tablica 10. Struktura realiziranog uzorka istraživanja (N=689)

	N	%
Fakultet		
PFZG	212	30,8%
MEF	141	20,5%
FSB	199	28,9%
FFZG	137	19,9%
Godina studija		
Prva	454	65,9%
Posljednja	235	34,1%
Spol		
Muškarac	271	39,3%
Žena	418	60,7%
Dob		
18-21	439	63,7%
22-25	191	27,7%
26+	59	8,6%
Regija		
Zagreb i okolica	366	53,1%
Sjeverna Hrvatska	98	14,2%
Slavonija i Baranja	66	9,6%
Banovina i Lika	24	3,5%
Istra i Primorje	25	3,6%
Dalmacija	83	12,0%
Bosna i Hercegovina	25	3,6%
Veličina naselja		
Veći grad (preko 100.000 stanovnika)	303	44,0%
Srednji grad (40.000 do 100.000 stanovnika)	78	11,3%
Manji grad (15.000 do 40.000 stanovnika)	98	14,2%
Općina (2.000 do 15.000 stanovnika)	126	18,3%
Selo (do 2.000 stanovnika)	84	12,2%
Imovinsko stanje obitelji		
Mnogo lošije od većine drugih	4	0,6%
Nešto lošije od većine drugih	52	7,5%
Ni bolje ni lošije od većine drugih	337	48,9%
Nešto bolje od većine drugih	240	34,8%
Mnogo bolje od većine drugih	55	8,0%
Obrazovanje majke		
Osnovna škola	27	3,9%
Trogodišnja strukovna škola	46	6,7%
Četverogodišnja strukovna škola / gimnazija	262	38,0%
Viša škola ili fakultet	354	51,4%
Obrazovanje oca		
Osnovna škola	21	3,0%
Trogodišnja strukovna škola	86	12,5%
Četverogodišnja strukovna škola / gimnazija	258	37,4%
Viša škola ili fakultet	324	47,0%

Najveći broj studenata, konkretno njih 30,8%, u uzorku dolazi s Pravnog fakulteta, a nešto malo manje (28,9%) s Fakulteta strojarstva i brodogradnje, dok ih je podjednak broj i oko 20% s Filozofskog i Medicinskog fakulteta.⁸

Velika većina studenata (65,9%) na prvoj je godini studija, dok je njih 34,1% na posljednjoj. Ovdje je potrebno napomenuti da je izvorno 417 (60,5%) studenata naznačilo da je na prvoj godini studija, a pribrojano im je i njih 37 (5,4%) koji su kao godinu studija naznačili drugu. Budući da je link za ispunjavanje ankete i upućen samo odabranim studentima prve i posljednje godine studija, može se pretpostaviti kako su oni koji su označili da su studenti druge, zapravo studenti prve kojima je omogućen parcijalan upis druge godine i slušanje kolegija druge godine, unatoč tome što nisu položili predmete s prve, zbog čega ih fakultet i dalje vodi kao studente prve godine. Također, moguće je da su to studenti koji su drugi puta upisali prvu godinu te su krivo interpretirali pitanje u upitniku. Uz to, među studentima koji se u ovom istraživanju vode kao oni posljednje godine studija se, uz njih 156 (22,6%) s pete i 45 (6,5%) sa šeste, nalazi i 10 (1,5%) s treće te 24 (3,5%) s četvrte godine studija zbog ranije spomenutih specifičnosti regrutacije ispitanika na Fakultetu strojarstva i brodogradnje te Filozofskom fakultetu (Potpoglavlje 8.3.1.).

U uzorku prevladavaju studentice (60,7%) uz 39,3% studenata, što je vrlo blizu spolnoj strukturi studenata Sveučilišta u Zagrebu koja, prema podacima ISVU-a (2022e), obuhvaća 60,3% studentica te 39,7% studenata. Očekivano, dob ispitanika uglavnom (91,4%) se kreće u rasponu od 18 do 25 godine, a manji udio ispitanika (8,6%) ima 26 i više godina. Budući da su u uzorku zastupljeniji studenti prve godine, istraživanjem su isto tako očekivano pretežno obuhvaćeni mlađi studenti, pri čemu je njih 63,7% dobi između 18-21 godine, a njih 27,7% ima između 22 i 25 godina. Negrupirano, dob ispitanika kreće se od 18 do 51 godine, pri čemu je prosječna dob 21,53 (sd=3,696), dok medijan iznosi 20 godina. Budući da je dob studenata u uzorku obilježena odabirom prve i posljednje godine studija, a ISVU otvoreni pristup ne nudi informacije o studentima na pojedinim godinama studija, usporedba dobne strukture uzorka s onom na razini Sveučilišta nije primjerena ni iskoristiva.

⁸ Ako se zbroji ukupan broj svih upisanih studenata na četirima fakultetima dostupan na stranicama Informacijskog sustava visokih učilišta (ISVU) te na temelju istog izračunaju udjeli svakog fakulteta zasebno, razvidno je da oni uzorka ovog istraživanja ne odgovaraju u potpunosti onima populacije. Prema tim je podacima 35,76% studenata Pravnog fakulteta, 33,59% Filozofskog, 16,54% Fakulteta strojarstva i brodogradnje te 14,11% studenata Medicinskog fakulteta (izračun prema ISVU, 2022a-d).

Kako je istraživanje provedeno na fakultetima Sveučilišta iz Zagreba ne iznenađuje ni to da velika većina ispitanika (53,1%) dolazi iz Zagreba i okolice te značajan udio (14,2%) iz Zagrebu najbliže regije Sjeverne Hrvatske. Oko 10% ispitanika većinu je života provelo u dvjema najvećim regijama – Dalmaciji (12%) te Slavoniji i Baranji (9,6%), dok ih je po manje od 4% iz Banovine i Like, Istre i Primorja te Bosne i Hercegovine. Samo su dvije studentice kao regiju u kojoj su provele veći dio života označile odgovor „Ostalo“, pri čemu jedna dolazi iz Sjedinjenih Američkih Država, druga iz Izraela, a obje pohađaju Medicinski fakultet. Ako se ovi podaci usporede s onima raspodjele studenata prema županiji prebivališta na razini Sveučilišta u Zagrebu, opet je vidljiva značajna podudarnost, posebice ako se uzme u obzir da ISVU ne evidentira zasebno i studente iz Bosne i Hercegovine. Tako je, prema službenim rezultatima, na Sveučilištu u Zagrebu 50,2% studenata iz Zagreba i okolice, njih 16,8% iz Sjeverne Hrvatske, 7,7% iz Slavonije i Baranje, 7,1% iz Banovine i Like, 4,8% uz Istra i Primorja te 13,5% iz Dalmacije (izračun prema ISVU, 2022e).

Potrebno je naglasiti da su izvorni odgovori nekih ispitanika na pitanje vezano uz regiju u kojoj su proveli najveći dio svog života prije upisa studija izmijenjeni zbog njihovog nenamjernog odabira krive kategorije, odnosno zbog njihovog svrstavanja u kategoriju „Ostalo“ iako se regija mjesta njihovog prebivališta nalazila među ponuđenim odgovorima. Tako su odgovori studenata koji su pod „Ostalo“ naveli Dubrovnik, Jug Hrvatske ili Dalmatinsku Zagoru prebačeni u regiju Dalmacija, oni koji su naveli Zagorje, Međimurje ili Podravinu svrstani su u regiju Sjeverna Hrvatska, a oni koji su naveli Karlovac, Sisak, Moslavinu ili Sisačko-moslavačku županiju uvršteni su pod regiju Banovina i Lika. Konačno, oni koji su kao regiju u kojoj su proveli najveći dio života naveli Prigorje pribrojani su regiji Zagreb i okolica, a oni koji su napisali Gorski kotar regiji Istra i Primorje.

Ispitanici uglavnom dolaze iz većih hrvatskih gradova (44%), ali značajniji je i postotak (18,3%) onih koji su prije upisa studija živjeli ili i dalje žive u općinama, odnosno u mjestima koja broje između 2.000 i 15.000 stanovnika. Podjednak broj ispitanika dolazi iz sela (12,2%) i gradova srednje veličine (11,3%), a njih nešto manje od 15% prije studija živjelo je u manjim gradovima.

Što se obiteljskog socioekonomskog statusa studenata ovog uzorka tiče, gotovo pola njih (48,9%) imovinsko stanje svoje obitelji procjenjuje kao prosječno, odnosno ni bolje ni lošije od većine drugih obitelji, a nešto više od trećine (34,8%) imovinsku situaciju svoje obitelji vidi boljom od većine drugih. Točno 8% ispitanika imovinsko stanje svoje obitelji vidi kao mnogo

bolje, a sličan udio (7,5%) kao nešto lošije od većine drugih. Zanimljivo, svega četiri su studenta financijsku situaciju svoje obitelji ocijenili su mnogo lošijom od većine drugih.

Majke ispitanika nešto su obrazovanije od njihovih očeva i više od pola (51,4%) ih je fakultetski obrazovano, iako je i postotak (47%) očeva sa završenom višom školom ili fakultetom značajan. Otprilike 40% majki i očeva ispitanika ima završenu četverogodišnju strukovnu školu ili gimnaziju, a značajnija je razlika u slučaju završene trogodišnje strukovne škole, pri čemu je očeva ispitanika u toj skupini gotovo duplo više nego majki. Konačno, 3,9% posto majki te 3% očeva ispitanika ima završenu osnovnu školu.

Ako se podaci o obrazovnoj strukturi roditelja studenata iz uzorka usporede s onima Državnog zavoda za statistiku na nacionalnoj razini, vidljivo je da su roditelji studenata znatno obrazovaniji od hrvatskog prosjeka. Tako prema posljednjim dostupnim podacima iz Popisa stanovništva iz 2011. udio muškaraca sa završenom osnovnom školom iznosi 18,2%, a žena 24,1%. Udio muškaraca sa završenom srednjom školom (bilo trogodišnjom ili četverogodišnjom) iznosi 60%, a žena 45,9%, dok udio muškaraca sa završenim fakultetom ili višom školom iznosi 16% te žena 16,7% (izračun prema DZS, 2016).

Budući da je riječ o poprilično starim podacima te onima na ukupnoj populaciji starijih od 15 godina, usporedba je izvršena i s recentnijim podacima preuzetih iz Eurostat baze podataka koja omogućuje pregled najviše razine završenog obrazovanja prema spolu te dobnim kohortama. Za potrebe usporedbe s uzorkom ovog istraživanja, odabrana je dobna kohorta od 45 do 64 godine kojoj roditelji studenata uglavnom i pripadaju. Prema tim je podacima u 2021. udio muškaraca s osnovnom školom iznosio 15,4%, onih sa srednjom 66,3% te onih sa završenom višom ili fakultetom 18,3%, dok je žena s osnovnom iznosio 21,9%, sa srednjom 58,4% te s fakultetom 19,7% (Eurostat, 2022).

I u usporedbi sa svojom dobnom skupinom roditelji studenata ovog uzorka značajno su obrazovaniji od prosjeka, pri čemu je očeva ispitanika za 12% manje među onima koji su završili osnovnu školu te gotovo 29% više među visokoobrazovanim, dok je njihovih majki 14% manje među ženama njihove dobi koje su završile osnovnu školu te čak 32% više među onima koje su završile fakultet ili višu školu.

Ako se pogleda struktura poduzoraka svakog fakulteta zasebno te uspoređi s dostupnim demografskim podacima njihovih studenata u ISVU sustavu, vidi se i da je i u ovom slučaju udio studenata koji su ušli u uzorak prema spolu (Tablice 11 i 12) i prema regiji u kojoj su proveli najveći dio života (Tablice 13 i 14) poprilično sličan onom ciljane populacije.

Tablica 11. Spolna struktura poduzoraka odabranih fakulteta (N=689)

	M	Ž
PFZG	18,9%	81,1%
MEF	36,2%	63,8%
FSB	77,4%	22,6%
FFZG	19,0%	81,0%

Tablica 12. Spolna struktura studenata odabranih fakulteta (ISVU, 2022a-d)

	M	Ž
PFZG	23,1%	76,9%
MEF	34,9%	65,1%
FSB	78,9%	21,1%
FFZG	23,9%	76,1%

Tako se, ako se uspoređi spolna struktura poduzoraka studenata prema fakultetu (Tablica 11) s istom na razini Sveučilišta u Zagrebu (Tablica 12), odnosno s onom populacije, vidi da poduzorci ovog istraživanja prema tom kriteriju ne odstupaju previše od istih podskupina u studentskoj populaciji. Pritom je, kako je vidljivo iz obiju tablica, na Pravnom i Filozofskom fakultetu spolna struktura studenata gotovo identična samo je, dok je u populaciji oko 23% studenata i oko 76% studentica, u uzorku ovog istraživanja prisutna nešto veća zastupljenost studentica, točnije njih 81%, a studenti, kojih je na oba fakulteta 19%, su u uzorku nešto podzastupljeni. Obrnuta situacija, s otprilike 20% studentica i skoro 80% studenata te uz nešto bolju usklađenost uzorka s populacijom, vidljiva je u slučaju Fakulteta strojarstva i brodogradnje, dok je na Medicinskom fakultetu, uz sličnu komplementarnost uzorka, prisutan najmanji nesrazmjer spolova, s otprilike 35% studenata i 65% studentica.

U svrhu provjere spolne strukture uzorka ovog istraživanja s onom populacije proveden je i hi-kvadrat test homogenosti iz čijih rezultata ($\chi^2=2,53$; $df=3$; $p=0,470$) proizlazi da su strukture prikazane uz Tablicama 11 i 12 homogene, odnosno da ne postoje statistički značajne razlike u raspodjeli studenata prema spolu u uzorku ovog istraživanja i stvarnoj studentskoj populaciji odabranih fakulteta.

Isti test proveden na regionalnoj strukturi uzorka i populacije, međutim, rezultirao je nalazom ($\chi^2=25,46$; $df=15$; $p=0,004$) da struktura regionalnog porijekla studenata u uzorku ovog istraživanja, prikazana u Tablici 13, nije homogena onoj populacije, dostupnoj u Tablici 14. Točnije, iz provedenog se hi-kvadrat testa može zaključiti da raspodjela studenata prema regiji

u kojoj su proveli veći dio svog života ovog uzorka nije istovjetna onoj u studentskoj populaciji tih fakulteta, odnosno statistički se značajno od nje razlikuje. Najveća su odstupanja pritom prisutna u slučaju Filozofskog fakulteta, a najmanja na Medicinskom i Fakultetu strojarstva i brodogradnje, dok su, ako se promatraju same regije, najveća odstupanja uzroka od populacije vidljiva u onoj Zagreba i okolice, a najmanja u slučaju Istre i Primorja.

Tablica 13. Regionalna struktura poduzoraka odabranih fakulteta (N=689)

	Zagreb i okolica	Sjeverna Hrvatska	Slavonija i Baranja	Banovina i Lika	Istra i Primorje	Dalmacija	BiH
PFZG	56,6%	13,7%	5,7%	2,8%	2,4%	14,6%	4,2%
MEF	55,3%	8,5%	13,5%	2,8%	2,1%	12,8%	3,5%
FSB	46,7%	21,1%	9,5%	4,0%	5,0%	10,1%	3,5%
FFZG	54,7%	10,9%	11,7%	4,4%	5,1%	10,2%	2,9%

Tablica 14. Regionalno porijeklo studenata odabranih fakulteta (izračun prema ISVU, 2022a-d)

	Zagreb i okolica	Sjeverna Hrvatska	Slavonija i Baranja	Banovina i Lika	Istra i Primorje	Dalmacija	BiH
PFZG	49,7%	17,4%	5,4%	8,6%	3,5%	15,4%	N/D
MEF	55,1%	13,4%	7,5%	5,5%	3,1%	15,4%	
FSB	51,2%	20,3%	6,1%	7,5%	3,7%	11,2%	
FFZG	47,9%	17,4%	9,1%	7,1%	4,6%	13,9%	

Ako se detaljnije promotre sami postoci u Tablicama 13 i 14, za regionalnu se rasprostranjenost studenata pojedinih fakulteta u uzorku može reći da je, iako statistički značajno različita, ipak razmjerno podudarna onoj na razini populacije, uz nekoliko iznimaka. I prema ovom kriteriju poduzorak Fakulteta strojarstva i brodogradnje te onaj Medicinskog fakulteta najbolje odgovaraju istim podgrupama u populaciji studenata Sveučilišta u Zagrebu, uz iznimku nešto izraženije podzastupljenosti studenata Medicinskog fakulteta iz Sjeverne Hrvatske te prezastupljenosti istih studenata iz Slavonije i Baranje. Iako su studenti iz Banovine i Like lagano podzastupljeni u svim poduzorcima⁹, to su najviše u slučaju onog Pravnog fakulteta, kao što su i studenti iz Sjeverne Hrvatske to u slučaju Filozofskog fakulteta. Na istim je fakultetima, s druge strane, istovremeno prisutna i izraženija prezastupljenost studenata iz Zagreba i okolice,

⁹ Budući da je istraživanje započeto svega tri mjeseca nakon razornog potresa kod Petrinje koji se zbio 29. prosinca 2020., a koji je značajno pogodio Banovinu, nije iznenađujuće da je odaziv studenata iz te regije na poziv za sudjelovanje u istraživanju nešto slabiji, odnosno da su ti studenti podzastupljeni u čitavom uzorku.

koju na razini ukupnog uzorka ublažava njihova podzastupljenost u slučaju Fakulteta strojarstva i brodogradnje.

Budući da za ostale sociodemografske pokazatelje prikupljene ovim istraživanjem nisu dostupne informacije o njihovoj distribuciji u populaciji odabranih fakulteta, ili ih zbog prirode uzorka nije moguće s njima komparirati, u Tablici 15 dodatno su samo prikazani udjeli studenata prema godini studija, dobi, veličini naselja u kojem su proveli većinu života, imovinskom stanju obitelji te obrazovanju oca i majke za svaki fakultet zasebno.

Tablica 15. Struktura realiziranog uzorka istraživanja prema fakultetima (N=689)

	PFZG	MEF	FSB	FFZG
Godina studija				
Prva	76,4%	68,1%	63,8%	50,4%
Posljednja	23,6%	31,9%	36,2%	49,6%
Dob				
18-21	69,8%	66,0%	64,3%	51,1%
22-25	15,1%	31,2%	32,7%	36,5%
26+	15,1%	2,8%	3,0%	12,4%
Veličina naselja				
Veći grad (preko 100.000 stanovnika)	46,7%	51,8%	37,7%	40,9%
Srednji grad (40.000 do 100.000 stanovnika)	7,1%	14,9%	14,1%	10,2%
Manji grad (15.000 do 40.000 stanovnika)	13,2%	12,1%	16,1%	15,3%
Općina (2.000 do 15.000 stanovnika)	21,7%	14,2%	15,1%	21,9%
Selo (do 2.000 stanovnika)	11,3%	7,1%	17,1%	11,7%
Imovinsko stanje obitelji				
Mnogo lošije od većine drugih	0,9%	0,0%	0,5%	0,7%
Nešto lošije od većine drugih	4,7%	9,9%	7,5%	9,5%
Ni bolje ni lošije od većine drugih	54,0%	29,8%	48,7%	61,3%
Nešto bolje od većine drugih	32,1%	49,6%	34,2%	24,8%
Mnogo bolje od većine drugih	8,1%	10,6%	9,0%	3,6%
Obrazovanje majke				
Osnovna škola	6,1%	2,1%	3,0%	3,6%
Trogodišnja strukovna škola	7,1%	4,3%	7,0%	8,0%
Četverogodišnja strukovna škola / gimnazija	43,9%	21,3%	36,2%	48,9%
Viša škola ili fakultet	42,9%	72,3%	53,8%	39,4%
Obrazovanje oca				
Osnovna škola	5,2%	0,7%	2,5%	2,9%
Trogodišnja strukovna škola	14,2%	7,1%	14,1%	13,1%
Četverogodišnja strukovna škola / gimnazija	40,1%	22,0%	39,2%	46,7%
Viša škola ili fakultet	40,6%	70,2%	44,2%	37,2%

8.5.1. Usporedba realiziranog uzorka s predviđenim

Konačno, u prikazu realiziranog uzorka potrebno je osvrnuti se ranije postavljene ciljeve vezane uz njegovu strukturu, odnosno na predviđen minimalan broj od 50 studenata u svakoj podskupini uzorka ovisnoj o vrsti i godini studija. Kako je razvidno iz Tablice 16, taj je minimalan broj ostvaren u svim podskupinama studentskog uzorka, osim u slučaju poduzorka studenata posljednje godine studija medicine kojeg čini 45 ispitanika. Očekivano, s obzirom na općenito veći broj studenata na prvoj godini studija, i broj ispitanika te je godine na svim fakultetima, osim Filozofskog, značajnije premašio tu kvotu, posebice na Pravnom fakultetu.

Tablica 16. Struktura uzorka prema studijskom usmjerenju i godini studija

	Prva godina	Posljednja godina	Ukupno
PFZG	162	50	212
MEF	96	45	141
FSB	127	72	199
FFZG	69	68	137
Ukupno	454	235	689

Uzorak na svakom od istraživanjem obuhvaćenih fakulteta činili su samo studenti predviđenih studija, što je posebno važno u slučaju Pravnog i Medicinskog fakulteta na kojima, uz studije prava i medicine, postoje i oni socijalnog rada, javne uprave i financija te sestrinstva, čiji polaznici nisu bili zahvaćeni.

Iako se na Fakultetu strojarstva i brodogradnje nije nastojalo iz uzorka isključiti pojedine studente, pitanje o njihovom usmjerenju uključeno je u upitnik kako bi se izbjeglo ispitivanje vrlo specifičnog poduzorka studenata posljednje godine tog fakulteta, ili barem vodilo računa o istom pri interpretaciji rezultata. U ukupnom uzorku tog je fakulteta gotovo 90% studenata strojarstva, 4,5% onih brodogradnje te 5,5% zrakoplovstva što, u usporedbi s udjelom istih u upisnim kvotama tog studija iz akademske godine 2020./2021. prema kojem je 85,3% upisanih na studiju strojarstva, 8,8% brodogradnje i 5,9% zrakoplovstva (Sveučilište u Zagrebu, 2020), ne predstavlja preveliko odstupanje od stvarne studentske strukture. Budući da studenti studija zrakoplovstva i brodogradnje, kao i oni prve godine studija strojarstva, ne biraju specifična usmjerenja, ne iznenađuje činjenica da ga nema ni gotovo 70% ispitanika u uzorku ovog istraživanja. Među 61 studentom koji je odabrao usmjerenje, najviše je onih s procesno-energetskog smjera (29,5%), zatim konstrukcijskog (21,3%) pa industrijskog inženjerstva i menadžmenta (16,4%), inženjerstva materijala (14,7%), brodstrojarskog smjera (11,5%) i

konačno po 3,3% s proizvodnog inženjerstva te mehatronike i robotike. Nijedan ispitanik pritom nije bio upisan na smjerove računalnog inženjerstva te inženjerskog modeliranja i računalnih simulacija.

Kako je već napomenuto, budući da su odabrani studijski programi na Filozofskom fakultetu uglavnom dvopredmetni, nije iznenađujuće da je u poduzorku tog fakulteta tek nešto manje od 3% ispitanih studenata na jednopredmetnom studiju. Među studentima koji pohađaju dvopredmetni studij, njih 69,2% studira dva jezika, dok ih 30,8% kombinira studij jezika s nekim društvenim ili humanističkim studijem.

8.6. Statistička obrada i analiza podataka

Obrada i analiza podataka ovog istraživanja provodila se pomoću *JASP 0.17.1.0* statističkog programa, u sklopu koje su prvotno podaci obrađeni deskriptivno, uz prikaz distribucija studentskih odgovora po česticama (u postocima) te njihovih aritmetičkih sredina i standardnih devijacija.

S ciljem utvrđivanja konstruktne valjanosti skala korištenih za mjerenje profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti provedena je faktorska analiza uz analizu glavnih komponenata kao metodu ekstrakcije te paralelnu analizu kao metodu određivanja broja zadržanih latentnih dimenzija. Budući da se očekuje povezanost skala i eventualnih podskala proizašlih iz pet faktorskoj analizi podvrgnutih skala profesionalnog identiteta te šest skala političkih vrijednosti, za jednostavnije razumijevanje strukture podataka korištena je kosa metoda rotacije komponenata oblimin. Među podacima na kojima se provodila faktorska analiza nije bilo nedostajućih (engl. *missing*) vrijednosti, no kao metoda njihova tretiranja ostavljena je ona *pairwise* koja je odabrana i prema zadanim postavkama, a koja zadržava odgovore svih ispitanika tamo gdje su ih dali te isključuje pojedinog ispitanika iz analize samo u slučaju varijabli na kojima se nisu izjasnili.

Tamo gdje je se to pokazalo potrebnim, pojedine su čestice isključene iz skala te iz daljnje analize, odnosno provedeno je takozvano čišćenje faktorske solucije. Pritom nisu zadržane čestice koje čine faktor specifičnosti, odnosno faktori koje i čini samo jedna čestica, te faktori koji nisu zadovoljili kriterij metodološki i teorijski prihvatljive jednostavne strukture. Da bi jednostavna struktura, koju kao koncept uvodi Louis Thurstone 1947. godine, bila zadovoljena faktorska struktura treba ispuniti nekoliko kriterija: (1) svaki faktor treba biti značajno saturiran ($\geq 0,3$) s najmanje tri varijable; (2) svaka varijabla treba imati značajne saturacije ($\geq 0,3$) na samo

jednom faktoru; (3) svaki faktor treba imati internu konzistentnost vrijednosti $\geq 0,7$; i (4) svi ekstrahirani faktori trebaju biti teorijski smisleni (Watkins, 2018: 234-235).

Što se pouzdanosti tiče, potrebno je napomenuti da nema univerzalnog odgovora na to što predstavlja dobru i odgovarajuću razinu interne dosljednosti instrumenta, osim logičnog zaključka da su više vrijednosti Cronbachovog α bolje i poželjnije. Ipak, neke se „granice“ dobre pouzdanosti konstantno ponavljaju u znanstvenoj literaturi pa se tako brojni autori pozivaju na Nunnallyjevu procjenu iz 1978. da je pri razvoju skale i u ranim fazama istraživanja α vrijednost veća od 0,7 pokazatelj dovoljne pouzdanosti ljestvice (prema Lance, 2006: 205). Zanimljivo je pritom da je sam Nunnally u svom radu iz 1967. isto tvrdio za α vrijednosti 0,5 ili 0,6 (prema Lance, 2006: 215). Slično je pravilo i ono Georgea i Malleryja (2003; prema Schrepp, 2020) koji vrijednosti Cronbachovog α ispod 0,5 smatraju neprihvatljivom razinom pouzdanosti, iznad 0,5 slabom, većom od 0,6 upitnom, većom od 0,7 prihvatljivom, preko 0,8 dobrom te iznad 0,9 odličnom.

Valja napomenuti da sam Cronbach α ovisi i o broju čestica skale za koju se računa, pri čemu njihov veći broj podrazumijeva i njegove veće vrijednosti (Schrepp, 2020). Stoga se za utvrđivanje pouzdanosti skala promatraju i njihove korelacije s česticama koje ih čine koje bi pritom trebale biti veće od 0,3, budući da manje vrijednosti ukazuju na to da čestica ne korelira dobro sa skalom, odnosno da joj ne pripada te da potencijalno treba biti uklonjena (Field, 2009: 678).

Latentne dimenzije zadržane gore opisanom faktorskom analizom činile su skale na kojima se vršila daljnja statistička analiza, točnije testiranje samih hipoteza istraživanja i pružanje odgovora na postavljena istraživačka pitanja vezana uz utvrđivanje razlika u profesionalnoj socijalizaciji i političkim vrijednostima studenata ovisno o godini studija koju pohađaju te o njihovim studijskom usmjerenju i sociodemografskim karakteristikama. Pritom su, tamo gdje je to bilo opravdano, na temelju čestica koje su činile zadržane latentne dimenzije konstruirane aditivne skale zbrajanjem rezultata ispitanika na njima te dijeljenjem tog zbroja s brojem čestica koje čine skalu. Na spomenuti način izračunati prosječni rezultati omogućili su lakše tumačenje rezultata na aditivnim skalama provedenih analiza, posebice u kontekstu usporedbe skala koje čini različit broj čestica.

Same razlike u profesionalnom identitetu i političkim vrijednostima među studentima prve i posljednje godine te onima različitih studijskih usmjerenja testirale su provođenjem t-testa za nezavisne uzorke odnosno analize varijance (ANOVA-e) na razini rizika od 5%, uz prvotno

provođenje Leveneovog testa homogenosti varijanci poduzoraka. U slučaju homogenih varijanci ($p \geq 0,050$) spomenute su se analize provodile bez dodatnih testova, dok je u slučajevima kada to varijance nisu bile ($p < 0,050$) umjesto studentovog t-testa korišten Welchov test, a u sklopu ANOVA-e Welchova korekcija F vrijednosti. Tamo gdje je utvrđena statistički značajna razlika u sklopu ANOVA-e provedeni su i post hoc testovi višestruke usporedbe i to konkretno, u slučaju homogenih varijanci Schefféov, a u slučaju nehomogenih Games-Howellov test.

Konačno, kako bi se utvrdio utjecaj studijske godine i usmjerenja, same profesionalne socijalizacije, ali i sociodemografskih karakteristika ispitanika te njihove primarne političke socijalizacije na njihove političke vrijednosti provedeno je ukupno 30 multiplih linearnih regresijskih analiza u koje su prediktorske varijable uključivane metodom *Enter*, a prije njihova provođenja provedene su provjere opravdanosti njihova korištenja, odnosno zadovoljenosti pretpostavki linearnosti, homoskedastičnosti i aditivnosti.

Pritom se preduvjet linearnosti odnosi se na to da unutar regresijskog modela postoji linearni odnos između kriterijske i svih prediktorskih varijabli (Field, 2009: 221), a njegova se provjera vrši pregledom dijagrama raspršenja *Residuals vs. Predicted*. Na istom se dijagramu provjerava i pretpostavka homoskedastičnosti, odnosno jednakosti varijance reziduala na svim razinama prediktorskih varijabli (Field, 2009: 220). Prema ovim bi pretpostavkama dijagram raspršenja trebao prikazivati ravnu liniju, a ne krivulju, duž koje su rezultati prilično ravnomjerno raspršeni tako da formiraju oblik pravokutnika (Pallant, 2011: 126). Konačno, pretpostavka aditivnosti, odnosi se na nepostojanje problema multikolinearnosti, tj. visoke povezanosti i linearnog odnosa između dvije ili više prediktorskih varijabli (Field, 2009: 223). Multikolinearnost modela testira se provjerom vrijednosti tolerancije te faktora inflacije varijanci (VIF), pri čemu prva ne bi trebala biti manja od 0,10, a druga veća od 10 (Field, 2009; Pallant, 2011). Prema strožim procjenama, vrijednosti tolerancije ne bi trebale biti ispod 0,20 (Menard, 1995; prema Field, 2009: 224), iz čega slijedi da i one VIF-a ne bi trebale biti veće od 5, budući da su VIF vrijednosti inverzne onima tolerancije.

9. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA

Kako je osnovni cilj ovog rada bio utvrditi prisustvo profesionalne socijalizacije i razvijenost profesionalnog identiteta te njegovog utjecaja na različite političke vrijednosti studenata odabranih studijskih usmjerenja, a konkretnije odgovoriti na ranije iznesena istraživačka pitanja i testirati iz njih proizašle hipoteze (Poglavlje 7.4.), i sami će se rezultati provedenog istraživanja u ovom dijelu rada prikazati slijedeći spomenuta pitanja i pretpostavke, uz zaseban osvrt na provjeru pouzdanosti i valjanosti skala konstruiranih u svrhu mjerenja profesionalne socijalizacije i političkih vrijednosti.

Tako su i sama analiza te prikaz rezultata u ovom istraživanju podijeljeni na šest dijelova, pri čemu se u prvom (Poglavlje 9.1.) iznose osnovni deskriptivni nalazi te analizom glavnih komponenata utvrđena dimenzionalnost istraživanih koncepata profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti, zajedno s pouzdanosti skala konstruiranih za njihovo mjerenje. U drugom se dijelu (Poglavlje 9.2.) utvrđuje postoji li razlika u profesionalnom identitetu ispitanika prve i posljednje godine studija, a u trećem (Poglavlje 9.3.) postoji li ista razlika među studentima različitih studija, odnosno u spomenutim se poglavljima pruža odgovor na treće i četvrto istraživačko pitanje disertacije. Četvrti dio prikaza rezultata (Poglavlje 9.4.) obuhvaća utvrđivanje razlika u političkim vrijednostima studenata na prvoj i posljednjoj godini studija, odnosno odgovaranje na prvo istraživačko pitanje te potvrđivanje ili odbacivanje prve hipoteze istraživanja. U petom se dijelu (Poglavlje 9.5.) utvrđuje postojanje razlika u političkim vrijednostima studenata različitih studija, što pruža odgovor na drugo istraživačko pitanje te temelj za prihvaćanje ili odbacivanje druge hipoteze, dok se u posljednjem dijelu prikaza rezultata (Poglavlje 9.6.) ispituje sam utjecaj profesionalne socijalizacije, studijskog usmjerenja i godine studija, ali i sociodemografskih karakteristika studenata te njihove primarne političke socijalizacije, na njihove političke vrijednosti, na temelju čega se ujedno potvrđuje ili odbacuje treća hipoteza istraživanja.

9.1. Pregled studentskih odgovora i metrijskih karakteristika konstruiranih skala

Kako je ranije navedeno, u ovom će se dijelu rada prezentirati deskriptivna analiza studentskih odgovora na trima dijelovima upitnika, ali i rezultati analize glavnih komponenata te pouzdanosti skala kreiranih za mjerenje profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti. Stoga će ovo poglavlje rada, kao i ono vezano uz prezentaciju mjernih instrumenata, biti podijeljeno u tri potpoglavlja u kojima će se za svaki dio upitnika prvenstveno deskriptivno opisati iskazi studenata u ukupnom uzorku, a zatim za prvi i drugi dio upitnika prezentirati i postupak provjere metrijskih karakteristika korištenih skala te njihova eventualnog kraćenja u svrhu unaprjeđenja i boljeg mjerenja konstrukata koje su namijenjeni mjeriti.

9.1.1. Profesionalni identitet

Kako je već predstavljeno u operacionalizaciji (Potpoglavljje 8.4.1.1.), dio upitnika namijenjen mjerenju profesionalnog identiteta, po uzoru na dosadašnja istraživanja bazirana na identitetskoj i teoriji socijalnog identiteta, a u cilju obuhvaćanja što većeg broja dimenzija tog konstrukta, sastavljen je od osam skala koje sadrže ukupno 31 tvrdnju. Odgovori studenata na tim česticama, uz njihove aritmetičke sredine i standardne devijacije, nalaze se u Tablici 17, a prikazani su redoslijedom kojim se pojavljuju i u anketnom upitniku, dok su u kontekstu pripadajućih im konceptualnih dimenzija opisani u nastavku.

Nakon deskripcijske analize studentskih odgovora na dimenzijama profesionalnog identiteta, testirat će se valjanost i pouzdanost skala namijenjenih njihovom mjerenju. Budući da je riječ o teorijski povezanim dimenzijama jednog konstrukta, onog profesionalnog identiteta, analiza glavnih komponenata nije se provodila za svaku skalu zasebno, već je provedena na svim česticama prvog dijela upitnika zajedno. Na taj je način konstruirana jedinstvena skala profesionalnog identiteta koja se koristila u preostalim etapama ovog istraživanja, odnosno analizama kojima se nastojao pružiti odgovor na istraživačka pitanja te potvrditi ili odbaciti postavljene hipoteze.

Tablica 17. Profesionalni identitet – distribucije odgovora na ukupnom uzorku studenata (N=689)

	1. Uopće se ne slažem	2. Ne slažem se	3. Niti se slažem, niti se ne slažem	4. Slažem se	5. U potpunosti se slažem	$\bar{x}$	sd
1. U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na pravnik(ica) / liječnik(ica) / inženjer(ka) / filolog(inja).	13,5%	25,0%	37,0%	19,7%	4,8%	2,77	1,062
2. Kad govorim o pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima, obično kažem „mi“, a ne „oni“.	16,0%	19,6%	28,0%	23,4%	13,1%	2,98	1,262
3. Imam snažan osjećaj pripadnosti pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima.	7,1%	16,3%	40,2%	24,1%	12,3%	3,18	1,072
4. Pridajem veliku vrijednost tome što studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	2,2%	9,4%	24,5%	39,2%	24,7%	3,75	1,001
5. Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	29,2%	27,3%	22,8%	15,7%	5,1%	2,40	1,202
6. Mnogi moji poznanici ne znaju što studiram.	30,2%	38,9%	16,3%	11,3%	3,3%	2,19	1,088
7. Jako bi me pogodilo kad bi mi netko rekao da nisam „materijal“ za pravnika(icu) / liječnika(icu) / inženjera(ku) / filologa(inju).	10,7%	14,4%	18,9%	32,5%	23,5%	3,44	1,285
8. Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	3,6%	4,9%	13,9%	34,0%	43,5%	4,09	1,045
9. Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	1,7%	3,2%	11,2%	34,7%	49,2%	4,26	0,905
10. Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u pravnika(icu) / liječnika(icu) / inženjera(ku) / filologa(inju).	15,1%	20,6%	31,5%	21,5%	11,3%	2,93	1,215
11. Meni bliske osobe bile bi razočarane kad bih odustao/la od studija.	3,6%	6,7%	13,6%	36,3%	39,8%	4,02	1,063
12. Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	4,2%	11,3%	26,3%	43,4%	14,8%	3,53	1,013
13. Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	2,0%	5,2%	14,7%	41,4%	36,7%	4,06	0,951

	1. Uopće se ne slažem	2. Ne slažem se	3. Niti se slažem, niti se ne slažem	4. Slažem se	5. U potpunosti se slažem	$\bar{x}$	sd
14. Smatram da rad pravnika / liječnika / inženjera / filologa predstavlja vrijedan doprinos društvu.	0,7%	1,0%	7,0%	38,5%	52,8%	4,42	0,729
15. Imam veliko poštovanje prema pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima.	0,4%	1,9%	15,8%	41,2%	40,6%	4,20	0,801
16. O studentima i studenticama prava / medicine / strojarstva / jezika uglavnom imam pozitivno mišljenje.	2,3%	6,5%	23,7%	45,4%	22,1%	3,78	0,939
17. Ponosan/na sam na to što studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	1,2%	3,0%	13,8%	34,3%	47,8%	4,24	0,885
18. Općenito, društvo smatra pravnike / liječnike / inženjere / filologe vrijednim resursom.	3,8%	12,5%	22,8%	39,8%	21,2%	3,62	1,066
19. Generalno, društvo poštuje pravnike / inženjere / liječnike / filologe.	3,2%	12,8%	22,6%	46,4%	14,9%	3,57	0,996
20. U društvu uglavnom prevladava percepcija pravnika / liječnika / inženjera / filologa kao beskorisne profesije.	38,3%	27,3%	14,5%	14,9%	4,9%	2,21	1,236
21. Smatram da je studiranje prava / medicine / strojarstva / jezika korisno za moju budućnost.	0,6%	1,6%	7,3%	34,3%	56,3%	4,44	0,747
22. Pravnici / liječnici / inženjeri / filolozi predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.	2,5%	7,8%	20,9%	44,7%	24,1%	3,80	0,973
23. Studij prava / medicine / strojarstva / jezika osigurava dobro plaćen posao.	4,4%	11,2%	25,8%	47,8%	10,9%	3,50	0,977
24. Procijenite u kojoj Vam je mjeri važan osjećaj pripadnosti svakoj od niže navedenih društvenih grupa.	1. Uopće nije važan	2. Uglavnom je nevažan	3. Nije ni važan, niti nevažan	4. Uglavnom je važan	5. Izrazito je važan	$\bar{x}$	sd
Pripadnost obitelji	0,6%	2,3%	6,1%	26,1%	64,9%	4,52	0,762
Pripadnost crkvi	42,1%	12,0%	17,4%	16,3%	12,2%	2,44	1,466
Pripadnost mojoj generaciji	7,4%	11,9%	28,6%	39,8%	12,3%	3,38	1,080
Pripadnost regiji (kraju) u kojem sam rođen/a,	12,0%	14,4%	25,7%	33,5%	14,4%	3,24	1,217
Pripadnost regiji (kraju) u kojem živim	10,7%	13,9%	28,0%	36,3%	11,0%	3,23	1,150
Pripadnost studentskom kolektivu	6,8%	10,7%	28,4%	42,1%	11,9%	3,42	1,052

25. U nastavku su navedena različita društvena područja u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih prema vjerojatnosti njihova spominjanja pri predstavljanju:	1. Najmanje vjerojatno	2.	3.	4.	5. Najviše vjerojatno	$\bar{x}$	sd
Moja obitelj	24,7%	3,9%	28,4%	14,8%	28,2%	2,82	1,507
Moja prijateljstva	23,4%	4,6%	22,5%	32,2%	17,3%	2,85	1,405
Moj studij	18,0%	3,9%	27,4%	28,0%	22,6%	2,67	1,355
Moja vjera	22,8%	9,0%	18,4%	21,3%	28,4%	2,76	1,517
Moj(i) hobi(ji)	11,2%	78,5%	3,2%	3,6%	3,5%	3,90	0,771
26. Rangirajte ih sad prema tome kojoj od tih uloga prosječno posvećujete najviše vremena u tjednu:	1. Najmanje vremena	2.	3.	4.	5. Najviše vremena		
Moja obitelj	13,8%	2,5%	49,1%	14,7%	20,0%	2,75	1,210
Moja prijateljstva	15,1%	3,8%	23,9%	26,0%	31,2%	2,46	1,362
Moj studij	18,0%	4,4%	16,3%	34,7%	26,7%	2,52	1,398
Moja vjera	39,2%	11,8%	8,9%	19,9%	20,3%	3,30	1,616
Moj(i) hobi(ji)	13,9%	77,6%	1,9%	4,8%	1,7%	3,97	0,712
	NE			DA			
27. Jeste li član neke organizacije/udruga vezane uz Vaš studij ili buduću profesiju?	82,1%			17,9%			
28. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?	29,8%			70,2%			
	1. Nikad	2. Rijetko	3. Ponekad	4. Često	5. Vrlo često	$\bar{x}$	sd
29. Koliko često sa svojim prijateljima i obitelji razgovarate o svom studiju?	0,0%	4,6%	22,4%	48,5%	24,5%	3,93	0,807
	1. Uglavnom prijatelji izvan fakulteta	2. Više prijatelji izvan fakulteta	3. Podjednako prijatelji s i izvan fakulteta	4. Više prijatelji s fakulteta	5. Uglavnom prijatelji s fakulteta	$\bar{x}$	sd
30. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena?	30,9%	25,3%	23,1%	14,4%	6,4%	2,40	1,237
31. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji?	40,5%	17,0%	25,0%	8,7%	8,9%	2,28	1,312

9.1.1.1. Samokategorizacija

Skala samokategorizacije mjerena je trima česticama, koje su ujedno i prve tri čestice upitnika, slaganje s kojima je ukazivalo na veću identifikaciju studenata s profesionalnom grupom. Uzmu li se u obzir značajni udjeli onih koji se s tvrdnjama ove skale ne slažu ili ne slažu niti slažu, može se zaključiti kako su studenti poprilično nesigurni u takvu identifikaciju. Tako se nešto manje od 65% studenata ne slaže ili se niti slaže niti ne slaže s tvrdnjama vezanim uz pripadnost budućoj profesionalnoj grupi, dok njih čak 75% na isti način procjenjuje tvrdnju vezanu uz percepciju sebe kao njezinog tipičnog predstavnika. Iako se u ovom dijelu samo deskriptivno iznose odgovori ispitanika na pojedinačnim tvrdnjama, valja imati na umu kako je u ukupnom uzorku ispitanih studenata njih nešto više od 65% na prvoj godini studija pa je nešto niža identifikacija studenata na ovoj, a očekivano i na drugim skalama procjene dimenzija profesionalnog identiteta, vjerojatno posljedica njihove veće zastupljenosti. Unatoč tome, preko 36% studenata već se sad identificira sa svojom profesionalnom grupom, a njih 25% svoje ponašanje smatra za nju tipičnim.

9.1.1.2. Istaknutost

Istaknutost profesionalnog identiteta mjerena je četirima česticama (4., 5., 25. i 29. u upitniku), pri čemu je slaganje s prve dvije ukazivalo na veću istaknutost, kao što je na to ukazivala i iskazana učestalost u posljednjoj. Treća čestica profesionalni identitet, odnosno konkretno ulogu studenta, stavlja u odnos s četiri druge uloge koje studenti obnašaju, a iskazana veća vjerojatnost spominjanja ukazuje na veću istaknutost te uloge u studentovom samopoimanju. Ako se pogledaju odgovori studenata njih gotovo 64% iskazuje da pridaje veliku vrijednost činjenici da studiraju to što studiraju, a njih 73% navodi kako često ili vrlo često razgovara o svom studiju sa sebi bliskim osobama. Zanimljivo je pritom i da je vrlo malen udio onih koji iskazuju da ne pridaju nikakvu vrijednost svom studiju (2,20%) te onih koji rijetko o njemu pričaju (4,60%), dok onih koji o njemu ne pričaju nikada među ispitanim studentima nema. S druge strane, tek nešto više od 20% njih smatra da je, da bi ih netko dobro poznao, važno znati što studiraju, što ukazuje na to da, iako studij smatraju bitnom odrednicom svog identiteta, ne vide ga određujućim. Ipak, ako se promotre studentski odgovori na čestici rangiranja vjerojatnosti spominjanja pojedine uloge koju obnašaju, njih nešto više od 50% kao više ili najviše vjerojatno da će spomenuti navode onu studentsku, dok njih nešto manje od 50% to tvrdi za uloge vezane uz svoju vjeru i prijateljstva, 43% uz obitelj te svega 7% uz hobije. Uz

to, nešto manje od 22% njih navodi studij kao područje koje bi manje i najmanje vjerojatno spomenulo, dok za područja obitelji i prijateljstva to navodi oko 28% studenata, za područje vjere njih gotovo 32%, a za hobije 90%. Iz navedenog slijedi da je, koliko god blizu istaknutosti uloge prijatelja i vjernika, ona uloge studenta među ispitanicima ipak najizraženija, iako je oni možda takvom ne doživljavaju.

9.1.1.3. Važnost

Važnost profesionalnog identiteta mjerena je dvjema česticama (7. i 24. u upitniku), pri čemu je na prvoj, kao što je slučaj i s ranijim česticama, slaganje ukazivalo ne veću važnost koju studenti pridaju tom identitetu, dok su na drugoj studenti eksplicitno zamoljeni da procjene važnost pripadnosti studentskom kolektivu, zajedno s pripadnosti pet drugih društvenih grupa, što opet omogućuje usporedbu te identifikacije s ostalima. Prema studentskim odgovorima na ovim tvrdnjama može se ustanoviti kako im je pripadnost odabranom studiju te studentskom kolektivu poprilično važna. Njih 54% smatra je uglavnom ili izrazito važnom, što je slično udjelu onih koji takvom smatraju pripadnost svojoj generaciji (52%), a očekivano znatno važnijom ocjenjuju jedino pripadnost obitelji, koju uglavnom i izrazito važnom vidi 91% studenata. Pripadnost kraju rođenja i u kojem trenutno žive studenti su ocijenili jednako važnom (nešto više od 47%), što ne iznenađuje s obzirom na to da više od polovice ispitanika dolazi iz Zagreba i okolice, dok je pripadnost crkvi kao važnu ili izrazito važnu procijenilo tek 28,5% ispitanika. Osim spomenutog, važnost profesionalnog identiteta među studentima očituje se i u tome što je njih 56% iskazalo da bi ih u većoj li manjoj mjeri pogodilo kad bi netko rekao da nisu stvoreni za profesiju za koju se obrazuju.

9.1.1.4. Predanost

Najveća skala ovog dijela upitnika ona je predanosti profesionalnom identitetu, a obuhvaća sedam čestica (8., 9., 10., 27., 28., 30. i 31. u upitniku), od kojih slaganje s prve tri, potvrdno odgovaranje na sljedeće dvije te veća bliskost i provođenje više vremena u slučaju posljednje dvije čestice ukazuju na veću predanost. Iz pregleda studentskih odgovora vidljiva je visoka predanost u smislu ustrajnosti u studiju i ulasku u željenu profesiju pri čemu velika većina njih (77,50%) u većoj ili manjoj mjeri napuštanje studija vidi kao velik gubitak, a njih gotovo 84% posto iskazuje želju za nastavkom obrazovanja i usavršavanja u struci za koju se obrazuju. Iako velika većina studenata (82%) nije član nikakve profesionalne organizacije ili udruge, njih 70%

smatra neke od kolega sa studija bliskim prijateljima pa se može reći da je među ispitanim studentima interakcijska predanost relativno izražena. Isto se međutim ne može reći i za onu afektivnu, budući da tek nešto manje od 33% studenata smatra više ili manje bitnim da ih bliske osobe percipiraju kao budućeg pripadnika njihove profesionalne skupine, a što se može povezati i s ranije spomenutim manjim slaganjem studenata s relativno srodnom česticom vezanom uz potrebu drugih da znaju što studenti studiraju kako bi ih dobro poznavali. Konačno, pregledom odgovora studenata na posljednje dvije čestice ove skale, može se zaključiti kako studij i vrijeme provedeno s kolegama nisu značajno utjecali na ostale studentske odnose pa tako njih preko 55% izjavljuje da su od upisa studija i dalje bliskiji s prijateljima izvan fakulteta te da s istima provode više slobodnog vremena, a njih četvrtina da su podjednako bliski s prijateljima s i izvan fakulteta te nešto manje od četvrtine da s obje skupine prijatelja provode istu količinu slobodnog vremena.

9.1.1.5. Ponašanje

Ponašanje u skladu s profesionalnim identitetom u ovom je upitniku mjereno samo jednom rangirajućom česticom (26. u upitniku), na kojoj su studenti zamoljeni da iskažu koliko vremena posvećuju svojoj studentskoj ulozi u odnosu na ostale uloge koje obnašaju u različitim životnim područjima. Slično kao i u slučaju rangiranja uloga prema vjerojatnosti njihova spominjanja na čestici koja je mjerila istaknutost, i ovdje najveći udio studenata (preko 61%) navodi studij kao područje kojem prosječno posvećuje više ili najviše vremena, zatim ono prijateljstva (57%), vjere (40%), obitelji (35%) te konačno hobija (6,5%). Ako se promatraju udjeli onih koji su izjavili da određenom području posvećuju manje ili najmanje vremena, situacija i dalje prilično slična onoj vezanoj uz vjerojatnost spominjanja, pri čemu njih najmanje to tvrdi za studij (preko 22%), a najviše (91%) to tvrdi za hobije. Ipak, u odnosu na vjerojatnost spominjanja, udio onih koji će vjeru posvetiti manje ili najmanje vremena sada je 51%, dok su udjeli onih koji će to činiti za obitelj i prijatelje manji od 20%.

9.1.1.6. Prepoznatost/očekivanja drugih

Prepoznatost i očekivanja drugih vezana uz profesionalni identitet studenata mjerene su dvjema česticama (6. i 11. u upitniku), pri čemu je slaganje s drugom vezanom uz razočaranje bliskih osoba u slučaju odustanka od studija podrazumijevalo veća očekivanja drugih, a time i izraženiji profesionalni identitet, dok je slaganje s prvom ukazivalo na neupoznatost poznanika studenata

s predmetom njihova studija te manje izražen profesionalni identitet. Budući da tek nešto manje od 15% studenata iskazuje da velik broj njihovih poznanika ne zna što studiraju, a njih 76% da bi njima bliske osobe bile razočarane u slučaju njihova napuštanja studija koji pohađaju, može se zaključiti kako je njihova subjektivna percepcija očekivanja značajnih drugih vezana uz njihov profesionalni identitet, a time i njegova istaknutost i važnost koju mu sami pridaju, visoka.

9.1.1.7. Zadovoljstvo i viđenje grupe

Skala namijenjena mjerenju zadovoljstva i viđenja profesionalne grupe sačinjena je od šest tvrdnji (12., 13., 14., 15., 16. i 17. u upitniku), slaganje s kojima je ukazivalo na pozitivniju percepciju buduće profesije i profesionalne grupe te subjektivnih benefita koje identifikacija i pripadanje istoj donose. Pregledom postotaka odgovora ispitanika na ovoj skali, može se ustanoviti kako studenti imaju izrazito pozitivno viđenje odabrane profesije i njezinih članova, budući da se njih preko 60% gotovo svim česticama ove skale u većoj ili manjoj mjeri slažu. Pritom se može primijetiti da je studentska percepcija buduće profesije i profesionalne grupe znatno pozitivnija od one studija kojeg trenutno pohađaju i kolega s istog. Tako njih nešto više od 58% ocjenjuje da na studiju ispunjava željene ciljeve, a 67,5% dijeli pozitivno mišljenje o kolegama sa svog studija, dok ih primjerice gotovo 82% izražava veliko poštovanje prema pripadnicima svoje buduće profesionalne grupe. Gotovo isti udio studenata osjeća i ponos jer studira to što studira, a njih 78% generalno je zadovoljno njegovim odabirom, odnosno odabirom profesije koju će obavljati u budućnosti. Konačno, najveći udio studenata, konkretno njih preko 91%, vidi rad svoje profesionalne grupe kao vrijedan doprinos društvu što, zajedno s iskazivanjem visokog poštovanja prema istoj, izgleda više motivira studente na ustrajnost u studiju nego što to čini sam studij i kolege studenti.

9.1.1.8. Ekstrinzične nagrade

I skalu namijenjenu mjerenju s budućom profesijom vezanih ekstrinzičnih nagrada činilo je šest tvrdnji (18., 19., 20., 21., 22., i 23. u upitniku), a slaganje je s većinom ukazivalo na pozitivniju percepciju nagrada dobivenih pripadanjem profesionalnoj grupi, dok je slaganje s jednom („U društvu uglavnom prevladava percepcija pravnika / liječnika / inženjera / filologa kao beskorisne profesije“) ukazivalo na suprotno. Iako nešto manje nego intrinzične (zadovoljstvo i pozitivno viđenje grupe), studenti ovog istraživanja i ekstrinzične nagrade vezane uz svoju

buduću profesiju vrlo povoljno procjenjuju, a pritom najveći udio, njih gotovo 91%, misli da će odabrani studij biti koristan za njihovu budućnost. Njih 61% u većoj ili manjoj mjeri smatra da njihova buduća profesionalna skupina poštovana u društvu te da ju se percipira kao vrijedan resurs što, uz gotovo 66% onih koji se ne slažu s tvrdnjom da društvo njihovu profesiju doživljava kao beskorisnu, ukazuje na to da dobar dio studenata smatra kako njihova profesija uživa određeni društveni ugled. Uz to, još veći dio studenata smatra kako predstavnici njihove buduće profesionalne grupe imaju i određenu moć, budući da ih se gotovo 69% slaže s tvrdnjom da predstavnici njihove profesije predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu. Iako i dalje većina studenata smatra da njihov studij osigurava dobro plaćen posao (gotovo 59%), izgleda da studenti novac kao ekstrinzičnu nagradu pri obnašanju svoje buduće profesionalne uloge percipiraju kao najmanje izglednu u usporedbi s društvenim ugledom i moći.

9.1.1.9. Konstruiranje skale profesionalnog identiteta

Kako je ranije najavljeno, a u cilju utvrđivanja toga kako se ponašaju u skupu s česticama izvan pretpostavljenih skala te u kakvoj su međusobnoj povezanosti, u analizu glavnih komponenata uključene su čestice skala svih osam dimenzija profesionalnog identiteta zajedno. Na taj način provedena faktorska analiza izdvojila je četiri latentne dimenzije koje zajedno objašnjavaju 42,2% varijance, a čije su saturacije čestica, zajedno njihovim univitetima, odnosno neprotumačenim varijancama, vidljive u Tablici 18.

Tablica 18. Struktura opterećenja komponenata profesionalnog identiteta – prva solucija

Čestice	1	2	3	4	Unik.
13. Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	0,835				0,333
21. Smatram da je studiranje prava / medicine / strojarstva / jezika korisno za moju budućnost.	0,790				0,419
17. Ponosan/na sam na to što studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	0,742				0,377
12. Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	0,703				0,509
9. Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	0,675				0,542
15. Imam veliko poštovanje prema pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima.	0,550				0,573
16. O studentima i studenticama prava / medicine / strojarstva / jezika uglavnom imam pozitivno mišljenje.	0,545				0,706
4. Pridajem veliku vrijednost tome što studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	0,526		0,356		0,461
14. Smatram da rad pravnika / liječnika / inženjera / filologa predstavlja vrijedan doprinos društvu.	0,500				0,608
8. Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	0,500				0,645
3. Imam snažan osjećaj pripadnosti pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima.	0,420		0,411		0,502
24. Važnost osjećaja pripadnosti studentskom kolektivu.	0,329				0,871
19. Generalno, društvo poštuje pravnike / inženjere / liječnike / filologe.		0,861			0,281
18. Općenito, društvo smatra pravnike / liječnike / inženjere / filologe vrijednim resursom.		0,848			0,253
20. U društvu uglavnom prevladava percepcija pravnika / liječnika / inženjera / filologa kao beskorisne profesije.		-0,824			0,293
22. Pravnici / liječnici / inženjeri / filolozi predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.		0,538			0,551
23. Studij prava / medicine / strojarstva / jezika osigurava dobro plaćen posao.		0,512			0,613
6. Mnogi moji poznanici ne znaju što studiram.		-0,313			0,882
10. Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u pravnika(ica) / liječnika(ica) / inženjera(ku) / filologa(inju).			0,754		0,416
2. Kad govorim o pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima, obično kažem „mi“, a ne „oni“.			0,659		0,592
5. Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.			0,650		0,593
1. U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na pravnik(ica) / liječnik(ica) / inženjer(ka) / filolog(inja).			0,614		0,521
7. Jako bi me pogodilo kad bi mi netko rekao da nisam „materijal“ za pravnika(ica) / liječnika(ica) / inženjera(ku) / filologa(inju).			0,383		0,781
11. Meni bliske osobe bile bi razočarane kad bih odustao/la od studija.			0,362		0,830
30. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena?				0,856	0,267
31. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji?				0,841	0,289
28. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?				0,667	0,544
29. Koliko često sa svojim prijateljima i obitelji razgovarate o svom studiju?				0,374	0,777
25. Vjerojatnost spominjanja studija pri upoznavanju nekog novog.					0,994
26. Prosječno posvećivanje vremena studiju.					0,967
27. Jeste li član neke organizacije/udruge vezane uz Vaš studij ili buduću profesiju?					0,927

Prva dimenzija okuplja 12 čestica iz različitih domena (šest skale zadovoljstva i viđenja grupe, dvije skale prepoznatosti te po jednu iz skale ekstrinzičnih nagrada, istaknutosti i samokategorizacije) te objašnjava 16,1% varijance. Faktorske saturacije čestica kreću se od 0,329 do 0,835, a njihovi komunaliteti od 0,129 do 0,667. S obzirom na vrlo visok unikatitet čestice vezane uz važnost osjećaja pripadnosti studentskom kolektivu (24.¹⁰ u upitniku) te na njezinu nisku saturaciju faktora kojem pripada, može se zaključiti kako je riječ o čestici koju je potrebno isključiti iz daljnje analize. Isto vrijedi i za čestice koje se odnose na studentsko pridavanje velike vrijednosti onome što studiraju (četvrta u upitniku) te njihov osjećaj pripadnosti budućoj profesionalnoj grupi (treća u upitniku) koje, uz prvi, pokazuju i značajnija opterećenja trećeg faktora, kojemu sadržajno i pripadaju.

Drugu dimenziju čini šest čestica koje objašnjavaju 9,6% varijance instrumenta, pri čemu njih pet pripada domeni ekstrinzičnih nagrada, a jedna prepoznatosti. Komunaliteti varijabli ovog faktora kreću se 0,118 do 0,719, a faktorske saturacije između vrijednosti 0,313 i 0,861. Jedina čestica koja sadržajno odstupa od ostalih u faktoru, a uključuje studentsku procjenu toga znaju li njihovi poznanici što studiraju (šesta čestica u upitniku), također je ona s izuzetno visokom neobjašnjenom varijancom, što ukazuje na potrebu njezina isključivanja u daljnjim koracima analize.

Treću dimenziju također čini šest čestica koje objašnjavaju 9,2% varijance, ali pripadaju različitim domenama (dvije samokategorizaciji te po jedna predanosti, istaknutosti, važnosti i prepoznatosti). Njihovi komunaliteti kreću se od 0,170 do 0,584, a faktorska opterećenja od 0,362 do 0,754. Dvije čestice faktora s niskim komunalitetima opet su one koje i sadržajno odstupaju od ostalih, a odnose se ne pogođenost studenata time da im netko kaže da nisu materijal za profesiju za koju se obrazuju (sedma čestica u upitniku) te na razočaranost njima bliskih osoba u slučaju napuštanja studija (11. čestica u upitniku).

Četvrta dimenzija okuplja četiri čestice od kojih tri pripadaju dimenziji predanosti te jedna istaknutosti, a objašnjavaju 7,3% varijance instrumenta. Komunaliteti varijabli ove dimenzije iznose 0,223 do 0,733, a njezina opterećenja kreću se od 0,374 do 0,856. Kao i u slučaju prethodnog

¹⁰ Valja napomenuti kako su u slučaju 24. čestice, kojom se od studenata traži da procjene važnost različitih društvena grupa kojima pripadaju, u faktorsku analizu uključeni samo studentski odgovori vezani studentski kolektiv. Njihovi odgovori vezani uz ostale grupe, one obitelji, crkve, njihove generacije, kraja iz kojeg dolaze te onog u kojem borave, pritom su isključeni iz analize jer nisu povezani s profesionalnim identitetom kao konstruktom mjerenja, odnosno njegovom važnosti, već služe njezinoj usporedbi s onima ostalih identiteta koje student posjeduje.

faktora, i u ovom je čestica s niskim komunalitetom, ona vezana uz učestalost razgovora o studiju s bliskim osobama (29. čestica u upitniku), ujedno i ona koja sadržajem odstupa od ostalih čestica koje se odnose na predanost profesionalnom identitetu.

Konačno, tri čestice (25.¹¹, 26.¹² i 27. u upitniku) koje pripadaju domenama istaknutosti, ponašanja te predanosti ne saturiraju nijednu česticu te pokazuju vrlo visoke unikvite (od 0,927 do 0,994). Te su čestice, vezane uz vjerojatnost spominjanja studija pri upoznavanju nekog novog, prosječno posvećivanje vremena studiju te članstvo studenata u organizaciji vezanoj uz studij ili buduću profesiju, uz ranije spomenute unutar svakog faktora zasebno, ujedno i one koje je u daljnjim koracima faktorske analize uputno isključiti.

Iz pregleda saturacija bazične solucije može se vidjeti kako su čestice koje se pokazuju neprikladnima uglavnom one koje pripadaju dimenzijama profesionalnog identiteta koje su u upitnik uključene s jednom ili dvije čestice, odnosno čestice namijenjene mjerenju prepoznatosti (6. i 11.), važnosti (7. i 24.) te ponašanja (26.).

Također, u ovoj je faktorskoj strukturi vidljivo da gotovo sve čestice koje odstupaju od ostalih načinom mjerenja, osim one 28. kojom se studente pita smatraju li kolege s fakulteta bliskim prijateljima, loše koreliraju s mjerenim konstruktom. Tako se čestice s rangiranjem uloga prema vjerojatnosti spominjanja i vremenu koje im studenti posvećuju (25. i 26.), procjenom važnosti društvenih grupa kojima studenti pripadaju (24.) te potvrđivanjem ili negiranjem članstva u profesionalnoj organizaciji (27.) u ovoj soluciji pokazuju neadekvatnima za mjerenje profesionalnog identiteta u kombinaciji s preostalim korištenim česticama.

Prije samog čišćenja solucije i isključivanja pojedinih varijabli koje će činiti finalnu skalu profesionalnog identiteta, provjerena je i njezina pouzdanost s uključenom 31 česticom konstruiranog instrumenta.

¹¹ I 25. je čestica, kojom se od studenata traži da rangiraju različita društvena područja u kojima obnašaju različite uloge prema vjerojatnosti njihova spominjanja pri predstavljanju, u faktorsku analizu uključena samo sa studentskim odgovorima vezanim uz njihov studij, odnosno ulogu koju u tom kontekstu obnašaju. Studentski odgovori vezani uz ostala područja koja tvrdnja obuhvaća, ona obitelji, prijateljstva, vjere i hobija, pritom su izbačeni iz analize budući da nisu vezani uz samu istaknutost profesionalnog identiteta.

¹² Opet, kao u slučaju 24. i 25. čestice upitnika, i 26., kojom se od studenata traži da da rangiraju različita društvena područja u kojima obnašaju različite uloge prema tome kojoj od njih prosječno posvećuju najviše vremena u tjednu, je u faktorsku analizu uključena samo s odgovorima studenata vezanim uz njihov studij, ne i onima vezanim uz ostala područja obitelji, prijateljstva, vjere i hobija koji se ne odnose na ponašajni aspekt profesionalnog identiteta.

Tablica 19. Međucestična statistika i pouzdanost unutar skale profesionalnog identiteta ($\alpha=0,831$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključi	Korelacija čestice i skale
1. U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na pravnik(ica) / liječnik(ica) / inženjer(ka) / filolog(inja).	0,823	0,441
2. Kad govorim o pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima, obično kažem „mi“, a ne „oni“.	0,829	0,286
3. Imam snažan osjećaj pripadnosti pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima.	0,819	0,570
4. Pridajem veliku vrijednost tome što studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	0,819	0,590
5. Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	0,828	0,308
6. Mnogi moji poznanici ne znaju što studiram.	0,836	0,064
7. Jako bi me pogodilo kad bi mi netko rekao da nisam „materijal“ za pravnika(icu) / liječnika(icu) / inženjera(ku) / filologa(inju).	0,829	0,288
8. Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	0,821	0,502
9. Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	0,822	0,511
10. Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u pravnika(icu) / liječnika(icu) / inženjera(ku) / filologa(inju).	0,824	0,405
11. Meni bliske osobe bile bi razočarane kad bih odustao/la od studija.	0,833	0,158
12. Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	0,821	0,519
13. Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	0,819	0,592
14. Smatram da rad pravnika / liječnika / inženjera / filologa predstavlja vrijedan doprinos društvu.	0,823	0,515
15. Imam veliko poštovanje prema pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima.	0,822	0,540
16. O studentima i studenticama prava / medicine / strojarstva / jezika uglavnom imam pozitivno mišljenje.	0,826	0,372
17. Ponosan/na sam na to što studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	0,818	0,635
18. Općenito, društvo smatra pravnike / liječnike / inženjere / filologe vrijednim resursom.	0,825	0,395
19. Generalno, društvo poštuje pravnike / inženjere / liječnike / filologe.	0,828	0,292
20. U društvu uglavnom prevladava percepcija pravnika / liječnika / inženjera / filologa kao beskorisne profesije.	0,831	0,244
21. Smatram da je studiranje prava / medicine / strojarstva / jezika korisno za moju budućnost.	0,823	0,514
22. Pravnici / liječnici / inženjeri / filolozi predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.	0,825	0,402
23. Studij prava / medicine / strojarstva / jezika osigurava dobro plaćen posao.	0,825	0,389
24. Važnost osjećaja pripadnosti studentskom kolektivu.	0,829	0,261
25. Vjerojatnost spominjanja studija pri upoznavanju nekog novog.	0,840	0,037
26. Posvećivanje vremena studiju.	0,841	0,030
27. Jeste li član neke organizacije/udruge vezane uz Vaš studij ili buduću profesiju?	0,831	0,128
28. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?	0,829	0,268
29. Koliko često sa svojim prijateljima i obitelji razgovarate o svom studiju?	0,827	0,320
30. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena?	0,830	0,270
31. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji?	0,830	0,270

Njezin Cronbachov α iznosi visokih 0,831, a kako proizlazi iz Tablice 19, ta se vrijednost može povećati isključenjem 11., 25. i 26. čestice, što su redom čestice na potrebu čijeg je isključivanja ukazala i analiza glavnih komponenta.

Iako broj čestica čije bi uklanjanje iz instrumenta povećalo iznos Cronbachovog α i nije toliko velik, broj onih čija je povezanost sa skalom niska ili neprihvatljivo niska znatno je veći. Tako je u slučaju gotovo pola čestica, točnije njih 14, ta povezanost ispod vrijednosti 0,3, dok je kod njih pet neprihvatljivo niska. Riječ je opet o 6., 11., 25., 26. i 27. čestici, čije je isključivanje iz skale uputno i prema faktorskoj soluciji prikazanoj u Tablici 18.

U sljedećoj se iteraciji analize glavnih komponenta, stoga, isključuju prvenstveno faktori specifičnosti, odnosno 25., 26. i 27. čestica, nakon čega četiri zadržane latentne dimenzije objašnjavaju 46,5% varijance instrumenta, a njegov Cronbach α iznosi 0,850.

Osim utvrđivanja pouzdanosti čitavog instrumenta, isto je učinjeno i za svaku njegovu podskalu, odnosno čestice svakog od izdvojenih faktora. Cronbachov α čestica koje čine prvi faktor iznosi 0,867, a može se povećati jedino isključivanjem 24. čestice, koja jedina od 12 čestica koje čine skalu pokazuje i nešto slabiju povezanost sa skalom (0,282). Cronbachov α šest čestica koje čine drugi faktor iznosi 0,755 koji se također može povećati isključivanjem jedne čestice (šeste u upitniku) koja je neprihvatljivo nisko povezana s ostalim česticama skale. Vrijednost Cronbachovog α čestica trećeg faktora iznosi 0,655, a može biti povećan isključivanjem 11. čestice koja također ima nisku koreliranost s ostalim česticama faktora. Konačno, Cronbachov α čestica posljednjeg faktora je 0,681 te se, iako je povezanost 29. čestice sa skalom nešto niža (0,262), njegova vrijednost ne mijenja isključivanjem ijedne od čestica.

U trećoj iteraciji analize glavnih komponenta isključuju se 6. i 11. čestica zbog izrazito niske povezanosti s pripadajućim skalama te vrlo visokih unikatiteta, koji iznose 0,895 u slučaju šeste te 0,828 za 11. česticu. Zbog istog se razloga u ovoj iteraciji isključuje i 24. čestica koja, iako nema toliko nisku korelaciju s pripadajućom skalom, ima nizak komunalitet s istom te neobjašnjenu varijancu od 0,869. Njihovim isključenjem objašnjenost varijance instrumenta iznosi 51,1%, a njegov je Cronbachov α 0,857 te se može neznatno povećati isključenjem 20. i 31. čestice, kada bi iznosio 0,858. Prvi faktor ove solucije čini 11 čestica čije se saturacije kreću od 0,379 do 0,847, a komunaliteti od 0,246 do 0,686. Kao što je to bio slučaj u prvoj, i u ovoj soluciji treća i četvrta čestica, uz značajna opterećenja na prvom faktoru, ista pokazuju i na trećem faktoru, što ne zadovoljava kriterije jednostavne strukture. Cronbachov α čestica koje čine prvi faktor sada iznosi 0,876 i nije ga moguće povećati dodatnim isključivanjem, dok

povezanosti čestica s tom podskalom iznose između 0,411 do 0,728. Drugi faktor čini pet čestica sa saturacijama koje iznose od 0,532 do 0,875 te vrijednostima komunaliteta između 0,393 i 0,758. Povezanost čestica s podskalom kreće se od 0,438 do 0,748, a njezin Cronbachov α iznosi 0,808, uz mogućnost njegova povećanja do 0,814 uz isključivanje 22. čestice. Saturacije pet čestica trećeg faktora iznose između 0,361 i 0,768, a njihovi komunaliteti 0,208 i 0,593, dok se njihove povezanosti s podskalom kreću od 0,309 do 0,540. Cronbachov α podskale iznosi 0,677, a može se povećati uklanjanjem sedme čestice do vrijednosti 0,683. Četiri čestice četvrtog faktora pokazuju otežanja od 0,370 do 0,869, komunalitete od 0,217 do 0,753 te korelacije sa skalom između 0,262 i 0,693. Vrijednost Cronbachovog α podskale je 0,681, a isključivanjem 29. čestice može se povećati do 0,721.

Zbog neprihvatljivo visokih opterećenja dvaju faktora, u četvrtoj iteraciji analize glavnih komponenata isključene su treća i četvrta čestica. Osim što prvi faktor sada čini devet čestica, nakon njihova isključivanja sama faktorska struktura ostaje uglavnom nepromijenjena pa su tako faktorska opterećenja i komunaliteti čestica gotovo identični onima prethodne solucije, kao što je to i ukupna objašnjenost varijance koja sada iznosi 51,5%. Značajnija je promjena prisutna u pouzdanosti čestica koje čine prvi faktor, ali i u onoj čitavog instrumenta. Tako je Cronbachov α prvog faktora koji je u prethodnoj soluciji iznosio 0,876 došao na vrijednost 0,854, dok je onaj čitave skale profesionalnog identiteta pao s vrijednosti 0,857 na 0,833.

Konačno, u posljednjoj se iteraciji analize glavnih komponenata, u cilju postizanja jednostavne strukture faktora te unaprjeđenja njihove valjanosti i pouzdanosti, isključuju tri čestice, po jedna iz prvog, trećeg i četvrtog faktora. Iz prvog se faktora tako isključuje čestica vezana uz studentsku pozitivnu percepciju svojih kolega studenata (16. u upitniku) koja je, uz visoku neobjašnjenu varijance (0,750), ujedno i jedina čestica čije isključivanje povećava Cronbachov α pripadajućeg faktora. Iz istih se razloga iz daljnje analize isključuje čestica trećeg faktora vezana uz pogođenost studenata time da im netko kaže da nemaju ono što je potrebno kako bi postali pripadnici profesionalne grupe vezane uz njihov studij (sedma u upitniku), a čiji unikat iznosi 0,755. Isto tako, čestica vezana uz učestalost razgovora studenata s prijateljima i članovima obitelji o studiju (29. u upitniku) uklonjena je iz četvrtog faktora zbog visoke neobjašnjene varijance (0,776), njezine neprihvatljivo niske koreliranosti s pripadajućom skalom (0,262) te zbog značajnog povećanja pouzdanosti te skale njezinim isključivanjem.

Takvu finalnu soluciju čine četiri latentne dimenzije koje objašnjavaju 56,5% ukupne varijance instrumenta profesionalnog identiteta, pri čemu prva to čini udjelom od 20,3%, druga 14,6%, treća 11,2% te četvrta 10,4%. Finalni instrument nakon „čišćenja“ čini ukupno 20 čestica, a njihova opterećenja analizom izdvojenih dimenzija nalaze se u Tablici 20.

Tablica 20. Struktura opterećenja komponenata profesionalnog identiteta – finalna solucija

Čestice	1	2	3	4	Unikvitet
13. Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	0,861				0,282
21. Smatram da je studiranje prava / medicine / strojarstva / jezika korisno za moju budućnost.	0,804				0,383
17. Ponosan/na sam na to što studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	0,745				0,375
9. Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	0,744				0,477
12. Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	0,719				0,480
8. Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	0,602				0,601
15. Imam veliko poštovanje prema pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima.	0,475				0,595
14. Smatram da rad pravnika / liječnika / inženjera / filologa predstavlja vrijedan doprinos društvu.	0,471				0,611
19. Generalno, društvo poštuje pravnike / inženjere / liječnike / filologe.		0,876			0,265
18. Općenito, društvo smatra pravnike / liječnike / inženjere / filologe vrijednim resursom.		0,859			0,240
20. U društvu uglavnom prevladava percepcija pravnika / liječnika / inženjera / filologa kao beskorisne profesije.		-0,817			0,293
22. Pravnici / liječnici / inženjeri / filolozi predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.		0,555			0,536
23. Studij prava / medicine / strojarstva / jezika osigurava dobro plaćen posao.		0,535			0,605
10. Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u pravnika(ica) / liječnika(ica) / inženjera(ka) / filologa(inja).			0,737		0,436
2. Kad govorim o pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima, obično kažem „mi“, a ne „oni“.			0,727		0,496
1. U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na pravnik(ica) / liječnik(ica) / inženjer(ka) / filolog(inja).			0,695		0,432
5. Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.			0,642		0,581
30. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena?				0,875	0,233
31. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji?				0,869	0,235
28. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?				0,660	0,550

Prvi faktor okuplja osam čestica čija su faktorska opterećenja u intervalu od 0,471 do 0,861, a komunaliteti 0,389 do 0,718. Pet od osam čestica (12., 13., 14., 15. i 17.) originalno je iz domene zadovoljstva i viđenja grupe, jedna (21.) iz one ekstrinzičnih nagrada te dvije (8. i 9.) iz domene predanosti profesionalnom identitetu.

Iako je 21. čestica, vezana uz studentsku percepciju odabranog studija kao korisnog za vlastitu budućnost, prvotno uvrštena među one namijenjene mjerenju ekstrinzičnih nagrada, njezino grupiranje s onima zadovoljstva i viđenja profesionalne grupe nije iznenađujuće, posebice ako se uzme u obzir da se može interpretirati kao srodna onoj 13. vezanoj uz ispunjavanje ciljeva tijekom studija. Uz to, vrlo srodna čestica vezana uz osjećaj nagrađenosti kroz obavljanje aktivnosti vezanih uz identitet u istraživanju Strykera i Serpea (1982) činila je skalu zadovoljstva, dok je ona po uzoru na koju je konstruirana i 21. čestica ovog upitnika u istraživanju Burkea i Reitzesa (1991) bila dio skale kognitivne predanosti, a koja se odnosila na troškove i koristi posjedovanja određenog identiteta. Nastavno na tu se kognitivnu predanost može objasniti i povezanost osme i devete čestice, koje se odnose na planove nastavka studija i usavršavanja u odabranoj struci te osjećaj gubitka u slučaju njegova napuštanja, s onima zadovoljstva i pozivne percepcije grupe. Konkretno, to su čestice koje predstavljaju afektivnu predanost identitetu (prema identitetskoj teoriji) ili psihološku i bihevioralnu povezanost, odnosno solidarnost s grupom (prema teoriji socijalnog identiteta) pa se kao takve mogu povezati s pozitivnom percepcijom grupe.

S obzirom na njezin izmijenjeni sadržaj u odnosu na prvotno konstruiranu skalu zadovoljstva i viđenja grupe te proširivanje česticama vezanim uz afektivnu predanost, ova se podskala naziva *zadovoljstvo i afektivna predanost*, a s obzirom na sve navedeno može se donijeti zaključak o njezinoj konstruktnoj i sadržajnoj valjanosti.

Cronbachov α skale (0,856) upućuje i na njezinu zadovoljavajuću pouzdanost, što potvrđuju i njezine korelacije s česticama koje ju čine, a koje se kreću u rasponu od 0,504 do 0,752 te su vidljive u Tablici 21. Iz iste je tablice također razvidno i da iznos Cronbachovog α skale, pa tako ni njezine pouzdanosti, nije moguće povećati dodatnim isključivanjem ijedne od osam čestica koje ju čine.

Tablica 21. Međučestična statistika i pouzdanost unutar podskale zadovoljstva i afektivne predanosti ($\alpha=0,856$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključi	Korelacija čestice i skale
8. Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	0,851	0,523
9. Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	0,840	0,593
12. Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	0,840	0,599
13. Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	0,820	0,752
14. Smatram da rad pravnika / liječnika / inženjera / filologa predstavlja vrijedan doprinos društvu.	0,850	0,504
15. Imam veliko poštovanje prema pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima.	0,847	0,523
17. Ponosan/na sam na to što studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	0,829	0,687
21. Smatram da je studiranje prava / medicine / strojarstva / jezika korisno za moju budućnost.	0,835	0,656

Drugi faktor čini pet čestica čije su vrijednosti saturacija između 0,535 i 0,876, a komunaliteta 0,395 do 0,735. Budući da su sve čestice ovog faktora iz domene ekstrinzičnih nagrada, pri čemu je iz prvotne skale isključena samo 21. čestica koja sada pripada prvom faktoru, ova se podskala može nazvati *ekstrinzične nagrade*.

Cronbachov α i ove se podskale pokazuje se zadovoljavajućim te iznosi 0,808, a kako je vidljivo iz Tablice 22, može biti neznatno povećan isključivanjem 22. čestice. Iz iste se tablice mogu iščitati i zadovoljavajuće korelacije skale s česticama koje ju čine, a koje se kreću u rasponu od 0,438 do 0,748.

Tablica 22. Međučestična statistika i pouzdanost unutar podskale ekstrinzičnih nagrada ($\alpha=0,808$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključi	Korelacija čestice i skale
18. Općenito, društvo smatra pravnike / liječnike / inženjere / filologe vrijednim resursom.	0,721	0,748
19. Generalno, društvo poštuje pravnike / inženjere / liječnike / filologe.	0,737	0,710
20. U društvu uglavnom prevladava percepcija pravnika / liječnika / inženjera / filologa kao beskorisne profesije.	0,759	0,640
22. Pravnici / liječnici / inženjeri / filolozi predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.	0,814	0,438
23. Studij prava / medicine / strojarstva / jezika osigurava dobro plaćen posao.	0,808	0,463

Četiri čestice trećeg faktora pokazuju opterećenja od 0,642 do 0,737 te komunalitete 0,419 do 0,564, a pripadaju trima izvornim domenama. Dvije su čestice (1. i 2.) pritom iz skale samokategorizacije, jedna afektivne predanosti (10.) te jedna istaknutosti (5.) koja je ujedno i jedina čestica te domene zadržana u instrumentu nakon čišćenja solucije.

Iako je čestica vezana uz važnost koju studenti pridaju tome da ih njima bliske osobe vide kao pripadnike njihove buduće profesije (10. u upitniku) prvotno uvrštena u domenu predanosti, jer su je u svojim istraživanjima njoj pripojili i Stryker i Serpe (1994) te Stets i Biga (2003), u Jacksonovom je istraživanju (2002) ta čestica činila skalu samokategorizacije. Stoga njezino grupiranje s česticama te domene u ovom istraživanju nije iznenađujuće, kao što to nije ni u slučaju čestice vezane uz studentsku percepciju važnosti informacije o njihovom studiju za njihovo dobro poznavanje (pete u upitniku) koja je vrlo srodna česticama vezanima uz to da je pripadnost određenoj grupi važan dio nečijeg identiteta, odnosno da je važan odraz onoga što pojedinac je, koje su u istraživanjima Ellemers, Kortekaas i Ouwerkerka (1999) te Jacksona (2002) također bile dio domene samokategorizacije. Stoga naziv ove latentne dimenzije, odnosno podskale čestica koje ju čine, ostaje *samokategorizacija*.

Njezin Cronbachov α iznosi 0,683 te, kako proizlazi iz Tablice 23, ne može biti povećan dodatnim isključivanjem ijedne čestice. Iako je njegova vrijednost nešto niža od 0,7, s obzirom na prihvatljive iznose korelacija čestica sa skalom (od 0,416 do 0,526) može se zaključiti kako je pouzdanost ove podskale zadovoljavajuća.

Tablica 23. Međučestična statistika i pouzdanost unutar podskale samokategorizacije ($\alpha=0,683$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključi	Korelacija čestice i skale
1. U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na pravnik(ica) / liječnik(ica) / inženjer(ka) / filolog(inja).	0,585	0,526
2. Kad govorim o pravnicima / liječnicima / inženjerima / filolozima, obično kažem „mi“, a ne „oni“.	0,640	0,434
5. Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram pravo / medicinu / strojarstvo / jezike.	0,649	0,416
10. Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u pravnika(icu) / liječnika(icu) / inženjera(ku) / filologa(inju).	0,596	0,497

Posljednji, četvrti faktor, okuplja tri čestice sa saturacijama od 0,660 do 0,875 te komunalitetima od 0,450 do 0,767. Budući da su se iz pretpostavljene dimenzije predanosti profesionalnom identitetu sve čestice vezane uz njezin afektivni aspekt (8., 9. i 10.) pripojile prvom i trećem faktoru, dok je posljednji okupio čestice vezane uz odnose studenata s kolegama sa studija, dodijeljen mu je naziv *interakcijska predanost*.

Pouzdanost te je skale zadovoljavajuća te se, kako je prikazano u Tablici 24, korelacije njezinih čestica sa skalom kreću od 0,413 do 0,720. Njezin Cronbach α iznosi 0,721, a njegova bi vrijednost značajnije porasla isključivanjem 28. čestice na kojoj su studenti potvrdno ili negativno odgovarali na pitanje smatraju li kolege sa studija bliskim prijateljima. Budući da je riječ o jedinoj binarnoj čestici ove podskale, njezino odskakanje od ostalih čestica u ovom smislu nije iznenađujuće, a kako je njezina korelacija sa skalom zadovoljavajuća (0,413), njezino isključivanje nije potrebno, posebice jer bi narušilo faktorsku strukturu.

Tablica 24. Međučestična statistika i pouzdanost unutar podskale interakcijske predanosti ($\alpha=0,721$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključuje	Korelacija čestice i skale
28. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?	0,832	0,413
30. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena?	0,381	0,720
31. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji?	0,401	0,715

Uz testiranje pouzdanosti svake podskale zasebno, ponovno je testirana i ona čitavog instrumenta profesionalnog identiteta s 20 zadržanih čestica. Njihov Cronbachov α iznosi 0,824, a moguće ga je povećati za svega 0,002 dodatnim isključivanjem četiriju čestica prvog i posljednjeg faktora (2., 5., 30. i 31.) što, s obzirom na njegovu već zadovoljavajuću vrijednost, nije potrebno a, s obzirom na adekvatne konzistentnosti svih podskala zasebno, niti opravdano.

Naposljetku, može se zaključiti kako skala profesionalnog identiteta koju, nakon isključenja ukupno 11 čestica, čini 20 čestica raspoređenih preko četiri podskale (onih zadovoljstva i afektivne predanosti, ekstrinzičnih nagrada, samokategorizacije te interakcijske predanosti), zadovoljava kriterije jednostavne strukture. Pritom su svi izdvojeni faktori značajno saturirani s minimalno tri čestice, svaka od njih značajno opterećuje samo jedan faktor te gotovo svi faktori (izuzev onog samokategorizacije čija je pouzdanost nešto manja) imaju internu konzistentnost veću od 0,7. Uz metodološke, zadovoljen je i kriterij teorijski prihvatljive jednostavne strukture, što znači da su svi su ekstrahirani faktori profesionalnog identiteta, osim što su konstruktno valjani, također i sadržajno smisleni.

Za potrebe daljnje se analize stoga iz osam čestica prvog faktora, pet čestica drugog, četiri trećeg i tri čestice četvrtog faktora¹³, a nakon rekodiranja jedine sadržajno suprotno usmjerene čestice (20. u upitniku), konstruiraju četiri aditivne skale. Njihov raspon vrijednosti kreće se od 1 do 5, pri čemu viši rezultat označava veće zadovoljstvo i afektivnu predanost profesionalnoj grupi, pozitivnije percipiranje ekstrinzičnih nagrada dobivenih profesionalnim identitetom, viši stupanj samokategorizacije te veći stupanj interakcijske predanosti.

Kako bi se provjerila sama povezanost latentnih dimenzija dobivenih faktorskom analizom čestica namijenjenih mjerenju profesionalnog identiteta, u posljednjoj su soluciji provjerene i njihove međusobne korelacije. Kako je vidljivo u Tablici 25, koeficijenti korelacije četiriju izdvojenih faktora kreću se između 0,015 (drugi i treći faktor) te 0,333 (prvi i treći faktor) iz čega proizlazi da ovim istraživanjem dobivene latentne dimenzije profesionalnog identiteta nisu međusobno snažno povezane, a zbog čega nije daljnje testirano čine li iste jedan faktor, odnosno nije provedena faktorska analiza drugog reda.

Tablica 25. Povezanost ekstrahiranih latentnih dimenzija profesionalnog identiteta

	Ekstrinzične nagrade	Samokategorizacija	Interakcijska predanost
Zadovoljstvo i afektivna predanost	0,282	0,333	0,132
Ekstrinzične nagrade	1	0,015	0,060
Samokategorizacija		1	0,108

S obzirom na istraživačka pitanja te specifičnost uzorka ovog istraživanja, zasebne su faktorske analize provedene i na poduzorcima prve i posljednje godine te na poduzorcima svakog studija zasebno, kako bi se vidjelo je li profesionalni identitet određen istim faktorima u svim podskupinama ispitanih studenata kao što je to i na ukupnom uzorku. Analiza provedena na studentima prve godine rezultirala je istom solucijom kao i onom dobivenom na ukupnom uzorku, dok ona na posljednjoj godini ukazuje na potrebu dodatnog isključivanja 14. i 22. čestice, zbog njihova značajnog opterećenja dvaju faktora, pri čemu je 14. čestica, uz prvi (0,456), značajno saturirala i drugi faktor (0,314), dok je 22. uz drugi (0,478), opterećivala i treći faktor (0,321). Prije njihovog isključivanja iz solucije objašnjenost varijance iznosila je 55,5%, a pouzdanost čitavog instrumenta 0,823, dok je nakon njihova isključenja objašnjenost

¹³ Budući da je posljednja čestica četvrtog faktora (28. u upitniku) dihotomna, pri čemu su na njoj studenti potvrdno ili negativno odgovarali na pitanje „Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?“, za potrebe kreiranja aditivne skale transformirana je u skalu od pet stupnjeva kako bi mjerenjem odgovarala ostalim česticama unutar te, ali i ostalih skala proizašlih iz latentnih dimenzija profesionalnog identiteta.

varijance iznosila 58,1%, a pouzdanost 0,803. Cronbachov α prvog faktora u ovoj soluciji iznosi 0,843 (0,851 prije isključivanja 14. čestice), drugog 0,775 (0,761 prije isključivanja 22. čestice), trećeg 0,694 te četvrtog 0,711.

Faktorska analiza provedena samo na odgovorima studenata Pravnog fakulteta pokazuje gotovo istu soluciju kao ona na ukupnom uzorku, uz iznimku javljanja potrebe za isključivanjem 15. čestice u upitniku koja, uz onu prvog faktora, pokazuje značajnu saturaciju (0,385) na drugom faktoru. Prije isključivanja te čestice, objašnjenost varijance instrumenta iznosila je 59%, a njegov Cronbachov α 0,861, a po njezinom isključenju ti su pokazatelji iznosili 59,6% i 0,850. Pouzdanost prvog je faktora 0,879 (0,885 prije isključivanja 15. čestice), drugog 0,702, trećeg 0,715, a četvrtog 0,760. Slična je situacija vidljiva u slučaju faktorske strukture poduzorka Medicinskog fakulteta, gdje je 14. čestica te koja, pokazuje značajno opterećenje prvog (0,470) i drugog (0,313) faktora, što ukazuje na potrebu njezina isključenja iz analize. Po njezinu izuzeću objašnjenost varijance instrumenta iznosi 52,5% (prije 51,5%), a njegoa pouzdanost 0,718 (prije 0,731). Pouzdanost prvog je faktora 0,820 (0,826 prije isključivanja 14. čestice), drugog 0,665, trećeg 0,624 te četvrtog 0,681. Kao što je to i faktorska analiza provedena na poduzorku studenata posljednje godine, i ona na poduzorku studenata Fakulteta strojarstva i brodogradnje ukazuje na potrebu isključivanja 14. i 22. čestice, i to prve jer čini faktor specifičniji, a druge opet zbog njezinih saturacija na drugom (0,514) i trećem (0,422) faktoru. Po njihovu isključenju i 15. čestica, uz opterećenje prvog (0,358), saturira i treći (0,393), što zahtijeva i njezino uklanjanje iz te analize. Objašnjenost varijance u ovoj je soluciji prije isključenja spomenutih čestica bila 51,1%, a nakon 55,2%, dok je pouzdanost cijelog instrumenta prije iznosila 0,796, a nakon isključenja 14., 15. i 22. čestice 0,764. Cronbachov α prvog faktora iznosi 0,810 (0,817 prije isključivanja 14. i 15. čestice), drugog 0,701 (0,711 prije isključivanja 22. čestice), trećeg 0,647, a četvrtog 0,674. Konačno, faktorska analiza provedena na poduzorku studenata Filozofskog fakulteta zbog saturacija na dvama faktorima ukazala je na potrebu isključivanja prve, pete, 10. i 22. čestice, što je, za razliku od dosadašnjih solucija, rezultiralo eliminacijom cijelog trećeg faktora. Prije isključenja spomenutih je čestica objašnjenost varijance iznosila 49,7%, nakon 53,9%. Pouzdanost je prije izuzimanja tih čestica iznosila 0,831, dok je nakon Cronbachov α cijelog upitnika iznosio 0,795, onaj prvog faktora 0,845, drugog 0,757 (nepromijenjen nakon isključivanja 22. čestice) te onaj posljednjeg faktora 0,661. Posljednjem je faktoru ove solucije pridružena druga čestica upitnika koja je u faktorskoj analizi provedenoj na ukupnom uzorku činila zaseban faktor s prvom, petom i 10. česticom.

Iako isključivanje pojedinih čestica dovodi do boljih solucija u faktorskim analizama provedenim na ukupno šest poduzoraka (ovisno o studijskom usmjerenju i godini studija), iz gore opisanog slijedi kako su njihove metrijske karakteristike zadovoljavajuće i bez dodatnog čišćenja. Iz tog razloga, ali i kako bi se očuvala veća sadržajna obuhvatnost instrumenta, posebice u vidu zadržavanja domene samokategorizacije, u daljnjoj će se analizi koristiti finalna solucija dobivena na ukupnom uzorku (Tablica 20).

Iz svega navedenog proizlazi kako od predviđenih ukupno osam dimenzija profesionalnog identiteta onaj studenata obuhvaćenih ovim istraživanjem definiraju četiri (zadovoljstvo i afektivna predanost profesionalnoj grupi, ekstrinzične nagrade, samokategorizacija te interakcijska predanost). Pritom se predviđene domene istaknutosti i važnosti (ili centralnosti prema teoriji socijalnog identiteta), ponašanja te prepoznatosti i očekivanja drugih nisu uklopile u instrument namijenjen mjerenju profesionalnog identiteta studenata u ovom istraživanju, dok domena samokategorizacije to nije u slučaju studenata Filozofskog fakulteta.

9.1.2. Političke vrijednosti

Dio upitnika namijenjen mjerenju političkih vrijednosti, po uzoru na srodna dosadašnja istraživanja te opet u cilju iscrpljivanja što većeg njihovog broja, odnosno obuhvaćanja što većeg broja njima pripadajućih političkih stavova, sastavljen je od šest skala i ukupno 29 tvrdnji. Svi studentski odgovori na istima, uz njihove aritmetičke sredine i standardne devijacije, nalaze se u Tablici 26 te će, kao što je to bio slučaj s prvim dijelom upitnika, prema pripadajućim skalama biti opisani u nastavku.

Opet kao što je bio slučaj s profesionalnim identitetom, skale namijenjene mjerenju političkih vrijednosti konstruirane su povezivanjem i modifikacijom čestica različitih istraživanja pa se i u analizi ovog dijela upitnika također testira njihova valjanost i pouzdanost, samo sada za svaku skalu zasebno. Iako su neke od skala te čestica koje ih čine nedvojbeno međusobno povezane, za razliku od ranije predstavljenih dimenzija i skala namijenjenih mjerenju profesionalnog identiteta, za njih se ne može tvrditi niti očekivati da će činiti i mjeriti jedan krovni konstrukt. Navedeno proizlazi iz dvodimenzionalnog modela vrijednosnog prostora, koji je činio bazu za konstrukciju skala političkih vrijednosti ovog istraživanja, a prema kojem, kako je navedeno i ranije, dimenzija liberalizam-autoritarizam ima samostalnost u odnosu na onu tradicionalizam-modernizam (Sekulić, 2011: 38). Stoga se faktorska analiza niti međučestična statistika i pouzdanost neće provoditi na razini cijelog dijela upitnika kao što je to bio slučaj s prethodnim.

Tablica 26. Političke vrijednosti – distribucije odgovora na ukupnom uzorku studenata (N=689)

	1. Uopće se ne slažem	2. Ne slažem se	3. Niti se slažem, niti se ne slažem	4. Slažem se	5. U potpunosti se slažem	$\bar{x}$	sd
1. Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.	3,0%	12,6%	49,6%	25,5%	9,1%	3,25	0,899
2. Rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju.	3,2%	7,0%	29,0%	45,3%	15,5%	3,63	0,936
3. Kad su u pitanju glavne privredne grane, država ih treba zaštititi od slobodnog tržišta.	7,3%	15,1%	49,9%	20,6%	7,1%	3,05	0,965
4. Društveni napredak uvijek će počivati na slobodi privatnih poduzeća.	4,8%	9,7%	44,6%	32,1%	8,9%	3,30	0,934
5. Vlada bi trebala učiniti više kako bi smanjila razlike u plaćama.	4,9%	8,7%	17,3%	32,1%	37,0%	3,88	1,150
6. Društvo treba učiniti sve što je potrebno kako bi svi imali jednaku priliku za uspjeh.	1,3%	1,7%	7,3%	35,1%	54,6%	4,40	0,804
7. To što neki pojedinci imaju više životnih šansi i nije toliko velik problem.	22,8%	28,0%	28,7%	16,8%	3,6%	2,51	1,123
8. Trebalo bi smanjiti izdvajanja iz državnog proračuna za socijalno ugrožene skupine ljudi.	32,4%	32,5%	19,3%	11,2%	4,6%	2,23	1,153
9. Političke mjere za povećanje sigurnosti trebale bi se promicati, čak i ako to znači žrtvovanje slobode građana.	22,5%	34,3%	30,0%	11,3%	1,9%	2,36	1,010
10. Pravo na individualnu slobodu je nepovredivo i mora se očuvati pod svaku cijenu.	0,6%	3,2%	8,7%	33,1%	54,4%	4,38	0,819
11. U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno iznose što misle.	29,3%	25,4%	19,9%	13,5%	11,9%	2,53	1,350
12. Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, već podržavati njen rad.	25,3%	27,4%	36,1%	8,4%	2,8%	2,36	1,035
13. U nekim trenucima ljudi bi trebali slijediti svoju savjest, čak i ako to znači kršenje zakona.	5,5%	17,6%	29,3%	32,8%	14,8%	3,34	1,097
14. Čak ni političke stranke koje se protive demokratskom poretku ne bi trebalo zabraniti.	17,0%	22,6%	31,8%	19,6%	9,0%	2,81	1,195

	1. Uopće se ne slažem	2. Ne slažem se	3. Niti se slažem, niti se ne slažem	4. Slažem se	5. U potpunosti se slažem	$\bar{x}$	sd
15. Treba zabraniti službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva.	43,3%	25,8%	15,7%	9,7%	5,5%	2,08	1,212
16. U Hrvatskoj bi Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda.	41,8%	22,5%	15,8%	10,4%	9,4%	2,23	1,339
17. Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	8,6%	15,7%	28,9%	31,2%	15,7%	3,30	1,163
18. Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	3,9%	6,5%	24,1%	29,2%	36,3%	3,87	1,097
19. Interesi i mišljenja kolektiva uvijek moraju biti ispred onih pojedinaca.	10,4%	23,5%	35,0%	25,7%	5,4%	2,92	1,058
20. Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti roditeljima.	19,7%	30,3%	25,1%	20,8%	4,1%	2,59	1,139
21. Nadređene treba slušati i kada nisu u pravu.	39,0%	34,1%	19,2%	7,1%	0,6%	1,96	0,958
22. Noviji životni stilovi pridonose raspadu našeg društva.	23,2%	24,2%	26,1%	17,4%	9,0%	2,65	1,258
23. Treba prihvatiti ljude koji odluče živjeti u skladu s vlastitim moralnim standardima, čak i ako se ona razlikuju od većinskih.	1,0%	5,7%	18,1%	42,4%	32,8%	4,00	0,910
24. Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	61,0%	11,5%	12,8%	7,7%	7,1%	1,89	1,294
25. Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi.	10,2%	7,3%	13,4%	20,5%	48,8%	3,90	1,349
26. Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	46,6%	13,4%	18,9%	14,9%	6,2%	2,21	1,332
27. Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove.	1,3%	3,8%	9,6%	24,4%	61,0%	4,40	0,903
28. Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima (učiteljice, njegovateljice...) nego u tehnici i informatici.	44,0%	18,6%	17,7%	15,5%	4,2%	2,17	1,260
29. Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	57,5%	18,6%	13,4%	8,0%	2,6%	1,80	1,106

9.1.2.1. *Ekonomski liberalizam*

Skalu ekonomskog liberalizma činile su prve četiri tvrdnje drugog dijela upitnika među kojima je slaganje s prvom i posljednjom ukazivalo na u tom kontekstu liberalnije stavove ispitanika, dok je slaganje s drugom i trećom ukazivalo na manju sklonost istima. Pregledom odgovora studenata na ovoj skali, ne može se puno reći o razini ekonomskog liberalizma koju podupiru, budući da je većina ili skoro većina ispitanika za tri od četiri tvrdnje naznačila kako se niti slaže niti ne slaže, što prvenstveno upućuje na to da te čestice potencijalno nisu pogodne za mjerenje ovog konstrukta, odnosno na to da ih studenti možda nisu najbolje razumjeli. Uz to, može se također reći da su mišljenja studenata po ovom pitanju na neki način i podijeljena. Tako se, s jedne strane, njih preko 60% manje ili više slaže s tvrdnjom da rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju te ih nešto manje od 28% smatra da država glavne privredne grane treba zaštititi od slobodnog tržišta. S druge strane, njih 41% smatra da društveni napredak isključivo počiva na slobodi privatnih poduzeća, a gotovo 35% smatra da je gospodarstvo uspješnije bez državnog uplitanja. Iz navedenog slijedi da se studenti, iako uglavnom nagnju ekonomskom liberalizmu i ideji slobodnog tržišta, u slučaju područja od posebne gospodarske važnosti, a posebice u vremenima ekonomskih nestabilnosti ili kriza, podržavaju državni intervencionizam.

Analiza glavnih komponenata četiri čestice ove skale izdvojila je jednu latentnu dimenziju koja objašnjava 41,1% varijance, s faktorskim otežanjima dimenziju u rasponu od 0,524 do 0,689 te s komunalitetima varijabli od 0,275 do 0,475. Iako su svi komunaliteti varijabli koje čine skalu ekonomskog liberalizma relativno niski, onaj tvrdnje da država treba zaštititi glavne privredne grane od slobodnog tržišta (treće čestice u upitniku) to je posebno pa tako ta čestica ima visok unikvit (0,725), što ukazuje na to da bi bilo uputno isključiti je iz skale.

Ponovljena analiza na tri preostale čestice izdvaja opet jednu latentnu dimenziju koja sada objašnjava 50,6% varijance, a kako slijedi iz unikviteta varijabli prikazanih u Tablici 27, njihovi se komunaliteti kreću od 0,424 do 0,565. I faktorske saturacije zadržanih varijabli u ovoj su iteraciji analize znatno viši te se kreću od 0,651 do 0,752, što ukazuje na adekvatnu valjanost skale te na zaključak da su čestice namijenjene mjerenju ekonomskog liberalizma u ovom istraživanju povezane i mjere isti konstrukt.

Tablica 27. Struktura opterećenja komponenata skale ekonomskog liberalizma

Čestice	Faktor	Unikvitet
1. Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.	0,752	0,435
4. Društveni napredak uvijek će počivati na slobodi privatnih poduzeća.	0,727	0,471
2. Rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju.	-0,651	0,576

Pouzdanost ove skale s vrijednosti Cronbachovog α 0,509 je slaba, posebice ako se uzmu u obzir niske korelacije čestica sa skalom koje se kreću od 0,280 do 0,360, a vidljive su u Tablici 28. Ipak, budući da je riječ o skali sačinjenoj od malenog broja čestica, može se zaključiti kako je riječ o prihvatljivoj razini pouzdanosti.

Tablica 28. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale ekonomskog liberalizma ($\alpha=0,509$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključi	Korelacija čestice i skale
1. Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.	0,349	0,360
2. Rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju.	0,482	0,280
4. Društveni napredak uvijek će počivati na slobodi privatnih poduzeća.	0,392	0,334

Za usporedbu, dosadašnja istraživanja koja su uključivala skale srodne onoj ekonomskog liberalizma u ovom istraživanju, imala su više iznose Cronbachovog α , ali su bile sačinjene i od većeg broja čestica. Tako pouzdanost onih Feldmana (1988) te Heatha, Evansa i Martina (1994), koje čini šest čestica, iznosi 0,630 i 0,640, dok onih Schwartz (2010) i Sekulića (2011), koje okupljaju četiri čestice, iznosi 0,740 i 0,632. Iz navedenog slijedi da, unatoč većem broju čestica, pouzdanost ove skale ni u ranijim radovima nije bila osobito visoka te je, ako se slijede uvjeti jednostavne strukture, samo ona Schwartzovog istraživanja zadovoljavajuća.

Stoga se za potrebe kasnije analize ovog rada, unatoč slabijoj pouzdanosti, iz tri zadržane čestice, uz rekodiranje one suprotnog smjera (druge u upitniku), konstruirala aditivna skala s rasponom vrijednosti od 1 do 5 na kojoj viši rezultat ukazuje na veći stupanj ekonomskog liberalizma ispitanika.

9.1.2.2. *Egalitarizam*

S četiri je tvrdnje (5., 3., 7. i 8. u upitniku) obuhvaćena i skala namijenjena mjerenju egalitarizma na kojoj je slaganje s prve dvije čestice podrazumijevalo slaganje s načelima istog, dok je slaganje s druge dvije ukazivalo na neprihvatanje njegovih ideja. Za razliku od prethodne skale ekonomskog liberalizma, odgovori studenata na ovoj skali ukazuju na znatno jednostavniji i eksplicitniji zaključak o studentskom priklanjaju vrijednostima jednakosti u društvu. Pritom se najveći udio njih (gotovo 90%) generalno slaže s izjavom da bi društvo trebalo napraviti sve kako bi se svim pojedincima omogućile jednake šanse za uspjeh, dok ih gotovo 55% u potpunosti podržava. Iako i dalje velik udio, nešto manji dio studenata slaže se s tvrdnjama koje se odnose na konkretnija rješenja društvenih nejednakosti pa tako njih 69% smatra da bi vlada trebala više raditi na smanjenju razlika u plaćama, dok se njih gotovo 65% ne slaže s time da bi trebalo smanjiti proračunska izdvajanja za socijalno ugrožene skupine. Konačno, tek gotovo 51% studenata smatra to što neki pojedinci imaju više životnih šansi velikim problemom, dok je njih gotovo 29% po tom pitanju neopredijeljeno. S obzirom na to da je 90% studenata podržalo sličnu tvrdnju o životnim prilikama te na značajniji broj studenata koji su na toj tvrdnji iskazali da se niti slažu niti ne slažu, spomenuto se manje se slaganje potencijalno može objasniti potencijalno nezgrapno formuliranom tvrdnjom koju studenti nisu protumačili kako je namijenjeno.

Kao što je to bio slučaj sa skalom ekonomskog liberalizma, analiza glavnih komponenata i ove skale izdvojila je jednu dimenziju koja objašnjava 44,2% varijance, faktorskim otežanjima od 0,518 do 0,722 i komunalitetima varijabli između 0,268 i 0,522. Opet, kao i u slučaju prethodne skale, neobjašnjena varijanca jedne je čestice, one vezane uz potrebu smanjenja izdvajanja iz državnog proračuna za socijalno ugrožene skupine (osme čestice u upitniku), vrlo visoka i iznosi 0,732, zbog čega se isključuje iz daljnje analize. Uz to, provedbom međučestične analize skale egalitarizma te testiranjem njezine pouzdanosti osma čestica pokazuje neprihvatljivo nisku povezanost sa skalom (0,257) te, iako neznatno, njezinim isključivanjem raste iznos Cronbachovog α (s 0,561 na 0,566).

Ponovljena analiza glavnih komponenata s tri čestice skale, kako je vidljivo u Tablici 29, izdvađa jednu dimenziju koja objašnjava 54,3% varijance. U ovoj iteraciji nema čestica s visokim univariatima, a njihovi komunaliteti kreću se između vrijednosti 0,524 i 0,556. Faktorske saturacije zadržanih čestica također su visoke i iznose od 0,724 do 0,745 iz čega proizlazi da su dobro povezane te da mjere jedan konstrukt.

Tablica 29. Struktura opterećenja komponenata skale egalitarizma

Čestice	Faktor	Unikvitet
6. Društvo treba učiniti sve što je potrebno kako bi svi imali jednaku priliku za uspjeh.	0,745	0,444
5. Vlada bi trebala učiniti više kako bi smanjila razlike u plaćama.	0,742	0,449
7. To što neki pojedinci imaju više životnih šansi i nije toliko velik problem.	-0,724	0,476

Kako je već ranije spomenuto, Cronbachov α skale egalitarizma sa zadržane tri čestice iznosi 0,566, a njegova se vrijednost, kao što se može vidjeti u Tablici 30, ne može povećati njihovim dodatnim isključivanjem. Korelacije čestica sa skalom nešto su niže, ali zadovoljavajuće te iznose između 0,372 do 0,388 pa se isto može zaključiti i za samu pouzdanost skale.

Tablica 30. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale egalitarizma ($\alpha=0,566$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključiti	Korelacija čestice i skale
5. Vlada bi trebala učiniti više kako bi smanjila razlike u plaćama.	0,452	0,388
6. Društvo treba učiniti sve što je potrebno kako bi svi imali jednaku priliku za uspjeh.	0,467	0,397
7. To što neki pojedinci imaju više životnih šansi i nije toliko velik problem.	0,476	0,372

Usporedno sa srodnim skalama u dosadašnjim istraživanjima, kao što je ono Feldmana (1988) sa skalom jednakosti mogućnosti i Schwartz (2010) sa skalom jednakosti u kojima je Cronbachov α iznosio 0,720 i 0,770, pouzdanost skale egalitarizma u ovom istraživanju značajnije je slabija. Ipak, a opet kao što je to bio slučaj sa skalom ekonomskog liberalizma, s obzirom na malen broj čestica skale, njezina je interna konzistentnost prihvatljiva.

S obzirom na to, i ovdje se za kasniju analizu iz tri zadržane čestice, uz rekodiranje one suprotnog usmjerenja (sedme u upitniku), konstruirala aditivna skala s rasponom vrijednosti od 1 do 5 na kojoj viši rezultat ukazuje na veći stupanj egalitarizma.

9.1.2.3. Politički autoritarizam

Sljedećih šest tvrdnji (9., 10., 11., 12., 13. i 14. u upitniku) mjerilo je skalu političkog autoritarizma od kojih slaganje s prvom, trećom i četvrtom ukazuje na njegovo prihvaćanje, dok slaganje s ostalim tvrdnjama skala na protivljenje istom. Iako se načelno može ustvrditi da studenti nisu skloni političkom autoritarizmu, kao i u slučaju ekonomskog liberalizma, i na ovaj

je skali primjetan značajan udio studenata nesigurnih u procjenu, pri čemu se njih 30-36% s četiri od šest tvrdnji niti slaže niti ne slaže. Studenti najviše vrednuju uvjetno rečeno najočitiiji iskaz vezan uz osobne slobode, pri čemu njih 87,5% smatra da su one nepovredive i da ih se pod svaku cijenu treba očuvati, a njih više od 54% to podržava u potpunosti. Međutim, pregled studentskih odgovora na tvrdnjama vezanim uz nešto specifičnije okolnosti očuvanja sloboda kretanja, mišljenja, govora i organiziranja pokazuje znatno manju sklonost istima, ali ipak njihovo većinsko podupiranje. Tako se njih skoro 57% protivi promicanju sigurnosnih mjera nauštrb građanskih sloboda, 55% bilo kojem obliku ograničavanja slobodnog iznošenja mišljenja u medijima, a njih 53% tvrdnji da zadaća opozicije podržavanje, a ne kritika vladinog rada. Zanimljivo je pritom napomenuti da preko 25% studenata smatra da je u slučaju važnih pitanja opravdano određenim ljudima onemogućiti javno iznošenje svoga mišljenja, što ukazuje na to da je, unatoč tome što većina misli suprotno, po tom pitanju značajan dio studenata donekle sklon autoritarnijem poimanju sloboda te državnoj kontroli. Isto se očituje i u ispodpolovičnom udjelu (47,6%) onih koji smatraju opravdanim kršenje zakona kada je njegovo poštivanja u suprotnosti s onim što pojedinac smatra moralnim, a najviše dolazi do izražaja na tvrdnji vezanoj uz slobodu postojanja i djelovanja političkih stranaka protivnih demokratskom poretku koju podržava tek nešto manje od 40% studenata.

Analiza glavnih komponenata skale političkog autoritarizma izlučila je dva faktora koji objašnjavaju 40,9% varijance. Pritom prvi faktor okuplja tri pozitivno usmjerene čestice (9., 11. i 12.) koje objašnjavaju 21,8% varijance, pokazuju otežanja u rasponu od 0,457 do 0,721 te komunalitete između 0,357 i 0,521. Cronbachov α triju čestica iznosi 0,301 i ne može se povećati isključivanjem ijedne iz skale, a same njihove korelacije s istom niske su i kreću se od 0,143 do 0,191. Drugi faktor čine negativno usmjerene čestice (10., 13. i 14.) te objašnjavaju 19,1% varijance, uz saturacije od 0,435 do 0,669 i komunalitete od 0,360 do 0,450. Iznos njihovog Cronbachovog α još je niži od onog čestica prvog faktora (0,167), kao što su to i njihove korelacije sa samom skalom (od 0,052 do 0,108). Osim što sve čestice drugog faktora imaju relativno niske komunalitete, čestica na kojoj studenti izražavaju slaganje s time da je pravo na individualnu slobodu nepovredivo (10. u upitniku) ima gotovo jednaka opterećenja na prvom (0,424) i drugom faktoru (0,435) što je razlog njezina isključivanja iz solucije.

Njezinim isključenjem objašnjenost varijance raste na 47,4%, no drugi faktor spada na dvije čestice što ne zadovoljava postavke jednostavne strukture. Stoga se iz analize isključuju i 13. i 14. čestica kojima studenti izražavaju slaganje s time da je u redu ponekad kršiti zakon i slijediti svoju savjest te da ni političke stranke protivne demokraciji ne bi trebalo zabraniti.

Finalna solucija analize glavnih komponenata skale političkog autoritarizma, kako je vidljivo u Tablici 31, izdvaja jednu latentnu dimenziju koja objašnjava 41,9% njezine varijance, a čine je tri čestice prvog faktora prvotne solucije, čija se opterećenja dimenzije kreću od 0,583 do 0,686, a njihovi komunaliteti od 0,340 do 0,470. Iz navedenih se pokazatelja, ali i svih koraka analize glavnih komponenti ove skale te brojnosti iz nje eliminiranih čestica, može se zaključiti kako, iako generalno zadovoljavajuća, njezina valjanost nije odviše snažna.

Tablica 31. Struktura opterećenja komponenata skale političkog autoritarizma

Čestice	Faktor 1	Unikvitet
9. Političke mjere za povećanje sigurnosti trebale bi se promicati, čak i ako to znači žrtvovanje slobode građana.	0,686	0,530
11. U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno iznose što misle.	0,669	0,552
12. Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, već podržavati njen rad.	0,583	0,660

Isto vrijedi i za pouzdanost skale koja je s Cronbachovim α od 0,301 prema svim kriterijima smatra izrazito slabom, kao što su to i pojedinačne korelacije zadržanih čestica sa skalom, koje se kreću od 0,143 do 0,191, a koje su vidljive u Tablici 32. U istoj se tablici može vidjeti i da se vrijednost Cronbachovog α ne može povećati dodatnim isključivanjem neke od čestica, niti bi to, s obzirom da skalu čine samo tri čestice, bilo uputno.

Tablica 32. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale političkog autoritarizma ($\alpha=0,301$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključuje	Korelacija čestice i skale
9. Političke mjere za povećanje sigurnosti trebale bi se promicati, čak i ako to znači žrtvovanje slobode građana.	0,184	0,191
11. U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno iznose što misle.	0,209	0,178
12. Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, već podržavati njen rad.	0,270	0,143

Tri čestice činile su i skalu političkog autoritarizma u Sekulićevom (2011) istraživanju koja je također imala poprilično nisku vrijednost Cronbachovog α (0,472), kao što je to imala i skala autoritarnosti Bagićevo istraživanja (2011) s četiri čestice (0,515). S druge strane, kao što je to bio slučaj i s dosadašnjim skalama, Schwartzova (2010) skala nazvana zakon i red, koju čini sedam čestica, jedina ima znatno viši te prihvatljiv Cronbachov α koji iznosi 0,850.

Zbog izuzetno niske pouzdanosti skale političkog autoritarizma u ovom istraživanju, a i time i nemogućnosti izvođenja zaključka da čestice koje je čine uistinu mjere taj konstrukt, za razliku

od prethodnih dviju skala političkih vrijednosti, iz nje se neće konstruirati aditivna skala niti će se konstrukt političkog autoritarizma koristiti u nastavku istraživanja.

9.1.2.4. Nacionalni ekskluzivizam

Nacionalni ekskluzivizam mjeren je skalom s četiri čestice (15., 16., 17. i 18. u upitniku), a slaganje sa svima osim s posljednjom („Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura“) podrazumijevalo je i njegovo veće podržavanje među ispitanicima. Pregledom odgovora ispitanika, može se zaključiti da nacionalno ekskluzivističke izjave uglavnom, i to u relativno visokoj mjeri, nisu prihvaćene među studentima. Tako preko 64% njih smatra da Hrvati u Hrvatskoj ne bi trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda, a 69% ih se protivi uvođenju ikakve zabrane upotrebe jezika nacionalnih manjina. Uz to, studentska naklonost inkluziji očituje i se u visokom udjelu onih (65,5%) koji u većoj ili manjoj mjeri vide suživot osoba različitih rasa, religija ili kultura pozitivnim i povoljnim za državu. Unatoč iskazanom protivljenju idejama nacionalnog ekskluzivizma, gotovo 47% studenata istovremeno je doživljavalo očuvanje nacionalnog identiteta kao jedan od glavnih ciljeva vlasti što, kao u slučaju s ranije spomenute tvrdnje skale egalitarizma, uz 29% onih koji se s istim niti slaže niti ne slaže, opet moguće ukazuje na studentsko krivo tumačenje čestice.

Analiza glavnih komponenti ove skale izdvaja jednu dimenziju koja objašnjava 51,5% varijance, a čija se otežanja, kako proizlazi iz Tablice 33, kreću od 0,624 do 0,774 uz komunalitete čestica između vrijednosti 0,389 i 0,598. S obzirom na navedene pokazatelje te na nepostojanje faktora specifičnosti unutar solucije, može se ustvrditi kako je valjanost ove skale zadovoljavajuća, odnosno da njezine čestice mjere konstrukt nacionalnog ekskluzivizma.

Tablica 33. Struktura opterećenja komponenata skale nacionalnog ekskluzivizma

Čestice	Faktor	Unikvitet
16. U Hrvatskoj bi Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda.	0,774	0,402
15. Treba zabraniti službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva.	0,747	0,442
18. Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	-0,717	0,487
17. Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	0,624	0,611

S obzirom na malen broj čestica skale te na iznos njezina Cronbachovog α (0,684) kojeg, kako slijedi iz Tablice 34, nije moguće povećati, isto se može zaključiti i za njezinu pouzdanost. To potvrđuju i povezanosti čestica sa skalom s iznosima između 0,382 i 0,533.

Tablica 34. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale nacionalnog ekskluzivizma ($\alpha=0,684$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključí	Korelacija čestice i skale
15. Treba zabraniti službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva.	0,599	0,495
16. U Hrvatskoj bi Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda.	0,573	0,533
17. Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	0,670	0,382
18. Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	0,622	0,464

Pouzdanost ove se skale pokazuje adekvatnom i u usporedbi s onima srodnih skala dosadašnjih istraživanja. Tako je Cronbachov α Schwartzove (2010) tročestične skale namijenjene mjerenju prihvaćanja imigranata iznosio 0,680, Sekulićeve (2011) skale istog imena kao one ovog istraživanja mjerene jednom česticom više 0,702, a Bagićeve (2011) skale isključivog nacionalizma od šest čestica 0,764.

S obzirom na zadovoljavajuću pouzdanost, kao i u slučaju skala ekonomskog liberalizma i egalitarizma, četiri čestice i ove su skale, uz rekodiranje one suprotno usmjerene (18. u upitniku), upotrijebljene za konstrukciju aditivne skale s rasponom vrijednosti od 1 do 5. Pritom, veća vrijednost na skali ukazuje na veću sklonost ispitanika nacionalnom ekskluzivizmu.

9.1.2.5. Moralni tradicionalizam

Najveći broj čestica ovog dijela upitnika, njih sedam (19., 20., 21., 22., 23., 24. i 25. u upitniku), bilo je namijenjeno mjerenju skale moralnog tradicionalizma kojem se sklonost izražavala slaganjem s njih pet te neslaganjem s dvije („Treba prihvatiti ljude koji odluče živjeti u skladu s vlastitim moralnim standardima, čak i ako se ona razlikuju od većinskih“ i „Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi“). Kao što je i očekivano s obzirom na stavove iskazane na dosad prezentiranim skalama, ni s onom moralnog tradicionalizma studenti nisu iskazali visoko slaganje. Pritom se može reći da najliberalnije stavove imaju po pitanju osoba homoseksualne orijentacije i njihovih prava, gdje se njih

72,50% ne slaže s izjavom da je homoseksualnost oblik poremećaja ili bolesti, a njih 61% u potpunosti odbacuje tu tvrdnju. Uz to, preko 69% studenata smatra da bi homoseksualni parovi u dužoj vezi trebali imati jednaka prava kao oni vjenčani, opet uz visok udio (48,8%) onih koji se za to u potpunosti zalažu. Iako generalno najveći dio studenata (75%) u većoj ili manjoj mjeri smatra da je potrebno prihvatiti ljude koji žive prema različitim moralnim standardima onih koje dijeli većina, sa sličnom se tvrdnjom o tome da noviji životni stilovi dovode do raspada društva odbija složiti manje od pola ispitanika (47,4%), dok ih više od četvrtine (26,4%) istu prihvaća. Treba napomenuti i da više od četvrtine ispitanika na potonjoj čestici iskazuje i da se niti slaže niti ne slaže, kao što je to slučaj i dvije čestice vezane namijenjene mjerenju individualnog autoritarizma kojem su iako generalno neskloni, od svih čestica skale moralnog tradicionalizma, studenti najskloniji. Tako, iako njih 73% nije sklono slijepom pokoravanju autoritetu te smatra da ne treba slušati nadređene kada nisu u pravu, znatno ih manje, točnije pola njih, isto smatra za obiteljsko okruženje i negira da je poslušnost roditeljima ono najvažnije što dijete treba usvojiti, dok ih je četvrtina u većoj ili manjoj mjeri s time suglasna. Od svih čestica ove, ali i ostalih skala drugog dijela upitnika, studenti su najviše podijeljeni na onoj vezanoj uz prava individue i kolektiva, pri čemu se njih trećina slaže da interesi i mišljenja kolektiva uvijek moraju biti ispred onih pojedinaca, trećina ih se ne slaže, a trećina niti slaže niti ne slaže.

Kao i u slučaju skale političkog autoritarizma, analiza glavnih komponenata one moralnog tradicionalizma izdvojila je dvije latentne dimenzije koje objašnjavaju 51,9% njezine varijance. Prvi faktor pritom okuplja četiri čestice vezane uz stavove prema različitim životnim stilovima (22., 23., 24. i 25.) te objašnjava 32,8% varijance, s faktorskim opterećenjima od 0,417 do 0,887 i komunalitetima varijabli od 0,228 do 0,765. Korelacije čestica sa skalom kreću se od 0,155 do 0,680, a njezin Cronbachov α iznosi 0,702. Moguće ga je povećati isključivanjem 23. čestice koja se odnosi na prihvaćanje osoba koje žive prema vlastitim standardima koja se razlikuju od većinskih, a koja pokazuje neprihvatljivo nisku povezanost sa skalom (0,155) te previsoku neobjašnjenu varijancu (0,772). Drugi faktor s tri čestice koje mjere individualni autoritarizam (19., 20. i 21.), otežanjima od 0,514 do 0,795 i komunalitetima između 0,284 i 0,616 objašnjava 19,1% varijance skale. Cronbachov α čestica koje ga čine iznosi 0,404 te može biti povećan isključivanjem 19. čestice vezane uz stav o postavljanju interesa kolektiva ispred pojedinčevih, što je ujedno i čestica s visokim unikvitom (0,716) te, kako je ranije spomenuto, ona na kojoj

su studenti pokazali i izrazito podijeljena mišljenja. Osim niskog iznosa Cronbachovog α^{14} , i korelacije svih su čestica s tom podskalom izrazito i neprihvatljivo niske te se kreću između 0,187 i 0,292.

Zbog vrlo niskih komunaliteta i korelacija s pripadajućim skalama, iz analize se isključuju 19. i 23. čestica nakon čega analiza glavnih komponenti opet izdvaja dvije latentne dimenzije koje objašnjavaju 48,2% varijance. Prva dimenzija okuplja četiri čestice (20., 22., 24. i 25.) čija su faktorska opterećenja u rasponu od 0,605 do 0,845, a komunaliteti od 0,366 i 0,714, dok je druga dimenzija zapravo faktor specifičnosti 21. čestice na kojoj su studenti izražavali slaganje sa slušanjem nadređenih čak i kad nisu u pravu, što je razlog njezina isključivanja iz skale i daljnje analize.

Konačno, finalna solucija analize glavnih komponenata skale moralnog tradicionalizma rezultira jednom latentnom dimenzijom koja objašnjava 58,6% varijance, a čine ju tri čestice vezane uz prihvatanje osoba drugačijih životnih stilova (22., 24. i 25.) te jedna (20.) vezana uz poštivanje roditeljskog autoriteta. Kako proizlazi iz Tablice 35, komunaliteti čestica kreću se od 0,337 do 0,744 dok su njihove saturacije dimenzije u rasponu od 0,581 do 0,862, što ukazuje na vrlo dobru valjanost ove skraćene verzije skale.

Tablica 35. Struktura opterećenja komponenata skale moralnog tradicionalizma

Čestice	Faktor 1	Unikvitet
24. Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	0,862	0,256
25. Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi.	-0,848	0,281
22. Noviji životni stilovi pridonose raspadu našeg društva.	0,737	0,457
20. Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti roditeljima.	0,581	0,663

Pouzdanost takve je skale također zadovoljavajuća s Cronbachovim α koji iznosi 0,761 te korelacijama čestica sa skalom između 0,380 i 0,658. Kako se vidi u Tablici 36, vrijednost Cronbachovog α može se povećati na 0,790 isključivanjem jedine čestice vezane uz individualni autoritarizam, što nije neočekivano s obzirom na njezino sadržajno odstupanje od ostalih, na što ukazuju i njezini nešto niži komunalitet (0,337) i korelacija sa skalom (0,380). Ipak, u cilju očuvanja sadržajne raznolikosti skale, a s obzirom na to da su njezine pouzdanost i valjanost prihvatljive i u ovoj soluciji, spomenuta će se čestica zadržati kao dio skale.

¹⁴ Usporedbe radi, Cronbachov α skale individualnog autoritarizma u Sekulićevom istraživanju (2011) koju su činile četiri čestice iznosio je 0,682.

Tablica 36. Međučestična statistika i pouzdanost unutar podskale moralnog tradicionalizma ($\alpha=0,761$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključi	Korelacija čestice i skale
20. Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti roditeljima.	0,790	0,380
22. Noviji životni stilovi pridonose raspadu našeg društva.	0,721	0,529
24. Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	0,632	0,685
25. Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi.	0,647	0,658

Pouzdanost skale zadovoljavajuća je i u odnosu na onu tradicionalne moralnosti Schwartzovog istraživanja (2010) koja s pet čestica ima Cronbachov α od 0,800, što je još jedan razlog zaustavljanja „čišćenja“ ove skale i zadržavanja njezine inačice s četiri čestice.

Iz tih je čestica zatim, ponovno uz rekodiranje one koja je suprotne orijentacije od ostalih (25. u upitniku), konstruirana aditivna skala koja će se koristiti u kasnijim analizama, a čije se vrijednosti kreću od 1 do 5, pri čemu veći rezultat podrazumijeva i veći stupanj moralnog tradicionalizma.

9.1.2.6. Rodni konzervativizam

Konačno, skalu rodnog konzervativizma činile su četiri čestice (26, 27, 28. i 29. u upitniku) pri čemu je slaganje sa svima osim s jednom („Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove“) podrazumijevalo sklonost istom. Općenito, može se zaključiti kako je većina studenata sklonija liberalnim stavovima po pitanju ravnopravnosti muškaraca i žena, a najveći ih broj to smatra u kontekstu kućanstva, pri čemu njih više od 85% izjavljuje da bi muškarci i žene trebalo ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove, pri čemu njih 61% s navedenim izražavaju potpuno slaganje. Nešto manji, ali i dalje velik, dio njih smatra to u kontekstu obiteljskih obaveza i uloga, pa ih se tako 76% ne slaže s tvrdnjom da je muškarac taj koji bi trebao zarađivati i prehranjivati obitelj, a tek nešto više od 10% je podržava. Ipak, u slučaju kad samo jedan supružnik zaposlen veći broj studenata misli da je prirodnije da to bude muškarac i, iako i dalje većina, manji se udio studenata (60%) s time ne slaže. Slična je i raspodjela odgovara na tvrdnju da su žene biološki predodređene da bolje obavljaju poslove s ljudima nego one tehničke ili informatičke koju studenti većinski odbijaju (otprilike 63%), dok je njih gotovo 20% podržava. Ovdje valja napomenuti kako je na ovoj skali na svim česticama prisutan najveći dio studenata koji izražavaju potpuno slaganje, odnosno neslaganje pa tako,

osim već spomenutog velikog udjela onih koji u potpunosti podržavaju ravnomjerno dijeljenje kućanskih poslova, njih 57,5% potpuno odbija ulogu muškarca kao onog koji zarađuje i prehranjuje obitelj, njih gotovo 47% kao onog koji jedini privređuje, a njih 44% smatra podjelu na ženske i muške poslove potpuno neutemeljenom.

Analiza glavnih komponenata skale rodnog konzervativizma izdvaja jednu latentnu dimenziju koja objašnjava 59,6% njezine varijance. Tablica 37 pokazuje kako sve čestice skale imaju visoke saturacije na spomenutoj dimenziji (od 0,673 do 0,849), ali i prihvatljive iznose komunaliteta (od 0,406 do 0,721), iz čega proizlazi zaključak o njihovoj adekvatnoj povezanosti i valjanosti skale.

Tablica 37. Struktura opterećenja komponenata skale rodnog konzervativizma

Čestice	Faktor	Unikvitet
26. Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	0,849	0,279
29. Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	0,828	0,315
28. Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima (učiteljice, negovateljice...) nego u tehnici i informatici.	0,755	0,430
27. Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove.	-0,637	0,594

To potvrđuju i u Tablici 38 vidljive korelacije čestice i skale koje se kreću između vrijednosti 0,433 i 0,676 te koje, zajedno s iznosom Cronbachovog α od 0,770, ukazuju na adekvatnu internu konzistentnost skale. Iako ona može biti i nešto veća uklanjanjem 27. čestice, koja se odnosi na ravnopravnu podjelu kućanskih poslova, iz analize, s obzirom na njezinu zadovoljavajuću korelaciju sa samom skalom i uklopljenost u faktorsku strukturu, to neće biti učinjeno.

Tablica 38. Međučestična statistika i pouzdanost unutar skale rodnog konzervativizma ($\alpha=0,770$)

Čestice	Cronbachov α ako se čestica isključi	Korelacija čestice i skale
26. Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	0,656	0,676
27. Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove.	0,780	0,433
28. Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima (učiteljice, negovateljice...) nego u tehnici i informatici.	0,725	0,558
29. Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	0,675	0,651

Nepostojanje potrebe za dodatnim povećanjem iznosa Cronbachovog α potvrđuje i usporedba njegove vrijednosti s onima istih skala ranijih istraživanja. Tako je primjerice α skale rodnog konzervativizma Sekulićeva istraživanja (2011) vrlo sličnog iznosa (0,797), dok je ona skale tradicionalizma rodnih uloga u Bagićevo (2011) značajnije niža i iznosi 0,625.

Uz rekodiranje one suprotno usmjerene (27. u upitniku), četiri su čestice i ovog konstrukta korištene za izradu aditivne skale za daljnju analizu s vrijednostima između 1 i 5, gdje veća vrijednost ukazuje i na veći rodni konzervativizam.

Kao što je to bio slučaj sa skalom profesionalnog identiteta, i na kreiranim skalama političkih vrijednosti provedene su zasebne faktorske analize na poduzorcima prve i posljednje godine te svakog studija zasebno, a u cilju utvrđivanja toga korespondiraju li tako dobivene solucije onima utvrđenima na ukupnom uzorku. Opet, kao u slučaju prethodnog dijela upitnika, i u ovdje je analiza provedena na poduzorku prve godine studija rezultirala istim solucijama na svih pet skala, dok je ona provedena na poduzorku posljednje godine na nekim skalama pokazala značajnija odstupanja, i to konkretno na skali ekonomskog liberalizma. I dok su objašnjenost varijance i pouzdanost skala egalitarizma (53,9% i $\alpha=0,559$), nacionalnog ekskluzivizma (51,2% i $\alpha=0,681$), moralnog tradicionalizma (57,5% i $\alpha=0,749$) i rodnog konzervativizma (57,2% i $\alpha=0,747$) vrlo slične onima ukupnog uzorka, u faktorskoj soluciji posljednje je godine objašnjenost varijance skale ekonomskog liberalizma značajno manja od one u ukupnom uzorku i iznosi 44,2%, dok je njezina pouzdanost svega 0,360.

Faktorske analize provedene na poduzorcima studenata različitih studija najmanje su se razlikovale od one provedene na ukupnom uzorku te međusobno na skali egalitarizma, na kojoj je za pravo objašnjenost varijance 53,7% i Cronbachov α 0,545, za medicinu 54,2% i 0,554, za Fakultet strojarstva i brodogradnje 52,1% i 0,533 te za Filozofski fakultet 53% i 0,541. U slučaju skale rodnog konzervativizma objašnjenost varijance i pouzdanost na poduzorcima Pravnog (58,2% i $\alpha=0,759$), Medicinskog (59,8% i $\alpha=0,771$) i Filozofskog fakulteta (59,9% i $\alpha=0,767$) neznatno su se razlikovale od onih na ukupnom uzorku, dok su one poduzorka Fakulteta strojarstva i brodogradnje (54,5% i $\alpha=0,717$) razlikovale u nešto većoj mjeri. Nešto veća odstupanja solucija na studijskim poduzorcima primjetna su u slučaju skale nacionalnog ekskluzivizma na kojoj objašnjenost varijance i pouzdanosti u poduzorku Pravnog fakulteta iznose 52,5% i 0,694, Medicinskog 55,6% i 0,732, Fakulteta strojarstva i brodogradnje 47,1% i 0,626 te Filozofskog fakulteta 46,5% i 0,601. Najveća odstupanja pokazatelja pojedinih poduzoraka prisutna su na skali moralnog tradicionalizma, na kojoj je razlika objašnjenosti varijance i pouzdanosti od onih na ukupnom uzorku najveća u slučaju poduzorka Medicinskog

(65,7% i $\alpha=0,825$) i Fakulteta strojarstva i brodogradnje (52,6% i $\alpha=0,697$), a nešto manja na Pravnom (55,2% i $\alpha=0,723$) i Filozofskom fakultetu (60,8% i $\alpha=0,764$). Konačno, iako na skali ekonomskog liberalizma u analizama provedenim na Pravnom (47,6% i $\alpha=0,450$), Medicinskom (54,2% i $\alpha=0,574$) i Fakultetu strojarstva i brodogradnje (49,9% i $\alpha=0,492$) nisu prisutna velika odstupanja od one provedene na ukupnom uzorku, u analizi provedenoj na poduzorku Filozofskog fakulteta jedna se čestica (druga u upitniku) izdvojila kao faktor specifičnosti pa se u slučaju tog fakulteta ne može tvrditi da ta je ta skala jedinstveni konstrukt. Spomenuto može objasniti i nižu valjanost i pouzdanost te skale na poduzorku studenata posljednje godine studija, budući da je udio studenata s Filozofskog fakulteta u poduzorku prve godine studija najmanji.

Iako među njima postoje manja ili veća odstupanja, iz navedenih metrijskih karakteristika skala političkih vrijednosti provedenih faktorskih analiza na poduzorcima četiriju studija te dviju studijskih godina proizlazi da su sve, osim onih ekonomskog liberalizma, sukladne onima na ukupnom uzorku. Točnije, sve skale na ukupnom uzorku te svim poduzorcima na isti način mjere političke vrijednosti koje su namijenjene mjeriti, osim one ekonomskog liberalizma koja to ne čini u slučaju poduzorka Filozofskog fakulteta. Ipak, unatoč tome što se u slučaju jednog poduzorka nije pokazala valjanom, u nastavku će se rada, zbog prihvatljive valjanosti i pouzdanosti na ukupnom uzorku, ali i radi zadržavanja što većeg broja predviđenih političkih vrijednosti, skala ekonomskog liberalizma koristiti kao aditivna skala u daljnjoj analizi. Uz to, odluka o njezinom je zadržavanju donesena i kako bi se zadržala mogućnost usporedbe rezultata na toj skali među svim poduzorcima, odnosno među studentima sva četiri u istraživanje uključena fakulteta.

Dakle, može se zaključiti kako su skale ovog istraživanja konstruirane u svrhu mjerenja različitih političkih vrijednosti, izuzev one namijenjene mjerenju političkog autoritarizma, zadovoljavajućih metrijskih karakteristika što opravdava njihovo korištenje u analizama u nastavku rada koje će se, kako je već spomenuto, vršiti na aditivnim skalama. Unatoč provedenom čišćenju solucije faktorske analize skale političkog autoritarizma, za razliku od ostalih skala političkih vrijednosti, njezine su valjanost i pouzdanost preniske, što ju ne čini adekvatnom za tretiranje kao jedinstvenog konstrukta, a time ni objedinjavanje njezinih zadržanih čestica u aditivnu skalu na kojoj bi se uspoređivali prosječni rezultati studenata prema studijskom usmjerenju i godini studija. Iako se preostalih pet skala koristi u daljnjoj analizi zbog zadovoljavajućih metrijskih karakteristika na ukupnom uzorku, ovdje valja napomenuti kako se ona ekonomskog liberalizma to nije pokazala i na svim poduzorcima, konkretno na

onom studenata Filozofskog fakulteta, zbog čega zaključak o njezinoj valjanosti i pouzdanosti ipak treba uzeti s dozom opreza.

9.1.3. Primarna socijalizacija

Posljednji dio upitnika, osim već ranije predstavljenih sociodemografskih obilježja ispitanika (Poglavlje 8.5.), obuhvaćao je i pet pitanja vezanih uz primarnu profesionalnu i političku socijalizaciju studenata. Njihovi odgovori na istima, uz udjele u ukupnom uzorku, prikazani su u Tablici 39.

Tablica 39. Primarna socijalizacija – distribucije odgovora na ukupnom uzorku studenata (N=689)

	N	%
Način pohađanja nastave u prethodnom semestru		
Uglavnom kontaktno	77	11,2%
Uglavnom online	520	75,5%
Podjednako online i kontaktno	92	13,4%
Motiv upisa studija		
Neuspjeh upisa željenog studija	167	24,2%
Želja za studiranjem općenito	557	80,8%
Logičan nastavak srednje škole	520	75,5%
Ljubav prema predmetu studija	574	83,3%
Utjecaj prijatelja	144	20,9%
Utjecaj obitelji	314	45,6%
Utjecaj nastavnika i učitelja	194	28,2%
Percepcija studija kao ekonomski isplativog	542	78,7%
Siguran posao po završetku studija	537	77,9%
Član obitelji u struci		
Otac	76	11,0%
Majka	49	7,1%
Netko drugi	127	18,4%
Nitko	479	69,5%
Vlastito političko opredjeljenje (N=685)		
Lijevo	326	47,6%
Centar	190	27,7%
Desno	169	24,7%
Političko opredjeljenje majke (N=684)		
Lijevo	234	34,2%
Centar	204	29,8%
Desno	246	36,0%
Političko opredjeljenje oca (N=684)		
Lijevo	191	27,9%
Centar	182	26,6%
Desno	311	45,5%

Iako se ne može reći kako je riječ o indikatoru primarne profesionalne socijalizacije, u ovom je dijelu upitnika studentima postavljeno pitanje o načinu pohađanja nastave u (zimskom) semestru koji je prethodio provođenju istraživanja, budući da se krenulo od pretpostavke da će on, posebice u slučaju studenata prve godine, potencijalno utjecati na ranu profesionalnu socijalizaciju i razvoj profesionalnog identiteta. Kako je vidljivo iz tablice, velika je većina (75,5%) ispitanih studenata u semestru prije provođenja istraživanja nastavu pohađala uglavnom online, njih svega 11% uglavnom kontaktno, dok ih je nešto više od 13% to činilo podjednako kontaktno i online.

Sljedeće dvije u tablici prikazane čestice namijenjene su mjerenju primarne profesionalne socijalizacije studenata, a tiču se njihovih motiva za upis odabranog studija te prisutnosti članova njihove obitelji u struci za koju se obrazuju. Iako je motiv upisa studija mjeren na način da su studenti za svaki od devet motiva na skali od tri stupnja označavali koliko je utjecao na njihov odabir studija („Nimalo“, „Osrednje“ ili „Izrazito“), radi jednostavnijeg prikaza, u Tablici 39 odgovori „Osrednje“ i „Izrazito“ su objedinjeni kako bi se stekao generalan uvid u to koliko je studenata u ukupnom uzorku naznačilo ponuđene motive upisa odabranog studija, neovisno o njihovom intenzitetu.

Kao najčešći motiv upisa studija studenti obuhvaćeni ovim istraživanjem ističu ljubav prema predmetu studija, koju navodi njih 83%, te želju za studiranjem općenito, koju kao razlog ističe njih gotovo 81%. Njih nešto manje od 80% kao motiv navodi viđenje studija kao ekonomski isplativog te osiguran posao po njegovom završetku, dok je za nešto više od 75% upis studija bio logičan nastavak srednje škole. Manje od pola ispitanika upis studija vidi kao posljedicu utjecaja obitelji, njih 28% kao posljedicu utjecaja nastavnika, a najmanje ih (gotovo 21%) svoj odabir studija smatra izazvanim utjecajem prijatelja. Konačno, 24% studenata u uzorku odabralo je trenutni studij zbog nemogućnosti upisa željenog, odnosno kao drugi ili privremeni izbor.

Iz odgovora ispitanika na drugoj čestici vezanoj uz primarnu profesionalnu socijalizaciju proizlazi kako ih ukupno 30,5% ima nekog člana obitelji unutar struke za koju se obrazuju, u odnosu na veliku većinu (69,5%) kojoj to nije nitko. Pritom je u slučaju njih 11% otac pripadnik buduće struke, kod 7% majka, a njih nešto više od 18% navodi da u struci za koju se obrazuju imaju nekog drugog člana obitelji.

Posljednje tri čestice trećeg dijela, ali i čitavog upitnika, ukazuju na vlastito pozicioniranje ispitanika na političko-vrijednosnom lijevo-desno kontinuumu, kao i na njihovu procjenu istog svojih roditelja, koje služi kao svojevrsan pokazatelj političke primarne socijalizacije. Iako su

spomenute procjene studenti vršili na skali od devet stupnjeva (pri čemu 1 označuje izrazito lijevo, 5 centar, a 9 izrazito desno) u Tablici 39 u kategoriji „lijevo“ grupirani su svi odgovori ispod vrijednosti 5, dok su u kategoriji „desno“ grupirani oni iznad te vrijednosti.

Što se tiče studentskih procjena vlastitog političkog opredjeljenja, većina ih se (47,6%) pozicionira lijevo na kontinuumu, nešto manje od 28% na centar te nešto manje od 25% desno. Uz to, ispitanici svoje roditelje doživljavaju više desno usmjerenima, što generalno više vrijedi za njihove očeve. Tako njih nešto više od 34% svoje majke vidi kao lijevo orijentirane, dok ih gotovo 28% tako vidi svoje očeve. U centar političkog kontinuumu svoje majke pozicionira gotovo 30% ispitanika, a svoje očeve njih 26,6%, dok na desnom spektru njih 36% vidi svoje majke, a njih čak 45,5% svoje očeve.

Razlika u samoprocjeni i procjeni političke orijentacije roditelja studenata vidljiva je i kad se sagledaju aritmetičke sredine njihovih odgovora na promatranim trima česticama. Tako se može reći da prema studentskim procjenama opredjeljenje njih samih ($\bar{x}=4,39$) pripada onome lijevog spektra, njihovih majki ($\bar{x}=5,08$) centru, a ono očeva ($\bar{x}=5,47$) desnom dijelu političko-vrijednosnog kontinuumu.

Valja, međutim, napomenuti da se na svim opisnim varijablama vezanim uz pohađanje nastave u zimskom semestru te primarnu profesionalnu i političku socijalizaciju mogu uočiti razlike među studentima ovisno o fakultetu kojeg pohađaju. Udjeli njihovih su odgovora na varijablama u ukupnom uzorku za svaki fakultet zasebno dostupni u Tablici 40, u kojoj su ujedno oni na pitanja o motivu upisa studija te procjeni vlastitog i roditeljskog političkog opredjeljenja, grupirani i prikazani na isti način kao i u prethodnom prikazu istih u ukupnom uzorku u Tablici 39.

Prije opisa samih udjela studentskih odgovora na svakoj varijabli pojedinačno, a u svrhu provjere postojanja statistički značajnih razlika među studentima različitih fakulteta, provedeni su odgovarajući testovi. Tako je na varijablama načina pohađanja nastave, motiva upisa studija te postojanja članova obitelji koji rade u struci za koju se studenti obrazuju testiranje statistički značajnih razlika provjereno provedbom hi-kvadrat testova nezavisnosti varijabli, dok su u slučaju varijabli vlastitog političkog opredjeljenja studenata te onog njihovih roditelja za tu provjeru korištene ANOVA-e.

Tablica 40. Primarna socijalizacija – distribucije odgovora prema fakultetima (N=689)

	PFZG	MEF	FSB	FFZG
Način pohađanja nastave u prethodnom semestru				
Uglavnom kontaktno	0,5%	0,7%	37,2%	0,7%
Uglavnom online	99,0%	94,3%	30,1%	85,4%
Podjednako online i kontaktno	0,5%	5,0%	32,7%	13,9%
Motiv upisa studija				
Neuspjeh upisa željenog studija	25,0%	2,8%	28,1%	39,4%
Želja za studiranjem općenito	77,4%	75,2%	85,9%	84,7%
Logičan nastavak srednje škole	74,1%	83,0%	73,4%	73,0%
Ljubav prema predmetu studija	78,8%	91,5%	78,9%	88,3%
Utjecaj prijatelja	14,2%	27,0%	25,1%	19,0%
Utjecaj obitelji	39,2%	68,8%	46,7%	29,9%
Utjecaj nastavnika i učitelja	16,0%	32,6%	33,2%	35,0%
Percepcija studija kao ekonomski isplativog	79,7%	89,4%	86,9%	54,0%
Siguran posao po završetku studija	70,3%	96,5%	87,4%	56,9%
Član obitelji u struci				
Otac	7,5%	13,5%	20,1%	0,7%
Majka	8,0%	14,9%	1,0%	6,6%
Netko drugi	21,2%	25,5%	17,6%	8,0%
Nitko	69,3%	61,7%	64,3%	85,4%
Vlastito političko opredjeljenje (N=685)				
Lijevo	43,3%	50,4%	37,1%	66,4%
Centar	30%	21,3%	34,5%	21,2%
Desno	26,7%	28,4%	28,3%	12,4%
Političko opredjeljenje majke (N=684)				
Lijevo	32,9%	31,4%	33,5%	40,1%
Centar	31,0%	25,7%	32,5%	28,5%
Desno	36,2%	42,9%	34,1%	31,3%
Političko opredjeljenje oca (N=684)				
Lijevo	23,8%	27,9%	26,9%	35,8%
Centar	27,6%	26,4%	28,9%	21,9%
Desno	48,5%	45,8%	44,2%	42,2%

Hi-kvadrat test proveden na varijabli načina pohađanja nastave u semestru koji je prethodio onom u kojem je provođeno istraživanje ($\chi^2=336,990$; $df=6$; $p<0,000$) ukazao je na postojanje značajnih razlika među studentima četiriju fakulteta. Iz Tablice 40 razvidno je i da te razlike leže u tome da su gotovo svi studenti prava i medicine nastavu pohađali online, dok su oni Filozofskog fakulteta to činili uglavnom online te manji dio hibridno, a oni Fakulteta strojarstva i brodogradnje u podjednakom udjelu online, kontaktno te hibridno. Iako to nije razvidno iz same tablice, utvrđene razlike u pohađanju nastave na posljednja su dva fakulteta uglavnom ovisile o godini studija. Tako je većina studenata prve godine strojarstva i brodogradnje (57,5%) nastavu pohađala regularno, odnosno kontaktno, a ostatak hibridno, odnosno podjednako online

i kontaktno. S druge strane, studenti posljednje godine na tom fakultetu nastavu su pretežno slušali online (78%), dok ih je nešto više od 20% to činilo prema hibridnom modelu. Slična je situacija sa studentima prve godine Filozofskog fakulteta, među kojima je njih gotovo 25% nastavu pohađalo podjednako online i kontaktno, a preostali uglavnom online, dok su na taj način nastavu slušali gotovo svi studenti posljednje godine tog fakulteta.

Nadalje, ako se za svaki fakultet zasebno sagledaju motivi upisa njihovih studenata, opet su uočljive neke značajnije razlike. Tako je hi-kvadrat proveden u slučaju upisa studija zbog neuspjeha upisa onog željenog pokazao statistički značajne razlike ($\chi^2=54,961$; $df=6$; $p<0,000$), a koje se očituju u tome da je iz tog razloga studij upisalo tek 2,8% studenata medicine, dok je, s druge strane, iz istog razloga studij upisalo više od 39% onih Filozofskog fakulteta te 25% studenata prava i 28% onih strojarstva i brodogradnje. Što se tiče upisa studija zbog želje za studiranjem općenito, i tu se hi-kvadrat pokazao statistički značajnim ($\chi^2=13,821$; $df=6$; $p=0,032$), pri čemu taj motiv najviše navode studenti strojarstva i brodogradnje (njih gotovo 86%), a najmanje oni medicine (njih nešto više od 75%). Jedini motiv na kojem nisu utvrđene statistički značajne razlike među studentima različitih fakulteta onaj je upisa studija kao logičnog nastavka srednje škole ($\chi^2=9,217$; $df=6$; $p=0,162$). Oko 73% studenata gotovo svih istraživanjem obuhvaćenih fakulteta navodi taj motiv upisa, a iznimka su pritom studenti medicine kojih je takvih 83%. Razlike među studentima značajne su i prema ljubavi prema predmetu studija kao motivu upisa ($\chi^2=38,976$; $df=6$; $p<0,000$), kojeg u najvećoj mjeri navode studenti medicine (čak 91,5%), a slijede ih oni Filozofskog fakulteta (preko 88%), dok je podjednak udio (manje od 80%) studenata koji taj motiv navode na Pravnom i Fakultetu strojarstva i brodogradnje. Ako se promatra utjecaj osoba s kojima su studenti bili u čestom kontaktu na odabir studija, na onom prijatelja potvrđene su razlike ($\chi^2=14,330$; $df=6$; $p=0,026$), a više ga ističu studenti medicine (27%) i strojarstva i brodogradnje (25%) od onih Filozofskog (19%) i Pravnog fakulteta (14%). Slična je situacija, ali sa znatnije izraženim razlikama, i po pitanju utjecaja obitelji ($\chi^2=50,446$; $df=6$; $p<0,000$), pri čemu i njega ističe najveći i prilično velik udio studenata medicine (nešto manje od 69%), a slijede ih oni Fakulteta strojarstva i brodogradnje (nešto manje od 47%), zatim Pravnog (39%) te najmanje onih Filozofskog fakulteta (gotovo 30%). Utjecaj nastavnika na odabir studija također se razlikuje među studentima različitih fakulteta ($\chi^2=25,282$; $df=6$; $p<0,000$), a najviše ga ističu studenti Filozofskog (35%), zatim studenti medicine i strojarstva i brodogradnje (oko 33%), dok studenti prava (16%) odabir studija najmanje doživljavaju kao posljedicu utjecaja nastavnika. Razlike među studentima prisutne su i u slučaju viđenja odabranog studija kao ekonomski isplativog

($\chi^2=94,868$; $df=6$; $p<0,000$), koja je visoko izražena kod svih studenata, osim onih Filozofskog fakulteta od kojih svega 54% to naglašava kao motiv upisa studija, dok to ističe gotovo 80% studenata prava, gotovo 87% onih strojarstva i brodogradnje te preko 89% medicine. Slična je situacija i s posljednjim motivom upisa vezanim uz percepciju osiguranog zaposlenja po završetku studija ($\chi^2=180,697$; $df=6$; $p<0,000$), pri čemu je iz tog razloga studij upisalo 96,5% studenata medicine, njih gotovo 87,5% s Fakulteta strojarstva i brodogradnje, preko 70% s Pravnog te gotovo 57% s Filozofskog fakulteta.

Razlike među studentima ovisno o fakultetu kojeg pohađaju primjetne su i značajne u slučaju sve četiri kategorije druge čestice namijenjene mjerenju rane profesionalne socijalizacije. Tako su provedeni hi-kvadrati statistički značajni u slučaju studentskih odgovora na pitanja o pripadanju oca struci za koju se obrazuju ($\chi^2=34,973$; $df=3$; $p<0,000$), majke ($\chi^2=24,485$; $df=3$; $p<0,000$), nekog drugog člana obitelji ($\chi^2=15,784$; $df=3$; $p=0,001$) te nikoga u obitelji ($\chi^2=22,916$; $df=3$; $p<0,000$). Kako slijedi iz Tablice 40, udio studenata prava kojima je netko iz obitelji u struci za koju se obrazuju gotovo je jednak onom ukupnog uzorka, dok je udio takvih studenata strojarstva i brodogradnje nešto je veći i iznosi gotovo 36%, a onaj studenata medicine najveći i premašuje 38%. S druge strane, udio takvih studenata Filozofskog fakulteta znatno je manji od onih ostalih fakulteta i ukupnog uzorka te iznosi 14,6%. I dok na istom fakultetu manje od 1% studenata kao tog člana obitelji navodi oca, na Fakultetu strojarstva i brodogradnje navodi ga preko 20% studenata, dok na Medicinskom 13,5% te Pravnom 7,5%. Gotovo podjednak udio studenata prava (8%) kao tog člana obitelji navodi majku, kao i njih nešto manje od 7% na Filozofskom fakultetu. Najmanje takvih studenata, točnije njih 1%, nalazi se na Fakultetu strojarstva i brodogradnje, a najviše te nešto manje od 15% među studentima medicine. Konačno, čak 25,5% studenata medicine ima nekog drugog člana obitelji u struci za koju se obrazuje, kao i nešto više od 21% studenata prava, nešto manje od 18% onih strojarstva i brodogradnje te tek 8% onih Filozofskog fakulteta.

Kako je ranije najavljeno, razlike u prosječnim odgovorima studenata četiriju fakulteta na česticama procjene vlastitog političkog opredjeljenja i onog njihovih roditelja na političkom kontinuumu testirane su provođenjem ANOVA-a. Onom provedenom na čestici samopozicioniranja studenata pritom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika ($F=8,307$; $df=3$; $p<0,000$), i to konkretno između studenata Filozofskog fakulteta i onih preostala tri. Stoga se može zaključiti da, iako se svi studenti smještaju lijevo na spektru, oni Filozofskog fakulteta ($\bar{x}=3,69$) to čine značajno više od onih medicine ($\bar{x}=4,48$) i prava ($\bar{x}=4,51$) te onih strojarstva i brodogradnje ($\bar{x}=4,70$).

Navedeno potvrđuje i prikaz raspodjele studentskih odgovora na toj čestici u Tablici 40, iz koje slijedi da se najveći udio studenata koji se pozicioniraju na lijevom spektru, konkretno njih više od 66%, nalazi na Filozofskom fakultetu, a najmanje na Fakultetu strojarstva i brodogradnje (37%), dok ih je na Medicinskom preko 50%, a na Pravnom fakultetu nešto više od 43%. Nešto više od 21% studenata medicine i Filozofskog fakulteta smješta se u centar, dok to isto čini 30% studenata prava i 34,5% onih strojarstva i brodogradnje. Konačno, podjednak udio, točnije nešto više od 28% studenata medicine te strojarstva i brodogradnje samopozicionira se na desni dio političko-vrijednosnog spektra, njih nešto manje, odnosno gotovo 27%, to čini na Pravnom, a najmanje te nešto više od 12% studenata na Filozofskom fakultetu.

S druge strane, ANOVA-e provedene na česticama studentskog pozicioniranja njihovih majki ($F=0,572$; $df=3$; $p=0,634$) i očeva na lijevo-desno kontinuumu ($F=0,757$; $df=3$; $p=0,518$), nisu pokazale postojanje statistički značajnih razlika između četiri fakulteta. Tako je aritmetička sredina procjena političkog opredjeljenja majki studenata prava i strojarstva identična onoj ukupnog uzorka ($\bar{x}=5,08$), dok je ona studenata medicine za 0,15 veća ($\bar{x}=5,23$), a ona studenata Filozofskog fakulteta za isti iznos manja ($\bar{x}=4,93$). Istu prosječnu ocjenu očeve pozicije na lijevo-desno kontinuumu kao i svi studenti ukupno, imaju oni strojarstva ($\bar{x}=5,47$), dok studenti medicine i prava iskazuju nešto višu ($\bar{x}=5,56$), a oni Filozofskog fakulteta nešto nižu ($\bar{x}=5,26$) prosudbu.

I iz udjela studentskih odgovora na tim je česticama, prikazanih u Tablici 40, razvidno da su razlike među percepcijama studenata istraživanjem obuhvaćenih fakulteta o političkom opredjeljenju njihovih roditelja manje od onih njih samih. Tako svoje majke lijevo orijentiranim doživljava preko 31% studenata medicine, 33% prava, 33,5% strojarstva te 40% studenata Filozofskog fakulteta. U centru političkog kontinuumu vidi ih gotovo 26% studenata Medicinskog, 28,5% Filozofskog, 31% Pravnog te 32,5% Fakulteta strojarstva i brodogradnje, dok ih na desnoj strani spektra vidi nešto više od 31% studenata Filozofskog fakulteta, 34% studenata strojarstva, 36% prava te gotovo 43% medicine. Najveći udio studenata svoje očeve smatra lijevo pozicioniranim na Filozofskom fakultetu (gotovo 36%), a njih najmanje na Pravnom (gotovo 24%), dok ih na Medicinskom to čini 28%, a na Fakultetu strojarstva i brodogradnje 27%. Na centar političkog kontinuumu očeve smješta gotovo 22% studenata Filozofskog fakulteta, nešto više od 26% onih Medicinskog, gotovo 28% Pravnog te 29% Fakulteta strojarstva i brodogradnje, a na desnu stranu spektra 48,8% studenata prava, gotovo 46% medicine, nešto više od 44% strojarstva te preko 42% onih Filozofskog fakulteta.

9.2. Studij kao čimbenik profesionalne socijalizacije

Kako bi se ponudio odgovor na treće istraživačko pitanje te utvrdilo utječe li iskustvo studiranja na razvoj i jačanje profesionalnog identiteta, odnosno može li se tvrditi da je studij čimbenik profesionalne socijalizacije, na poduzorku svakog su studija zasebno provedeni t-testovi za nezavisne uzorke. Nezavisna varijabla pritom je bila godina studija, dok su zavisne varijable bile aditivne skale proizašle iz zadržanih latentnih dimenzija faktorske analize skale profesionalnog identiteta – *zadovoljstvo i afektivna predanost* profesionalnoj grupi, *ekstrinzične nagrade*, *samokategorizacija* i *interakcijska predanost*.

9.2.1. Profesionalna socijalizacija studenata na prvoj i posljednjoj godini

Kako je vidljivo u Tablici 41, gotovo svim Levenovim testovima provedenim na poduzorcima studenata različitih fakulteta prve i posljednje godine ustanovljeno je da su njihove varijance na skalama profesionalnog identiteta homogene, osim u slučajevima u tablici podebljanih vrijednosti koje označavaju da je test na tim skalama statistički značajan ($p < 0,050$), odnosno da su varijance poduzoraka studenata prve i posljednje godine na tim skalama i studijima heterogene. Iz tog su se razloga razlike među studentima prve i posljednje godine Medicinskog i Filozofskog fakulteta u zadovoljstvu i afektivnoj predanosti te u interakcijskoj predanosti onih Fakulteta strojarstva i brodogradnje ispitivale Welchovim testom, što je također i naznačeno u Tablici 42 koja prikazuje rezultate provedenih t-testova, odnosno razlike prosječnih odgovora studenata prve i posljednje godine četiri u istraživanje uključena fakulteta na skalama profesionalnog identiteta.

Tablica 41. Levenovi testovi homogenosti varijanci poduzoraka studenata prve i posljednje godine na skalama profesionalnog identiteta ($N=689$)

	Zadovoljstvo i afektivna predanost	Ekstrinzične nagrade	Samokategorizacija	Interakcijska predanost
PFZG (df=210)	F=1,358 p=0,245	F=2,616 p=0,107	F=0,000 p=0,992	F=0,105 p=0,746
MEF (df=139)	F=9,823 p=0,002	F=0,135 p=0,714	F=0,664 p=0,416	F=2,721 p=0,101
FSB (df=197)	F=1,335 p=0,249	F=1,934 p=0,166	F=0,524 p=0,470	F=4,069 p=0,045
FFZG (df=135)	F=6,540 p=0,012	F=1,583 p=0,210	F=0,005 p=0,946	F=0,501 p=0,480

Iz tablice, u kojoj su statistički značajne razlike podebljane, proizlazi da na svim fakultetima postoje značajne razlike između prosječnih rezultata studenata prve i posljednje godine na skalama profesionalnog identiteta. Pritom su te razlike na Pravnom i Filozofskom fakultetu prisutne na trima, na Medicinskom dvjema, a na Fakultetu strojarstva i brodogradnje na jednoj skali.

Tako studenti prava prve godine imaju značajno više rezultate na skalama zadovoljstva i afektivne predanosti te ekstrinzičnih nagrada, ali i niže rezultate na skali interakcijske predanosti od studenata posljednje godine tog fakulteta. Studenti prve godine medicine imaju značajno više prosječne odgovore od studenata posljednje godine istog studija na skali zadovoljstva i afektivne predanosti, a niže na skali samokategorizacije. Jedina statistički značajna razlika između studenata prve i posljednje godine na Fakultetu strojarstva i brodogradnje odnosi se na njihovu percepciju ekstrinzičnih nagrada stečenih posjedovanjem profesionalnog identiteta, pri čemu ih oni na prvoj godini pozitivnije procjenjuju. Na Filozofskom fakultetu, gdje je opet prisutan veći broj statistički značajnih razlika, studenti prve godine također pokazuju bolje ocjene ekstrinzičnih nagrada, ali i značajno niže rezultate na skalama samokategorizacije i interakcijske predanosti.

Tablica 42. Razlike prosječnih odgovora studenata prve i posljednje godine na skalama profesionalnog identiteta prikazane prema studijskom usmjerenju (N=689)

	Zadovoljstvo i afektivna predanost	Ekstrinzične nagrade	Samokategorizacija	Interakcijska predanost
PFZG (df=210)	t=3,630 p<0,001	t=4,069 p<0,001	t=1,589 p=0,114	t=-2,443 p=0,015
Prva	4,09	3,68	2,89	2,16
Posljednja	3,68	3,26	2,67	2,61
MEF (df=139)	Welch t=2,718 p=0,008	t=1,670 p=0,097	t=-3,808 p<0,001	t=-1,536 p=0,127
Prva	4,45	4,12	2,35	3,09
Posljednja	4,18	3,98	2,85	3,40
FSB (df=197)	t=0,874 p=0,383	t=2,951 p=0,004	t=-1,239 p=0,217	Welch t=-1,519 p=0,131
Prva	4,23	4,16	2,73	3,03
Posljednja	4,16	3,92	2,88	3,26
FFZG (df=135)	Welch t=1,729 p=0,086	t=3,367 p<0,001	t=-2,729 p=0,007	t=-4,101 p<0,001
Prva	4,21	2,94	2,71	2,57
Posljednja	4,02	2,54	3,13	3,30

Zanimljivo je pritom da su razlike među studentima prve i posljednje godine svih fakulteta, kako one statistički značajne tako i one koje to nisu, jednakog smjera na gotovo svim skalama profesionalnog identiteta. Tako su, osim u slučaju razlika prosječnih rezultata studenata prve i posljednje godine Pravnog fakulteta na skali samokategorizacije, studenti prve godine svih fakulteta pokazali viši stupanj zadovoljstva i afektivne predanosti budućoj profesionalnoj grupi te iskazali pozitivnije viđenje ekstrinzičnih nagrada koje profesionalni identitet donosi, dok su studenti posljednje godine studija iskazali viši stupanj samokategorizacije i interakcijske predanosti.

Ako se na temelju nalaza provedenih t-testova nastoji odgovoriti na treće istraživačko pitanje vezano uz opravdanost označavanja studija kao čimbenika profesionalne socijalizacije tijekom kojeg dolazi do jačanja profesionalnog identiteta, taj je odgovor djelomično potvrđan. Točnije, iz usporedbe prosječnih rezultata studenata prve i posljednje godine četiriju studija, može se zaključiti kako je studij čimbenik profesionalne socijalizacije tijekom kojeg se može utvrditi jačanje samokategorizacije te interakcijske predanosti odabranoj profesiji, ali ne i zadovoljstva i afektivne predanosti istoj te percepcije ekstrinzičnih nagrada koje pripadnost toj profesiji donosi.

Konkretno, može se ustvrditi kako studenti prve godine studija iskazuju veći ponos i zadovoljstvo odabirom studija i buduće profesije, pozitivnije vide pripadnike svoje buduće profesionalne grupe, ali i pokazuju veću spremnost ustrajanja u profesionalnom obrazovanju i usavršavanju. Uz to, isti studenti smatraju svoje buduće profesije cjenjenijima i utjecajnim u društvu od studenata posljednje godine, te su skloniji povezivanju svojih budućih radnih mjesta s visokim primanjima. S druge strane, studenti posljednje godine studija više se identificiraju kao pripadnici svoje buduće profesije i važnije im je da ih drugi tako percipiraju te su bliskiji i provode više vremena sa svojim kolegama s fakulteta u odnosu na ostale prijatelje.

9.3. Studijsko usmjerenje kao čimbenik različite profesionalne socijalizacije

Kako bi se utvrdilo utječe li iskustvo studiranja na određenom fakultetu na razvoj specifičnog profesionalnog identiteta te odgovorilo na pitanje prolaze li studenti različitih fakulteta i kroz različitu profesionalnu socijalizaciju, na poduzorcima studenata četiri istraživanjem obuhvaćenih fakulteta provedena je ANOVA. Pri njezinom provođenju nezavisna je varijabla dakle bila studijsko usmjerenje, dok su zavisne varijable, kao i u prethodno provedenom t-testu

za nezavisne uzorke, bile aditivne skale proizašle iz zadržanih latentnih dimenzija faktorske analize skale profesionalnog identiteta – *zadovoljstvo i afektivna predanost* profesionalnoj grupi, *ekstrinzične nagrade*, *samokategorizacija* i *interakcijska predanost*.

Budući da su u ranijoj deskriptivnoj analizi (Potpoglavlje 9.1.3.) među studentima različitih studija uočene određene razlike u takozvanoj primarnoj profesionalnoj socijalizaciji, nakon testiranja razlika na skalama profesionalnog identiteta ovisno o studijskoj godini i usmjerenju, postojanje istih se razlika t-testom za nezavisne uzorke provjerilo i na dvjema česticama primarne profesionalne socijalizacije – motivu upisa studija te obiteljskoj tradiciji, odnosno postojanju člana obitelji u struci za koju se studenti obrazuju. U sklopu istih se analiza, ANOVA-om testirala i razlika u razvijenom profesionalnom identitetu studenata ovisno o načinu na koji su tijekom semestra koji je prethodio istraživanju pohađali nastavu.

9.3.1. Profesionalna socijalizacija studenata različitih studija

I prije provođenja ove su analize na poduzorcima svih fakulteta provedeni Levenovi testovi homogenosti varijanci prema kojima su se, kako proizlazi iz Tablice 43, varijance takvima i pokazale u slučaju skala samokategorizacije i interakcijske predanosti. U slučaju skala zadovoljstva i afektivne predanosti te ekstrinzičnih nagrada, s druge strane, gdje su se testovi pokazali statistički značajnima ($p < 0,001$), a time i njihove varijance nehomogenima, razlike u prosječnim odgovorima studenata različitih fakulteta utvrđivale su se Welchovim F testom.

Tablica 43. Levenovi testovi homogenosti varijanci poduzoraka studenata različitih studija na skalama profesionalnog identiteta ($N=689$)

	Zadovoljstvo i afektivna predanost	Ekstrinzične nagrade	Samokategorizacija	Interakcijska predanost
(df=3, 685)	F=7,033 p<0,001	F=6,619 p<0,001	F=1,969 p=0,117	F=1,041 p=0,374

Navedeno je vidljivo i u Tablici 44 u kojoj su prikazani rezultati provedene ANOVA-e te same aritmetičke sredine odgovora studenata različitih fakulteta na aditivnim skalama profesionalnog identiteta. Iz iste se tablice, u kojoj su podebljane statistički značajne razlike među studentima različitih fakulteta, vidi i da su one prisutne na svim skalama ($p < 0,001$), iz čega proizlazi da se prosječni odgovori studenata istraživanjem obuhvaćenih fakulteta statistički značajno razlikuju na svim latentnim dimenzijama profesionalnog identiteta. Konkretno statistički značajne razlike među fakultetima utvrđene su, u slučaju skala zadovoljstva i afektivne predanosti te

ekstrinzičnih nagrada, Games-Howellovim, a u slučaju onih samokategorizacije i interakcijske predanosti, Schefféovim post hoc testom.

Tablica 44. Razlike prosječnih vrijednosti studenata različitih studija na skalama profesionalnog identiteta (N=689)

	Zadovoljstvo i afektivna predanost	Ekstrinzične nagrade	Samokategorizacija	Interakcijska predanost
(df=3, 685)	Welch F=11,868 p<0,001	Welch F=155,457 p<0,001	F=6,484 p<0,001	F=27,438 p<0,001
PFZG (N=212)	3,99	3,58	2,84	2,27
MEF (N=141)	4,37	4,08	2,51	3,19
FSB (N=199)	4,21	4,07	2,79	3,11
FFZG (N=137)	4,11	2,74	2,92	2,93

Na skali zadovoljstva i afektivne predanosti statistički se značajno razlikuju prosječni odgovori studenata medicine u odnosu na one ostalih fakulteta uzorka te studenata Pravnog fakulteta u odnosu na one Medicinskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje. Iz samih prikaza prosječnih odgovora u Tablici 43, vidljivo je pritom da studenti medicine na ovoj skali prosječno iskazuju najviše, a studenti prava najniže rezultate.

Na skali ekstrinzičnih nagrada, u odnosu na ostale fakultete u uzorku, statistički se značajno razlikuju odgovori studenata Pravnog i Filozofskog fakulteta. Studenti drugog navedenog ujedno imaju i najniži prosječni rezultat na toj skali, dok najviši imaju studenti Medicinskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje, budući da su iznosi njihovih aritmetičkih sredina gotovo jednaki.

Kako se vidi i iz samih prosječnih odgovora (Tablica 44), jedini poduzorak koji se statistički značajno razlikuje od ostalih na skali samokategorizacije jest onaj Medicinskog fakulteta čiji studenti ujedno pokazuju najniže rezultate na toj skali, dok, iako ne statistički značajno više od onih Pravnog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje, najviše rezultate imaju studenti Filozofskog fakulteta.

Kao i u slučaju prethodne skale, i na onoj interakcijske predanosti samo se studenti jednog fakulteta statistički značajno razlikuju od ostalih, i to oni Pravnog fakulteta koji u odnosu na druge studente u uzorku imaju prosječno najniže rezultate na toj skali. Najviši prosječni rezultat imaju studenti Medicinskog fakulteta, iako opet ne statistički značajno viši od onih preostala dva fakulteta.

Ako se sagledaju sve skale profesionalnog identiteta zajedno, odnosno prosječni odgovori studenata svih fakulteta na istima, prvenstveno se može ustvrditi da generalno studenti svih fakulteta uključenih u uzorak iskazuju više rezultate na skalama zadovoljstva i afektivne predanosti ($\bar{x}=4,16$) te ekstrinzičnih nagrada ($\bar{x}=3,66$), dok na onima samokategorizacije ($\bar{x}=2,77$) i interakcijske predanosti ($\bar{x}=2,83$) pokazuju nešto niže prosječne rezultate. Uz to, može se ustvrditi i da studenti medicine s prosječno najvišim rezultatima na tri skale (zadovoljstvo i afektivna predanost, ekstrinzične nagrade i interakcijska predanost) imaju najizraženiji profesionalni identitet, dok je onaj studenata prava, koji imaju prosječno najniže rezultate na tri skale (zadovoljstvo i afektivna predanost, samokategorizacija i interakcijska predanost), najmanje izražen. Međutim, s obzirom na to da studenti medicine imaju statistički značajno najniže rezultate na skali samokategorizacije, a da oni prava na toj skali imaju više rezultate, kao i da su obje skupine na određenim skalama svojim prosjecima vrlo blizu prosjecima studenata drugih fakulteta, ovakav zaključak treba uzeti s rezervom.

Ipak, ako se zaključno osvrne na četvrto istraživačko pitanje o postojanju razlika u izraženosti profesionalnog identiteta među različitim profesijama, na koje je provedena ANOVA trebala pružiti odgovor, na isto se svakako može odgovoriti potvrdno.

Prema provedenoj se analizi može zaključiti da studenti svih fakulteta među aspektima profesionalnog identiteta najviše iskazuju zadovoljstvo odabirom studija, ustrajanje u profesionalnom obrazovanju općenito te pozitivnu percepciju svojih budućih kolega, pri čemu studenti medicine to iskazuju u najvećoj mjeri, dok oni prava u najmanjoj. Sljedeći generalno najpovoljnije ocjenjen aspekt tiče se ugleda i utjecaja buduće profesije u društvu te uz nju vezanih novčanih nagrada, koje najbolje procjenjuju studenti Medicinskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje, a značajno lošije studenti Filozofskog fakulteta. Isti studenti, s druge strane pokazuju najviši stupanj identifikacije s budućim kolegama i važnosti da ih drugi takvima vide, što je aspekt profesionalnog identiteta s kojim se generalno svi studenti najmanje poistovjećuju, a oni Medicinskog fakulteta značajno najniže. Posljednji aspekt profesionalnog identiteta, onaj vezan uz bliskost i provođenje vremena s kolegama s fakulteta, također studenti općenito slabije vrednuju, pri čemu to oni Pravnog fakulteta čine u značajnije većoj mjeri.

9.3.2. Primarna profesionalna socijalizacija studenata različitih studija

Kako je ranije spomenuto, razlike u profesionalnom identitetu studenata testirane su i ovisno o načinu na koji su pohađali nastavu, motivu odabira upisanog studija te postojanju članova obitelji u profesiji za koju se obrazuju. U slučaju načina pohađanja nastave provedene su ANOVA-e prije kojih su testirane i homogenosti varijanci poduzoraka, a kojima su homogenosti i utvrđene na svim skalama osim one ekstrinzičnih nagrada zbog čega su se razlike u prosječnim odgovorima na njoj utvrđivale Welchovim F testom.

U slučaju motiva upisa studija te obiteljske profesionalne tradicije razlike na skalama profesionalnog identiteta ispitivale su se t-testovima za nezavisne uzorke, i to na način da su se za svaki motiv upisa te člana obitelji testirale razlike između studenata koji su taj motiv i člana obitelji označili kao onog koji je utjecao na njihov odabir studija,¹⁵ odnosno koji je u istoj struci za koju se oni obrazuju, te studenata koji ih kao takve nisu označili. I prije svih su se t-testova prvenstveno proveli Levenovi testovi homogenosti varijanci, kojima je utvrđena homogenost varijanci svih poduzoraka osim na skali zadovoljstva i afektivne predanosti u slučaju motiva neuspjeha upisa željenog studija, ljubavi prema predmetu studija, utjecaja obitelji te sigurnosti posla po završetku studija, skali ekstrinzičnih nagrada u slučaju motiva utjecaja obitelji, sigurnosti posla po završetku studija, ekonomskoj isplativosti studija te prisutnosti oca i nekog drugog člana obitelji u struci, skali samokategorizacije u slučaju motiva utjecaja prijatelja, i konačno, skali interakcijske predanosti u slučaju motiva sigurnosti posla po završetku studija. Kao i u ranijim analizama, razlike na tim su se poduzorcima i skalama provjeravale Welchovim testom.

Rezultati svih su spomenutih analiza objedinjeni u Tablici 45, u kojoj su podebljane statistički značajne razlike za ANOVA-u te prosječni odgovori studenata koji su naznačili određeni motiv i člana obitelji u struci koji se statistički značajno razlikuju od kolega koji to nisu.

¹⁵ Odgovori studenata koji su za određeni motiv naznačili da je „Osrednje“ i „Izrazito“ utjecao na odabir studija pritom su, u svrhu pojednostavljenja usporedne, objedinjeni u kategoriju „Imao utjecaj“, dok su oni koji su za određeni motiv naznačili da nije imao „Nimalo“ utjecaja za potrebe provođenja t-testova svrstani u kategoriju „Nije imao utjecaj“.

Tablica 45. Prosječne vrijednosti studenata na skalama profesionalnog identiteta prema načinu pohađanja nastave, motivu studija i obiteljskoj tradiciji (N=689)

	Zadovoljstvo i afektivna predanost		Ekstrinzične nagrade		Samokategorizacija		Interakcijska predanost		
Pohađanje nastave (df=2, 686)	F=2,987 p=0,051		Welch F=48,958 p<0,001		F=2,124 p=0,120		F=6,873 p<0,001		
Kontaktno	4,22		4,16		2,69		3,05		
Hibridno	4,28		3,90		2,93		3,17		
Online	4,12		3,54		2,76		2,74		
Motiv upisa (df=687)	Postojanje motiva (DA/NE)								
Neupis željenog studija	3,88	4,24	3,45	3,72	2,60	2,82	2,69	2,88	
Želja za studiranjem	4,16	4,15	3,67	3,59	2,77	2,78	2,82	2,89	
Nastavak srednje	4,18	4,07	3,68	3,58	2,81	2,67	2,88	2,69	
Predmet studija	4,23	3,78	3,66	3,63	2,82	2,56	2,87	2,64	
Utjecaj prijatelja	4,08	4,18	3,69	3,65	2,75	2,78	3,07	2,77	
Utjecaj obitelji	4,08	4,22	3,78	2,56	2,75	2,79	2,88	2,79	
Utjecaj nastavnika	4,18	4,14	3,65	3,66	2,91	2,72	3,08	2,74	
Ekonomska isplativost	4,18	4,08	3,77	3,23	2,80	2,67	2,86	2,74	
Osiguran posao	4,25	3,82	3,82	3,09	2,82	2,59	2,88	2,64	
Obiteljska tradicija (df=687)	Član obitelji u struci (DA/NE)								
Otac	4,32	4,14	4,02	3,61	2,83	2,77	2,95	2,82	
Majka	4,20	4,15	3,78	3,65	2,74	2,78	2,76	2,84	
Drugi član obitelji	4,19	4,15	3,92	3,60	2,78	2,77	2,72	2,86	

Studenti se ovisno o tome kako su pohađali nastavu razlikuju na skalama ekstrinzičnih nagrada i interakcijske predanosti ($p<0,001$), pri čemu se, kako proizlazi iz rezultata Games-Howellovog post hoc testa provedenog u slučaju prve te Schefféovog u slučaju druge skale, na onoj ekstrinzičnih nagrada međusobno statistički razlikuju sve tri grupe studenata, dok se na onoj interakcijske predanosti razlikuju oni koji su nastavu pohađali online od onih koji su je pohađali podjednako online i kontaktno. Pritom studenti koji su nastavu pohađali uglavnom kontaktno pokazuju najveću sklonost pozitivnoj percepciji ekstrinzičnih nagrada, dok oni koji su je pohađali uglavnom online najmanju. Budući da su, kako je ranije utvrđeno, studenti prve godine, i to pretežno oni Fakulteta strojarstva i brodogradnje, ti koji su nastavu u semestru koji je prethodio istraživanju pohađali kontaktno te da su isti ti studenti u ranijim analizama pokazali veću sklonost doživljavanju svojih profesija kao onih koje dovode do cijenjenih, utjecajnih i dobro plaćenih poslova, ovakav nalaz ne iznenađuje. Slična je situacija i na skali interakcijske predanosti na kojoj studenti koji su nastavu pohađali hibridno imaju značajnije više rezultate

od onih koji su je pohađali online, što je u skladu s nalazom da visoke rezultate na istoj skali imaju i studenti Filozofskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje koji su, u odnosu na one medicine i prava, u znatno većoj mjeri pohađali nastavu podjednako online i kontaktno. Uz to, i samo provođenje vremena te razvoj veće bliskosti s kolegama u kontaktnom je i hibridnom modelu nastave jednostavnije te vjerojatnije nego u onom koji se izvodi online.

Ako se sagledaju razlike u profesionalnom identitetu studenata prema njihovim razlozima upisa odabranog studija, one su prisutne na svim motivima, osim želje za studiranjem općenito, što znači da se studenti koji su upisali fakultet iz tog razloga ne razlikuju od onih koji taj razlog ne navode ni na jednoj skali profesionalnog identiteta. S druge strane, u slučaju motiva osiguranosti posla po završetku studija, među studentima koji su ga naznačili i onih koji nisu postoje statistički značajne razlike na svim skalama profesionalnog identiteta, pri čemu su prosječni rezultati prvih na svim skalama veći od drugih navedenih. Neuspjeh upisa željenog studija te ljubav prema predmetu studija motivi su na kojima se studentski odgovori razlikuju na trima skalama profesionalnog identiteta, pri čemu studenti koji su trenutni studij upisali jer nisu uspjeli neki drugi imaju statistički značajno manje rezultate na skalama zadovoljstva i afektivne predanosti, ekstrinzičnih nagrada i samokategorizacije od onih koji to nisu, dok oni koji su studij upisali iz ljubavi prema njegovom glavnom predmetu imaju značajno veće prosječne odgovore na skalama zadovoljstva i afektivne predanosti, samokategorizacije i interakcijske predanosti od studenata koji to nisu. Na dvjema se skalama profesionalnog identiteta razlikuju studenti ovisno o utjecaju obitelji i nastavnika na njihovu odluku o upisu studija. Tako oni na čiji je odabir utjecala obitelj pokazuju statistički značajno niže rezultate na skali zadovoljstva i afektivne predanosti od studenata na koje obitelj nije imala utjecaj, ali i značajno više na skali ekstrinzičnih nagrada, dok oni na čiji su odabir utjecali nastavnici imaju više prosjeke na skalama samokategorizacije i interakcijske predanosti od studenata kod kojih je taj utjecaj izostao. Konačno, u slučaju tri motiva razlike među studentima prisutne su na jednoj od skala profesionalnog identiteta pri čemu oni studenti koji su studij upisali jer je logičan nastavak srednje škole imaju prosječno više rezultate na skali zadovoljstva i afektivne predanosti, oni koji su ga upisali zbog prijatelja na onoj interakcijske predanosti, a oni koji su to učinili zbog ekonomske isplativosti studija na skali ekstrinzičnih nagrada.

Iz navedenog slijedi kako studenti koji su studij upisali jer po njegovu završavanju očekuju osiguran posao pokazuju i sveukupno istaknutiji profesionalni identitet, a što se može povezati i s time što je najveći udio takvih studenata prisutan na Medicinskom fakultetu. I ljubav prema glavnom predmetu studija te njegovo upisivanje zbog nemogućnosti upisa željenog studija

pokazali su se čimbenicima razlikovanja izraženosti profesionalnog identiteta, pri čemu je prvi to na svim skalama osim one ekstrinzičnih nagrada, a drugi one interakcijske predanosti, što je i razumljivo s obzirom na to da ljubav prema studiju uključuje intrinzičnu motiviranost, a samo se druženje s kolegama i bliskost mogu razviti i neovisno o profesionalnom aspektu tog odnosa. Najmanje studenata koji su kao razlog upisa naveli neuspjeh upisa studija prvog odabira te najviše onih koji su kao razlog naveli ljubav prema predmetu studija opet se nalazi na među onima Medicinskog fakulteta koji, kako je pokazala ranija analiza, uglavnom iskazuju veću izraženost profesionalnog identiteta. Što se utjecaja bliskih ljudi tiče, studenti na čiji su odabir fakulteta najviše utjecali prijatelji pokazuju i veće vrednovanje bliskosti i druženja s kolegama, kao i oni na čiji su odabir utjecali nastavnici, koji uz to pokazuju i viši stupanj identifikacije s budućim kolegama, dok oni na koje je utjecala obitelj pokazuju veću ekstrinzičnu te nižu intrinzičnu povezanost s profesijom. Veću ekstrinzičnu vezu s profesijom očekivano iskazuju i studenti čiji je motiv upisa studija bila njegova ekonomska isplativost, dok oni koju su ga upisali kao logičan nastavak srednje škole pokazuju i veće zadovoljstvo odabirom te interes za nastavkom profesionalnog obrazovanja.

Ako se, konačno, promotre odgovori studenta vezani uz obiteljsku profesionalnu tradiciju, može se zaključiti da oni kojima su otac ili neki drugi član obitelji u struci za koju se obrazuju statistički značajno bolje procjenjuju društveni ugled, utjecaj i primanja koje im buduća profesionalna uloga donosi od studenata kojima nitko od članova obitelji nije iste struke. Navedeno je u skladu s istim nalazom među studentima koji su kao motiv upisa naveli utjecaj obitelji, kao i općenito među studentima Medicinskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje koji su na skali ekstrinzičnih vrijednosti također imali više prosječne rezultate.

9.4. Homogenizacija političkih vrijednosti kao posljedica profesionalne socijalizacije

Kako bi se uvidjelo postoje li razlike u političkim vrijednostima studenata prve i posljednje godine, točnije kako bi se ustanovilo smanjuju li se razlike u političkim vrijednostima studenata istog studija, povećavaju ili pak stagniraju, ponovno su na poduzorcima svakog istraživanjem obuhvaćenog studija provedeni t-testovi za nezavisne uzorke. Time se ujedno nastojalo odgovoriti i na prvo istraživačko pitanje, ali i donijeti odluku o tome prihvaća li se ili odbacuje prva hipoteza istraživanja vezana uz očekivanje smanjenja tih razlika. Kao i u slučaju ranije provedenih t-testova, nezavisna varijabla bila je godina studija, a zavisne su varijable u ovoj

iteraciji bile aditivne skale proizašle iz zadržanih latentnih dimenzija faktorskih analiza skala političkih vrijednosti – *ekonomski liberalizam, egalitarizam, nacionalni ekskluzivizam, moralni tradicionalizam i rodni konzervativizam*. U svrhu potvrde nalaza ovih bivarijatnih analiza, utjecaj godine studija na političke vrijednosti studenata provjeren je i provođenjem multiplih linearnih regresijskih analiza, čiji su rezultati prikazani u Potpoglavlju 9.6.1.

9.4.1. Političke vrijednosti studenata na prvoj i posljednjoj godini

Prije provođenja samih t-testova, prvotno su opet provedeni Levenovi testovi homogenosti varijanci, čiji su rezultati dostupni u Tablici 46. S obzirom da se u ovoj fazi analize, uz testiranje samih razlika među studentima prve i posljednje godine, prate i promjene u raspršenosti rezultata studenata na pet skala političkih vrijednosti, u istoj se tablici, osim F vrijednosti i njihove statističke značajnosti, nalaze i standardne devijacije studentskih odgovora. Iz provedenih testova proizlazi kako su varijance poduzoraka studenata na prvoj i posljednjoj godini četiri fakulteta homogene na gotovo svim skalama političkih vrijednosti, osim u slučaju studenata Pravnog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje na skali ekonomskog liberalizma te studenata Medicinskog i Filozofskog fakulteta na skali nacionalnog ekskluzivizma, čije su vrijednosti testa značajnosti podebljane ($p < 0,050$). Vrijednosti samih standardnih devijacija na skalama s heterogenim varijancama poduzoraka niže su u slučaju poduzoraka studenata prve, a više onih posljednje godine, što ukazuje na to da se raspršenost studentskih odgovora od prve do posljednje godine povećava. Ako se promotre i ostale, statistički neznačajne, razlike u standardnim devijacijama, većina ih ukazuje na isti trend, samo znatno manjeg povećanja, a u nekim je slučajevima prisutno i neznatno smanjenje raspršenosti rezultata.

Ako se pritom pogledaju razlike u standardnim devijacijama studenata prve i posljednje godine prema studijskom usmjerenju, može se uočiti da je, iako uglavnom statistički neznačajan, na Filozofskom fakultetu na svim skalama političkih vrijednosti prisutan rast u raspršenosti rezultata. To je pretežno slučaj i na Pravnom i Medicinskom fakultetu, gdje je porast standardnih devijacija zabilježen na tri od pet skala. Jedino se za Fakultet strojarstva i brodogradnje može reći da je među studentima prve i posljednje godine uglavnom prisutno smanjenje u raspršenosti studentskih odgovora, budući da je na tom fakultetu pad vrijednosti standardnih devijacija prisutan na tri skale.

Ipak, potrebno je naglasiti da su sve standardne devijacije poduzoraka fakulteta na skalama političkih vrijednosti niskih iznosa, što ukazuje na nisku raspršenost studentskih odgovora,

odnosno na visoku razinu homogenosti studenata po tom pitanju, bilo to na prvoj ili na posljednjoj godini studija. Iako ne postoji definitivan odgovor niti dogovor oko toga koja točno vrijednost standardne devijacije ukazuje na veći konsenzus među ispitanicima i na homogenost rezultata, prema nekim autorima, u slučaju petostupanjske ordinalne skale, njezin iznos u rasponu od 0 do 1 ukazuje na visoku razinu takvog konsenzusa, onaj od 1,01 do 1,49 na umjerenu, 1,5 do 2 na nisku, dok njezine vrijednosti iznad 2 ukazuju na nepostojanje konsenzusa (Grobbelaar, 2006; prema Henning i Jordaan, 2016).

Tablica 46. Levenovi testovi homogenosti varijanci poduzoraka studenata prve i posljednje godine na skalama političkih vrijednosti uz prikaz standardnih devijacija i koeficijenata varijacije (N=689)

		Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
PFZG (df=210)		F=6,370 p=0,012	F=0,064 p=0,800	F=0,526 p=0,469	F=0,920 p=0,339	F=1,860 p=0,174
sd	Prva	0,549	0,665	0,847	0,923	0,817
	Posljednja	0,798	0,751	0,831	0,828	1,001
kv	Prva	0,189	0,161	0,346	0,390	0,456
	Posljednja	0,264	0,199	0,380	0,410	0,527
MEF (df=139)		F=3,699 p=0,056	F=0,008 p=0,930	F=5,641 p=0,019	F=0,031 p=0,861	F=2,700 p=0,103
sd	Prva	0,588	0,736	0,774	1,015	0,943
	Posljednja	0,786	0,761	1,013	1,004	0,785
kv	Prva	0,202	0,191	0,335	0,437	0,472
	Posljednja	0,260	0,198	0,421	0,481	0,404
FSB (df=197)		F=3,952 p=0,048	F=0,221 p=0,638	F=1,302 p=0,255	F=0,225 p=0,636	F=0,418 p=0,519
sd	Prva	0,603	0,808	0,889	0,953	0,860
	Posljednja	0,782	0,757	0,793	0,930	0,907
kv	Prva	0,195	0,224	0,311	0,354	0,369
	Posljednja	0,236	0,204	0,307	0,369	0,397
FFZG (df=135)		F=1,821 p=0,179	F=1,531 p=0,218	F=4,328 p=0,039	F=0,818 p=0,367	F=2,107 p=0,149
sd	Prva	0,513	0,603	0,699	0,825	0,655
	Posljednja	0,692	0,755	0,809	0,896	0,860
kv	Prva	0,182	0,144	0,326	0,427	0,419
	Posljednja	0,252	0,180	0,380	0,470	0,546

Osim standardne devijacije, i koeficijent varijacije pokazatelj je disperzije rezultata oko aritmetičke sredine kojim se može utvrditi homogenost i interni konsenzus, a na koje, prema nekim autorima (primjerice English i Keran, 1976; prema Henning i Jordaan, 2016), upućuje njegova vrijednost manja od 0,5.

Budući da su iznosi koeficijenta varijacije proizašli iz usporedbe varijanci poduzoraka studenata prve i posljednje godine studija na skalama političkih vrijednosti, koji su također prikazani u Tablici 46, manji ili neznatno veći od te vrijednosti, iz njihovog pregleda proizlazi isti zaključak o visokoj homogenosti političkih vrijednosti studenata, kako na prvoj, tako i na posljednjoj godini studija.

Rezultati samih t-testova nezavisnih poduzoraka studenata prve i posljednje godine četiri studija na skalama političkih vrijednosti dostupni su u Tablici 47, u kojoj je naznačeno i da se analiza na poduzorcima s nehomogenim varijancama, utvrđenim ranije provedenim Levenovim testom, provodila Welchovim testom. U istoj su tablici, kao i u ranijim analizama, statistički značajne razlike podebljane kako bi bile lakše uočljive.

Osim što je, kako je ranije spomenuto, disperzija rezultata na prvoj i posljednjoj godini mala, takve su i same razlike u prosječnim rezultatima studenata na skalama političkih vrijednosti, pri čemu su njih samo tri statistički značajne. Tako studenti prava posljednje godine studija imaju statistički značajno manje rezultate na skalama egalitarizma i moralnog tradicionalizma od svojih kolega s prve godine, dok studenti na posljednjoj godini Fakulteta strojarstva i brodogradnje iskazuju statistički značajno manju sklonost nacionalnom ekskluzivizmu od studenata prve godine istog studija.

Tablica 47. Razlike prosječnih odgovora studenata prve i posljednje godine na skalama političkih vrijednosti prikazane prema studijskom usmjerenju (N=689)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
PFZG (df=210)	Welch $t=-1,017$ $p=0,313$	$t=3,247$ $p=0,001$	$t=1,947$ $p=0,053$	$t=2,391$ $p=0,018$	$t=-0,775$ $p=0,439$
Prva	2,90	4,13	2,45	2,37	1,79
Posljednja	3,02	3,77	2,19	2,02	1,90
MEF (df=139)	$t=-0,889$ $p=0,376$	$t=0,124$ $p=0,902$	Welch $t=-0,546$ $p=0,587$	$t=1,266$ $p=0,208$	$t=0,327$ $p=0,744$
Prva	2,92	3,86	2,31	2,32	2,00
Posljednja	3,02	3,84	2,41	2,09	1,94
FSB (df=197)	Welch $t=-1,975$ $p=0,051$	$t=-0,831$ $p=0,407$	$t=2,120$ $p=0,035$	$t=1,235$ $p=0,218$	$t=0,344$ $p=0,732$
Prva	3,10	3,61	3,85	2,69	2,33
Posljednja	3,31	3,71	2,59	2,52	2,29
FFZG (df=135)	$t=0,685$ $p=0,494$	$t=-0,108$ $p=0,914$	Welch $t=0,098$ $p=0,922$	$t=0,206$ $p=0,837$	$t=-0,091$ $p=0,927$
Prva	2,82	4,19	2,14	1,94	1,56
Posljednja	2,75	4,21	2,13	1,90	1,57

Ako se promotre i usporede prosječni odgovori studenata četiriju fakulteta na svakoj skali političkih vrijednosti zasebno, unatoč tome što njihove razlike nisu statistički značajne, može se primijetiti kako studenti posljednje godine svih fakulteta na skali moralnog tradicionalizma ostvaruju blago niže rezultate od studenata prve godine, dok na skali ekonomskog liberalizma, izuzev onih Filozofskog fakulteta, blago više. I dok na skali egalitarizma studenti prava i medicine bilježe blagi pad, kod onih Filozofskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje prisutan je blagi rast, a slična je situacija i na skali rodnog konzervativizma na kojoj studenti posljednje godine dva fakulteta (Medicinski i Fakultet strojarstva i brodogradnje) imaju nešto niže prosjeke, dok oni preostala dva (Pravni i Filozofski) više. Na skali nacionalnog ekskluzivizma studenti od prve do posljednje godine svih fakulteta, osim Medicinskog, bilježe blago niže prosječne rezultate.

Zanimljivo je također osvrnuti se i na pregled prosječnih odgovora studenata na svakom fakultetu zasebno, pri čemu je jasno vidljivo kako su razlike između studenata prve i posljednje godine najmanje na Filozofskom fakultetu. Nešto su više na Medicinskom, zatim Fakultetu strojarstva i brodogradnje, a najviše su izražene na Pravnom fakultetu, na kojem su prisutne i dvije od tri uočene statistički značajne razlike u prosječnim odgovorima studenata prve i posljednje godine. Isto tako, a s obzirom na premali broj statistički značajnih razlika, uvjetno se može zaključiti kako je među studentima prava na tri od pet vrijednosti (ekonomski liberalizam, egalitarizam i rodni konzervativizam) tijekom studija primjetno povećanje sklonosti desnijim stavovima, kao što je to slučaj i s onima medicine na skalama ekonomskog liberalizma, egalitarizma i nacionalnog ekskluzivizma. S druge strane, na Fakultetu strojarstva i brodogradnje takav je porast primjetan samo na skali ekonomskog liberalizma, a na Filozofskom samo na onoj rodnog konzervativizma.

Konačno, s obzirom na provedene Levenove testove homogenosti varijanci poduzorka studenata prve i posljednje godine istraživanih fakulteta, od kojih je ukupno 20 njih samo četiri pokazalo statistički značajne razlike (i to u smjeru veće heterogenosti studenata posljednje godine), na prvo istraživačko pitanje o postojanju utjecaja profesionalne socijalizacije na homogenizaciju političkih vrijednosti treba odgovoriti negativno. Iz istog se razloga odbacuje i prva hipoteza ovog istraživanja, budući da se ne može tvrditi kako su razlike u političkim vrijednostima manje na posljednjoj nego na prvoj godini studija.

Ipak, a uzimajući u obzir utvrđene niske standardne devijacije i koeficijente varijacije u sklopu provedenih t-testova, pri osvrtu na ovo se istraživačko pitanje i hipotezu potrebno je naglasiti da sama homogenizacija političkih vrijednosti tijekom studija potencijalno izostaje zbog

njezine visoke inicijalne prisutnosti. Točnije, budući da studenti već na prvoj godini studija pokazuju visok stupanj sličnosti i homogenosti, ostaje manje prostora za daljnju homogenizaciju njihovih vrijednosti tijekom studija, što objašnjava i nemogućnost njezina utvrđivanja u ovom istraživanju.

9.4.2. Političko samopozicioniranje studenata na prvoj i posljednjoj godini

Kako bi se potvrdili nalazi ranijih t-testova na skalama političkih vrijednosti, za svaki su fakultet u uzorku uspoređene i prosječne vrijednosti studenata na varijabli na kojoj su zamoljeni da procjene svoje političko opredjeljenje na lijevo-desno kontinuumu. Nakon što je Levenovim testom utvrđena homogenost varijanci svih testiranih poduzoraka ($p > 0,050$), na istima su provedeni i t-testovi za nezavisne uzorke iz čijih rezultata, prikazanih u Tablici 48, proizlazi kako niti jedan nije statistički značajan, odnosno da ni na jednom fakultetu ne postoji razlika u prosječnim rezultatima studenata prve i posljednje godine.

Ovakav nalaz o nepostojanju razlika u samoprocjeni studentskog političkog opredjeljenja na lijevo-desno kontinuumu ovisno o godini studija ide u prilog ranije iznesenom zaključku analize provedene na aditivnim skalama političkih vrijednosti o visokom stupnju vrijednosne homogenosti studenata pri upisu samog studija.

Tablica 48. Razlike u prosječnom političkom samopozicioniranju studenata prve i posljednje godine prikazane prema studijskom usmjerenju (N=685)

	PFZG (df=208)	MEF (df=139)	FSB (df=195)	FFZG (df=135)
Samopozicioniranje na lijevo-desno kontinuumu	t=0,787 p=0,432	t=-0,822 p=0,413	t=-0,137 p=0,891	t=0,272 p=0,786
Prva godina	4,57	4,39	4,68	3,74
Posljednja godina	4,32	4,67	4,72	3,64

Kao što je napomenuto i ranije (Potpoglavlje 9.1.3.) i iz ove je tablice, sa svim prosječnim odgovorima ispod vrijednosti 5, koja je označavala centar na devetostupanjskoj skali političkog lijevo-desno kontinuumu, vidljivo da se većina studenata svih fakulteta i godina studija na tom kontinuumu pozicionira lijevo. Kako dalje slijedi iz rezultata, iako razlike u prosječnim samoprocjenama studenata prve i posljednje godine studija nisu statistički značajne, kod ispitanih studenata Pravnog i Filozofskog fakulteta primjetno je njihovo lagano pomicanje prema lijevom dijelu spektra, dok je kod onih Medicinskog i Fakulteta strojarstva i

brodogradnje uočljiv blagi porast prosječnih odgovora te naginjanje više desno, točnije prema centru.

Ako se spomenuto usporedi s ranije predstavljenim razlikama prosječnih odgovora studenata na skalama političkih vrijednosti, primjetna je njihova djelomična neusuglašenost, budući da istraživanjem obuhvaćeni studenti prava posljednje godine iskazuju više lijeve stavove samo u slučaju skala nacionalnog ekskluzivizma i moralnog tradicionalizma, dok u slučaju ekonomskog liberalizma, egalitarizma desnije, kao što to pokazuju i ispitani studenti Filozofskog fakulteta u slučaju rodnog konzervativizma. Isto tako studenti posljednje godine poduzorka Medicinskog fakulteta desnije stavove izražavaju samo na skalama ekonomskog liberalizma i egalitarizma, dok oni Fakulteta strojarstva i brodogradnje samo na skali ekonomskog liberalizma.

Ipak, s obzirom na to da razlike u prosječnim odgovorima studenata prve i posljednje godine studija, ni na skalama političkih vrijednosti ni u slučaju njihovog političkog samopozicioniranja, nisu statističke značajne, potrebno je naglasiti da je ovakva usporedba samo provizorna.

9.5. Političke vrijednosti prema studijskom usmjerenju

Odgovor na drugo istraživačko pitanje te donošenje odluke o prihvatanju ili odbacivanju druge hipoteze, odnosno utvrđivanje razlika u političkim vrijednostima studenata različitih studijskih usmjerenja, ali i njihova povećanja, smanjenja ili stagnacije od prve do posljednje godine studija, ponovno se nastojao pružiti provođenjem ANOVA-a. Pritom je, kao i u prethodnoj takvoj analizi, nezavisna varijabla bila studijsko usmjerenje, dok su zavisne varijable, kao u slučaju prethodno provedenih t-testova, bile aditivne skale proizašle iz zadržanih latentnih dimenzija faktorskih analiza skala političkih vrijednosti – *ekonomski liberalizam, egalitarizam, nacionalni ekskluzivizam, moralni tradicionalizam i rodni konzervativizam*. Kao i u slučaju ranije provedenih t-testova, i u nalazi ovih će se analiza, odnosno utjecaj studijskog usmjerenja na političke vrijednosti studenata kasnije provjeriti provođenjem multiplih linearnih regresijskih analiza (Potpoglavlje 9.6.1.).

Budući da se drugo istraživačko pitanje odnosi na generalno utvrđivanje razlika među fakultetima, u cilju pružanja odgovora na njega provedena je ANOVA na ukupnom uzorku istraživanja. S druge strane, za potrebe donošenja odluke o prihvatanju druge hipoteze, kojom

se pretpostavljaju veće razlike u političkim vrijednostima među studentima različitih fakulteta posljednje nego onima prve godine, bilo je potrebno provesti dvije zasebne ANOVA-e na poduzorcima studenata prve i posljednje godine. U nastavku su prvotno prezentirani rezultati ANOVA-e na ukupnom uzorku, a zatim oni ANOVA-a na svakoj godini studija zasebno.

9.5.1. Političke vrijednosti studenata različitih studija

Prije provođenja same ANOVA-e na poduzorcima fakulteta u ukupnom uzorku provedeni su Levenovi testovi homogenosti varijanci čiji su rezultati dostupni u Tablici 49, a iz kojih je razvidno da su njihove varijance homogene u slučaju skala ekonomskog liberalizma, egalitarizma te nacionalnog ekskluzivizma. U tablici podebljani rezultati testa statističke značajnosti ($p < 0,050$), s druge strane, ukazuju na nehomogene varijance u slučaju skala moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma, čije su se razlike u prosječnim odgovorima studenata različitih fakulteta stoga u nastavku analize utvrđivale su se Welchovim F testom.

Tablica 49. Levenovi testovi homogenosti varijanci poduzoraka studenata različitih studija na skalama političkih vrijednosti (N=689)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=3, 685)	F=1,375 p=0,249	F=1,228 p=0,298	F=0,762 p=0,516	F=3,357 p=0,019	F=3,690 p=0,012

Te su razlike vidljive u Tablici 50 koja prikazuje rezultate provedene ANOVA-e uz same prosječne odgovore studenata četiri istraživanjem obuhvaćena fakulteta na aditivnim skalama političkih vrijednosti. Kako se opet vidi iz podebljanih rezultata testova statističke značajnosti provedenih ANOVA-a ($p < 0,001$), aritmetičke sredine studentskih odgovora na različitim fakultetima statistički se značajno razlikuju na svim skalama političkih vrijednosti. S obzirom na rezultate ranije provedenog testa homogenosti varijanci, u slučaju skala ekonomskog liberalizma, egalitarizma i nacionalnog ekskluzivizma egzaktne razlike među fakultetima ispitane su Schefféovim, a u slučaju onih moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma Games-Howellovim post hoc testom.

Tablica 50. Razlike prosječnih vrijednosti studenata različitih studija na skalama političkih vrijednosti (N=689)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=3, 685)	F=10,942 p<0,001	F=18,458 p<0,001	F=16,553 p<0,001	Welch F=17,135 p<0,001	Welch F=24,540 p<0,001
PFZG (N=212)	2,93	4,05	2,39	2,29	1,82
MEF (N=141)	2,95	3,86	2,34	2,25	1,98
FSB (N=199)	3,18	3,65	2,76	2,63	2,32
FFZG (N=137)	2,79	4,20	2,14	1,92	1,57

Na skali ekonomskog liberalizma jedina statistički značajno utvrđena razlika ona je studenata Fakulteta strojarstva i brodogradnje u odnosu na druge fakultete uključene u istraživanje, a kako proizlazi iz samih aritmetičkih sredina prikazanih u Tablici 50, njihovi su rezultati na toj skali viši od onih ostalih ispitanih studenata koji imaju slične vrijednosti prosječnih odgovora. Iako, ne i statistički značajno različiti od onih studenata prava i medicine, rezultati studenata Filozofskog fakulteta na ovoj su skali najniži.

Na skali egalitarizma prosječni su odgovori studenata nešto heterogeniji pa je i više statistički značajnih razlika među fakultetima. Tako se studenti Filozofskog fakulteta, koji na toj skali imaju najviše vrijednosti, statistički značajno razlikuju od studenata Medicinskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje koji na istoj skali imaju najniže rezultate. Uz to, na istoj se skali razlikuju i odgovori studenata Pravnog, čiji su prosječni odgovori nešto niži od onih Filozofskog fakulteta, i Fakulteta strojarstva i brodogradnje koji, iako ne statistički značajno manje od onih Medicine, iskazuju najniže vrijednosti na toj skali.

Kao što je bio slučaj sa skalom ekonomskog liberalizma, i na onoj nacionalnog ekskluzivizma jedino studenti Fakulteta strojarstva i brodogradnje imaju statistički značajno više prosječne odgovore od onih ostalih fakulteta, a time i najviše općenito, dok opet studenti Filozofskog fakulteta pokazuju najniže rezultate, no ne i statistički značajno niže od studenata prava i medicine.

Slična situacija nalazi se i na skali moralnog tradicionalizma, na kojoj također studenti Fakulteta strojarstva i brodogradnje imaju najviše prosječne vrijednosti koje se statistički značajno razlikuju od onih studenata drugih fakulteta, dok studenti Filozofskog fakulteta ima najniže rezultate. Jedina razlika u odnosu na skalu nacionalnog ekskluzivizma je u tome što na skali moralnog tradicionalizma ti studenti imaju statistički značajno različite i najniže prosječne rezultate u odnosu na studente preostale tri fakulteta.

Konačno, kao i u slučaju prethodne skale, studenti Fakulteta strojarstva i brodogradnje imaju statistički značajno najviše prosječne odgovore na skali rodnog konzervativizma, dok oni Filozofskog statistički značajno najniže. Razlika u odnosu na skalu moralnog tradicionalizma je u tome što se može reći kako studenti medicine na skali rodnog konzervativizma imaju neznatno više rezultate od studenata prava, iako ne statistički značajne.

Sveukupno, iz pregleda prosječnih studentskih odgovora svih fakulteta na skalama političkih vrijednosti, može se zaključiti da studenti generalno najviše rezultate pokazuju na skali egalitarizma, a najniže na onoj rodnog konzervativizma. Može se, stoga, ustvrditi da su skloni egalitarizmu ($\bar{x}=3,92$), neutralni po pitanju ekonomskog liberalizma ($\bar{x}=2,98$), a neskloni nacionalnom ekskluzivizmu ($\bar{x}=2,44$), moralnom tradicionalizmu ($\bar{x}=2,31$) i rodnom konzervativizmu ($\bar{x}=1,95$). Uz to, iz ranije predstavljenih statistički značajnih razlika, ali i onih koje to nisu, može se zaključiti kako studenti Fakulteta strojarstva i brodogradnje pokazuju najveću sklonost ekonomskom liberalizmu, nacionalnom ekskluzivizmu, moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu, a najmanju sklonost egalitarizmu, dok su sklonosti studenata Filozofskog fakulteta dijametralno suprotne. Studenti prava i medicine su prema sklonostima ekonomskom liberalizmu i nacionalnom ekskluzivizmu bliži onima Filozofskog nego Fakulteta strojarstva i brodogradnje, dok se na skali moralnog tradicionalizma nalaze između tih „krajnosti“. Konačno, na skalama egalitarizma i rodnog konzervativizma, studenti prava bliži su odgovorima studentima Filozofskog fakulteta, a oni medicine Fakultetu strojarstva i brodogradnje.

Ako se rezimiraju rezultati provedene ANOVA-e na ukupnom uzorku, na drugo istraživačko pitanje vezano uz postojanje razlika u političkim vrijednostima različitih profesija može se odgovoriti potvrdno.

Studenti su općenito najskloniji egalitarizmu te stavovima vezanim uz to da bi država i društvo trebali učiniti više po pitanju osiguravanja jednakih šansi za uspjeh te radnih i životnih uvjeta generalno. Pritom studenti Filozofskog fakulteta izražavaju najviše slaganje s takvim stavovima, slijede ih oni Pravnog i Medicinskog, dok oni Fakulteta strojarstva i brodogradnje najmanje podržavaju takve stavove.

Po pitanju ekonomskog liberalizma i stavova vezanih uz vjeru u napredak baziran na slobodi tržišta i izostanku državne intervencije studenti su nešto rezerviraniji i neutralniji, dok se jedino za one Fakulteta strojarstva i brodogradnje može ustvrditi da takve stavove blago podržavaju.

Studenti medicine i prava po tom su pitanju najviše neskloni opredijeliti se, dok su oni Filozofskog fakulteta najmanje skloni takvim stavovima.

Studenti generalno izražavaju blaže neslaganje sa stavovima nacionalnog ekskluzivizma vezanim uz važnost očuvanja nacionalnog identiteta te osiguravanja većih prava Hrvata u odnosu na nacionalne manjine, kao i zabranu upotrebe njihova jezika, ali i stavovima moralnog tradicionalizma koji se odnose na neprihvatanje osoba drugačijih životnih stilova i spolne orijentacije, ali i naglašavanje poštivanja tradicionalnih obiteljskih odnosa i poslušnosti roditeljima. Pritom studenti Fakulteta strojarstva i brodogradnje pokazuju najveću sklonost priklanjaju takvim stavovima, a oni Filozofskog fakulteta najmanju, dok oni medicine i prava dijele sličan stupanj moralnog tradicionalizma i nacionalnog ekskluzivizma između navedenih, uz nešto veću sličnost sa studentima Filozofskog fakulteta po pitanju potonjeg.

I stavove vezane uz rodni konzervativizam te ideju o muškarcu kao skrbniku obitelji i rodnoj podijeli kućanskih i poslova na tržištu rada, koje studenti općenito najmanje podržavaju, oni Filozofskog fakulteta to čine u najvećoj mjeri, slijede ih studenti prava pa medicine te, konačno, oni Fakulteta strojarstva i brodogradnje koji iskazuju najveću sklonost takvim stavovima, iako ih i dalje u prosjeku ne podržavaju.

9.5.2. Političke vrijednosti studenata različitih studija na prvoj i posljednjoj godini

Ponovljene ANOVA-e na poduzorcima fakulteta zasebno na prvoj i posljednjoj godini, kao i prije njih provedeni testovi homogenosti, generiraju vrlo slične rezultate ANOVA-i na ukupnom uzorku pa se, kako bi se izbjeglo ponavljanje, neće detaljnije opisivati, već će se samo ukratko iznijeti njihove razlike u odnosu na prethodnu analizu. Uz to, a u svrhu utvrđivanja opravdanosti prihvaćanja ili odbijanja druge hipoteze, za svaku od provedenih ANOVA-a na prvoj i posljednjoj godini prikazat će se i usporediti vrijednosti njihovih eta kvadrata (η^2).

Eta kvadrat (η^2) kao mjera veličine učinka najjednostavnije se može definirati kao udio ukupne varijance zavisne varijable objašnjen učinkom nezavisne (grupirajuće) varijable (Pallant, 2011: 242). Ona pokazuje snagu utjecaja nezavisne varijable na zavisnu, a kako navodi Cohen (1988; prema Pallant, 2011: 243) taj je utjecaj malen ako je njezin iznos manji od 0,06, osrednji ako je manji od 0,14 te velik ako je veći od tog iznosa. Neki autori, kao što su Gamst, Meyers i Guariono (2008; prema Kolesarić i Tomašić Humer, 2017: 29), zagovaraju nešto oprezniju interpretaciju pa vrijednost od 0,14 postavljaju kao preduvjet srednjeg, a onu od 0,22 velikog

utjecaja. Neovisno o procjeni same snage učinka, ključno je to da što je utjecaj nezavisne varijable na zavisnu veći, to se i „prosječne vrijednosti u zavisnoj varijabli različitih skupina ispitanika više međusobno razlikuju“ (Kolesarić i Tomašić Humer, 2017: 32). Prema tome, dakle, veća vrijednost eta kvadrata ANOVA-e ukazuje na veće razlike u prosječnim vrijednostima grupa nezavisne varijable na zavisnoj, što u kontekstu ove analize znači da viši iznos eta kvadrat vrijednosti ukazuje na veće razlike studenata različitih studija na pojedinim skalama političkih vrijednosti.

Što se samih analiza tiče, ona provedena na prvoj godini studija polučila je istim rezultatima testova homogenosti varijanci te ANOVA-e same. Pritom su, kako proizlazi iz Tablice 51, i u ovoj iteraciji homogene varijance poduzoraka fakulteta na svim skalama osim onih moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma, a i sami prosječni rezultati te njihove razlike slične su ANOVA-i na ukupnom uzorku, kako je vidljivo iz Tablice 52.

Tablica 51. Levenovi testovi homogenosti varijanci poduzoraka studenata prve godine različitih studija na skalama političkih vrijednosti (N=454)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=3, 450)	F=0,896 p=0,443	F=2,233 p=0,084	F=1,920 p=0,126	F=2,795 p=0,040	F=5,031 p=0,002

Tablica 52. Razlike prosječnih vrijednosti studenata prve godine različitih studija na skalama političkih vrijednosti (N=454)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=3, 450)	F=4,697 p=0,003 $\eta^2=0,030$	F=16,203 p<0,001 $\eta^2=0,097$	F=14,022 p<0,001 $\eta^2=0,085$	Welch F=11,253 p<0,001 $\eta^2=0,063$	Welch F=18,018 p<0,001 $\eta^2=0,096$
PFZG (N=162)	2,90	4,13	2,45	2,37	1,79
MEF (N=96)	2,92	3,86	2,31	2,32	2,00
FSB (N=127)	3,10	3,61	2,85	2,69	2,33
FFZG (N=69)	2,82	4,19	2,14	1,94	1,56

I provedeni post hoc testovi u sklopu ANOVA-a na prvoj godini studija pokazuju gotovo iste statistički značajne razlike među fakultetima kao i oni u sklopu ANOVA-a na ukupnom uzorku, pri čemu se jedine razlike odnose na to da na skali ekonomskog liberalizma u ovoj inačici analize razlika između prosječnih rezultata studenata Medicinskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje više nije značajna, kao ni ona na skali rodnog konzervativizma između studenata

Pravnog i Filozofskog fakulteta, dok ona između studenata medicine i prava na skali egalitarizma to postaje.

Testiranje homogenosti varijanci u sklopu ANOVA-a na posljednjoj godini studija, kako se vidi u Tablici 53, pokazuje nešto drugačije rezultate od onih na prvoj godini te na ukupnom uzorku, budući da su u ovoj iteraciji varijance poduzoraka fakulteta na svih pet skala političkih vrijednosti homogene.

Tablica 53. Levenovi testovi homogenosti varijanci poduzoraka studenata posljednje godine različitih studija na skalama političkih vrijednosti (N=235)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=3, 231)	F=0,627 p=0,598	F=0,090 p=0,966	F=2,218 p=0,087	F=0,973 p=0,406	F=1,215 p=0,305

Kako proizlazi iz Tablice 54, kao i u slučaju ANOVA-e na prvoj godini studija, nema izraženijih razlika u samim prosječnim rezultatima studenata različitih fakulteta, iako se generalno može zaključiti kako su prosječni rezultati studenta prve godine bliži onima u ukupnom uzorku nego što su to oni studenata posljednje godine. Ipak, spomenuto je i očekivano, s obzirom na da su studenti prve godine gotovo duplo više zastupljeni u ukupnom uzorku od onih posljednje.

Tablica 54. Razlike prosječnih vrijednosti studenata posljednje godine različitih studija na skalama političkih vrijednosti (N=235)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=3, 231)	F=6,321 p<0,001 $\eta^2=0,076$	F=5,795 p<0,001 $\eta^2=0,070$	F=4,050 p=0,008 $\eta^2=0,050$	F=5,987 p<0,001 $\eta^2=0,072$	F=7,496 p<0,001 $\eta^2=0,089$
PFZG (N=50)	3,02	3,77	2,19	2,02	1,90
MEF (N=45)	3,02	3,84	2,41	2,09	1,94
FSB (N=72)	3,31	3,71	2,59	2,52	2,29
FFZG (N=68)	2,75	4,21	2,12	1,90	1,57

I provedeni post hoc testovi ANOVA-e na posljednjoj godini studija, za razliku od onih na prvoj, pokazuju više razlika u odnosu na one na ukupnom uzorku, što se prvenstveno odnosi na manji broj statistički značajnih razlika u prosječnim odgovorima studenata različitih fakulteta. Tako se u ovoj inačici analize na skalama ekonomskog liberalizma, nacionalnog ekskluzivizma i rodnog konzervativizma statistički značajno razlikuju studenti Filozofskog i Fakulteta

strojarstva i brodogradnje, dok je na skali egalitarizma, uz istu tu razliku, prisutna i ona između studenata Filozofskog i Pravnog fakulteta, a na skali moralnog tradicionalizma između onih prava i Fakulteta strojarstva i brodogradnje.

Ako se osvrne ne eta kvadrat vrijednosti ANOVA-a provedenih na skalama političkih vrijednosti na prvoj i posljednjoj godini, koje su podebljane u Tablicama 52 i 54, proizlazi da je utjecaj studijskog usmjerenja na političke vrijednosti uglavnom malen do osrednji, budući da se te vrijednosti u slučaju testova provedenih na poduzorku prve godine kreću od 0,030 do 0,097, a onih na poduzorku posljednje godine od 0,050 do 0,089. Ako se iste vrijednosti promotre za svaku skalu zasebno, vidi se da u slučaju ekonomskog liberalizma i moralnog tradicionalizma dolazi do njihovog rasta od prve posljednje godine, dok je u slučaju onih egalitarizma, nacionalnog ekskluzivizma te rodnog konzervativizma primjetan pad u njihovom iznosu. Iz navedenog proizlazi da su na skalama ekonomskog liberalizma i moralnog tradicionalizma među studentima posljednje godine četiri fakulteta prisutne veće razlike nego među onima na prvoj godini studija, dok je na skalama egalitarizma, nacionalnog ekskluzivizma te rodnog konzervativizma situacija obrnuta i razlike u prosječnim odgovorima studenata različitih studija veće su na prvoj nego na posljednjoj godini.

Konačno, ako se pak osvrne na rezultate provedenih obiju ANOVA-a na poduzorcima prve i posljednje godine te, konkretno, na vrijednosti eta kvadrata koje su te analize na svim aditivnim skalama političkih vrijednosti generirale, može se zaključiti kako drugu istraživačku hipotezu, baziranu na tome da će razlike u političkim vrijednostima studenata različitih studijskih usmjerenja posljednje godine biti veće nego na prvoj godini, valja tek djelomično prihvatiti.

Navedeno slijedi iz ranije opisanog zabilježenog pada eta kvadrat vrijednosti samo u slučaju dvije od ukupno pet skala političkih vrijednosti, i to onih ekonomskog liberalizma i nacionalnog ekskluzivizma. Stoga se druga hipoteza može prihvatiti samo u njihovom slučaju iz čega proizlazi zaključak da se studenti posljednje godine različitih studija više razlikuju u stavovima vezanim uz slobodu tržišta i opravdanost državnog intervencionizma te onima vezanim uz nacionalni identitet i prava manjina od istih studenata na prvoj godini. Isto se, međutim, ne može zaključiti za studentske stavove o osiguravanju jednakih životnih šansi i ravnopravnijim primanjima, poštivanju roditeljskog autoriteta i prihvaćanju osoba drugačijih životnih stilova te rodnoj ravnopravnosti na tržištu rada i u podjeli kućanskih poslova, zbog čega se u slučaju skala egalitarizma, moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma druga hipoteza odbacuje.

9.5.3. Političko samopozicioniranje studenata različitih studija

Kao i u ranijem testiranju razlika u političkim vrijednostima studenata na prvoj i posljednjoj godini studija, i ovdje se kao svojevrsna provjera utvrđenih razlika među političkim vrijednostima studenata različitih fakulteta, provela i ANOVA na varijabli na kojoj su studenti procjenjivali svoje političko opredjeljenje. Prije njezine provedbe testirane su homogenosti varijanci poduzoraka fakulteta, koje su i potvrđene statistički neznačajnim ($p > 0,050$) Levenovim testovima. Kako slijedi iz podebljanih rezultata samih ANOVA-a prikazanih u Tablici 55, razlike u političkom samopoimanju studenata različitih studija statistički su značajne, kako na razini ukupnog uzorka, tako i na prvoj i posljednjoj godini zasebno.

Tablica 55. Razlike u političkom samopozicioniranju studenata različitih studija na skalama političkih vrijednosti (N=685)

Samopozicioniranje na lijevo-desno kontinuumu		PFZG	MEF	FSB	FFZG
Ukupno (df=3, 685)	F=8,307 p<0,001	4,51	4,48	4,70	3,69
Prva (df=3, 447)	F=3,926 p=0,009	4,57	4,39	4,68	3,74
Posljednja (df=3, 447)	F=4,885 p=0,003	4,32	4,67	4,72	3,65

Iz provedenih Schefféovih post hoc testova proizlazi kako se pritom na ukupnom uzorku statistički značajno razlikuje prosječno samopozicioniranje na skali lijevo-desno studenata Filozofskog fakulteta u odnosu na preostala tri, na prvoj godini istih studenata u odnosu na one Pravnog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje, a na posljednjoj godine u odnosu na one Medicinskog i Fakulteta strojarstva i brodogradnje.

Iz pregleda samih prosječnih samoprocjena političkog opredjeljenja može se zaključiti kako se studenti Filozofskog fakulteta smještaju najviše lijevo na političkom kontinuumu, zatim oni prava i medicine čije su prosječne samoprocjene gotovo jednake, a najmanje lijevo, iako i dalje ispod vrijednosti 5 koja označava centar, doživljavaju se studenti Fakulteta strojarstva i brodogradnje. Ako se promotre prosječne samoprocjene na prvoj i posljednjoj godini zasebno, jedina razlika je u tome što su na prvoj studenti medicine bliži onima Filozofskog fakulteta, dok su na posljednjoj to studenti prava, na što su ukazali i spomenuti rezultati post hoc testova.

Iz usporedbe s razlikama prosječnih odgovora studenata različitih fakulteta na skalama političkih vrijednosti, predstavljenih u prethodna dva potpoglavlja, može se zaključiti kako samoprocjene studenata o njihovoj poziciji na lijevo-desno kontinuumu korespondiraju

njihovom pozicioniranju u političko-vrijednosnom prostoru. Na objema razinama studenti generalno pokazuju liberalnija i više lijeva usmjerenja, pri čemu oni Filozofskog fakulteta to čine u najvećoj, a oni Fakulteta strojarstva i brodogradnje u najmanjoj mjeri, bilo to na razini ukupnog uzorka ili na prvoj i posljednjoj godini studija zasebno. Jedina razlika između dviju provedenih analiza nalazi se u tome da su, prema prosječnim rezultatima studenata na političkim vrijednostima, oni Pravnog fakulteta i na prvoj i na posljednjoj godini nešto bliži onima Filozofskog, dok su prema vlastitoj percepciji političkog opredjeljenja to samo na posljednjoj godini studija.

9.6. Odrednice političkih vrijednosti studenata

S obzirom na ranije utvrđene razlike među studentima ovisno o njihovim sociodemografskim (Poglavlje 8.5.) te obilježjima primarne socijalizacije (Potpoglavlje 9.1.3.), u ovom će se dijelu rada regresijskom analizom konačno ispitati i njihov utjecaj na političke vrijednosti studenata. Kako bi se istovremeno prihvatila ili odbacila treća hipoteza istraživanja, isti je utjecaj testiran i zasebno na prvoj i posljednjoj godini studija, a u svrhu potvrđivanja ranije ustanovljenog utjecaja studijske godine i usmjerenja, ali i same profesionalne socijalizacije, regresijske su analize provedene i s tim varijablama, uz kontroliranje utjecaja sociodemografskih karakteristika i onih primarne političke socijalizacije. Navedena će se kontrola ostvariti provođenjem regresije hijerarhijskim modelom, pri čemu će se u prvom koraku u model uključiti prediktorski sklop sociodemografskih i karakteristika primarne političke socijalizacije, u drugom godina studija, trećem studijsko usmjerenje te u posljednjem koraku skale profesionalnog identiteta.

U svrhu te svojevrzne provjere nalaza ranije provedenih bivarijatnih analiza, ali i konačnog pružanja odgovora na treću istraživačku hipotezu, provedeno je ukupno 30 multiplih linearnih regresijskih analiza. Prediktorske varijable u tim su analizama bile spol, stupanj obrazovanja roditelja, procjena imovinskog stanja, regija i veličina mjesta odrastanja studenata, političko opredjeljenje roditelja, godina studija, studijsko usmjerenje te aditivne skale profesionalnog identiteta (zadovoljstvo i afektivna predanost, ekstrinzične nagrade, samokategorizacija i interakcijska predanost), dok su kriterijske, kao i u ranijim analizama bile aditivne skale političkih vrijednosti – *ekonomski liberalizam*, *egalitarizam*, *nacionalni ekskluzivizam*, *moralni tradicionalizam* i *rodni konzervativizam*. Prije provođenja regresijskih analiza, prvotno je testirano i postojanje povezanosti između prediktorskih i kriterijskih varijabli izračunom

Pearsonovog, a u slučaju kategorijskih prediktora Spearmanovog, koeficijenta korelacije. Uz to, s ciljem dobivanja uvida i u njihovu povezanost uz isključenje utjecaja ostalih prediktora, provjerene su i njihove parcijalne korelacije.

9.6.1. Sociodemografske karakteristike i primarna politička socijalizacija kao odrednice političkih vrijednosti studenata

Kako bi se utvrdilo u kojoj mjeri političke vrijednosti studenata godine mogu biti objašnjene njihovim sociodemografskim karakteristikama i primarnom političkom socijalizacijom, ali i uvidjelo je li ta određenost manja na posljednjoj nego na prvoj godini studija te time potvrdilo ili opovrgnulo treću hipotezu, provedeno je ukupno 15 multiplih linearnih regresijskih analiza. Točnije, prvenstveno su provedene regresijske analize na pet skala političkih vrijednosti na ukupnom uzorku, a zatim su, u cilju utvrđivanja razlika u snazi sociodemografskih karakteristika i rane političke socijalizacije u tumačenju političkih vrijednosti kroz godine, iste analize provedene i na poduzorcima prve i posljednje godine.

Ovdje je potrebno napomenuti kako je varijabla regije u kojoj su studenti proveli najveći dio svog života prije upisa studija prije provođenja samih analiza rekodirana, prvenstveno kako bi zadovoljila preduvjete regresijske analize, budući da nominalne prediktorske varijable regresije ne smiju imati više od dvije kategorije (Field, 2009: 220). Uz to, kako su udjeli ispitanika iz nekih regija poprilično maleni, poput onih iz Banovine i Like, Istre i Primorja te Bosne i Hercegovine (oko 3,5%), a kako za potrebe ovog istraživanja sama regija i nije toliko relevantna, koliko je to njezina uvjetno rečeno vrijednosna pozadina, ta je čestica rekodirana na način da je originalnih osam kategorija razvrstano u dvije, gdje jedna okuplja regije desnog, a druga lijevog spektra. Osam originalnih regija pritom je u dvije kategorije razvrstano prema uobičajenim izbornim preferencijama njihovih stanovnika, što su u slučaju Zagreba i okolice, Sjeverne Hrvatske te Istre i Primorja lijeve, a u slučaju Slavonije i Baranje, Banovine i Like, Dalmacije te Bosne i Hercegovine desne političke opcije (Perko-Šeparović, 1992; Bagić, 2007; Bagić i Gvozdanović, 2015; DIP, 2023). U rekodiranoj su čestici dvije ispitanice koje su odrasle izvan ponuđenih regija, odnosno koje su na toj čestici označile odgovor „Ostalo“, dobile oznaku nedostajućih vrijednosti kako bi bile isključene iz regresijske analize.

Osim njihova isključivanja, a kako je naznačeno u Tablici 39 (Potpoglavlje 9.1.3.), na česticama o procjeni političkog opredjeljenja majke i oca ukupno pet studenata nije pružilo odgovor, pa

je i ukupan broj ispitanika uključenih u regresijske analize u nastavku manji od očekivanog s obzirom na ukupnu veličinu uzorka.

Prije same analize provjerene su same korelacije sociodemografskih i varijabli vezanih u primarnu političku socijalizaciju sa skalama političkih vrijednosti, a iz njihovog prikaza dostupnog u Tablici 56 proizlazi da povezanost postoji u slučaju svih prediktorskih varijabli, osim regije u kojoj su studenti proveli većinu svog života. Osim regije, i za varijablu veličine naselja u kojem su studenti odrasli ne može se reći da je povezana s političkim vrijednostima, budući je statistički značajno povezana samo sa skalom rodnog konzervativizma, i to vrlo slabo ($\rho=-0,077$). Slaba povezanost vidljiva je i slučaju obrazovanja roditelja, pri čemu je ona obrazovanja majke značajna samo sa skalama egalitarizma i rodnog konzervativizma, dok je ona očeva obrazovanja to samo za egalitarizam. Imovinski status pokazuje slabu povezanost sa skalama ekonomskog liberalizma, egalitarizma i rodnog konzervativizma, a opredjeljenje oca s egalitarizmom, nacionalnim ekskluzivizmom i moralnim tradicionalizmom. Opredjeljenje majke pokazuje nešto jaču povezanost sa svim skalama političkih vrijednosti osim one ekonomskog liberalizma, dok je najjača korelacija, jedina statistički značajna na svih pet političkih vrijednosti, prisutna u slučaju spola studenata.

Tablica 56. Korelacije sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije s političkim vrijednostima (Spearmanov ρ)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
Spol	-0,240	0,312	-0,246	-0,277	-0,440
Obrazovanje majke	0,016	-0,128	0,015	-0,015	0,118
Obrazovanje oca	0,015	-0,120	-0,018	-0,051	0,046
Imovinski status	0,105	-0,173	0,020	0,056	0,131
Regija	0,014	-0,037	-0,050	0,007	-0,027
Veličina naselja	0,002	0,058	0,004	-0,015	-0,077
Opredjeljenje majke	0,008	-0,139	0,246	0,268	0,140
Opredjeljenje oca	-0,036	-0,078	0,143	0,135	0,040

Ako se promotre i parcijalne korelacije sociodemografskih i varijabli primarne političke socijalizacije s političkim vrijednostima, može se zaključiti kako su one spola i političkog opredjeljenja majki studenata zadržale sve statistički značajne povezanosti uz neznatnu promjenu njihove snage. Isto se, međutim, ne može reći za obrazovanje majke i oca, veličinu naselja i političko opredjeljenje oca koji, uz isključenje utjecaja drugih prediktora, više nemaju statistički značajne povezanosti niti s jednom političkom vrijednosti. Obrazovanje majke nije

povezano s egalitarizmom ($\rho=-0,033$; $p=0,394$), kao niti obrazovanje oca ($\rho=-0,040$; $p=0,302$), veličina naselja s rodnim konzervativizmom ($\rho=-0,062$; $p=0,109$), a opredjeljenje oca s egalitarizmom ($\rho=-0,033$; $p=0,391$), nacionalnim ekskluzivizmom ($\rho=0,038$; $p=0,331$) i moralnim tradicionalizmom ($\rho=-0,002$; $p=0,955$). Iako imovinski status ima statistički značajne i parcijalne korelacije s ekonomskim liberalizmom i egalitarizmom, one su sada nešto manje snage, dok korelacija tog prediktora s rodnim konzervativizmom ($\rho=0,074$; $p=0,055$) uz isključenje utjecaja ostalih više nije statistički značajna. Konačno, prediktor regije odrastanja, koji prvotno nije pokazivao statistički značajnu povezanost s ijednom političkom vrijednosti, pokazuje statistički značajnu parcijalnu koreliranost sa skalom nacionalnog ekskluzivizma ($\rho=-0,104$; $p=0,007$).

9.6.1.1. Utjecaj sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije na političke vrijednosti studenata na ukupnom uzorku

Prije provođenja samih regresijskih analiza na pet skala političkih vrijednosti na ukupnom uzorku, za svaku su testirani i ranije opisani (Poglavlje 8.6.) preduvjeti njihova provođenja. Iz njihovih se dijagrama raspršenja, koji pokazuju ravnu liniju oko koje su rezultati relativno ravnomjerno raspršeni, tako može se zaključiti da su preduvjeti linearnosti i homoskedastičnosti zadovoljeni. Uz to, budući da se vrijednosti tolerancije kreću između 0,613 i 0,959, a one VIF-a 1,043 i 1,632 zadovoljen je i preduvjet aditivnosti, odnosno nije utvrđena multikolinearnost među prediktorskim varijablama.

Kako proizlazi iz Tablice 57, sami rezultati multiplih regresijskih analiza na ukupnom uzorku pokazuju da sociodemografske karakteristike i one vezane uz ranu političku socijalizaciju ispitanika objašnjavaju 6,4% varijance ekonomskog liberalizma, 15,4% egalitarizma, 12,6% nacionalnog ekskluzivizma, 16% moralnog tradicionalizma te čak 24,6% rodnog konzervativizma. Kako dalje slijedi iz podebljanih statistički značajnih vrijednosti beta pondera, u slučaju ekonomskog liberalizma statistički značajni prediktori su spol i imovinski status, pri čemu studentice nižeg imovinskog statusa imaju niže rezultate na toj skali, dok za skalu egalitarizma vrijedi suprotno te manje imućne studentice pokazuju niže rezultate. Na toj je skali, uz dva navedena, statistički značajan prediktor i studentska procjena političkog opredjeljenja majke koju, što je više lijevo orijentirana, prati veća sklonost studenata egalitarizmu. Spol i opredjeljenje majke također su, uz regiju odrastanja, statistički značajni prediktori skale nacionalnog ekskluzivizma, na kojoj više rezultate pokazuju muški studenti koji svoje majke smještaju više desno na političkom spektru te iznenađujuće oni koji su većinu

života proveli u regiji koja prema glasačkim preferencijama pripada onima lijevog spektra. Kao u slučaju egalitarizma, i na skalama moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma statistički značajnim prediktorima pokazali su se spol, regija i opredjeljenje majke, samo suprotnog smjera. Tako muški studenti koji svoje imovinsko stanje ocjenjuju boljim od većine, a političko opredjeljenje svoje majke smještaju desnije na spektru, pokazuju i veću sklonost vrijednostima moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma.

Sami beta ponderi svih prediktora osim spola relativno su niski pa se oni imovinskog statusa kreću između vrijednosti 0,087 i 0,109, oni političkog opredjeljenja majke između 0,048 i 0,135, a jedini statistički značajan beta ponder prediktora regije iznosi 0,178. Beta vrijednosti prediktora spola značajno su više od ostalih i kreću se od 0,287 do visokih 0,816.

Tablica 57. Regresijska analiza sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije na političke vrijednosti – ukupni uzorak (N=681)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=8, 672)	R ² =0,064	R ² =0,154	R ² =0,126	R ² =0,160	R ² =0,246
Spol	-0,287	0,470	-0,429	-0,557	-0,816
Obrazovanje majke	-0,030	-0,026	0,032	-0,058	0,026
Obrazovanje oca	0,005	-0,059	-0,031	-0,092	-0,061
Imovinski status	0,087	-0,109	0,002	0,095	0,094
Regija	0,033	-0,096	-0,178	-0,033	-0,036
Veličina naselja	-0,006	0,027	0,017	-0,024	-0,029
Opredjeljenje majke	0,022	-0,048	0,102	0,135	0,087
Opredjeljenje oca	-0,012	-0,012	0,023	0,005	-0,012

Iz navedenog slijedi da sociodemografske karakteristike ispitanika te njihova rana politička socijalizacija utječu na političke vrijednosti studenata, ali ne na sve u istoj mjeri. Tako najmanji utjecaj imaju na vrijednosti ekonomskog liberalizma, a najveći na one rodnog konzervativizma, pri čemu potonje objašnjavaju preko 18% bolje od prvih navedenih.

U određenju svih se vrijednosti spol pokazao najboljim prediktorom, pri čemu je utjecaj te varijable u slučaju ekonomskog liberalizma, egalitarizma i nacionalnog ekskluzivizma umjeren, a u slučaju moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma velik. Može se tako zaključiti da studentice pokazuju veću sklonost egalitarizmu i podržavanju stavova o potrebi uspostavljanja jednakih ekonomskih i životnih uvjeta, a manju sklonost ekonomskom liberalizmu i neuplitanju države u ekonomiju, nacionalnom ekskluzivizmu i važnosti očuvanja nacionalnog identiteta, moralnom tradicionalizmu i neprihvatanju drugačijih životnih stilova

te rodnom konzervativizmu i rodnoj podjeli poslova. Ovakav je nalaz očekivan te sukladan s dosadašnjim domaćim i stranim istraživanjima prema kojima djevojke i žene pokazuju veću sklonost postmodernim, demokratskim i libertarijanskim vrijednostima i stavovima (npr. Feldman, 1988; Hitlin i Piliavin, 2004; Jacoby, 2006; Perko-Šeparović, 1992; Bagić, 2011; Bagić i Gvozdanović, 2015).

Iako u značajno manjoj mjeri od spola te ne na svim skalama, i imovinski status studenata te političko opredjeljenje njihove majke pokazali su se slabim, ali značajnim prediktorima političkih vrijednosti studenata. Tako studenti višeg imovinskog statusa, odnosno onog boljeg od prosjeka, pokazuju veću sklonost ekonomskom liberalizmu, moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu te manju egalitarizmu, dok se u slučaju nacionalnog ekskluzivizma, gdje imovinsko stanje nije prediktor, stavovi studenata višeg i nižeg statusa ne razlikuju. Kao i u slučaju prediktora spola, i ovi nalazi potvrđuju one o više lijevo vrijednosno orijentiranim osobama nižeg socioekonomskog statusa dosadašnjih istraživanja (Feldman, 1988; Heath, Evans i Martin, 1994, Jacoby, 2006; Šram, 2008). Procjena političkog opredjeljenja majke značajan je prediktor svih vrijednosti osim onih ekonomskog liberalizma, pa tako doživljavanje majke kao lijevo orijentirane utječe na sklonost studenata egalitarizmu, a njezino doživljavanje kao desno orijentirane na njihovu sklonost nacionalnom ekskluzivizmu, moralnom tradicionalizmu te rodnom konzervativizmu. Opredjeljenje oca, s druge strane, nije se pokazalo kao prediktor niti na jednoj skali političkih vrijednosti. Spomenuti nalazi također su usklađeni s onima dosadašnjih istraživanja koja ukazuju na značajnu ulogu roditeljskog političkog opredjeljenja i stavova u predviđanju onih njihove djece, pri čemu oni majki dosljedno pokazuju viši stupanj predikcije od onih očeva (Acock, i Bengtson, 1978; Jennings i Langton, 1969). Čak i istraživanja koja opovrgavaju velik utjecaj roditeljskih političkih opredjeljenja i stranačke pripadnosti te se baziraju na tome da djeca češće odbijaju i(li) krivo tumače opredjeljenja svojih roditelja, to utvrđuju u manjoj mjeri za majke nego za očeve (Ojeda i Hatemi, 2015).

Kao i varijabla političkog opredjeljenja oca, i one obrazovanja roditelja te veličine mjesta odrastanja studenata, nisu se pokazale prediktorima njihovih političkih vrijednosti, a isto se može reći i za varijablu regije odrastanja, koja se pokazala značajnim, ali slabim prediktorom samo u slučaju vrijednosti nacionalnog ekskluzivizma. Stoga se može ustvrditi da odrastanje studenata u regiji koja generalno naginje lijevim političkim opcijama povećava izgled njihovog priklanjanja vrijednostima nacionalnog ekskluzivizma te stavovima vezanim uz zabranu jezika manjina i protivljenje izjednačavanju njihovih prava s Hrvatima. Kako takve sklonosti nisu u skladu s takozvanim lijevom svjetonazorom, ovakav nalaz nije očekivan i

trebalo bi ga detaljnije istražiti. Budući da većina ispitanika iz tih regija dolazi iz Zagreba i okolice, gdje je posljednjih godina prisutan veći priljev migranata, takva bi se veća sklonost nacionalno ekskluzivističkim stavovima mogla objasniti njihovom reakcijom na spomenuto, no bez dublje analize to ostaje samo pretpostavka.

9.6.1.2. Utjecaj sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije na političke vrijednosti studenata na poduzorcima prve i posljednje godine studija

I prije analize samih rezultata svake od provedenih multiplih linearnih regresija na prvoj i posljednjoj godini studija prvo je provjereno njihovo zadovoljavanje preduvjeta linearnosti, homoskedastičnosti i aditivnosti. Kao i u slučaju regresija provedenih na ukupnom uzorku, i njih ukupno 10 provedenih na zasebnim skalama političkih vrijednosti za svaku godinu studija rezultira sličnim dijagramima raspršenja koji stoga opet zadovoljavaju preduvjete linearnosti i homoskedastičnosti. Vrijednosti tolerancije u sklopu regresije provedene na prvoj godini studija kreću se od 0,622 do 0,973, a njezine VIF vrijednosti od 1,028 do 1,607, dok su vrijednosti tolerancije u slučaju regresije provedene na posljednjoj godini u rasponu od 0,568 do 0,902 te VIF-a od 1,109 do 1,761 pa se može zaključiti da i u ovom slučaju izostaje multikolinearnost među prediktorskim varijablama, odnosno da je opravdano provoditi multiplu regresijsku analizu i na poduzorcima prve i posljednje godine studija.

Budući da su rezultati regresije na ukupnom uzorku u prethodnom potpoglavlju detaljnije objašnjeni, oni svakog poduzorka zasebno u ovom se potpoglavlju neće zasebno iscrpno prezentirati, već će naglasak biti na njihovoj usporedbi, kako onoj u odnosu na rezultate regresije ukupnog uzorka, tako i međusobnoj, a u svrhu prikupljanja informacija potrebnih za donošenje zaključka o prihvaćanju ili odbacivanju posljednje hipoteze na koju će se osvrnuti u sljedećem potpoglavlju.

Kako je razvidno iz Tablice 58, sociodemografske i karakteristike rane političke socijalizacije na prvoj godini studija objašnjavaju 5,7% varijance ekonomskog liberalizma, 16,1% egalitarizma, 13,9% nacionalnog ekskluzivizma, 16,4% moralnog tradicionalizma te 24,8% one rodnog konzervativizma. Iako su postoci objašnjenih varijanci za sve skale političkih vrijednosti, osim one ekonomskog liberalizma, veći nego u regresijskoj analizi provedenoj na ukupnom uzorku, sam se broj statistički značajnih beta pondera značajno smanjio. Tako su u ovoj iteraciji statistički značajni prediktori političkih vrijednosti samo spol i političko opredjeljenje majke, pri čemu potonje to više nije u slučaju egalitarizma, već samo na skalama nacionalnog ekskluzivizma, moralnog tradicionalizma te rodnog konzervativizma. Podebljane

vrijednosti beta pondera prediktora u ovoj su analizi za sve prediktore istog smjera kao u prethodnoj, samo su one varijable spola veće, a opredjeljenja majke manje. Stoga se može zaključiti da je u odnosu na regresiju provedenu na ukupnom uzorku snaga prediktora spola raste, a onog političkog opredjeljenja majke slabi.

Tablica 58. Regresijska analiza sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije na političke vrijednosti na političke vrijednosti – prva godina studija (N=449)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=8, 440)	R ² =0,057	R ² =0,161	R ² =0,139	R ² =0,164	R ² =0,248
Spol	-0,239	0,501	-0,487	-0,594	-0,835
Obrazovanje majke	-0,053	-0,046	0,035	-0,035	0,052
Obrazovanje oca	0,020	-0,082	-0,007	-0,043	-0,016
Imovinski status	0,055	-0,041	-0,003	0,086	0,061
Regija	0,033	-0,134	-0,095	0,005	0,079
Veličina naselja	0,010	0,038	0,022	-0,013	-0,013
Opredjeljenje majke	0,004	-0,041	0,089	0,133	0,048
Opredjeljenje oca	-0,025	-0,011	0,029	-0,008	0,009

U ponovljenoj regresijskoj analizi na posljednjoj godini studija, čiji su rezultati dostupni u Tablici 59, sociodemografske karakteristike i one rane političke socijalizacije objašnjavaju 12% varijance ekonomskog liberalizma, 17,1% egalitarizma, 13,1% nacionalnog ekskluzivizma, 18,4% moralnog tradicionalizma te 30% rodnog konzervativizma. Kao i u slučaju regresijske analize na prvoj godini studija, spol je i na ovoj razini analize umjeren do snažan prediktor svih političkih vrijednosti, dok je onaj političkog opredjeljenja majke slabiji, ali značajan u slučaju nacionalnog ekskluzivizma, moralnog tradicionalizma te rodnog konzervativizma. Ipak, za razliku od prethodne regresijske analize, u ovoj je i imovinski status zadržan kao slabiji, ali statistički značajan prediktor. I varijabla regije na ovom je poduzorku značajan prediktor, i to značajniji nego u regresiji provedenoj na ukupnom uzorku, budući da su vrijednosti njegovih beta pondera više te, uz onu nacionalnog ekskluzivizma, statistički značajne i na skali rodnog konzervativizma. Tako studenti posljednje godine studija koji su većinu života proveli u regiji lijevo orijentiranih birača, uz veću sklonost nacionalno-ekskluzivističkim stavovima, istu pokazuju istu i onim rodno-konzervativnim. Konačno, kao slab, ali statistički značajan, prediktor u ovoj se inačici regresije ističe obrazovanje oca i to samo u slučaju skale moralnog tradicionalizma, pri čemu je niža razina očeva obrazovanja povezana s većom sklonosti tradicionalnijim vrijednostima.

U odnosu na regresijsku analizu provedenu na ukupnom uzorku, broj statistički značajnih beta pondera te njihov smjer nije se znatno promijenio, ali iz njihovih se u tablici podebljanih vrijednosti vidi da, osim u slučaju skala ekonomskog liberalizma i rodnog konzervativizma, prediktivnost spola slabi, a ostalih varijabli raste.

Tablica 59. Regresijska analiza sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije na političke vrijednosti – posljednja godina studija (N=232)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=8, 223)	R ² =0,120	R ² =0,171	R ² =0,131	R ² =0,184	R ² =0,300
Spol	-0,395	0,411	-0,351	-0,519	-0,836
Obrazovanje majke	0,018	0,005	0,039	-0,102	-0,027
Obrazovanje oca	-0,052	-0,011	-0,061	-0,190	-0,127
Imovinski status	0,155	-0,239	0,020	0,140	0,147
Regija	0,011	-0,033	-0,390	-0,138	-0,296
Veličina naselja	-0,035	0,000	0,012	-0,048	-0,066
Opredjeljenje majke	0,056	-0,055	0,133	0,140	0,168
Opredjeljenje oca	0,020	-0,028	0,003	0,028	-0,056

Iz spomenutog slijedi kako je objašnjenost varijanci političkih vrijednosti sociodemografskim karakteristikama i onim primarne političke socijalizacije studenata na posljednjoj uglavnom veća od one na prvoj godini studija, budući da je to slučaj sa svim skalama osim one nacionalnog ekskluzivizma. Tako je objašnjenost varijance ekonomskog liberalizma na posljednjoj godini veća za 6,3%, ona egalitarizma za 1%, moralnog tradicionalizma za 2% te rodnog konzervativizma za 5,2%, dok je objašnjenost varijance nacionalnog ekskluzivizma na tog godini manja za 0,8% od one na prvoj godini studija. Iz tog razloga se treća, i posljednja, hipoteza o manjoj obilježenosti političkih vrijednosti studenata njihovim sociodemografskim porijeklom na posljednjoj nego na prvoj godini studija u potpunosti odbacuje.

Iako se za egalitarizam, moralni tradicionalizam i nacionalni ekskluzivizam može ustvrditi da su razlike u postotku objašnjenosti njihovih varijanci neznatne i da se u njihovom slučaju može zaključiti kako su u gotovo jednakoj mjeri objašnjene sociodemografskim karakteristikama i primarnom političkom socijalizacijom, isto se ne može reći za preostale dvije političke vrijednosti. Objašnjenost točno 30% varijance rodnog konzervativizma na posljednjoj godini studija, u odnosu na manje od 25% na prvoj, već ukazuje na značajniji porast i razliku, a porast od preko 6% u slučaju varijance ekonomskog liberalizma na to ukazuje još i više, posebice ako se uzme u obzir da je iznos objašnjene varijance sociodemografskim karakteristikama i onim

primarne političke socijalizacije te skale na posljednjoj godini studija više od duplo veći nego onaj na prvoj.

Iz samih beta pondera dostupnih u Tablicama 58 i 59 slijedi da je varijabla spola dobar prediktor svih političkih vrijednosti na objema ispitivanim godinama. Ipak, može se primijetiti da je na prvoj godini studija njezin utjecaj, osim na ekonomski liberalizam gdje je umjeren, na sve vrijednosti velik, dok je na posljednjoj godini studija velik samo u slučaju moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma, a na preostale tri vrijednosti umjeren. Iako je utjecaj varijable političkog opredjeljenja majke u objema analizama malen, u onoj provedenoj na posljednjoj godini studija razvidno je viši nego na prvoj, kao što je i utjecaj varijabli obrazovanja oca u slučaju moralnog tradicionalizma, imovinskog statusa u slučaju egalitarizma i rodnog konzervativizma te regije u slučaju nacionalnog ekskluzivizma i rodnog konzervativizma, koji na prvoj godini nisu značajni prediktori niti na jednoj skali političkih vrijednosti.

Premda se testiranje postojanja razlika u utjecaju sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije na prvoj i posljednjoj godini provelo na svim fakultetima zajedno, kako bi se utvrdilo postojanje potencijalnih specifičnosti i samih razlika među studijima, sve su se multiple regresijske analize ponovile i na poduzorcima svakog fakulteta zasebno.

Iako u takvim analizama provedenim na skalama ekonomskog liberalizma i egalitarizma, nisu uočena nikakva značajnija odstupanja od analiza provedenih na svim fakultetima zajedno, na preostale tri skale primjetne su dvije osobitosti. Prva se odnosi na to da je na sve tri skale varijabla regije statistički značajan prediktor jedino u slučaju poduzorka studenata posljednje godine Pravnog fakulteta. Valja napomenuti da je ista varijabla pritom i najznačajniji prediktor nacionalnog ekskluzivizma ($\beta=0,793$), moralnog tradicionalizma ($\beta=0,806$) i rodnog konzervativizma ($\beta=0,891$) na tom poduzorku, značajni i od spola, imovinskog statusa i političkog opredjeljenja majke, što može objasniti pojavu te varijable kao, znatno manje jakog, ali statistički značajnog prediktora u regresiji provedenom na ukupnom uzorku te pogotovo one provedene na studentima posljednje godine studija.

Druga specifičnost, značajnija za kontekst ovog istraživanja i prihvaćanje ili odbacivanje njegove treće hipoteze, vezana je uz to da je na poduzorku studenata posljednje godine Fakulteta strojarstva i brodogradnje na skalama nacionalnog ekskluzivizma, moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma zabilježen pad u postotku njihove objašnjenosti sociodemografskim obilježjima i primarnom političkom socijalizacijom u odnosu na studente

prve godine tog fakulteta. Pritom je na skali nacionalnog ekskluzivizma ta obilježnost s 24,7% na prvoj pala na 9,3% na posljednjoj godini studija, na skali moralnog tradicionalizma s 21,2% na 19,5%, a na onoj rodnog konzervativizma s 31,5% na 23,6%. Objašnjenje tog se pada može naći u ranije utvrđenom utjecaju godine studija na političke vrijednosti studenata, konkretno u slučaju Fakulteta strojarstva i brodogradnje na skali nacionalnog ekskluzivizma, na kojoj je zabilježen i najveći pad objašnjenosti varijance u ovoj analizi.

Stoga se, iako se treća hipoteza mora odbaciti, s obzirom na rezultate provedenih regresija na prvoj i posljednjoj godini svakog studija zasebno, prema kojima utjecaj sociodemografskih obilježja i onih primarne političke socijalizacije u slučaju vrijednosti nacionalnog ekskluzivizma, moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma na Fakultetu strojarstva i brodogradnje između prve i posljednje godine studija slabi, u slučaju tog se fakulteta spomenuta hipoteza može uvjetno i djelomično prihvatiti.

9.6.2. Godina studija kao odrednica političkih vrijednosti studenata

Kako bi se dobio bolji uvid u nalaze t-testova (Poglavlje 9.4.) provedenih u svrhu utvrđivanja utjecaja godine studija na političke vrijednosti studenata, na temelju kojih se pružio i odgovor na prvo istraživačko pitanje te odbacila prva istraživačka hipoteza, ista je varijabla uključena i u regresijsku analizu kao prediktor političkih vrijednosti.

Iz pregleda njezinih korelacija s političkim vrijednostima, dostupnih u Tablici 60, može se zaključiti da je godina studija, iako slabo, negativno povezana s nacionalnim ekskluzivizmom i moralnim tradicionalizmom.

Tablica 60. Korelacije godine studija s političkim vrijednostima (Spearmanov ρ)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
Godina studija	0,037	-0,029	-0,082	-0,123	-0,026

Ako se u tablici dostupne korelacije usporede s onim parcijalnim, uz uključenje sociodemografskih i varijabli primarne političke socijalizacije, povezanost godine studija sa skalama nacionalnog ekskluzivizma ($\rho=-0,097$) i moralnog tradicionalizma ($\rho=-0,146$) ostaje statistički značajna te neznatno viša. Parcijalne korelacije varijabli rane političke socijalizacije ostaju gotovo nepromijenjene u odnosu na one prije uključanja godine studija, dok je u slučaju

onih sociodemografskog sklopa jedina razlika u tome što ona imovinskog statusa sa skalom rodnog konzervativizma postaje statistički značajna ($p=0,076$; $p=0,049$).

I prije ovih je regresijskih analiza učinjena provjera preduvjeta njihovog provođenja, pri kojoj su u dijagramima raspršenja opet vidljive linearnost i homoskedastičnost, odnosno uglavnom ravnomjerna raspodjela rezultata oko ravne linije, dok je iz VIF i vrijednosti tolerancije razvidan i preduvjet aditivnosti. Pritom se VIF vrijednosti kreću od 1,010 do 1,635, a one tolerancije od 0,612 do 0,990, iz čega proizlazi kako se u analizama, ni prema strožoj procjeni, ne može utvrditi postojanje visoke povezanosti i linearnost između prediktorskih varijabli.

Iz rezultata analize, prikazanih u Tablici 61, može se iščitati kako socioekonomske varijable, one primarne političke socijalizacije te godine studija zajedno objašnjavaju 6,6% varijance ekonomskog liberalizma studenata, 15,4% egalitarizma, 13,4% nacionalnog ekskluzivizma, 17,5% moralnog tradicionalizma te 24,6% varijance rodnog konzervativizma. Ako se navedeni postoci usporede s onima u prethodnom koraku analize, odnosno ako se promotre promjene u proporciji objašnjene varijance pojedinih vrijednosti (ΔR^2), vidljivo je kako godina studija objašnjenosti varijance rodnog konzervativizma ne doprinosi uopće ($\Delta R^2=0,000$), egalitarizmu (0,1%) i ekonomskom liberalizmu (0,02%) gotovo uopće, minimalno nacionalnom ekskluzivizmu (0,9%) te nešto više moralnom tradicionalizmu (1,4%), što je, s obzirom na ranije predstavljene parcijalne korelacije, i očekivano.

Tablica 61. Regresijska analiza sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije te godine studija na političke vrijednosti (N=681)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=9, 671)	$R^2=0,066$ $\Delta R^2=0,002$	$R^2=0,154$ $\Delta R^2=0,001$	$R^2=0,134$ $\Delta R^2=0,009$	$R^2=0,175$ $\Delta R^2=0,014$	$R^2=0,246$ $\Delta R^2=0,000$
Spol	-0,287	0,469	-0,430	-0,558	-0,816
Obrazovanje majke	-0,030	-0,026	0,032	-0,058	0,026
Obrazovanje oca	0,003	-0,059	-0,028	-0,088	-0,060
Imovinski status	0,086	-0,109	-0,005	0,098	0,094
Regija	0,038	-0,099	-0,192	-0,052	-0,039
Veličina naselja	-0,007	0,027	0,018	-0,022	-0,029
Opredjeljenje majke	0,021	-0,047	0,103	0,138	0,087
Opredjeljenje oca	-0,011	-0,013	0,021	0,001	-0,013
Godina studija	0,065	-0,036	-0,169	-0,245	-0,033

U tablici podebljani statistički značajni beta ponderi godine studija kao prediktora negativni su i niski (-0,169 i -0,245), iz čega, zajedno s gore opisanim doprinosom objašnjenju varijance, proizlazi zaključak da je godina studija statistički značajan, ali slab, prediktor nacionalnog ekskluzivizma i moralnog tradicionalizma studenata. Pritom su studenti posljednje godine studija manje konzervativni po pitanju stavova vezanih uz spomenute vrijednosti od onih na prvoj godini. Sami ponderi sociodemografskih i varijabli primarne političke socijalizacije statistički značajni u prethodnom koraku regresijske analize (Tablica 57), u ovoj su iteraciji ostali gotovo nepromijenjeni.

Ako se navedeno usporedi s ranije provedenim t-testovima u svrhu utvrđivanja razlika u političkim vrijednostima studenata prve i posljednje godine (Poglavlje 9.4.1.), može se zaključiti kako ustanovljen utjecaj godine studija na političke vrijednosti proizlazi iz statistički značajnih razlika između studenata prve i posljednje godine Fakulteta strojarstva i brodogradnje na skali nacionalnog ekskluzivizma te onih Pravnog fakulteta na skali moralnog tradicionalizma.

9.6.3. Studijsko usmjerenje kao odrednica političkih vrijednosti studenata

Kako bi se nadalje dobio bolji uvid u rezultate provedenih ANOVA-a (Poglavlje 9.5.) kojima se nastojao utvrditi utjecaj različitih fakulteta, odnosno studijskih usmjerenja na studentske političke vrijednosti, a na temelju kojih se odgovorilo na drugo istraživačko pitanje i djelomično prihvatila druga hipoteza, u regresijsku je analizu kao prediktor u ovom koraku uključena varijabala studijskog usmjerenja.

Budući da je analiza provođena na četiri fakulteta, taj je prediktor nominalna varijabla s četiri kategorije koja je za potrebe regresijske analize transformirana u četiri dihotomne *dummy* varijable na kojima su studenti dobivali vrijednosti 0 ili 1 ovisno o tome jesu li studenti pojedinog fakulteta ili ne. Potom su tri takve varijable (Pravnog, Medicinskog i Filozofskog fakulteta) uključene u samu regresiju, dok se ona Fakulteta strojarstva i brodogradnje koristila kao referentna kategorija.

Iz pregleda samih korelacija studijskog usmjerenja s političkim vrijednostima (Tablica 62) proizlazi kako je, iako je veće snage u odnosu na varijablu godine studija te je prisutna na svih pet skala, riječ o slaboj do umjerenoj povezanosti.

Tablica 62. Korelacije godine studija s političkim vrijednostima (Spearmanov ρ)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
PFZG	-0,061	0,103	-0,042	-0,000	-0,103
MEF	-0,037	-0,056	-0,059	-0,044	0,026
FSB	0,206	-0,225	0,249	0,232	0,286
FFZG	-0,127	0,193	-0,174	-0,218	-0,232

Ako se pak same korelacije usporede s onim parcijalnim, grupiranim s varijablama iz prethodnog koraka regresijske analize, ona Filozofskog fakulteta sa svim je vrijednostima ostala statistički značajna, ali smanjene snage, kao što je to ostao slučaj i s korelacijom Pravnog fakulteta sa skalom egalitarizma. Povezanost Pravnog fakulteta sa skalom rodnog konzervativizma više nije značajna ($\rho=-0,059$; $p=0,124$), dok ona sa skalom nacionalnog ekskluzivizma to postaje ($\rho=-0,099$; $p=0,010$), kao što to postaju i one Medicinskog fakulteta sa skalama ekonomskog liberalizma ($\rho=-0,084$; $p=0,029$), nacionalnog ekskluzivizma ($\rho=-0,130$; $p<0,001$) i moralnog tradicionalizma ($\rho=-0,098$; $p=0,011$). Što se tiče parcijalnih korelacija varijabli iz prethodnih koraka regresije, one spola i u ovoj su iteraciji statistički značajne sa svim političkim vrijednostima, ali su značajnije slabije. Parcijalne korelacije imovinskog statusa, regije, opredjeljenja majke i godine studija, s druge su strane, ostale gotovo iste jačine, uz iznimku one imovinskog statusa s rodnim konzervativizmom koja više nije statistički značajna ($\rho=0,065$; $p=0,090$).

Prije provođenja samih regresijskih analiza opet su provjereni preduvjeti njihova provođenja. Iz pravokutne raspršenosti rezultata oko ravne linije na njihovim dijagramima raspršenja proizlazi da su preduvjeti linearnosti i homoskedastičnosti zadovoljeni, kao što to vrijedi i za onaj homoskedastičnosti zbog VIF vrijednosti koje se kreću između 1,051 i 1,878 te tolerancije između 0,533 i 0,951.

Kako proizlazi iz Tablice 63, regresijski model s pridruženom varijablom studijskog usmjerenja objašnjava 8,2% varijance ekonomskog liberalizma, 17% egalitarizma, 15,9% nacionalnog ekskluzivizma, 19,2% moralnog tradicionalizma te 25,7% rodnog konzervativizma. Pritom, u odnosu na prethodni korak regresije, samo studijsko usmjerenje najmanje doprinosi objašnjenju varijance rodnog konzervativizma (1,1%), podjednako onima ekonomskog liberalizma (1,5%), egalitarizma (1,6%) i moralnog tradicionalizma (1,7%), a najviše doprinosi varijanci nacionalnog ekskluzivizma (2,5%).

Statistički značajni beta ponderi studijskog usmjerenja niske su do srednje jakosti, pri čemu su u slučaju Pravnog i Medicinskog fakulteta nešto niži (od 0,174 do -0,315) u odnosu na one Filozofskog fakulteta (od -0,261 do -0,410). Za razliku od prethodnog koraka analize, u ovom su vidljive i razlike u ponderima pojedinih varijabli uvrštenih u regresiju u dvjema ranijim iteracijama. I dok su ponderi varijable političkog opredjeljenja majke ostali gotovo identični, oni godine studija i regije odrastanja studenata neznatno su se smanjili, a oni varijable spola smanjili su se značajnije. Uz to, valja napomenuti kako u ovoj iteraciji imovinski status, unatoč blažem smanjenju vrijednosti njegovih beta pondera, više nema statistički značajan doprinos objašnjenju varijanci skala moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma.

Tablica 63. Regresijska analiza sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije, godine studija te studijskog usmjerenja na političke vrijednosti (N=681)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=12, 668)	R ² =0,082 ΔR ² =0,015	R ² =0,170 ΔR ² =0,016	R ² =0,159 ΔR ² =0,025	R ² =0,192 ΔR ² =0,017	R ² =0,257 ΔR ² =0,011
Spol	-0,207	0,368	-0,292	-0,454	-0,753
Obrazovanje majke	-0,031	-0,021	0,033	-0,057	0,023
Obrazovanje oca	0,006	-0,058	-0,018	-0,081	-0,061
Imovinski status	0,081	-0,103	0,001	0,088	0,083
Regija	0,050	-0,109	-0,167	-0,033	-0,032
Veličina naselja	-0,009	0,030	0,011	-0,026	-0,029
Opredjeljenje majke	0,022	-0,048	0,106	0,139	0,087
Opredjeljenje oca	-0,015	-0,008	0,015	-0,004	-0,017
Godina studija	0,083	-0,053	-0,147	-0,210	-0,002
PFZG (ref. FSB)	-0,116	0,174	-0,214	-0,115	-0,055
MEF (ref. FSB)	-0,139	0,130	-0,315	-0,203	-0,051
FFZG (ref. FSB)	-0,261	0,306	-0,410	-0,389	-0,279

Iz navedenog proizlazi da je studijsko usmjerenje, za razliku od godine studija uključene u prethodnom koraku regresijske analize, snažniji te značajan prediktor svih političkih vrijednosti. Pritom se može zaključiti da su studenti Fakulteta strojarstva i brodogradnje skloniji ekonomskom liberalizmu, nacionalnom ekskluzivizmu, moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu, a manje skloni egalitarizmu od studenata ostalih fakulteta.

Ako se nalazi ovog koraka regresijske analize usporede s onima ANOVA-e provedene u svrhu utvrđivanja razlika u političkim vrijednostima studenata različitih studijskih usmjerenja (Potpoglavlje 9.5.1.), potvrđen utjecaj studijskog usmjerenja i njegov doprinos objašnjenju varijance političkih vrijednosti nije neočekivan.

9.6.4. Profesionalna socijalizacija kao odrednica političkih vrijednosti studenata

Osim provjere utjecaja godine studija i njegovog usmjerenja, ključno je utvrditi i utjecaj same političke socijalizacije, odnosno njome formiranog profesionalnog identiteta, na političke vrijednosti studenata, budući da je pitanje njegova postojanja bilo i osnovno polazište za provođenje ovoga istraživanja. Kako je ranije napomenuto, uključivanje te je varijable četvrti te ujedno i posljednji korak regresijske analize u ovom radu.

Pregled samih korelacija skala profesionalnog identiteta s onima političkih vrijednosti, dostupan u Tablici 64, po snazi koeficijenata korelacije sličan je onom godine studija te se može zaključiti da je profesionalni identitet generalno slabije, ali statistički značajno povezan s političkim vrijednostima studenata. Pritom je najmanje povezan sa skalom egalitarizma, s kojom povezanost bilježi samo njegov aspekt ekstrinzičnih nagrada, zatim s ekonomskim liberalizmom, s kojim su povezane ekstrinzične nagrade i interakcijska predanost, te najviše i podjednako sa skalama nacionalnog ekskluzivizma, moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma, s kojima statistički značajne korelacije imaju skale zadovoljstva i afektivne predanosti, ekstrinzičnih nagrada te samokategorizacije. Iz tablice niže također proizlazi da je interakcijska predanost najmanje korelirana s političkim vrijednostima, konkretno samo ekonomskim liberalizmom, dok su ekstrinzične nagrade to najviše te imaju statistički značajne koeficijente korelacije sa svih pet skala političkih vrijednosti. I zadovoljstvo i afektivna predanost te samokategorizacija aspekti su profesionalnog identiteta koji pokazuju povezanost s trima istim vrijednostima, onima nacionalnog ekskluzivizma, moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma.

Tablica 64. Korelacije skala profesionalnog identiteta s političkim vrijednostima (Pearsonov r)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
Zadovoljstvo i afektivna predanost	0,064	0,017	0,107	0,142	0,077
Ekstrinzične nagrade	0,083	-0,124	0,159	0,172	0,211
Samokategorizacija	0,003	0,025	0,112	0,100	0,124
Interakcijska predanost	0,088	-0,067	0,000	0,053	0,071

I dok, ako se spomenute korelacije usporede s onim parcijalnim, na skali samokategorizacije gotovo da i nema promjena u značajnosti njezine povezanosti sa skalama političkih vrijednosti,

točnije da snaga njezinih korelacija neznatno opada na skalama nacionalnog ekskluzivizma i moralnog tradicionalizma, s ostalim skalama profesionalnog identiteta to nije slučaj. Tako više parcijalne korelacije zadovoljstva i afektivne predanosti s nacionalnim ekskluzivizmom ($\rho=0,049$; $p=0,205$) i rodnim konzervativizmom ($\rho=-0,023$; $p=0,546$) nisu statistički značajne, ali ona s ekonomskim liberalizmom to postaje ($\rho=0,091$; $p=0,019$). Ni parcijalna korelacija interakcijske predanosti s ekonomskim liberalizmom nije statistički značajna ($\rho=0,053$; $p=0,170$), kao što to nisu niti one ekstrinzičnih nagrada s ekonomskim liberalizmom ($\rho=-0,046$; $p=0,236$), egalitarizmom ($\rho=0,061$; $p=0,117$), nacionalnim ekskluzivizmom ($\rho=-0,014$; $p=0,720$), moralnim tradicionalizmom ($\rho=-0,020$; $p=0,606$) i rodnim konzervativizmom ($\rho=0,033$; $p=0,402$). Točnije, niti jedna korelacija ekstrinzičnih nagrada s političkim vrijednostima nije zadržala statističku značajnost uz isključenje utjecaja drugih skala profesionalnog identiteta te ostalih varijabli prediktorskih sklopova prethodnih koraka regresijske analize. S druge strane, slično kao u slučaju uključenja godine studija u analizu, uključivanjem skala profesionalnog identiteta, parcijalne korelacije ranije uključenih prediktorskih varijabli ostaju gotovo identične.

I u ovoj su iteraciji analize, prije provođenja samih regresija, provjereni preduvjeti linearnosti, homoskedastičnosti i aditivnosti, koji su ujedno i zadovoljeni, budući da je u dijagramima raspršenja prisutna ravna linija s ravnomjerno raspršenim rezultatima te da se tolerancija kreće između vrijednosti 0,379 i 0,828, a VIF između 1,208 i 2,641.

Iz rezultata multiplih linearnih regresija s uključenim svim prediktorskim varijablama, koji su dostupni u Tablici 65, vidi se kako one ukupno objašnjavaju 9% varijance ekonomskog liberalizma, 17,4% one egalitarizma, 17,8% nacionalnog ekskluzivizma, 20,9% moralnog tradicionalizma te 27,2% rodnog konzervativizma. S obzirom na porast tih objašnjenosti u odnosu na prethodnu regresijsku iteraciju, proizlazi da skale profesionalnog identiteta manje doprinose onima egalitarizma (0,4%) i ekonomskog liberalizma (0,8%), a nešto više onima rodnog konzervativizma (1,5%), moralnog tradicionalizma (1,7%) te nacionalnog ekskluzivizma (1,9%).

Kako je na temelju ranije opisanih parcijalnih korelacija i očekivano, statistički značajni beta ponderi skala profesionalnog identiteta malobrojni su i niskih vrijednosti, a zabilježeni su samo u slučaju aspekata zadovoljstva i afektivne predanosti na skali moralnog tradicionalizma te samokategorizacije na skalama nacionalnog ekskluzivizma i rodnog konzervativizma. Statistički značajni beta ponderi prediktora prve i druge iteracije regresijske analize, konkretno spola, imovinskog statusa, regije odrastanja, političkog opredjeljenja majke te godine studija,

ostali su uglavnom jednaki, dok su na onima prethodne iteracije, točnije studijskog usmjerenja, vidljive značajnije promjene. One se prvenstveno odnose na u ranijoj iteraciji izostalu statističku značajnost beta pondera Medicinskog fakulteta na skalama ekonomskog liberalizma moralnog tradicionalizma, ali i na zamjetan porast vrijednosti beta pondera koji su bili značajni i ranije.

Tablica 65. Regresijska analiza sociodemografskih karakteristika i primarne političke socijalizacije, godine studija, studijskog usmjerenja te profesionalnog identiteta na političke vrijednosti (N=681)

	Ekonomski liberalizam	Egalitarizam	Nacionalni ekskluzivizam	Moralni tradicionalizam	Rodni konzervativizam
(df=16, 664)	R ² =0,090 ΔR ² =0,008	R ² =0,174 ΔR ² =0,004	R ² =0,178 ΔR ² =0,019	R ² =0,209 ΔR ² =0,017	R ² =0,272 ΔR ² =0,015
Spol	-0,205	0,368	-0,279	-0,438	-0,742
Obrazovanje majke	-0,023	-0,019	0,034	-0,046	0,022
Obrazovanje oca	0,003	-0,055	-0,009	-0,078	-0,056
Imovinski status	0,083	-0,110	-0,003	0,080	0,069
Regija	0,055	-0,104	-0,163	-0,023	-0,031
Veličina naselja	-0,010	0,033	0,015	-0,025	-0,029
Opredjeljenje majke	0,021	-0,048	0,105	0,137	0,087
Opredjeljenje oca	-0,013	-0,008	0,016	-0,001	-0,017
Godina studija	0,087	-0,021	-0,146	-0,213	-0,027
PFZG (ref. FSB)	-0,093	0,210	-0,262	-0,109	-0,072
MEF (ref. FSB)	-0,168	0,125	-0,298	-0,212	-0,009
FFZG (ref. FSB)	-0,301	0,378	-0,482	-0,458	-0,263
Zadovoljstvo i afektivna predanost	0,090	0,048	0,072	0,138	-0,053
Ekstrinzične nagrade	-0,045	0,055	-0,036	-0,049	0,035
Samokategorizacija	-0,039	-0,001	0,119	0,080	0,140
Interakcijska predanost	0,028	-0,007	-0,037	0,017	-0,005

Ako se nakon ove iteracije prvenstveno osvrne na utjecaj profesionalnog identiteta na političke vrijednosti studenata, slijedi kako, iako slabo, veće zadovoljstvo studenata profesijom, afektivna predanost te samokategorizacija s budućom profesijom utječu na sklonost studenata nacionalnom ekskluzivizmu, moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu. Konkretno, ponos studenata na odabir studija i buduće profesije te njihova spremnost na daljnje profesionalno obrazovanje i usavršavanje utječe na konzervativnije stavove u vidu prihvatanja drugačijih životnih stilova i poštivanja roditeljskog autoriteta, dok njihova identifikacija s

pripadnicima buduće profesije i važnost toga da je i drugi prepoznaju utječe na konzervativnije stavove u vidu multikulturalizma i prava drugih naroda u Hrvatskoj te rodni uloga na tržištu rada i u obitelji. Studentsko viđenje budućih profesija kao dobro plaćenih, uglednih i cijenjenih u društvu te njihova bliskost s kolegama i s njima provedeno vrijeme, s druge strane, nemaju utjecaj na političke vrijednosti.

Ako se pak, po uključenju svih prediktorskih varijabli u regresiju, osvrne na ukupnu objašnjenost političkih vrijednosti studenata, može se zaključiti kako onoj ekonomskog liberalizma najviše doprinose studijsko usmjerenje studenata te njihov spol, a u manjoj mjeri i njihov imovinski status. Iste varijable nešto većom snagom objašnjavaju i sklonost egalitarističkim stavovima, zajedno s prilično slabim utjecajem političkog opredjeljenja majki studenata. Nacionalni ekskluzivizam također najviše objašnjavaju varijable studijskog usmjerenja i spola studenata, a u nešto manjoj mjeri to čine i one regije u kojoj su studenti proveli veći dio života, zatim godine studija te u najmanjoj mjeri samokategorizacija studenata kao pripadnika buduće profesije i političko opredjeljenje njihovih majki. Isti prediktori, izuzev regije i samokategorizacije objašnjavaju i moralni tradicionalizam, na koji utjecaj ima i zadovoljstvo i afektivna predanost budućoj profesiji. Rodni konzervativizam također daleko najviše objašnjava spol, zatim studijsko usmjerenje te u nešto manjoj mjeri opet samokategorizacija studenata u profesionalnom smislu i političko opredjeljenje majke.

Iz navedenog slijedi kako su spol i studijsko usmjerenje najbolji prediktori političkih vrijednosti studenata, pri čemu je spol to najviše u slučaju rodnog konzervativizma, a najmanje ekonomskog liberalizma, kao što je to i studijsko usmjerenje čiji je najveći utjecaj prisutan na skali moralnog tradicionalizma. Pritom valja naglasiti kako je utjecaj spola na rodni konzervativizam studenata znatno izraženiji nešto što je to na ostalim skalama, kao i u odnosu na utjecaj studijskog usmjerenja na toj vrijednosti. Osim njihovih najviših vrijednosti, ta su dva prediktora ujedno i jedina čiji su beta ponderi statistički značajni na svim skalama političkih vrijednosti. Tako se može ustvrditi da je sklonost ekonomskom liberalizmu, nacionalnom ekskluzivizmu, moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu vjerojatnija za studente, dok je sklonost egalitarizmu karakterističnija za studentice. Isto tako, u odnosu na studente Fakulteta strojarstva i brodogradnje, oni ostalih su fakulteta manje skloni nacionalnom ekskluzivizmu, oni Filozofskog i Medicinskog fakulteta manje su skloni ekonomskom liberalizmu i moralnom tradicionalizmu, oni Filozofskog i Pravnog fakulteta skloniji egalitarizmu, a samo oni Filozofskog fakulteta značajno su manje skloni rodnom konzervativizmu.

Iako slabije snage, i godina se studija potvrdila kao faktor koji utječe na vrijednosti nacionalnog ekskluzivizma i moralnog tradicionalizma, pri čemu su im studenti posljednje godine studija manje skloni od onih na prvoj godini. Opstojnost utjecaja potvrđena je i u slučaju regije i opredjeljenja majke, pri čemu studentsko porijeklo iz regije lijevog političkog opredjeljenja povećava njihovu vjerojatnost priklanjanja nacionalnom ekskluzivizmu, što povećava i desnija politička orijentacija njihove majke, kao i sklonost moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu te nesklonost prihvatanju egalitarističkim stavovima. I imovinski je status zadržao svoj utjecaj na pojedinim vrijednostima pa su tako studenti koji svoj status procjenjuju višim od prosjeka više ekonomski liberalni te manje skloni egalitarizmu od studenata koji svoj status doživljavaju nižim od prosjeka. Konačno, i dva aspekta profesionalnog identiteta, uz kontrolu utjecaja ostalih prediktora, pokazuju stabilan slabiji utjecaj na političke vrijednosti pa tako studenti koji iskazuju veće zadovoljstvo odabirom profesija te njezino pozitivno viđenje imaju i veću sklonost moralnom tradicionalizmu, dok su oni koji se više identificiraju sa samom profesijom skloniji nacionalnom ekskluzivizmu i rodnom konzervativizmu.

10. RASPRAVA

Iako je sama prezentacija rezultata u prethodnom poglavlju bila podijeljena prema istraživačkim pitanjima i hipotezama, pri čemu su se u opisu nalaza pružili i odgovori na iste, odnosno prihvale i opovrgnule njihove pretpostavke, u ovom će se poglavlju ponovno naglasiti glavni nalazi istraživanja te pružiti njihova detaljnija interpretacija uz povezivanje s nalazima dosadašnjih istraživanja iznesenim u teorijskom dijelu rada iz kojih su sama pitanja i hipoteze i proizašle. Uz to, nakon same rasprave izložit će se i glavni problemi i ograničenja provedenog istraživanja te ponuditi prijedlozi za njihovo rješavanje ili ublažavanje njihova učinka u vidu preporuka za buduća istraživanja, kako onih profesionalne socijalizacije tako i onih političkih vrijednosti, a posebice onih s ciljem istraživanja povezanosti navedenih, kao što je to bio onaj ove disertacije.

10.1. Zaključni osvrt na osnovne nalaze disertacije

Pregled osnovnih nalaza istraživanja podijeljen je u tri dijela, pri čemu se u prvom iznosi osvrt na rezultate samih faktorskih analiza provedenih na konstruiranim instrumentima profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti, odnosno pruža se završna evaluacija finalnih verzija instrumenata te iz njih proizašlih aditivnih skala korištenih u daljnjim etapama analize. Drugi dio pregleda objedinjuje osvrt na rezultate analiza provedenih u cilju pružanja odgovora na treće i četvrto istraživačko pitanje, a treći na rezultate analiza čiji je cilj bio odgovaranje na prvo i drugo istraživačko pitanje te pružanje argumenata za prihvaćanje ili odbacivanje triju hipoteza istraživanja.

10.1.1. Evaluacija upitnika profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti

Ukratko rečeno, faktorskim analizama ove disertacije, od predviđenih osam dimenzija, konstrukt profesionalnog identiteta rezultirao je s četiri latentne dimenzije, dok je pretpostavljenih šest političkih vrijednosti svedeno na njih pet. Tako su u slučaju profesionalnog identiteta prema dosadašnjim istraživanjima konstruirane dimenzije samokategorizacije, istaknutosti, važnosti, predanosti, ponašanja, prepoznatosti i očekivanja drugih, zadovoljstva i viđenja grupe te ekstrinzičnih nagrada faktorskom analizom čestica koje su ih činile svedene na latentne dimenzije zadovoljstva i afektivne predanosti profesionalnoj

grupi, ekstrinzičnih nagrada, samokategorizacije te interakcijske predanosti. I dok su se zadržane čestice pritom nešto drugačije grupirale čineći specifičnije ili obuhvatnije dimenzije od izvorno predviđenih, one istaknutosti i važnosti (ili centralnosti prema teoriji socijalnog identiteta), ponašanja te prepoznatosti i očekivanja drugih čišćenjem su faktorske solucije uklonjene, iz čega slijedi zaključak da se u ovom istraživanju te dimenzije nisu pokazale čimbenicima profesionalnog identiteta studenata.

Ako se navedeno uspoređi sa sveukupno 14 istraživanja na temelju kojih je i konstruiran upitnik profesionalnog identiteta ovog istraživanja, isključivanje čestica namijenjenih mjerenju prepoznatosti i očekivanja drugih, što je dimenzija prisutna u njih samo tri (Callero, 1985; Burke i Reitzes, 1991; McDearmon i Bradley, 2010), nije neočekivano. Neuključenost preostale tri dimenzije u finalnoj soluciji upitnika, s druge strane to jest, budući da se u rezultatima tri istraživanja bazirana na teoriji socijalnog identiteta (Luhtanen i Crocker, 1992; Sellers i sur., 1998; Cameron, 2004) kao faktor profesionalnog identiteta ističe centralnost, a u svim istraživanja koja su polazila od identitetske teorije istaknutost i ponašajni aspekt identiteta te u njih četiri (Nuttbrock i Freudiger, 1991; Burke i Reitzes, 1991; Stryker i Serpe, 1994; Stets i Biga, 2003) važnost koji mu pojedinac pridaje. Uz to, osim predanosti, istaknutost i važnost identiteta čine ključne koncepte u identitetskoj teoriji, a uz samokategorizaciju i solidarnost, centralnost je isto u teoriji socijalnog identiteta pa bi njihovo zadržavanje u upitniku svakako imalo smisla. Ipak, vrlo malen broj čestica svih četiriju dimenzija identiteta koji se u ovom istraživanju nisu pokazali faktorima onog profesionalnog objašnjava njihovu eliminaciju ili priklanjanje drugim latentnim dimenzijama, posebice uzme li se u obzir njihova teorijska međusobna povezanost (Stryker i Burke, 2000; Leach i sur., 2008).

U slučaju faktorskih analiza provedenih na političkim vrijednostima, odnosno na konstruiranim skalama ekonomskog liberalizma, egalitarizma, političkog autoritarizma, nacionalnog ekskluzivizma, moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma, njihovi su rezultati doveli do nužnosti isključivanja one političkog autoritarizma iz daljnje analize zbog neprihvatljivo niske vrijednosti Cronbachovog α (0,301). Budući da je, od ukupno 10 istraživanja na temelju kojih je konstruiran instrument za mjerenje političkih vrijednosti u ovoj disertaciji, politički autoritarizam ili njemu ekvivalentan konstrukt prisutan u njih pet (Heath, Evans i Martin, 1994; Schwartz, Caprara i Vecchione, 2010; Bagić, 2011; Sekulić, 2011; Bagić i Gvozdanić, 2015), može se zaključiti kako neobuhvaćanje tog aspekta političkih vrijednosti nije zanemarivo. Iako i sam Sekulić (2016) u svom posljednjem istraživanju političkih vrijednosti nije uključio politički autoritarizam, vjerojatno iz razloga što je u ranijima zaključio kako se u različitim

razdobljima „spaja s antiliberalizmom, nacionalizmom i religioznošću“ (Sekulić, 2011: 264), budući da u ovom istraživanju, za razliku od Sekulićevog (2011), u domeni ekonomskog liberalizma nije obuhvaćen i onaj politički, odnosno antiliberalizam, isključivanje te skale političke vrijednosti čini nepotpunima. Uz to, kako Sekulić (2011) u svom longitudinalnom istraživanju utvrđuje da je u Hrvatskoj politički autoritarizam od 1996. godine u porastu, a istraživanja provedena na populaciji mladih utvrđuju njihovu značajnu sklonost istom (Bagić, 2011; Bagić i Gvozdanović, 2015), ispitivanje stavova studenata ovog istraživanja na toj bi skali svakako doprinijelo proširivanju dosadašnjih spoznaja.

10.1.2. Profesionalna socijalizacija na studiju i ranije

Ako se osvrne na nalaze t-testova i ANOVA-a provedenih u svrhu pružanja odgovora na posljednja dva istraživačka pitanja vezana uz postojanje razlika u izraženosti profesionalnog identiteta među studentima ovisno o godini studija i usmjerenju koje pohađaju, može se zaključiti da su rezultati donekle u skladu s očekivanjima.

S obzirom na, u teorijskom dijelu rada izneseno, polazište da vrijeme provedeno na studiju utječe na izraženost profesionalnog identiteta, pri čemu bi onaj studenata viših godina trebao biti bolje formiran od identiteta njihovih kolega s nižih godina (Tomlinson i Jackson, 2021: 890), očekivalo bi se, dakle, da sve četiri utvrđene domene profesionalnog identiteta među studentima posljednje godine budu istaknutije nego među onima prve. U ovom se istraživanju, međutim, to pokazalo kao slučaj samo za domene samokategorizacije i interakcijske predanosti na kojima su studenti posljednje godine svih studija imali značajno više rezultate od onih prve, dok je na domenama zadovoljstva i afektivne predanosti te ekstrinzičnih nagrada situacija bila obrnuta.

Iz navedenog slijedi da, samokategorizacija i interakcijska predanost tijekom obrazovanja rastu, ali da zadovoljstvo i afektivna predanost te pozitivno viđenje ekstrinzičnih nagrada opadaju, što se, ako se vrati na postavke iznesene u teorijskom opisu profesionalnog identiteta i njegova razvoja na studiju (Potpoglavlje 4.3.1.), može objasniti time što se tijekom same profesionalne socijalizacije slika budućeg sebe kao profesionalca mijenja, a time i ciljevi, aspiracije, samopouzdanje i motivacija u profesionalnom smislu, nisu fiksni i podložni su promjenama (Markus i Nurius, 1986; prema Jensen i Jetten, 2016: 1030).

Iako se može reći kako nalazi ovog potvrđuju one istraživanja Cavenagh, Dewberry i Jones (2000: 897) koji kao neophodne preduvjete za razvoj profesionalnog identiteta na studiju izdvajaju razvoj predanosti samoj profesiji te promjenu njihove samopercepcije i doživljavanja sebe njezinim pripadnikom, iz njih također proizlazi da se, kako su ustanovili i Adams i suradnici (2006), profesionalna socijalizacija i stvaranje percepcije pojedinca o profesionalnom identitetu odvijaju i prije samog upisa fakulteta, i to vjerojatno kao posljedica utjecaja ranijeg obrazovanja i socijalnog okruženja studenata, kako navode neka istraživanja (Cohen-Scali, 2003; Henning, 2001; Levine i Hoffner, 2006; McAllister i sur., 2014; prema Molinero, Cascón-Pereira i Hernández-Lara, 2016: 196). Spomenutom u prilog idu i nalazi o značajno većem zadovoljstvu i afektivnoj predanosti profesiji studenata koji su fakultet upisali kao logičan nastavak srednje škole ili iz ljubavi prema glavnom predmetu studija te o boljoj ocjeni ekstrinzičnih nagrada vezanih uz buduću profesiju onih na čiji je odabir fakulteta utjecala obitelj te kojima je otac ili neki drugi član obitelji iste struke za koju se oni obrazuju. Za iste se nalaze može reći da potvrđuju zaključak Cavenagh, Dewberryja i Jonesa (2000) da je u slučaju nekih studenata ranija identifikacija s profesijom zapravo i jedan od osnovnih motiva odabira i upisa određenog studija koji osiguravaju ulazak u nju.

Iz navedenog slijedi da studenti prve godine zbog zadovoljstva odabirom profesije i upisom fakulteta koji osigurava ulaz u istu, a koji je nastavak obrazovanja koje su pohađali prije te se naslanja na predmete koje su voljeli i koji su im dobro išli, ali i zbog informacija o profesiji i njezinim pripadnicima koje su dobili iz druge ruke (pretežno od članova obitelji), iskazuju veće zadovoljstvo i želju za nastavkom usavršavanja u istoj te pozitivnije ocjenjuju nagrade koje slijede iz posjedovanja tog identiteta. S druge strane, studenti koji su sami bliže ulasku u odabranu profesiju, iako i dalje pokazuju relativno visoko zadovoljstvo i afektivnu predanost te viđenje ekstrinzičnih nagrada, to čine manje potencijalno jer i perspektive uspjeha i daljnjeg rada, ali i pripadnike svoje buduće profesije te društvene i novčane nagrade koje dobivaju sagledavaju iz nešto realnije te, još bitnije, vlastite perspektive.

Ako se vrati na teorijske pretpostavke vezane uz utjecaj karakteristika različitih studijskih usmjerenja na razvoj različitih načina usvajanja i formiranja profesionalnog identiteta, ustanovljene značajne razlike na skalama profesionalnog identiteta među studentima četiri fakulteta ovog istraživanja idu im u prilog. Za studente Medicinskog fakulteta, koji na trima od četiri skale profesionalnog identiteta iskazuju najviše rezultate, može se uvjetno ustvrditi kako posjeduju najizraženiji profesionalni identitet, što se može objasniti time što su njihove karijerne opcije najmanje heterogene te posjeduju specifičnu i jedinstvenu sliku svoje buduće

profesije i zanimanja (Molinero, Cascón-Pereira i Hernández-Lara, 2016: 198), kao i ranijom prilikom praktičnog učenja i upoznavanja budućeg radnog okruženja (Tomlinson i Jackson, 2021). Budući da studenti Pravnog i Filozofskog fakulteta to imaju u manjoj mjeri, niža izraženost njihovog profesionalnog identiteta, osim u slučaju samokategorizacije, u ovom istraživanju u skladu je s nalazima dosadašnjih, kao i pozicioniranje studenata Fakulteta strojarstva i brodogradnje, koji također imaju nešto više praktičnog učenja te se relativno brzo uže specijaliziraju, odmah iza onih medicine.

10.1.3. Politička socijalizacija na studiju ili samoselekcija

Iz nalaza t-testova i ANOVA-a provedenih u cilju odgovaranja na prva dva istraživačka pitanja i donošenja odluka o prihvatanju ili odbacivanju hipoteza, a vezanih uz postojanje razlika u političkim vrijednostima studenata ovisno o studijskom usmjerenju i godini, opet proizlazi da su djelomično u skladu s očekivanjima.

Kako se ranije ispostavilo da studenti u nekoj mjeri zbog već djelomice razvijenog profesionalnog identiteta odabiru određeni studij, iz nalaza o njihovim političkim vrijednostima na prvoj i posljednjoj godini, proizlazi i da je njihov odabir studija, kako su utvrdili i Bardi i suradnici (2014), određen vrijednostima koje su posjedovali prije upisa fakulteta. Iako se, zbog promjene okruženja i preuzimanja nove uloge (Bardi i Goodwin, 2011; Rokeach, 1973; Schwartz i Bardi, 1997; prema Bardi i sur., 2014) očekivalo kako će profesionalna socijalizacija utjecati na političke vrijednosti studenata, čiji stavovi još nisu konsolidirani i stabilni (Fischer i sur., 2015), nalazi ovog istraživanja to ne potvrđuju. Očekivani porast homogenosti političkih vrijednosti tijekom studija, odnosno smanjenje razlika u političkim vrijednostima studenata posljednje godine istog studija u odnosu na one prve, nije zabilježen, ali zato jest njezina generalna prisutnost, kako na prvoj tako i na posljednjoj godini studija.

Ustanovljena visoka sličnost studentskih političkih vrijednosti na prvoj godini, te njezina opstojnost do posljednje godine studija, iako ne potvrđuje teoriju utjecaja profesionalne socijalizacije na vrijednosti, u skladu je s tezom teorije samoodabira prema kojoj studenti odabiru studij i profesiju koji smatraju kompatibilnima njihovom svjetonazoru i setu vrijednosti (Bardi i sur., 2014). Osim toga, nalazi istraživanja u skladu su i s konfliktnom perspektivom rane profesionalne socijalizacije, predstavljenom u Potpoglavlju 3.1.1., a prema kojoj će studiji privlačiti i zadržavati studente s njima odgovarajućim vrijednostima te filtrirati one koji ih ne posjeduju (Yoder, 1984; Turner i Thompson, 1993; prema Weidman, Twale i Stein, 2001: 43).

Ipak, ovdje valja napomenuti da je u rezultatima usporedbe političkih vrijednosti studenata prve i posljednje na Fakultetu strojarstva i brodogradnje, iako statistički neznajno, uočeno smanjenje u raspršenosti studentskih odgovora na skalama egalitarizma, nacionalnog ekskluzivizma i moralnog tradicionalizma, što bi moglo ukazivati na potencijalnu homogenizaciju studentskih stavova na tom fakultetu.

Kako generalno nisu potvrđena očekivanja o utjecaju profesionalne socijalizacije na političke vrijednosti i njihove homogenizacije tijekom studija, ovim istraživanjem nisu u potpunosti potvrđena ni ona o većoj heterogenosti političkih vrijednosti različitih studija tijekom vremena, odnosno nije utvrđeno povećanje razlika na svim skalama političkih vrijednosti studenata posljednje godine različitih studija u odnosu na one prve. Ipak, same pretpostavljene razlike u političkim vrijednostima studenata različitih fakulteta, odnosno različitih profesija, jesu utvrđene, kako bivarijantnim tako i multivarijantnim analizama, a što potvrđuje takve nalaze prethodnih istraživanja (Lipset i Schwartz, 1966; Heinz i Laumann, 1982; Derber i Boren, 1983; Greenwald, 1978; Bailyn, 1980; Brint 1984 navedeno u Brint, 1985).

Uz to, iako to nije bilo obuhvaćeno istraživačkim pitanjima i hipotezama, istraživanje je potvrdilo i dosadašnje nalaze o generalnoj koreliranosti visokog obrazovanja s lijevim i liberalnim vrijednostima (Brookings, 2001; Klein i Western, 2005; Jaschik, 2005; Klein i Stern, 2005; Rothman, Lichter i Nevitte, 2005; prema Mariani i Hewitt, 2008). Pritom taj nalaz, s obzirom na to da su se takvima pokazali na aditivnim skalama političkih vrijednosti, ali i samopozicionirali na političkom kontinuumu, studenti i prve i posljednje godine, valja opet objasniti samoselekcijom i odabirom upisa fakulteta ranije liberalnijih pojedinaca (Ames i sur., 2005; Berube, 2006; prema Mariani i Hewitt, 2008).

Nadalje, iako generalno liberalni, studenti različitih studija to su u različitoj mjeri pa su, sukladno dosadašnjim istraživanjima (Mariani i Hewitt, 2008; Elchardus i Spruyt, 2009), oni društvenih i humanističkih znanosti (Filozofski i Pravni fakultet) to su najviše, oni prirodnih (kojima je najbliži Medicinski fakultet) nešto manje, a oni tehničkih (Fakultet strojarstva i brodogradnje) u najmanjoj mjeri.

Iz navedenog slijedi da su, osim što se studentski profesionalni identitet pokazao dovoljno formiranim već na prvoj godini studija, što dovodi do zaključka da je i usmjerio studente prema odabiru određenog studija i profesije, i razlike u političkim vrijednostima studenata različitih studija također uočljive već na prvoj godini studija, a što je u opet u skladu s teorijom samoodabira (Fischer i sur., 2015). Toj teoriji u prilog idu i nalazi vezani uz obilježnost

političkih vrijednosti studenata sociodemografskim i karakteristikama primarne političke socijalizacije (konkretno spolom i političkim opredjeljenjem majke), koja od prve do posljednje godine studija ne jenjava, već stagnira ili raste. Uz to, teoriju samoodabira potvrđuje i opstojnost utjecaja sociodemografskih varijabli i onih rane političke socijalizacije uz pridružen utjecaj godine studija, njegovog usmjerenja te samog profesionalnog identiteta.

Ipak, ako se uzme u obzir regresijskim analizama utvrđen utjecaj godine studija na liberalnije stavove po pitanju nacionalnog ekskluzivizma i moralnog tradicionalizma, ali i bivarijatnim analizama ustanovljena manja sklonost studenata posljednje godine moralnom tradicionalizmu u slučaju Pravnog te nacionalnom ekskluzivizmu u slučaju Fakulteta strojarstva i brodogradnje, može se zaključiti kako je u ovom istraživanju, uz semoselekciju, barem djelomično potvrđen i rast liberalizma tijekom samog visokog obrazovanja (Lipset, 1982; prema Elchardus i Spruyt, 2009; Salerno, 2003; Horowitz, 2005; Neal, French i Siegel, 2005; prema Mariani i Hewitt, 2008).

Zanimljivo je pritom da je na Fakultetu strojarstva i brodogradnje između prve i posljednje godine studija uočen porast prosječnog rezultata studenata na skali egalitarizma te pad na onima nacionalnog ekskluzivizma i moralnog tradicionalizma, što ukazuje na liberalizaciju studentskih stavova tijekom tog studija, a što nije u skladu s dosadašnjim nalazima o većoj opstojnosti prvotnih političkih vrijednosti na tehničkim fakultetima te većoj vjerojatnosti njihovih promjena na onim društvenim (Fischer i sur., 2015).

Bitno je naglasiti da liberalizacija tijekom visokog obrazovanja potvrđena ovim istraživanjem nije produkt same profesionalne socijalizacije, niti vrijedi suprotno, budući da su korelacije profesionalnog identiteta i godine studija sa političkim vrijednostima suprotnog usmjerenja. Tako, iako jednakim slabim intenzitetom kao i sama godina studija, profesionalna socijalizacija, odnosno njome izgrađen profesionalni identitet te, točnije, njegovi aspekti zadovoljstva i afektivne predanosti te samokategorizacije, utječu na razvoj konzervativnijih stajališta studenata, i to konkretno u vidu nacionalnog ekskluzivizma, moralnog tradicionalizma i rodnog konzervativizma. Ako se vrati na ranije ustanovljenu najveću izraženost samog profesionalnog identiteta na Medicinskom fakultetu, ne iznenađuje pritom niti regresijskom analizom utvrđen njegov najveći utjecaj na političke vrijednosti studenata istog fakulteta.

10.2.Ograničenja rada i preporuke za buduća istraživanja

Kao prvo ograničenje ovoga rada, kako je već napomenuto u opisu uzorka, treba navesti neprovođenje longitudinalnog istraživanja koje bi omogućilo znatno preciznije praćenje procesa profesionalne socijalizacije i razvoja profesionalnog identiteta, a time i utvrđivanje njihova utjecaja na promjenu ili stagnaciju političkih vrijednosti.

Osim nemogućnosti praćenja istih ispitanika tijekom studija, manjkavost ovog istraživanja leži i u korištenju prigodnog uzorka, a time i nemogućnosti sigurne ocjene njegove reprezentativnosti. Iako struktura uzorka, ali i poduzoraka svakog fakulteta, kako je detaljnije opisano u Poglavlju 8.5., u usporedbi s dostupnim podacima studenata Sveučilišta u Zagrebu korespondira strukturi studenata odabranih fakulteta, te se pri provođenju istraživanja vodilo računa o tome da se, ukoliko to bude slučaj, detektira obuhvaćanje specifičnog poduzorka studenata (primjerice samo jednog smjera na studiju), ne može se sa sigurnošću ustvrditi da je isto u potpunosti izbjegnuto. Tako potencijalna pristranost uzorka ovog istraživanja leži u obuhvaćanju specifičnog poduzorka studenata posljednje Pravnog fakulteta, što se konkretno odnosi na ranije opisan (Potpoglavlje 9.6.1.) i neočekivan značajan udio studenata tog poduzorka porijeklom iz regija čiji birači inače biraju lijeve političke opcije koji je iskazao desnije političko-vrijednosne orijentacije.

Treće ograničenje objedinjuje kroz analizu rezultata već spomenute manjkavosti instrumenata profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti koji uglavnom proizlaze iz nemogućnosti korištenja već postojećih instrumenata zadovoljavajuće valjanosti i pouzdanosti. Pritom prvenstveno treba napomenuti eliminaciju čestica sa skalama mjerenja različitim od uobičajene petostupanjske ljestvice tijekom provođenja čišćenja faktorske solucije, a što je rezultiralo isključivanjem i nemjerenjem bitnih aspekata identiteta iz upitnika namijenjenog mjerenju profesionalnog identiteta – istaknutosti i važnosti identiteta te njegovog ponašajnog aspekta. Iz navedenog slijedi i sljedeći problem koji se odnosi na transformaciju jedine čestice drugačije skale procjene koja je zadržana u finalnoj soluciji u uvjetno rečeno skalu od pet stupnjeva kako bi mjerenjem bila identična ostalim česticama upitnika profesionalnog identiteta te kako bi zajedno s njima mogla činiti aditivne skale konstruirane iz zadržanih latentnih dimenzija. Ovdje valja napomenuti da se pri uvrštavanju čestica s različitim skalama mjerenja u konstrukciji instrumenta ove disertacije vodilo računa o tome da one budu međusobno usporedive pa su tako čestice na kojima su se rangirale različite uloge za rangiranje nudile pet uloga, a na onoj na kojoj su studenti procjenjivali važnost šest identiteta, to su činili na skali od pet stupnjeva za svaki zasebno. Unatoč tome, sve su takve varijable faktorskom analizom morale biti isključene

zbog toga što su činile faktore specifičnosti. Razlog tome je naravno i mjerenje dimenzije ponašanja samo s jednom, a one važnosti s dvije čestice. Buduća bi istraživanja kojima će cilj biti konstrukcija sveobuhvatnijeg upitnika profesionalnog identiteta, odnosno onog koji bi istražio sve njegove aspekte, stoga, trebala svakako voditi računa o tome da sve u njega uvrštene čestice budu podudaranih skala mjerenja te da nijednu dimenziju ne čini samo jedna ili dvije čestice. Posljednji nedostatak instrumenta profesionalnog identiteta očituje se u tome što su, zbog prirode istraživanja i specifične populacije, neke njegove čestice više vezane uz studentski, a ne profesionalni identitet, a to je svojevrsno paralelno mjerenje dvaju identiteta posebice vidljivo u prvom zadržanom faktoru *zadovoljstvo i afektivna predanost*.

Konačno, manjkavost konstruiranih instrumenata očituje se i u slabijim internim konzistencijama pojedinih skala političkih vrijednosti, konkretno onih ekonomskog liberalizma ($\alpha=0,508$) i egalitarizma ($\alpha=0,566$), te neprihvatljivo slaboj pouzdanosti skale političkog autoritarizma ($\alpha=0,301$). Spomenuto pritom ukazuje i na veći, u raspravi (Potpoglavlje 10.1.1.) već opisan, konceptualno-operacionalni problem koji je rezultirao nemogućnošću utvrđivanja svih političkih vrijednosti studenata, a time i testiranja utjecaja profesionalne socijalizacije na sve vrijednosti, kao i utvrđivanja razlika u istima među studentima različitih godina studija i studijskih usmjerenja, što je bio cilj disertacije. Buduća bi istraživanja s ciljem mjerenja političkih vrijednosti trebala razmotriti usavršavanje skala ekonomskog liberalizma i egalitarizma ovog istraživanja, a svakako bi to trebala učiniti za skalu političkog autoritarizma koja ni u ranijim srodnim istraživanjima provedenim u Hrvatskoj (Sekulić, 2011; Bagić, 2011) nije imala osobito zadovoljavajuću pouzdanost.

Osim preporuka za buduća istraživanja vezanih uz raniju detekciju i izbjegavanje propusta ovog istraživanja, potrebno je osvrnuti se i na njegove nalaze koje bi valjalo dalje istražiti, a odnose se prvenstveno na produbljivanje spoznaja vezanih uz ranu profesionalnu i političku socijalizaciju, ali i specifične okolnosti studija na različitim fakultetima.

U tom bi smislu, budući da je ovim istraživanjem utvrđeno postojanje identifikacije s profesijom u ranim stadijima profesionalnog obrazovanja, prvenstveno bilo zanimljivo detaljnije ispitati studentske motive upisa određenog fakulteta te faktore njihove profesionalne socijalizacije koja prethodi upisu studija. Također, s obzirom na to da su istraživanjem uočene i razlike u profesionalnoj socijalizaciji i identifikaciji među različitim fakultetima, dublje bi ispitivanje uzroka tih razlika, odnosno potvrđivanje onih pretpostavljenih, pridonijelo boljem razumijevanju profesionalne socijalizacije i faktora njezinog razvoja. Pritom bi prikupljanje informacija od studenata o njihovim karijernim očekivanjima i ciljevima te općenito o njihovom

postojanju, pružilo dodatna saznanja procesa socijalizacije, kako one tijekom, tako i prije obrazovanja za profesiju. Isto tako, u budućim bi srodnim istraživanjima bilo korisno uključiti nekoliko pitanja vezanih uz obim i mogućnosti praktičnog učenja na fakultetu, ali i radno iskustvo studenata vezano uz profesiju za koju se obrazuju, kako bi se utvrdio utjecaj same prilike i trajanja profesionalnog rada na razvoj i jačanje profesionalnog identiteta.

Konačno, s obzirom na ustanovljene razlike u političkim vrijednostima studenta koji upisuju različita studijska usmjerenja, svakako bi bilo uputno dodatno ispitati faktore koji utječu na stavove i vrijednosti specifične za pojedine profesije i znanstvene discipline, kao što su u teorijskom dijelu rada spomenuti način razmišljanja, pristupi rješavanju problema ili sama priroda predmeta izučavanja, kojima, kako je potvrđeno ovim istraživanjem, studenti teže i prije odabira i upisa određenog fakulteta. Uz to, s obzirom na uočenu blagu tendenciju homogenizacije stavova studenata Fakulteta strojarstva i brodogradnje kroz studij te njihovu liberalizaciju, buduća istraživanja ne bi trebala olako odbaciti tezu o utjecaju profesionalne socijalizacije na vrijednosti studenata, posebice ako se uzme u obzir da su zaključci ovog rada bazirani na istraživanju koje nije bilo longitudinalno.

11. ZAKLJUČAK

Konačno, nakon prikaza rezultata i njihove diskusije, zaključno se valja osvrnuti na prvotno postavljen osnovni cilj same disertacije te očekivane ishode i znanstvene doprinose u sklopu nje provedenog istraživanja. Ti su doprinosi, kako je navedeno u uvodnom poglavlju, konceptualne, metodološke te empirijske prirode, pri čemu se prvi odnosi na samu teorijsku razradu koncepata profesionalne socijalizacije i profesionalnog identiteta, ali i nastojanje sustavne prezentacije onog političkih vrijednosti. Na taj se teorijski doprinos naslanja i operacionalizacija te konstrukcija instrumenata za mjerenje profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti, odnosno metodološki doprinos disertacije. Konačno, postizanjem samog cilja disertacije, testiranjem povezanosti rane profesionalne socijalizacije i identiteta s političkim vrijednostima studenata prve i posljednje godine različitih fakulteta realizira, ostvaruje se njezin empirijski doprinos.

Konceptualni doprinos

Budući da su dosadašnja istraživanja profesionalne socijalizacije i identiteta uglavnom bila fokusirana na specifične profesije i zanimanja te ih definirala i konceptualizirala na uzak i za tu profesiju karakterističan način, pritom rijetko koristeći sociološke, pa i psihološke ili socijalno-psihološke, pristupe, konceptualni doprinos ove disertacije leži prvenstveno u definiranju i razradi općeg koncepta profesionalnog identiteta, odnosno onog koji se može univerzalno primijeniti na bilo koju profesiju. To je učinjeno kroz integrirani pristup dviju teorijskih perspektiva – socijalno-psihološke teorije socijalnog identiteta koja se naslanja na teoriju socijalne kategorizacije i temelj identifikacije vidi u grupi te mikrosociološke identitetske teorije koja počiva na simboličkom interakcionizmu te uloji kao temelju identifikacije. Prva, dakle, identificiranje vidi kao stapanje pojedinaca s određenom grupom te njegovo poprimanje ponašanja i stavova ostalih pripadnika te grupe, dok druga kao stapanje pojedinca s određenom ulogom te preuzimanje značenja i očekivanja koju su uz nju vezani. Dobiveni konceptualni model i sinteza dvaju pristupa omogućili su uvid u ukupnost dimenzija koje čine pojedinčevu identifikaciju s profesionalnom grupom te u način na koji njegova predanost identitetu jedne uloge u odnosu na ostale te njegovo samodefiniranje u kontekstu određene grupe usmjeravaju njegovo djelovanje i stavove.

Iz takvog djelovanja identifikacije proizašlo je i očekivanje da će profesionalni identitet utjecati na političke vrijednosti čije definiranje i svojevrsni taksonomski pregled čini drugi konceptualni doprinos ovog rada. Na taj se način pregledom dosadašnjih domaćih i međunarodnih politoloških, socioloških i socijalno-psiholoških istraživanja te komparacijom obima i sadržaja političkih vrijednosti koje su iz njih proizašle, konstruirao te konceptualno razradio „popis“ šest temeljnih, a koje se odnose na ekonomski liberalizam, egalitarizam, politički autoritarizam, nacionalni ekskluzivizam, moralni tradicionalizam i rodni konzervativizam.

Metodološki doprinos

Operacionalizacijom razrađenih koncepata profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti te konstrukcijom instrumenata namijenjenih njihovom mjerenju ostvaren je metodološki doprinos ove disertacije. Pregledom 14 istraživanja različitih identiteta baziranih na teoriji socijalnog identiteta ili identitetskog teoriji definirano je osam dimenzija profesionalnog identiteta mjerenih s ukupno 31 česticom: samokategorizacija (tri čestice), istaknutost (četiri čestice), važnost (dvije čestice), predanost (sedam čestica), ponašanje (jedna čestica), prepoznatost i očekivanja drugih (dvije čestice), zadovoljstvo i viđenje grupe (šest čestica) te ekstrinzične nagrade (šest čestica). Isto tako, pregledom 10 istraživanja vrijednosnih orijentacija, sastavljeno je šest skala političkih vrijednosti koje su mjerene s ukupno 29 čestica, pri čemu skale ekonomskog liberalizma, egalitarizma, nacionalnog ekskluzivizma i rodnog konzervativizma s njih po četiri, ona političkog autoritarizma sa šest, a skala moralnog tradicionalizma sa sedam čestica.

Konstruirane skale profesionalnog identiteta i političkih vrijednosti korištene su u istraživanju provedenom na studentima prve i posljednje godine četiri fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (Pravni, Medicinski, Filozofskih i Fakultet strojarstva i brodogradnje) u sklopu kojeg je provedena i njihova validacija analizom glavnih komponenata te testiranjem pouzdanosti. Budući da se u slučaju instrumenta profesionalnog identiteta polazilo od pretpostavke o međusobnoj povezanosti njegovih dimenzija, analiza glavnih komponenata provodila se na svim njegovim česticama zajedno, dok se u slučaju onog političkih vrijednosti, gdje takva teorijsko-konceptualna premisa nije bila prisutna, analiza provodila na česticama svake skale zasebno.

Faktorska analiza provedena na instrumentu namijenjenom mjerenju profesionalnog identiteta rezultirala je četirima latentnim dimenzijama zadovoljavajućih metrijskih karakteristika koje

okupljaju ukupno 21 česticu. S obzirom na eliminaciju 10 čestica, neke su teorijsko-konceptualne dimenzije grupirane, neke podijeljene, a neke uklonjene, pa tako finalni instrument profesionalnog identiteta čine dimenzije zadovoljstva i afektivne predanosti (osam čestica), ekstrinzičnih nagrada (pet čestica), samokategorizacije (četiri čestice) i interakcijske predanosti (tri čestice). Analizom glavnih komponenata skala političkog identiteta utvrđeno je pet skala zadovoljavajućih metrijskih karakteristika, dok se jedna, ona političkog autoritarizma, zbog niske pouzdanosti nije pokazala valjanim instrumentom za mjerenje tog konstrukta. Konačni instrument političkih vrijednosti čini 18 čestica raspoređenih na skalama ekonomskog liberalizma (tri čestice), egalitarizma (tri čestice), nacionalnog ekskluzivizma (četiri čestice), moralnog tradicionalizma (četiri čestice) te rodnog konzervativizma (četiri čestice).

Empirijski doprinos

Iz spomenutog provedenog istraživanja nad studentima prve i posljednje godine četiri studija te, točnije, iz rezultata tog istraživanja i njihove analize proizlazi i empirijski doprinos ove disertacije. Same analize uključivale su t-testove, analize varijanci te multiple linearne regresije u koje su kao nezavisne varijable korištene godina studija i studijsko usmjerenje te sociodemografske karakteristike ispitanika i one vezane uz njihovu ranu profesionalnu i političku socijalizaciju, dok su kao zavisne varijable korištene aditivne varijable konstruirane iz zadržanih latentnih dimenzija profesionalnog identiteta te skala političkih vrijednosti.

Ako se prvenstveno osvrne na nalaze vezane uz profesionalni identitet studenata, može se zaključiti kako je on generalno razvijen i prisutan, a najviše je to njegov aspekt zadovoljstva i afektivne predanosti pa ekstrinzičnih nagrada, nešto manje onaj interakcijske predanosti te najmanje samokategorizacije. Iz toga slijedi kako studenti općenito najviše iskazuju ponos i zadovoljstvo upisanim studijem i budućom profesijom, pozitivno ocjenjuju njezine pripadnike i buduće kolege, ali i smatraju da na studiju ostvaruju svoje ciljeve, vide ga korisnim za budućnost te iskazuju spremnost i želju za nastavkom svoj profesionalnog obrazovanja i usavršavanja. Uz to studenti svoje buduće profesije vide kao ugledne i utjecajne u društvu te vezuju uz njih novčane nagrade i dobro plaćene poslove. Budući da iskazuju nešto manju interakcijsku predanost, može se zaključiti kako svi ispitanici studenti uglavnom provode jednaku količinu vremena sa svojim prijateljima na fakultetu i izvan njega te prema njima osjećaju jednaku razinu bliskosti. Konačno, studenti se u najmanjoj mjeri već sad smatraju pripadnicima svoje profesije, odnosno s njima identificiraju te naglašavaju važnost da ih njima bliske osobe takvima doživljavaju.

Istraživanje je utvrdilo i razlike u izraženosti profesionalnog identiteta među studentima ovisno o usmjerenju i godini studija koje pohađaju. Tako studenti prve godine svih fakulteta iskazuju veće zadovoljstvo i afektivnu predanost budućoj profesiji, ali i doživljaj ekstrinzičnih nagrada dobivenih pripadanjem toj profesiji, dok oni na posljednjoj godini iskazuju višu razinu samokategorizacije kao pripadnika svoje profesije te veću interakcijsku predanost. Što se razlika među studijima tiče, može se zaključiti da studenti medicine pokazuju najveće zadovoljstvo i afektivnu predanost, percepciju ekstrinzičnih nagrada i interakcijsku predanost, ali i najmanju razinu samokategorizacije, a slijede ih studenti Fakulteta strojarstva i brodogradnje. Najveću sklonost samokategorizaciji izražavaju studenti Filozofskog fakulteta, koji ujedno pokazuju najlošiji vid ekstrinzičnih nagrada povezanih s budućom profesijom, a slijede ih oni prava, koji pak iskazuju najmanje zadovoljstvo te afektivnu i interakcijsku predanost.

U slučaju političkih vrijednosti, može se zaključiti kako studenti generalno izražavaju veće priklanjanje liberalnijim i lijevim stavovima. Tako najveću sklonost pokazuju egalitarizmu, neutralni su po pitanju ekonomskog liberalizma, a općenito su neskloni nacionalnom ekskluzivizmu, moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu, pri čemu prema potonjem izražavaju najmanju podršku. Iz navedenog proizlazi da studenti većinom smatraju kako je zadatak vlade i društva da osiguraju svima jednake životne i ekonomske šanse, uz smanjenje razlika u plaćama. Neopredijeljeni su po pitanju potrebe za državnim intervencionizmom i vjere u napredak baziran na slobodi tržišta i privatnih poduzeća, dok izražavaju nešto blaže neslaganje s izjavama vezanim uz zabranu službene upotrebe manjinskih jezika, promicanje većih prava Hrvata u odnosu na manjine te isticanje očuvanja nacionalnog identiteta kao glavnog cilja vlasti. Nešto veće neslaganje upućuju neprihvatanju osoba različitih životnih stilova i spolne orijentacije te isticanju važnosti tradicionalnih obiteljskih obrazaca i poštivanja roditeljskog autoriteta, dok najmanje podrške iskazuju tradicionalnim rodnim podjelama poslova na tržištu rada i u kućanstvu te viđenju muškarca kao onog koji privređuje za obitelj.

I u prihvaćenosti političkih vrijednosti među studentima su utvrđene razlike ovisno o studijskom usmjerenju, ali ne i godini studija. Iako su političke vrijednosti studenata uglavnom liberalne i ne razlikuju se između prve i posljednje godine istih studija, one se razlikuju između samih studija. Tako se studenti Filozofskog fakulteta, koji izražavaju najveću sklonost egalitarizmu, a najmanju ekonomskom liberalizmu, nacionalnom ekskluzivizmu, moralnom tradicionalizmu i rodnom konzervativizmu, pokazuju najliberalnijima, dok se najmanje

liberalnima pokazuju oni Fakulteta strojarstva i brodogradnje, čije je podržavanje potonjih vrijednosti najveće, a ono egalitarizma najmanje. Studenti prava prema svim su političkim vrijednostima, osim moralnog tradicionalizma, bliže studentima Filozofskog fakulteta, kao i oni medicine prema sklonostima ekonomskom liberalizmu i nacionalnom ekskluzivizmu, koji su u slučaju vrijednosti egalitarizma i moralnog tradicionalizma ipak bliži studentima Fakulteta strojarstva i brodogradnje.

Ako se konačno osvrne na sama istraživačka pitanja i hipoteze, može se zaključiti kako je studij čimbenik profesionalne socijalizacije tijekom kojeg se utvrđuje jačanje profesionalnog identiteta, točnije samokategorizacije i interakcijske predanosti profesiji i njezinim pripadnicima, a izraženost samog profesionalnog identiteta i njegovih dimenzija razlikuje se među studijima i samim profesijama. Iako prisutna, profesionalna socijalizacija na studiju ne utječe na homogenizaciju političkih vrijednosti pripadnika istog, niti heterogenizaciju onih različitih studija, budući da se razlike u političkim vrijednostima studenata istog studija kroz godine ne smanjuju, a onih različitih studija ne povećavaju. Uz to, sama obilježenost političkih vrijednosti profesionalnim identitetom znatno je manja od one studijskog usmjerenja i spola te podjednaka onoj godini studija, a obilježenost političkih vrijednosti studenata njihovim sociodemografskim porijeklom te ranom političkom socijalizacijom tijekom studija ne jenjava, što potvrđuje njegov vrlo slab utjecaj. Iako veća heterogenost među studentima posljednje godine različitih studija nije utvrđena u odnosu na one prve godine na svim političkim vrijednostima, ona je svakako generalno prisutna pa se može zaključiti da postoje razlike u političkim vrijednostima različitih profesija.

Očekivani ishod istraživanja vezan uz utvrđivanje različite izgradnje profesionalnog identiteta na različitim studijima je postignut, ali ne i onaj vezan uz posljedično približavanje političkih vrijednosti studenata onima očekivane profesionalne uloge i profesionalne skupine. Iako se može ustvrditi da profesionalni identitet tijekom rane profesionalne socijalizacije na studiju jača, vidljivo je također da je njegova razvijenost prisutna i pri samom ulasku u profesionalno obrazovanje. A osim s već razvijenim nekim aspektima profesionalnog identiteta, studenti upisuju studij i s već formiranim političkim vrijednostima i stavovima prema kojima i odabiru sam studij i profesiju, zbog čega se može zaključiti da ovo istraživanje više podupire teoriju samoodabira nego onu socijalizacije. Konačno, istraživanje je potvrdilo nalaze o liberalnom svjetonazoru visokoobrazovanih, ali i ustanovilo postojanje razlika unutar te skupine na temelju različitih profesionalnih i disciplinarnih usmjerenja.

LITERATURA

- Acock, A. C. i Bengtson, V. L. (1978). On the Relative Influence of Mothers and Fathers: A Covariance Analysis of Political and Religious Socialization. *Journal of Marriage and the Family*, 40(3): 519-530.
- Adams, T. L. (2015). Sociology of Professions: International Divergences and Research Directions. *Work, Employment and Society*, 29(1): 154-165.
- Adams, K., Hean, S., Sturgis, P. i Clark, J. M. (2006). Investigating the Factors Influencing Professional Identity of First-Year Health and Social Care Students. *Learning in Health and Social Care*, 5(2): 55-68.
- Antunes, R. (2010). Theoretical Models of Voting Behaviour. *Exedra*, 4: 145-170.
- Ashton, M. C., Danso, H. A., Maio, G. R., Esses, V. M., Bond, M. H. i Keung, D. K. Y. (2005). Two Dimensions of Political Attitudes and their Individual Difference Correlates: A Cross-Cultural Perspective. U: Sorrention, R. M., Cohen, D., Olson, J. M. i Zanna, M. (ur.), *Culture and Social Behavior. The Ontario Symposium, Volume 10* (str. 1-30). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Bagić, D. (2007). Društveni rascjepi i stranačke preferencije na izborima za Hrvatski sabor 2003. Godine. *Politička misao*, 44(4): 93-115.
- Bagić (2011). Politički stavovi maturanata i njihove determinante: Odgaja li škola dobre građane? U: Bagić, D. (ur.), *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca* (str. 46-72). Zagreb: GONG.
- Bagić, D. i Gvozdanović, A. (2015). *Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj*. Zagreb: GOOD inicijativa, GONG i Institut za društvena istraživanja.
- Bardi, A., Buchanan, K. E., Goodwin, R., Slabu, L. i Robinson, M. (2014). Value Stability and Change During Self-Chosen Life Transitions: Self-Selection Versus Socialization Effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(1): 131-147.
- Barnea, M. F. i Schwartz, S. H. (1998). Values and Voting. *Political Psychology*, 19(1): 17-40.
- Bovan, K. (2015). Modeli političkog čovjeka. *Politička misao*, 52(3): 77-101.

- Brint, S. (1985). The Political Attitudes of Professionals. *Annual Review of Sociology*, 11: 389-414.
- Burden, B. C. (2009). The Dynamic Effects of Education on Voter Turnout. *Electoral Studies*, 28: 540-549.
- Burke, P. J. i Donald C. Reitzes (1991). An Identity Theory Approach to Commitment. *Social Psychology Quarterly*, 54(3): 239-251.
- Burke, P. J. i Stets, J. E. (2009). *Identity Theory*. New York, NY: Oxford University Press.
- Callero, P. L. (1985). Role-Identity Salience. *Social Psychology Quarterly*, 48(3): 203-215.
- Cameron, J. E. (2004). A Three-Factor Model of Social Identity. *Self and Identity*, 3(3): 239-262.
- Carmines, E. G. i Huckfeldt, R. (1996). Political Behavior: An Overview. U: Goodin, R. E. i Klingemann, H. D. (ur.), *A new handbook of political science* (str. 223-254). Oxford: Oxford University Press.
- Caza, B. B. i Creary, S. J. (2016). The Construction of Professional Identity. U: Wilkinson, A., Hislop, D. i Coupland, C. (ur.), *Perspectives on Contemporary Professional Work: Challenges and Experiences* (str. 259-285). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Cavenagh, P., Dewberry, C. i Jones, P. (2000). Becoming Professional: When and How does it Start? A Comparative Study of First-Year Medical and Law Students in the UK. *Medical Education*, 34(11): 897-902.
- Cerutti, F. (ur.) (2006). *Identitet i politika*. Zagreb: Politička kultura.
- Cifrić, I. (1996). Tranzicija i transformacija. *Socijalna ekologija*, 5(2): 135-153.
- Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006). Relacijski identiteti. Socijalni identitet i relacijske dimenzije. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 16(3): 331-358.
- Cifrić, I. i Nikodem, K. (2008). Socijalni identitet u Hrvatskoj. U: Cifrić, I. (ur.), *Relacijski identiteti. Prilozi istraživanju identiteta hrvatskog društva* (str. 79-101). Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Connors, E. C. (2019). The Social Dimension of Political Values. *Political Behavior*. DOI: 10.1007/s11109-019-09530-3.
- Čulig, B. (2005). Sociodemografski profili nositelja političkih stajališta u Hrvatskoj. *Socijalna ekologija*, 14(1-2): 117-135.

- Državno izborno povjerenstvo – DIP (2023). Arhiv – Parlamentarni izbori. URL: <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/#/app/home> (09.04.2023.)
- Državni zavod za statistiku – DZS (2016). Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. Stanovništvo prema obrazovnim obilježjima. *Statistička izvješća*, 1582. URL: https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2016/SI-1582.pdf (26.07.2022.)
- Elchardus, M. i Spruyt, B. (2009). The Culture of Academic Disciplines and the Sociopolitical Attitudes of Students: A Test of Selection and Socialization Effects. *Social Science Quarterly*, 90(2): 446-460.
- Ellemers, N., Kortekaas, P. i Ouwerkerk, J. W. (1999). Self-Categorisation, Commitment to the Group and Group Self-Esteem as Related but Distinct Aspects of Social Identity. *European Journal of Social Psychology*, 29(2-3): 371-389.
- Eurostat (2022). Population by Educational Attainment Level, Sex and Age (%) – Main Indicators. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=edat_ifse_03&lang=en (27.07.2022.)
- Evans, G. i Tilley, J. (2012). How Parties Shape Class Politics: Explaining the Decline of the Class Basis of Party Support. *British Journal of Political Science*, 42(1): 137-161.
- Evetts, J. (2003). The Sociological Analysis of Professionalism: Occupational Change in the Modern World. *International Sociology*, 18(2): 395-415.
- Evetts, J. (2006). Short Note: The Sociology of Professional Groups: New Directions. *Current Sociology*, 54(1): 133-143.
- Evetts, J. (2014). The Concept of Professionalism: Professional Work, Professional Practice and Learning. U: Billett, S., Harteis, C. i Gruber, H. (ur.), *International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning* (str. 29-56). Berlin: Springer.
- Fakultet strojarstva i brodogradnje – FSB (2022a). Preddiplomski i diplomski studiji do 2021./2022. URL: https://www.fsb.unizg.hr/index.php?fsbonline&studiranje&preddiplomski_i_diplomski_i_studiji&preddiplomski_i_diplomski_studiji_do_2021_2022 (18.07.2022.)
- Fakultet strojarstva i brodogradnje – FSB (2022b). Studij mehatronike i robotike. URL: https://www.fsb.unizg.hr/index.php?fsbonline&studij_mehatronike_i_robotike (17.07.2022.)

- Feldman, S. (1988). Structure and Consistency in Public Opinion: The Role of Core Beliefs and Values. *American Journal of Political Science*, 32(2): 416-440.
- Feldman, S. (2013). Values, Ideology, and the Structure of Political Attitudes. U: Sears, D. O., Huddy, L. i Jervis, R. (ur.), *Oxford Handbook of Political Psychology* (str. 477-508). Oxford: Oxford University Press.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Los Angeles: Sage Publications.
- Fischer, M., Kauder, B., Potrafke, N. i Ursprung, H. W. (2015). Does the Field of Study Influence Students' Political Attitudes? CESifo Working Paper Series, No. 5545. München: CESifo.
- Freidson, E. (1970). *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Geys, B. (2006). 'Rational' Theories of Voter Turnout: A Review. *Political Studies Review*, 4: 16-35.
- Giordan, G. (2007). Values. U: Ritzer, G. (ur.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (str. 5176-5177). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Goren, P. (2005). Party Identification and Core Political Values. *American Journal of Political Science*, 49(4): 881-896.
- Gorman, E. H. i Sandefur, R. L. (2011). "Golden Age", Quiescence, and Revival: How the Sociology of Professions Became the Study of Knowledge-Based Work. *Work and Occupations*, 38(3): 275-302.
- Greenwood, E. (1957). Attributes of a Profession. *Social Work*, 2(3): 45-55.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Haslam, S. A. i Ellemers, N. (2005). Social Identity in Industrial and Organizational Psychology: Concepts, Controversies and Contributions. U: Hodgkinson, G. P. i Ford, J. K. (ur.) *International Review of Industrial and Organizational Psychology* (str. 39-118). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Ltd.

- Heath, A., Evans, G. i Martin, J. (1994). The Measurement of Core Beliefs and Values: The Development of Balanced Socialist/Laissez Faire and Libertarian/Authoritarian Scales. *British Journal of Political Science*, 24(1): 115-132.
- Henning, J. I. F. i Jordaan, H. (2016). Determinants of Financial Sustainability for Farm Credit Applications – A Delphi Study. *Sustainability*, 8(1): 77. DOI: 10.3390/su8010077.
- Hitlin, S. i Piliavin, J. A. (2004). Values: Reviving a Dormant Concept. *Annual Review of Sociology*, 30: 359-393.
- Hogg, M. A., Terry, D. J. i White, K. M. (1995). A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 58(4): 255-269.
- Huddy, L. (2013). From Group Identity to Political Cohesion and Commitment. U: Huddy, L., Sears, D. O. i Levy, J. S. (ur.), *The Oxford Handbook of Political Psychology* (str. 737-774). Oxford: Oxford University Press.
- Ibarra, H. (1999). Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation. *Administrative Science Quarterly*, 44(4): 764-791.
- Ilišin, V. (2011). Vrijednosti mladih u Hrvatskoj. *Politička misao*, 48(3): 82-122.
- Ilišin, V. (ur.) (2014). *Sociološki portret hrvatskih studenata*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Informacijski sustav visokih učilišta – ISVU (2022a). Studenti – Zbirni podaci za Fakultet strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/sustav/studenti/visokouciliste/120> (26.07.2022.)
- Informacijski sustav visokih učilišta – ISVU (2022b). Studenti – Zbirni podaci za Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/sustav/studenti/visokouciliste/130> (26.07.2022.)
- Informacijski sustav visokih učilišta – ISVU (2022c). Studenti – Zbirni podaci za Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/sustav/studenti/visokouciliste/108> (26.07.2022.)
- Informacijski sustav visokih učilišta – ISVU (2022d). Studenti – Zbirni podaci za Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. URL: <https://www.isvu.hr/sustav/studenti/visokouciliste/66> (26.07.2022.)

- Informacijski sustav visokih učilišta – ISVU (2022e). Studenti – Zbirni podaci za Sveučilište u Zagrebu (sve sastavnice). URL: <https://www.isvu.hr/sustav/studenti/sveucilistesasastavnicama/9996> (26.07.2022.)
- Inglehart, R. F. (2008). Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 31(1-2): 130-146.
- Jackson, J. W. (2002). Intergroup Attitudes as a Function of Different Dimensions of Group Identification and Perceived Intergroup Conflict. *Self and Identity*, 1(1): 11-33.
- Jacoby, W. G. (2006). Value Choices and American Public Opinion. *American Journal of Political Science*, 50(3): 706-723.
- Jenke, L. i Huettel, S. A. (2016). Issues or Identity? Cognitive Foundations of Voter Choice. *Trends in Cognitive Sciences*, 20(11): 794-804.
- Jenkins, R. (2004). *Social Identity*. London, New York, NY: Routledge.
- Jennings, M. K. i Langton, K. P. (1969). Mothers Versus Fathers: The Formation of Political Orientations Among Young Americans. *The Journal of Politics*, 31(2): 329-358.
- Jensen, D. H. i Jetten, J. (2015). Bridging and Bonding Interactions in Higher Education: Social Capital and Students' Academic and Professional Identity Formation. *Frontiers in Psychology*, 6(126): 1-11. DOI: 10.3389/fpsyg.2015.00126.
- Jensen, D., H. i Jetten, J. (2016). The Importance of Developing Students' Academic and Professional Identities in Higher Education. *Journal of College Student Development*, 57(8): 1027-1042.
- Kalanj, R. (2016). Potraga za vrijednostima i tzv. relativizam vrijednosti. U: Sekulić, D. (ur.), *Vrijednosti u hrvatskom društvu* (str. 3-26). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Karajić, N. (2000). *Politička modernizacija – prilozi sociologiji hrvatskog društva*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Filozofski fakultet.
- Kelly, C. (1988). Intergroup Differentiation in a Political Context. *British Journal of Social Psychology*, 27(4): 319-332.
- Kolesarić, V. i Tomašić Humer, J. (2017). *Veličina učinka*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

- Lamza Posavec, V. (2000). Što je prethodilo neuspjehu HDZ-a na izborima 2000. Rezultati istraživanja javnoga mnijenja u razdoblju od 1991. do 1999. godine. *Društvena istraživanja*, 9(4-5): 433-471.
- Lance, C. E. (2006). The Sources of Four Commonly Reported Cutoff Criteria: What Did They Really Say? *Organizational Research Methods*, 9(2): 202-220.
- Leach, C. W., van Zomeren, M., Zebel, S., Vliek, M. L. W., Pennekamp, S. F., Doosje, B., Ouwerkerk, J. W. i Spears, R. (2008). Group-level Self-Definition and Self-Investment: A Hierarchical (Multicomponent) Model of In-Group Identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1): 144-165.
- Long, T. i Hadden, J. (1985). A Reconciliation of Socialization. *Sociological Theory*, 3(1): 39-49.
- Luhtanen, R. i Crocker, J. (1992). A Collective Self-Esteem Scale: Self-Evaluation of One's Social Identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(3): 302-318.
- Mael, F. A. i Tetrick, L. (1992). Identifying Organizational Identification. *Educational and Psychological Measurement*, 52(4): 813-824.
- Mariani, M. D. i Hewitt, G. J. (2008). Indoctrination U.? Faculty Ideology and Changes in Student Political Orientation. *Political Science and Politics*, 41(4): 773-783.
- Matić, D. (1990). Vrijednosti kao predmet sociološke znanosti. *Revija za sociologiju*, 21(3): 517-525.
- McCann, J. A. (1997). Electoral Choices and Core Value Change: The 1992 Presidential Campaign. *American Journal of Political Science*, 41(2): 564-583.
- McDearmon, J. T. i Bradley, K. D. (2010). Operationalizing and Measuring Role identity and Charitable Giving Behaviors of College and University Alumni: The Instrumentation Process. Rad predstavljen na Mid-Western Educational Research Association 2010 Conference, Columbus, Ohio. URL: <http://www.uky.edu/~kdbrad2/TravisKelly.pdf> (24.08.2021.)
- Milas, G. i Rimac, I. (1994). Model hrvatskoga političkog prostora, dimenzioniran stavovima glasača. *Revija za sociologiju*, 25(1-2): 9-22.

- Monteiro, A. R. (2015). Sociology of the Professions. U: Monteiro, A. R., *The Teaching Profession: Present and Future* (str. 47-60). Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer.
- Nolin, J. (2008). In Search of a New Theory of Professions. *Science for the Professions*, Report No. 4. Borås: University of Borås.
- Nuttbrock, L. i Freudiger, P. (1991). Identity Salience and Motherhood: A Test of Stryker's Theory. *Social Psychology Quarterly*, 54(2): 146-157.
- Ojeda, C. i Hatemi, P. K. (2015). Accounting for the Child in the Transmission of Party Identification. *American Sociological Review*, 80(6): 1150-1174.
- Ongiti, O. K. (2012). Professional Socialization of Graduate Students: A give-and-take process. *Business Management Dynamics*, 1(10): 33-40.
- Pallant, J. (2011). SPSS Survival Manual: A Step by Step guide to Data Analysis Using SPSS. Crows Nest: Allen & Unwin.
- Parry, N. i Parry, J. (1976). *The Rise of the Medical Profession: a Study of Collective Social Mobility*. London: Croom Helm.
- Perko-Šeparović, I. (1992). Vrijednosne orijentacije postmoderne u izborima 1990. *Politička misao*, 29(2): 142-163
- Ramarajan, L. (2014). Past, Present and Future Research on Multiple Identities: Toward an Intrapersonal Network Approach. *The Academy of Management Annals*, 8(1): 589-659.
- Rimac, I. (1992). Socijalni status i politička odluka – izbori 1992. *Društvena istraživanja*, 1(2): 265-274.
- Rimac, I. (2016). Vrijednosti u hrvatskom društvu i mogućnost političkoga konsenzusa. U: Sekulić, D. (ur.), *Vrijednosti u hrvatskom društvu* (str. 109-135). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Rimac, I. (1997). O nekim aspektima valjanosti postmaterijalističkog koncepta društvenih vrijednosti. *Društvena istraživanja*, 6(32): 677-694.
- Rokeach, M. (1979). The Two-Value Model of Political Ideology and British Politics. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18(2): 169-172.
- Saks, M. (2012). Defining a Profession: The Role of Knowledge and Expertise. *Professions and professionalism*, 2(1): 1-10. DOI: 10.7577/pp.v2i1.151.

- Sarlamanov, K. i Jovanoski, A. (2014). Models of Voting. *Journal of Arts, Science & Commerce*, 5(1): 16-24.
- Schwartz, S. H., Caprara, G. V. i Vecchione, M. (2010). Basic Personal Values, Core Political Values, and Voting: A Longitudinal Analysis. *Political Psychology*, 31(3): 421-452.
- Sciulli, D. (2005). Continental Sociology of Professions Today: Conceptual Contributions. *Current Sociology*, 53(6): 915-942.
- Scopus (2020). Document Search. URL: <https://bit.ly/2YMNtTt> (05.04.2020.)
- Scott, J. i Marshall, G. (2009). *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Sekulić, D. (2011). Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena. *Politička misao*, 48(3): 35-64.
- Sekulić, D. (2016) Ljevica i desnica u Hrvatskoj. U: Sekulić, D. (ur.), *Vrijednosti u hrvatskom društvu* (str. 137-168). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Sellers, R. M., Smith, M. A., Shelton, J. N., Rowley, S. A. J. i Chavous, T. M. (1998). Multidimensional Model of Racial Identity: A Reconceptualization of African American Racial Identity. *Personality and Social Psychology Review*, 2(1): 18-39.
- Schrepp, M. (2020). On the Usage of Cronbach's Alpha to Measure Reliability of UX Scales. *Journal of Usability Studies*, 15(4): 247-258.
- Stets, J. E. i Biga, C. F. (2003). Bringing Identity Theory into Environmental Sociology. *Sociological Theory*, 21(4): 398-423.
- Stets, J. E. i Burke, P. J. (2000). Identity Theory and Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 63(3): 224-237.
- Stryker, S. i Burke, P. J. (2000). The Past, Present, and Future of an Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 63(4): 284-297.
- Stryker, S. i Serpe, R. T. (1982). Commitment, Identity Salience, and Role Behavior: Theory and Research Example. U: Ickes, W. i Knowles, E. S. (ur.), *Personality, Roles, and Social Behavior* (str. 199-218). New York, NY: Springer-Verlag.
- Stryker, S. i Serpe, R. T. (1994). Identity Salience and Psychological Centrality: Equivalent, Overlapping, or Complementary Concepts? *Social Psychology Quarterly*, 57(1): 16-35.

- Sveučilište u Zagrebu (2020). Odobrene upisne kvote 2020./2021. URL: http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Upisi/Natjecaji_kvote/upisi/Tablice_kvota_predd.2020-2021.pdf (15.08.2022.)
- Šiber, I. (2003). Tri klasična pristupa istraživanju ponašanja birača. *Politička misao*, 40(2): 88-103.
- Šporer, Ž. (1990). *Sociologija profesija: ogled o društvenoj uvjetovanosti profesionalizacije*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Šram, Z. (2008). Ideologijska strukturiranost socijalno-ekonomskih orijentacija. *Revija za socijalnu politiku*, 15(2): 209-223.
- Štulhofer, A. i Kufrin, K. (1996). Od obilja do altruizma i druge ekološke priče. Postmaterijalistički sindrom i ekološke vrijednosti u Hrvatskoj. *Socijalna ekologija*, 5(2): 171-184.
- Švarc, J. (2015). The Knowledge Worker is Dead: What About Professions? *Current Sociology*, 64(3): 392-410.
- Tomlinson, M. i Jackson, D. (2021). Professional Identity Formation in Contemporary Higher Education Students. *Studies in Higher Education*, 46(4): 885-900.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A. i McGarty, C. (1994). Self and Collective: Cognition and Social Context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5): 454-463.
- Watkins, M. W. (2018). Exploratory Factor Analysis: A Guide to Best Practice. *Journal of Black Psychology*, 44(3): 219-246.
- Web of Science (2020). Web of Science Core Collection – Basic Search. URL: <https://bit.ly/2zeFHuc> (05.05.2020.)
- Weidman, J. C., Twale, D. J. i Stein, E. L. (2001). Socialization of Graduate and Professional Students in Higher Education – A Perilous Passage? *ASHE-ERIC Higher Education Report*, 28(3). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Zakošek, N. (1994). Struktura i dinamika hrvatskoga stranačkog sustava. *Revija za sociologiju*, 25(1-2): 23-39.
- Zerilli, S. (2007). Socialization. U: Ritzer, G. (ur.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (str. 4566-4571). Malden, MA: Blackwell Publishing.

PRILOZI

Prilog 1. Informirani pristanak na sudjelovanje u istraživanju

PRISTANAK NA SUDJELOVANJE U ISTRAŽIVANJU

Poštovani/a,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik nastao u sklopu izrade doktorskog rada „Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti“ doktorandice Ivane Čavar, pod mentorstvom izvanrednog profesora dr. sc. Dragana Bagića, na Poslijediplomskom doktorskom studiju sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Cilj upitnika je utvrđivanje povezanosti profesionalne socijalizacije s političkim vrijednostima studenata odabranih studijskih usmjerenja Sveučilišta u Zagrebu.

Anketa je u potpunosti anonimna te ne sadrži pitanja koja zahtijevaju odavanje osobnih ili drugih podataka koji bi otkrili identitet, a ispitanicima se dodatno savjetuje da, radi očuvanja povjerljivosti informacija, upitnik ispunjavaju dok su sami. Vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika je otprilike 15 minuta.

Prikupljeni podaci bit će sigurno pohranjeni, a prikazivat će se isključivo u agregiranom obliku, kako bi se onemogućilo povezivanje pojedinih ispitanika s danim odgovorima. Iako će anketa biti primarno upotrijebljena u svrhu izrade doktorske disertacije, ne isključuje se mogućnost objavljivanja nalaza istraživanja u budućim stručnim ili znanstvenim radovima voditeljice istraživanja. Anonimizirana baza podataka bit će podijeljena s Hrvatskim arhivom podataka za društvene znanosti (CROSSDA).

Pritiskom na gumb „Sljedeće“ dajete svoj informirani pristanak na opisane postupke, a u bilo kojem trenutku imate pravo odustati od ispunjavanja ankete ili ne odgovoriti na određeno pitanje.

Sa svim se pitanjima ili komentarima slobodno javite se na e-mail adresu: ivcavar@ffzg.hr.

Unaprijed hvala na sudjelovanju!

S poštovanjem,
Ivana Čavar

Prilog 2. Dopis fakultetima s molbom za provođenje istraživanja na instituciji

Poštovani,

Ovim Vas putem molim da mi za potrebe istraživanja u sklopu doktorske disertacije „Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti“ na Poslijediplomskom doktorskom studiju sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu omogućite online anketiranje Vaših studenata.

U tu svrhu potreban mi je pristup studentima prve i posljednje godine te Vas stoga ovim putem molim da mi omogućite da, u suradnji s Vašim administrativnim službama i/ili određenim profesorima, stupim s njima u kontakt putem elektroničke pošte ili e-učenja. Naglašavam da mi pritom nisu potrebne same e-mail adrese studenata, već bih im se obraćala posredno.

Uz to, istraživanje je u potpunosti anonimno te ne prikuplja osobne ili druge podatke koji bi mogli otkrili identitet studenata. Prikupljeni podaci bit će sigurno pohranjeni, a prikazivat će se isključivo u agregiranom obliku, kako bi se onemogućilo povezivanje pojedinih ispitanika s danim odgovorima.

U prilogu Vam dostavljam potvrdu povjerenstva Odsjeka za sociologiju za prosudbu etičnosti istraživanja koja potvrđuje da je istraživanje u skladu s važećim etičkim normama. Budete li imali ikakvih dodatnih pitanja, slobodno mi se obratite na ivcavar@ffzg.hr.

Unaprijed Vam zahvaljujem na pomoći u istraživanju, a time i znatnom doprinosu mojoj budućoj disertaciji.

Lijep pozdrav,

Ivana Čavar

Prilog 3. Poziv i ponovljeni poziv studentima za sudjelovanje u istraživanju

Poštovane kolegice i poštovani kolege,

Za potrebe izrade doktorske disertacije pod naslovom „Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti“ provodim istraživanje čiju anketu možete pronaći na sljedećoj poveznici: <https://limesurvey.srce.hr/538952?lang=hr>

Cilj istraživanja je ispitati ulogu profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti među studentima Pravnog, Medicinskog, Filozofskog te Fakulteta strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu.

Kako bih što bolje opisala studentsku populaciju našeg fakulteta, potreban mi je što veći odaziv. Stoga bih Vas ljubazno zamolila da ispunite ovaj anonimni upitnik čije ispunjavanje traje otprilike 15 minuta.

Puno Vam hvala,
Ivana Čavar

Poštovane kolegice i poštovani kolege,

Prije svega, ispričavam se svima koji su već ispunili anketu na ponovljenom mailu i najljepše vam se zahvaljujem na sudjelovanju.

Sve kolegice i kolege koji nisu ispunili anketu o ulozi profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti ovim bih putem ljubazno zamolila da ju ispune. Anketi možete pristupiti preko sljedećeg linka: <https://limesurvey.srce.hr/887644?lang=hr>

Ponavljam, istraživanje provodim za potrebe izrade doktorske disertacije, a njegov je cilj ispitati ulogu profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti među studentima Pravnog, Medicinskog, Filozofskog te Fakulteta strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu.

Upitnik je u potpunosti anonimni, a njegovo ispunjavanje traje otprilike 15 minuta.

Još jednom vam puno hvala,
Ivana Čavar

Prilog 4. Upitnik korišten za provođenje istraživanja na Pravnom fakultetu

Poštovani/a,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik nastao u sklopu izrade doktorskog rada „Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti“ doktorandice Ivane Čavar, pod mentorstvom izvanrednog profesora dr. sc. Dragana Bagića, na Poslijediplomskom doktorskome studiju sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Cilj upitnika je utvrđivanje povezanosti profesionalne socijalizacije s političkim vrijednostima studenata odabranih studijskih usmjerenja Sveučilišta u Zagrebu.

Anketa je u potpunosti anonimna te ne sadrži pitanja koja zahtijevaju odavanje osobnih ili drugih podataka koji bi otkrili identitet, a ispitanicima se dodatno savjetuje da, radi očuvanja povjerljivosti informacija, upitnik ispunjavaju dok su sami. Vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika je 15 minuta.

Prikupljeni podaci bit će sigurno pohranjeni, a prikazivat će se isključivo u agregiranom obliku, kako bi se onemogućilo povezivanje pojedinih ispitanika s danim odgovorima. Iako će anketa biti primarno upotrijebljena u svrhu izrade doktorske disertacije, ne isključuje se mogućnost objavljivanja nalaza istraživanja u budućim stručnim ili znanstvenim radovima voditeljice istraživanja. Baza podataka bit će podijeljena s Hrvatskim arhivom podataka za društvene znanosti (CROSSDA).

Pritiskom na gumb „Sljedeće“ dajete svoj informirani pristanak na opisane postupke, a u bilo kojem trenutku imate pravo odustati od ispunjavanja ankete ili ne odgovoriti na određeno pitanje.

Sa svim se pitanjima ili komentarima slobodno javite se na e-mail adresu: ivcavar@ffzg.hr.

Unaprijed hvala na sudjelovanju!

S poštovanjem, Ivana Čavar

Section A: Identifikacija s profesionalnom grupom

Sljedeća grupa pitanja odnosi se na pripadnost profesionalnoj grupi te važnosti i predanosti koju joj pridajete.

A1. Molim Vas da procijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama:

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na pravnik/ica.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad govorim o pravnicima, obično kažem "mi", a ne "oni".	☐	☐	☐	☐	☐
Imam snažan osjećaj pripadnosti pravnicima.	☐	☐	☐	☐	☐
Pridajem veliku vrijednost tome što studiram pravo.	☐	☐	☐	☐	☐
Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram pravo.	☐	☐	☐	☐	☐
Mnogi moji poznanici ne znaju što studiram.	☐	☐	☐	☐	☐
Jako bi me pogodilo kad bi mi netko rekao da nisam "materijal" za pravnika/icu.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	☐	☐	☐	☐	☐
Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	☐	☐	☐	☐	☐

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u pravnika/icu.	☐	☐	☐	☐	☐
Meni bliske osobe bile bi razočarane kad bih odustao/la od studija.	☐	☐	☐	☐	☐
Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	☐	☐	☐	☐	☐
Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	☐	☐	☐	☐	☐
Smatram da rad pravnika predstavlja vrijedan doprinos društvu.	☐	☐	☐	☐	☐
Imam veliko poštovanje prema pravnicima.	☐	☐	☐	☐	☐
O studentima i studenticama prava uglavnom imam pozitivno mišljenje.	☐	☐	☐	☐	☐
Ponosan/na sam na to što studiram pravo.	☐	☐	☐	☐	☐
Općenito, društvo smatra pravnike vrijednim resursom.	☐	☐	☐	☐	☐
Generalno, društvo poštuje pravnike.	☐	☐	☐	☐	☐
U društvu uglavnom prevladava percepcija pravnika kao beskorisne profesije.	☐	☐	☐	☐	☐
Smatram da je studiranje prava korisno za moju budućnost.	☐	☐	☐	☐	☐
Pravnici predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.	☐	☐	☐	☐	☐
Studij prava osigurava dobro plaćen posao.	☐	☐	☐	☐	☐

A2. Tijekom života ljudi pripadaju različitim društvenim grupama. Procijenite u kojoj Vam je mjeri važan osjećaj pripadnosti svakoj od niže navedenih:

	Uopće nije važan	Uglavnom je nevažan	Nije ni važan, niti nevažan	Uglavnom je važan	Izrazito je važan
Pripadnost obitelji	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost crkvi	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost mojoj generaciji (njezinim vrijednostima i načinu života)	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost regiji (kraju) u kojem sam rođen/a	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost regiji (kraju) u kojem živim	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost studentskom kolektivu	☐	☐	☐	☐	☐

A3. Zamislite situaciju u kojoj upoznajete nekog novog i želite im reći nešto o sebi. U nastavku su navedena različita društvena područja u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih prema vjerojatnosti njihova spominjanja pri predstavljanju, pri čemu područje koje navedete prvo označava ono koje ćete najvjerojatnije spomenuti:

Moja obitelj	☐
Moja prijateljstva	☐
Moj studij	☐
Moja vjera	☐
Moj(i) hobi(i)	☐

A4. Razmislite malo o ranije spomenutim područjima u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih sad prema tome kojem od tih područja prosječno posvećujete najviše vremena u tjednu, pri čemu pri čemu područje koje navedete prvo označava ono kojem posvećujete najviše vremena:

Moja obitelj ☐

Moja prijateljstva ☐

Moj studij ☐

Moja vjera ☐

Moj(i) hobi(ji) ☐

A5. Jeste li član neke organizacije/udruge vezane uz Vaš studij ili buduću profesiju?

Da ☐

Ne ☐

A6. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?

Da ☐

Ne ☐

A7. Koliko često sa svojim prijateljima i obitelji razgovarate o svom studiju?

Nikad ☐

Rijetko ☐

Ponekad ☐

Često ☐

Vrlo često ☐

A8. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.

Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima izvan fakulteta ☐

Provodim više vremena s prijateljima izvan fakulteta ☐

Provodim podjednako vremena s prijateljima s fakulteta i izvan njega ☐

Provodim više vremena s prijateljima s fakulteta ☐

Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima s fakulteta ☐

A9. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.

Znatno sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta ☐

Donekle sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta ☐

Podjednako sam blizak/bliska s prijateljima s fakulteta i izvan njega ☐

Donekle sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta ☐

Znatno sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta ☐

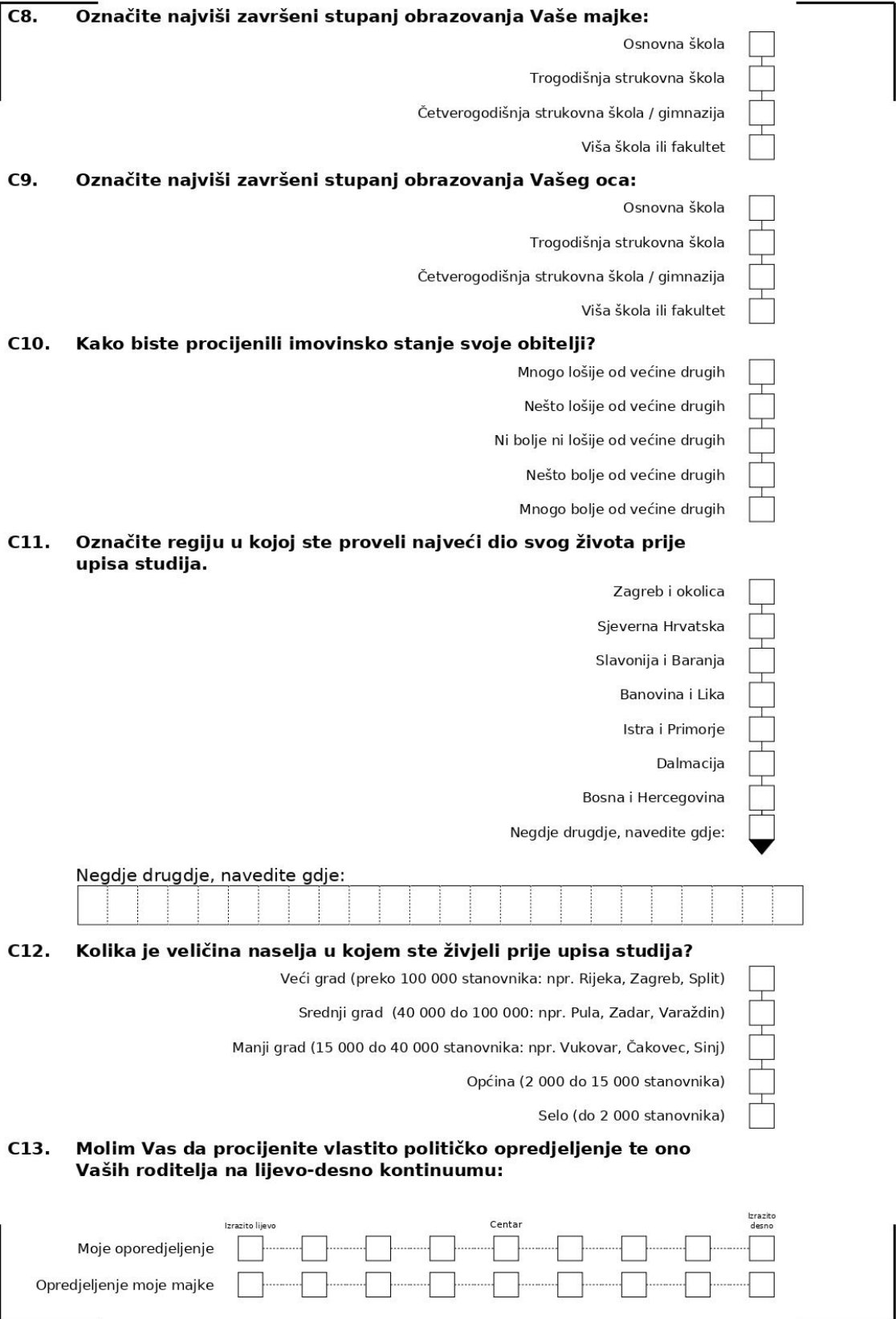

Section B: Političke vrijednosti

Sljedeća grupa tvrdnji odnosi se na stavove o pojedinim društvenim pojavama.

B1. Molim Vas da procijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama:

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.	☐	☐	☐	☐	☐
Rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad su u pitanju glavne privredne grane, država ih treba zaštititi od slobodnog tržišta.	☐	☐	☐	☐	☐
Društveni napredak uvijek će počivati na slobodi privatnih poduzeća.	☐	☐	☐	☐	☐
Vlada bi trebala učiniti više kako bi smanjila razlike u plaćama.	☐	☐	☐	☐	☐
Društvo treba učiniti sve što je potrebno kako bi svi imali jednaku priliku za uspjeh.	☐	☐	☐	☐	☐
To što neki pojedinci imaju više životnih šansi i nije toliko velik problem.	☐	☐	☐	☐	☐
Trebalo bi smanjiti izdvajanja iz državnog proračuna za socijalno ugrožene skupine ljudi.	☐	☐	☐	☐	☐
Političke mjere za povećanje sigurnosti trebale bi se promicati, čak i ako to znači žrtvovanje slobode građana.	☐	☐	☐	☐	☐
Pravo na individualnu slobodu je nepovredivo i mora se očuvati pod svaku cijenu.	☐	☐	☐	☐	☐
U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno iznose što misle.	☐	☐	☐	☐	☐
Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, već podržavati njen rad.	☐	☐	☐	☐	☐
U nekim trenucima ljudi bi trebali slijediti svoju savjest, čak i ako to znači kršenje zakona.	☐	☐	☐	☐	☐
Čak ni političke stranke koje se protive demokratskom poretku ne bi trebalo zabraniti.	☐	☐	☐	☐	☐
Treba zabraniti službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva.	☐	☐	☐	☐	☐
U Hrvatskoj bi Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda.	☐	☐	☐	☐	☐
Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	☐	☐	☐	☐	☐
Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	☐	☐	☐	☐	☐
Interesi i mišljenja kolektiva uvijek moraju biti ispred onih pojedinaca.	☐	☐	☐	☐	☐
Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti roditeljima.	☐	☐	☐	☐	☐
Nadređene treba slušati i kada nisu u pravu.	☐	☐	☐	☐	☐
Noviji životni stilovi pridonose raspadu našeg društva.	☐	☐	☐	☐	☐
Treba prihvatiti ljude koji odluče živjeti u skladu s vlastitim moralnim standardima, čak i ako se ona razlikuju od većinskih.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi.	☐	☐	☐	☐	☐
Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	☐	☐	☐	☐	☐
Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove.	☐	☐	☐	☐	☐
Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima (učiteljice, negovateljice...) nego u tehnici i informatici.	☐	☐	☐	☐	☐
Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	☐	☐	☐	☐	☐

Opredjeljenje moga oca

Izrazito lijevo Centar Izrazito desno

☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

Puno Vam hvala na odvojenom vremenu i ispunjavanju ankete!

Prilog 5. Upitnik korišten za provođenje istraživanja na Medicinskom fakultetu

Poštovani/a,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik nastao u sklopu izrade doktorskog rada „Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti“ doktorandice Ivane Čavar, pod mentorstvom izvanrednog profesora dr. sc. Dragana Bagića, na Poslijediplomskom doktorskome studiju sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Cilj upitnika je utvrđivanje povezanosti profesionalne socijalizacije s političkim vrijednostima studenata odabranih studijskih usmjerenja Sveučilišta u Zagrebu.

Anketa je u potpunosti anonimna te ne sadrži pitanja koja zahtijevaju odavanje osobnih ili drugih podataka koji bi otkrili identitet, a ispitanicima se dodatno savjetuje da, radi očuvanja povjerljivosti informacija, upitnik ispunjavaju dok su sami. Vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika je 15 minuta.

Prikupljeni podaci bit će sigurno pohranjeni, a prikazivat će se isključivo u agregiranom obliku, kako bi se onemogućilo povezivanje pojedinih ispitanika s danim odgovorima. Iako će anketa biti primarno upotrijebljena u svrhu izrade doktorske disertacije, ne isključuje se mogućnost objavljivanja nalaza istraživanja u budućim stručnim ili znanstvenim radovima voditeljice istraživanja. Baza podataka bit će podijeljena s Hrvatskim arhivom podataka za društvene znanosti (CROSSDA).

Pritiskom na gumb „Sljedeće“ dajete svoj informirani pristanak na opisane postupke, a u bilo kojem trenutku imate pravo odustati od ispunjavanja ankete ili ne odgovoriti na određeno pitanje.

Sa svim se pitanjima ili komentarima slobodno javite se na e-mail adresu: ivcavar@ffzg.hr.

Unaprijed hvala na sudjelovanju!

S poštovanjem, Ivana Čavar

Section A: Identifikacija s profesionalnom grupom

Sljedeća grupa pitanja odnosi se na pripadnost profesionalnoj grupi te važnosti i predanosti koju joj pridajete.

A1. Molim Vas da procijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama:

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na liječnik/ica.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad govorim o liječnicima, obično kažem "mi", a ne "oni".	☐	☐	☐	☐	☐
Imam snažan osjećaj pripadnosti liječnicima.	☐	☐	☐	☐	☐
Pridajem veliku vrijednost tome što studiram medicinu.	☐	☐	☐	☐	☐
Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram medicinu.	☐	☐	☐	☐	☐
Mnogi moji poznanici ne znaju što studiram.	☐	☐	☐	☐	☐
Jako bi me pogodilo kad bi mi netko rekao da nisam "materijal" za liječnika/icu.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	☐	☐	☐	☐	☐
Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	☐	☐	☐	☐	☐

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u liječnika/icu.	☐	☐	☐	☐	☐
Meni bliske osobe bile bi razočarane kad bih odustao/la od studija.	☐	☐	☐	☐	☐
Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	☐	☐	☐	☐	☐
Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	☐	☐	☐	☐	☐
Smatram da rad liječnika predstavlja vrijedan doprinos društvu.	☐	☐	☐	☐	☐
Imam veliko poštovanje prema liječnicima.	☐	☐	☐	☐	☐
O studentima i studenticama medicine uglavnom imam pozitivno mišljenje.	☐	☐	☐	☐	☐
Ponosan/na sam na to što studiram medicinu.	☐	☐	☐	☐	☐
Općenito, društvo smatra liječnike vrijednim resursom.	☐	☐	☐	☐	☐
Generalno, društvo poštuje liječnike.	☐	☐	☐	☐	☐
U društvu uglavnom prevladava percepcija liječnika kao beskorisne profesije.	☐	☐	☐	☐	☐
Smatram da je studiranje medicine korisno za moju budućnost.	☐	☐	☐	☐	☐
Liječnici predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.	☐	☐	☐	☐	☐
Studij medicine osigurava dobro plaćen posao.	☐	☐	☐	☐	☐

A2. Tijekom života ljudi pripadaju različitim društvenim grupama. Procijenite u kojoj Vam je mjeri važan osjećaj pripadnosti svakoj od niže navedenih:

	Uopće nije važan	Uglavnom je nevažan	Nije ni važan, niti nevažan	Uglavnom je važan	Izrazito je važan
Pripadnost obitelji	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost crkvi	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost mojoj generaciji (njezinim vrijednostima i načinu života)	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost regiji (kraju) u kojem sam rođen/a	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost regiji (kraju) u kojem živim	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost studentskom kolektivu	☐	☐	☐	☐	☐

A3. Zamislite situaciju u kojoj upoznajete nekog novog i želite im reći nešto o sebi. U nastavku su navedena različita društvena područja u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih prema vjerojatnosti njihova spominjanja pri predstavljanju, pri čemu područje koje navedete prvo označava ono koje ćete najvjerojatnije spomenuti:

Moja obitelj	☐
Moja prijateljstva	☐
Moj studij	☐
Moja vjera	☐
Moj(i) hobi(j)i	☐

A4. Razmislite malo o ranije spomenutim područjima u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih sad prema tome kojem od tih područja prosječno posvećujete najviše vremena u tjednu, pri čemu pri čemu područje koje navedete prvo označava ono kojem posvećujete najviše vremena:

Moja obitelj ☐

Moja prijateljstva ☐

Moj studij ☐

Moja vjera ☐

Moj(i) hobi(ji) ☐

A5. Jeste li član neke organizacije/udruge vezane uz Vaš studij ili buduću profesiju?

Da ☐

Ne ☐

A6. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?

Da ☐

Ne ☐

A7. Koliko često sa svojim prijateljima i obitelji razgovarate o svom studiju?

Nikad ☐

Rijetko ☐

Ponekad ☐

Često ☐

Vrlo često ☐

A8. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.

Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima izvan fakulteta ☐

Provodim više vremena s prijateljima izvan fakulteta ☐

Provodim podjednako vremena s prijateljima s fakulteta i izvan njega ☐

Provodim više vremena s prijateljima s fakulteta ☐

Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima s fakulteta ☐

A9. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.

Znatno sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta ☐

Donekle sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta ☐

Podjednako sam blizak/bliska s prijateljima s fakulteta i izvan njega ☐

Donekle sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta ☐

Znatno sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta ☐

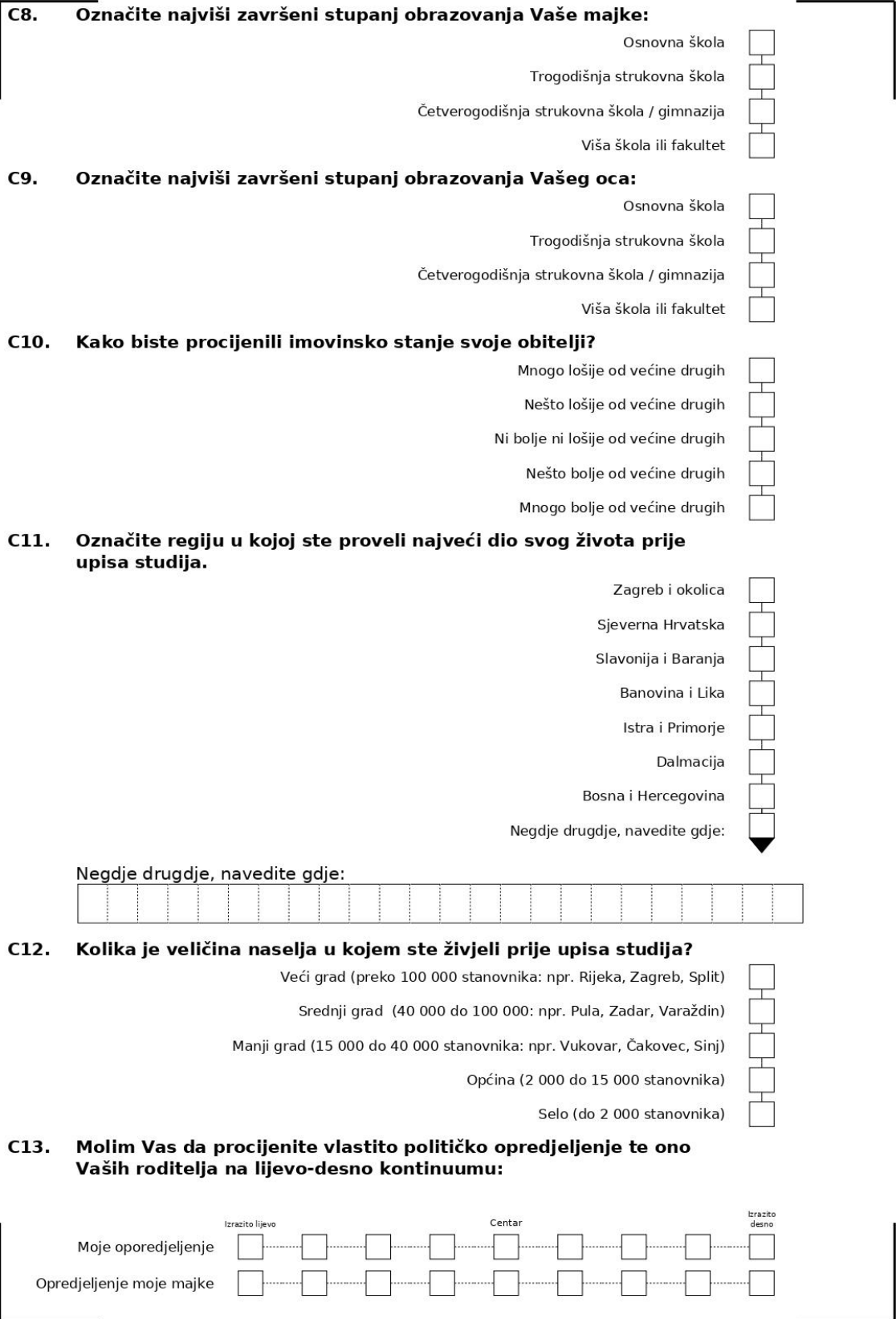

Section B: Političke vrijednosti

Sljedeća grupa tvrdnji odnosi se na stavove o pojedinim društvenim pojavama.

B1. Molim Vas da procijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama:

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.	☐	☐	☐	☐	☐
Rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad su u pitanju glavne privredne grane, država ih treba zaštititi od slobodnog tržišta.	☐	☐	☐	☐	☐
Društveni napredak uvijek će počivati na slobodi privatnih poduzeća.	☐	☐	☐	☐	☐
Vlada bi trebala učiniti više kako bi smanjila razlike u plaćama.	☐	☐	☐	☐	☐
Društvo treba učiniti sve što je potrebno kako bi svi imali jednaku priliku za uspjeh.	☐	☐	☐	☐	☐
To što neki pojedinci imaju više životnih šansi i nije toliko velik problem.	☐	☐	☐	☐	☐
Trebalo bi smanjiti izdvajanja iz državnog proračuna za socijalno ugrožene skupine ljudi.	☐	☐	☐	☐	☐
Političke mjere za povećanje sigurnosti trebale bi se promicati, čak i ako to znači žrtvovanje slobode građana.	☐	☐	☐	☐	☐
Pravo na individualnu slobodu je nepovredivo i mora se očuvati pod svaku cijenu.	☐	☐	☐	☐	☐
U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno iznose što misle.	☐	☐	☐	☐	☐
Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, već podržavati njen rad.	☐	☐	☐	☐	☐
U nekim trenucima ljudi bi trebali slijediti svoju savjest, čak i ako to znači kršenje zakona.	☐	☐	☐	☐	☐
Čak ni političke stranke koje se protive demokratskom poretku ne bi trebalo zabraniti.	☐	☐	☐	☐	☐
Treba zabraniti službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva.	☐	☐	☐	☐	☐
U Hrvatskoj bi Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda.	☐	☐	☐	☐	☐
Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	☐	☐	☐	☐	☐
Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	☐	☐	☐	☐	☐
Interesi i mišljenja kolektiva uvijek moraju biti ispred onih pojedinaca.	☐	☐	☐	☐	☐
Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti roditeljima.	☐	☐	☐	☐	☐
Nadređene treba slušati i kada nisu u pravu.	☐	☐	☐	☐	☐
Noviji životni stilovi pridonose raspadu našeg društva.	☐	☐	☐	☐	☐
Treba prihvatiti ljude koji odluče živjeti u skladu s vlastitim moralnim standardima, čak i ako se ona razlikuju od većinskih.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi.	☐	☐	☐	☐	☐
Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	☐	☐	☐	☐	☐
Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove.	☐	☐	☐	☐	☐
Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima (učiteljice, negovateljice...) nego u tehnici i informatici.	☐	☐	☐	☐	☐
Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	☐	☐	☐	☐	☐

Opredjeljenje moga oca

Izrazito lijevo				Centar				Izrazito desno
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Puno Vam hvala na odvojenom vremenu i ispunjavanju ankete!

Prilog 6. Upitnik korišten za provođenje istraživanja na Fakultetu strojarstva i brodogradnje

Poštovani/a,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik nastao u sklopu izrade doktorskog rada „Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti“ doktorandice Ivane Čavar, pod mentorstvom izvanrednog profesora dr. sc. Dragana Bagića, na Poslijediplomskom doktorskem studiju sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Cilj upitnika je utvrđivanje povezanosti profesionalne socijalizacije s političkim vrijednostima studenata odabranih studijskih usmjerenja Sveučilišta u Zagrebu.

Anketa je u potpunosti anonimna te ne sadrži pitanja koja zahtijevaju odavanje osobnih ili drugih podataka koji bi otkrili identitet, a ispitanicima se dodatno savjetuje da, radi očuvanja povjerljivosti informacija, upitnik ispunjavaju dok su sami. Vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika je 15 minuta.

Prikupljeni podaci bit će sigurno pohranjeni, a prikazivat će se isključivo u agregiranom obliku, kako bi se onemogućilo povezivanje pojedinih ispitanika s danim odgovorima. Iako će anketa biti primarno upotrijebljena u svrhu izrade doktorske disertacije, ne isključuje se mogućnost objavljivanja nalaza istraživanja u budućim stručnim ili znanstvenim radovima voditeljice istraživanja. Baza podataka bit će podijeljena s Hrvatskim arhivom podataka za društvene znanosti (CROSSDA).

Pritiskom na gumb „Sljedeće“ dajete svoj informirani pristanak na opisane postupke, a u bilo kojem trenutku imate pravo odustati od ispunjavanja ankete ili ne odgovoriti na određeno pitanje.

Sa svim se pitanjima ili komentarima slobodno javite se na e-mail adresu: ivcavar@ffzg.hr.

Unaprijed hvala na sudjelovanju!

S poštovanjem, Ivana Čavar

Section A: Identifikacija s profesionalnom grupom

Sljedeća grupa pitanja odnosi se na pripadnost profesionalnoj grupi te važnost i predanost koje joj pridajete. Tvrdnje u kojima se spominju riječi strojarstvo ili inženjer odnose se konkretno na Vaš studij - na strojarstvo, brodogradnju ili zrakoplovstvo te na inženjere koji su završili te studije.

A1. Molim Vas da procijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama:

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na inženjer/ka.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad govorim o inženjerima, obično kažem "mi", a ne "oni".	☐	☐	☐	☐	☐
Imam snažan osjećaj pripadnosti inženjerima.	☐	☐	☐	☐	☐
Pridajem veliku vrijednost tome što studiram strojarstvo.	☐	☐	☐	☐	☐
Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram strojarstvo.	☐	☐	☐	☐	☐
Mnogi moji poznanici ne znaju što studiram.	☐	☐	☐	☐	☐
Jako bi me pogodilo kad bi mi netko rekao da nisam "materijal" za inženjera/ku.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	☐	☐	☐	☐	☐

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	☐	☐	☐	☐	☐
Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u inženjera/ku.	☐	☐	☐	☐	☐
Meni bliske osobe bile bi razočarane kad bih odustao/la od studija.	☐	☐	☐	☐	☐
Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	☐	☐	☐	☐	☐
Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	☐	☐	☐	☐	☐
Smatram da rad inženjera predstavlja vrijedan doprinos društvu.	☐	☐	☐	☐	☐
Imam veliko poštovanje prema inženjerima.	☐	☐	☐	☐	☐
O studentima i studenticama strojarstva uglavnom imam pozitivno mišljenje.	☐	☐	☐	☐	☐
Ponosan/na sam na to što studiram strojarstvo.	☐	☐	☐	☐	☐
Općenito, društvo smatra inženjere vrijednim resursom.	☐	☐	☐	☐	☐
Generalno, društvo poštuje inženjere.	☐	☐	☐	☐	☐
U društvu uglavnom prevladava percepcija inženjera kao beskorisne profesije.	☐	☐	☐	☐	☐
Smatram da je studiranje strojarstva korisno za moju budućnost.	☐	☐	☐	☐	☐
Inženjeri predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.	☐	☐	☐	☐	☐
Studij strojarstva osigurava dobro plaćen posao.	☐	☐	☐	☐	☐

A2. Tijekom života ljudi pripadaju različitim društvenim grupama. Procijenite u kojoj Vam je mjeri važan osjećaj pripadnosti svakoj od niže navedenih:

	Uopće nije važan	Uglavnom je nevažan	Nije ni važan, niti nevažan	Uglavnom je važan	Izrazito je važan
Pripadnost obitelji	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost crkvi	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost mojoj generaciji (njezinim vrijednostima i načinu života)	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost regiji (kraju) u kojem sam rođen/a	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost regiji (kraju) u kojem živim	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost studentskom kolektivu	☐	☐	☐	☐	☐

A3. Zamislite situaciju u kojoj upoznate nekog novog i želite im reći nešto o sebi. U nastavku su navedena različita društvena područja u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih prema vjerojatnosti njihova spominjanja pri predstavljanju, pri čemu područje koje navedete prvo označava ono koje ćete najvjerojatnije spomenuti:

Moja obitelj	☐
Moja prijateljstva	☐
Moj studij	☐
Moja vjera	☐
Moj(i) hobi(ji)	☐

A4. Razmislite malo o ranije spomenutim područjima u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih sad prema tome kojem od tih područja prosječno posvećujete najviše vremena u tjednu, pri čemu pri čemu područje koje navedete prvo označava ono kojem posvećujete najviše vremena:

Moja obitelj ☐

Moja prijateljstva ☐

Moj studij ☐

Moja vjera ☐

Moj(i) hobi(ji) ☐

A5. Jeste li član neke organizacije/udruge vezane uz Vaš studij ili buduću profesiju?

Da ☐

Ne ☐

A6. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?

Da ☐

Ne ☐

A7. Koliko često sa svojim prijateljima i obitelji razgovarate o svom studiju?

Nikad ☐

Rijetko ☐

Ponekad ☐

Često ☐

Vrlo često ☐

A8. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.

Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima izvan fakulteta ☐

Provodim više vremena s prijateljima izvan fakulteta ☐

Provodim podjednako vremena s prijateljima s fakulteta i izvan njega ☐

Provodim više vremena s prijateljima s fakulteta ☐

Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima s fakulteta ☐

A9. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.

Znatno sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta ☐

Donekle sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta ☐

Podjednako sam blizak/bliska s prijateljima s fakulteta i izvan njega ☐

Donekle sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta ☐

Znatno sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta ☐

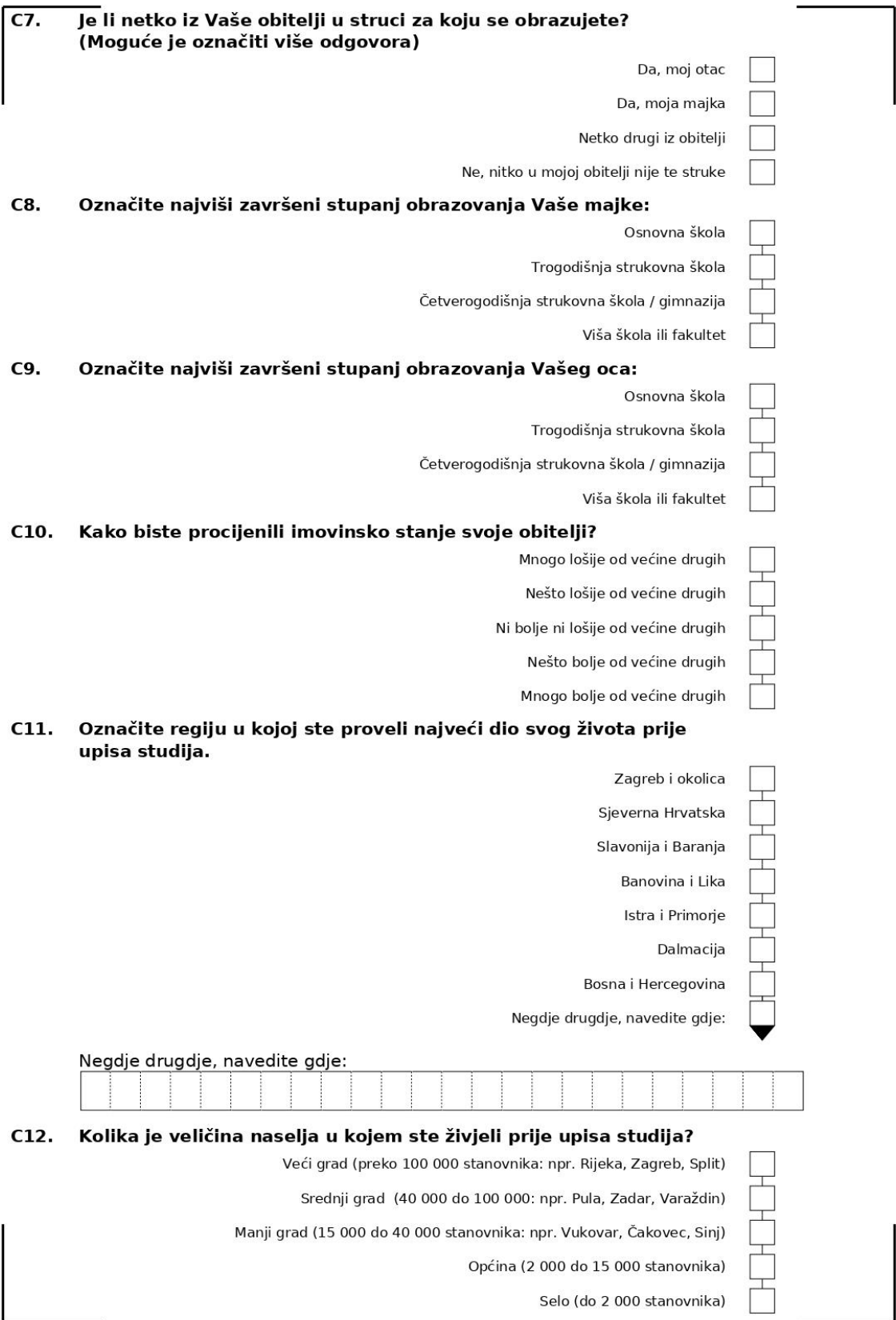

Section B: Političke vrijednosti

Sljedeća grupa tvrdnji odnosi se na stavove o pojedinim društvenim pojavama.

B1. Molim Vas da procijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama:

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.	☐	☐	☐	☐	☐
Rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad su u pitanju glavne privredne grane, država ih treba zaštititi od slobodnog tržišta.	☐	☐	☐	☐	☐
Društveni napredak uvijek će počivati na slobodi privatnih poduzeća.	☐	☐	☐	☐	☐
Vlada bi trebala učiniti više kako bi smanjila razlike u plaćama.	☐	☐	☐	☐	☐
Društvo treba učiniti sve što je potrebno kako bi svi imali jednaku priliku za uspjeh.	☐	☐	☐	☐	☐
To što neki pojedinci imaju više životnih šansi i nije toliko velik problem.	☐	☐	☐	☐	☐
Trebalo bi smanjiti izdvajanja iz državnog proračuna za socijalno ugrožene skupine ljudi.	☐	☐	☐	☐	☐
Političke mjere za povećanje sigurnosti trebale bi se promicati, čak i ako to znači žrtvovanje slobode građana.	☐	☐	☐	☐	☐
Pravo na individualnu slobodu je nepovredivo i mora se očuvati pod svaku cijenu.	☐	☐	☐	☐	☐
U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno iznose što misle.	☐	☐	☐	☐	☐
Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, već podržavati njen rad.	☐	☐	☐	☐	☐
U nekim trenucima ljudi bi trebali slijediti svoju savjest, čak i ako to znači kršenje zakona.	☐	☐	☐	☐	☐
Čak ni političke stranke koje se protive demokratskom poretku ne bi trebalo zabraniti.	☐	☐	☐	☐	☐
Treba zabraniti službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva.	☐	☐	☐	☐	☐
U Hrvatskoj bi Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda.	☐	☐	☐	☐	☐
Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	☐	☐	☐	☐	☐
Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	☐	☐	☐	☐	☐
Interesi i mišljenja kolektiva uvijek moraju biti ispred onih pojedinaca.	☐	☐	☐	☐	☐
Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti roditeljima.	☐	☐	☐	☐	☐
Nadređene treba slušati i kada nisu u pravu.	☐	☐	☐	☐	☐
Noviji životni stilovi pridonose raspadu našeg društva.	☐	☐	☐	☐	☐
Treba prihvatiti ljude koji odluče živjeti u skladu s vlastitim moralnim standardima, čak i ako se ona razlikuju od većinskih.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi.	☐	☐	☐	☐	☐
Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	☐	☐	☐	☐	☐
Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove.	☐	☐	☐	☐	☐
Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima (učiteljice, negovateljice...) nego u tehnici i informatici.	☐	☐	☐	☐	☐
Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	☐	☐	☐	☐	☐

**C13. Molim Vas da procijenite vlastito političko opredjeljenje te ono
Vaših roditelja na lijevo-desno kontinuumu:**

	Izrazito lijevo				Centar				Izrazito desno
Moje opredjeljenje	☐		☐		☐		☐		☐
Opredjeljenje moje majke	☐		☐		☐		☐		☐
Opredjeljenje mog oca	☐		☐		☐		☐		☐

Puno Vam hvala na odvojenom vremenu i ispunjavanju ankete!

Prilog 7. Upitnik korišten za provođenje istraživanja na Filozofskom fakultetu

Poštovani/a,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik nastao u sklopu izrade doktorskog rada „Uloga profesionalne socijalizacije u oblikovanju političkih vrijednosti“ doktorandice Ivane Čavar, pod mentorstvom izvanrednog profesora dr. sc. Dragana Bagića, na Poslijediplomskom doktorskem studiju sociologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Cilj upitnika je utvrđivanje povezanosti profesionalne socijalizacije s političkim vrijednostima studenata odabranih studijskih usmjerenja Sveučilišta u Zagrebu.

Anketa je u potpunosti anonimna te ne sadrži pitanja koja zahtijevaju odavanje osobnih ili drugih podataka koji bi otkrili identitet, a ispitanicima se dodatno savjetuje da, radi očuvanja povjerljivosti informacija, upitnik ispunjavaju dok su sami. Vrijeme potrebno za ispunjavanje upitnika je 15 minuta.

Prikupljeni podaci bit će sigurno pohranjeni, a prikazivat će se isključivo u agregiranom obliku, kako bi se onemogućilo povezivanje pojedinih ispitanika s danim odgovorima. Iako će anketa biti primarno upotrijebljena u svrhu izrade doktorske disertacije, ne isključuje se mogućnost objavljivanja nalaza istraživanja u budućim stručnim ili znanstvenim radovima voditeljice istraživanja. Baza podataka bit će podijeljena s Hrvatskim arhivom podataka za društvene znanosti (CROSSDA).

Pritiskom na gumb „Sljedeće“ dajete svoj informirani pristanak na opisane postupke, a u bilo kojem trenutku imate pravo odustati od ispunjavanja ankete ili ne odgovoriti na određeno pitanje.

Sa svim se pitanjima ili komentarima slobodno javite se na e-mail adresu: ivcavar@ffzg.hr.

Unaprijed hvala na sudjelovanju!

S poštovanjem, Ivana Čavar

Section A: Identifikacija s profesionalnom grupom

Sljedeća grupa pitanja odnosi se na pripadnost profesionalnoj grupi te važnost i predanost koje joj pridajete. Tvrdnje u kojima se spominju riječi jezik ili filolog tiču se konkretno jezika Vašeg studija.

A1. Molim Vas da procijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama:

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
U velikoj se mjeri već sad ponašam kao tipičan/na filolog/inja.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad govorim o filolozima, obično kažem "mi", a ne "oni".	☐	☐	☐	☐	☐
Imam snažan osjećaj pripadnosti filolozima.	☐	☐	☐	☐	☐
Pridajem veliku vrijednost tome što studiram jezik/e.	☐	☐	☐	☐	☐
Da bi me netko dobro upoznao, važno je da ta osoba zna da studiram jezik/e.	☐	☐	☐	☐	☐
Mnogi moji poznanici ne znaju što studiram.	☐	☐	☐	☐	☐
Jako bi me pogodilo kad bi mi netko rekao da nisam "materijal" za filologa/inju.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad bih morao/la napustiti studij, osjećao/la bih veliki gubitak.	☐	☐	☐	☐	☐
Planiram nastaviti s usavršavanjem u struci koju sam odabrao/la.	☐	☐	☐	☐	☐

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Važno mi je da me meni bliske osobe doživljavaju kao budućeg/u filologa/inju.	☐	☐	☐	☐	☐
Meni bliske osobe bile bi razočarane kad bih odustao/la od studija.	☐	☐	☐	☐	☐
Na ovom sam studiju ispunio/la ili ispunjavam svoje ciljeve.	☐	☐	☐	☐	☐
Zadovoljan/na sam odabirom studija i buduće profesije.	☐	☐	☐	☐	☐
Smatram da rad filologa predstavlja vrijedan doprinos društvu.	☐	☐	☐	☐	☐
Imam veliko poštovanje prema filozofima.	☐	☐	☐	☐	☐
O studentima i studenticama jezika uglavnom imam pozitivno mišljenje.	☐	☐	☐	☐	☐
Ponosan/na sam na to što studiram jezik/e.	☐	☐	☐	☐	☐
Općenito, društvo smatra filologe vrijednim resursom.	☐	☐	☐	☐	☐
Generalno, društvo poštuje filologe.	☐	☐	☐	☐	☐
U društvu uglavnom prevladava percepcija filologa kao beskorisne profesije.	☐	☐	☐	☐	☐
Smatram da je studiranje jezika korisno za moju budućnost.	☐	☐	☐	☐	☐
Filolozi predstavljaju utjecajnu društvenu skupinu.	☐	☐	☐	☐	☐
Studij jezika osigurava dobro plaćen posao.	☐	☐	☐	☐	☐

A2. Tijekom života ljudi pripadaju različitim društvenim grupama. Procijenite u kojoj Vam je mjeri važan osjećaj pripadnosti svakoj od niže navedenih:

	Uopće nije važan	Uglavnom je nevažan	Nije ni važan, niti nevažan	Uglavnom je važan	Izrazito je važan
Pripadnost obitelji	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost crkvi	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost mojoj generaciji (njezinim vrijednostima i načinu života)	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost regiji (kraju) u kojem sam rođen/a	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost regiji (kraju) u kojem živim	☐	☐	☐	☐	☐
Pripadnost studentskom kolektivu	☐	☐	☐	☐	☐

A3. Zamislite situaciju u kojoj upoznate nekog novog i želite im reći nešto o sebi. U nastavku su navedena različita društvena područja u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih prema vjerojatnosti njihova spominjanja pri predstavljanju, pri čemu područje koje navedete prvo označava ono koje ćete najvjerojatnije spomenuti:

Moja obitelj	☐
Moja prijateljstva	☐
Moj studij	☐
Moja vjera	☐
Moj(i) hobi(i)	☐

A4. Razmislite malo o ranije spomenutim područjima u kojima obnašate različite uloge. Rangirajte ih sad prema tome kojem od tih područja prosječno posvećujete najviše vremena u tjednu, pri čemu pri čemu područje koje navedete prvo označava ono kojem posvećujete najviše vremena:

Moja obitelj ☐

Moja prijateljstva ☐

Moj studij ☐

Moja vjera ☐

Moj(i) hobi(ji) ☐

A5. Jeste li član neke organizacije/udruge vezane uz Vaš studij ili buduću profesiju?

Da ☐

Ne ☐

A6. Smatrate li neke od kolega s fakulteta bliskim prijateljima?

Da ☐

Ne ☐

A7. Koliko često sa svojim prijateljima i obitelji razgovarate o svom studiju?

Nikad ☐

Rijetko ☐

Ponekad ☐

Često ☐

Vrlo često ☐

A8. Od upisa studija, s kime provodite više slobodnog vremena? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.

Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima izvan fakulteta ☐

Provodim više vremena s prijateljima izvan fakulteta ☐

Provodim podjednako vremena s prijateljima s fakulteta i izvan njega ☐

Provodim više vremena s prijateljima s fakulteta ☐

Svoje vrijeme uglavnom provodim s prijateljima s fakulteta ☐

A9. Otkad ste upisali studij, s kime biste rekli da ste bliskiji? Odaberite jedan od niže navedenih odgovora.

Znatno sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta ☐

Donekle sam bliskiji/a s prijateljima izvan fakulteta ☐

Podjednako sam blizak/bliska s prijateljima s fakulteta i izvan njega ☐

Donekle sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta ☐

Znatno sam bliskiji/a s prijateljima s fakulteta ☐

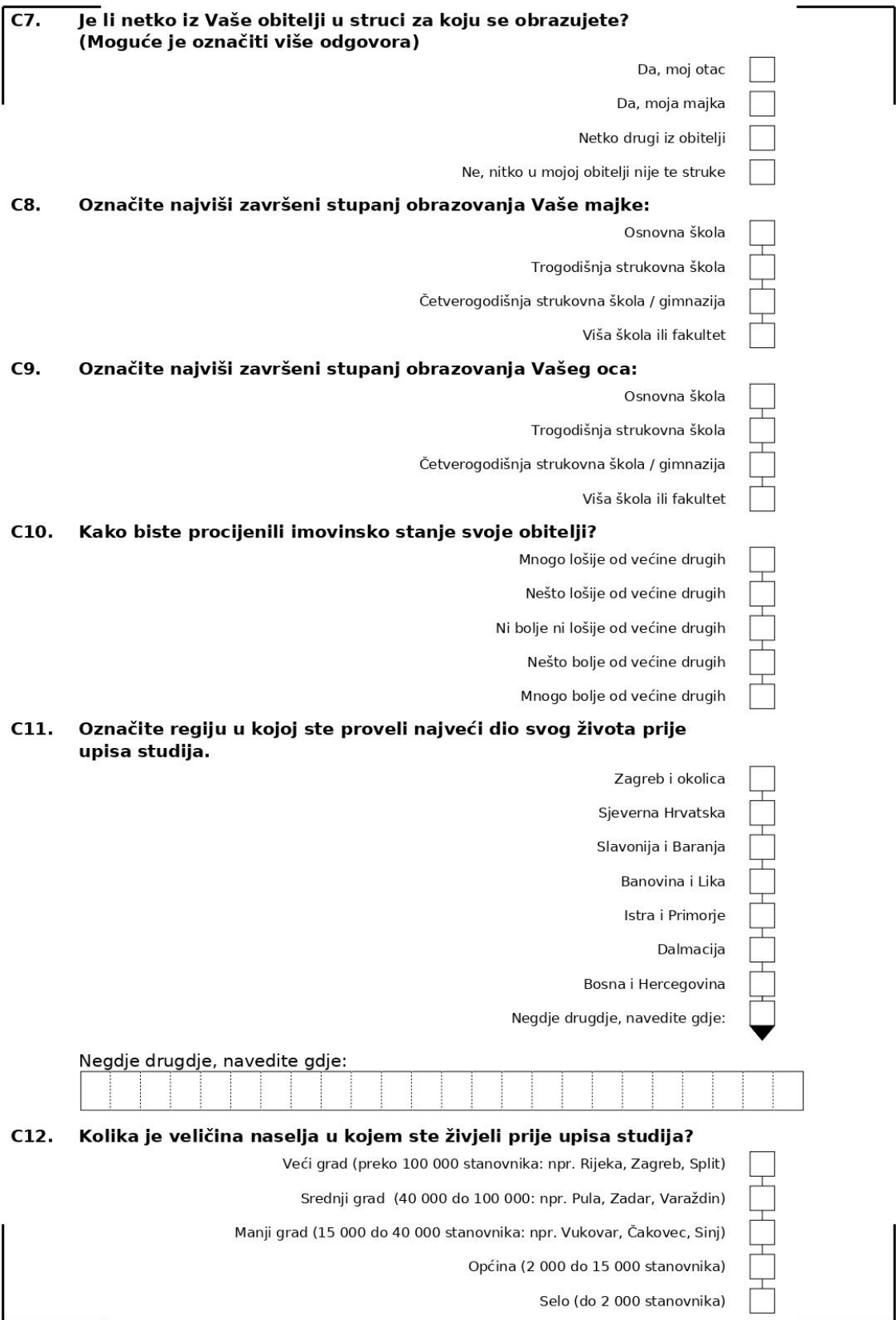

Section B: Političke vrijednosti

Sljedeća grupa tvrdnji odnosi se na stavove o pojedinim društvenim pojavama.

B1. Molim Vas da procijenite koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama:

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem, niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
Što se država manje miješa u privredu, privreda će biti uspješnija.	☐	☐	☐	☐	☐
Rješavanje današnjih kompleksnih ekonomskih problema zahtijeva državnu intervenciju.	☐	☐	☐	☐	☐
Kad su u pitanju glavne privredne grane, država ih treba zaštititi od slobodnog tržišta.	☐	☐	☐	☐	☐
Društveni napredak uvijek će počivati na slobodi privatnih poduzeća.	☐	☐	☐	☐	☐
Vlada bi trebala učiniti više kako bi smanjila razlike u plaćama.	☐	☐	☐	☐	☐
Društvo treba učiniti sve što je potrebno kako bi svi imali jednaku priliku za uspjeh.	☐	☐	☐	☐	☐
To što neki pojedinci imaju više životnih šansi i nije toliko velik problem.	☐	☐	☐	☐	☐
Trebalo bi smanjiti izdvajanja iz državnog proračuna za socijalno ugrožene skupine ljudi.	☐	☐	☐	☐	☐
Političke mjere za povećanje sigurnosti trebale bi se promicati, čak i ako to znači žrtvovanje slobode građana.	☐	☐	☐	☐	☐
Pravo na individualnu slobodu je nepovredivo i mora se očuvati pod svaku cijenu.	☐	☐	☐	☐	☐
U slučaju važnih tema, treba ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno iznose što misle.	☐	☐	☐	☐	☐
Zadaća opozicije nije kritizirati vladu, već podržavati njen rad.	☐	☐	☐	☐	☐
U nekim trenucima ljudi bi trebali slijediti svoju savjest, čak i ako to znači kršenje zakona.	☐	☐	☐	☐	☐
Čak ni političke stranke koje se protive demokratskom poretku ne bi trebalo zabraniti.	☐	☐	☐	☐	☐
Treba zabraniti službenu upotrebu jezika nacionalnih manjina bez obzira na nacionalni sastav lokalnog stanovništva.	☐	☐	☐	☐	☐
U Hrvatskoj bi Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda.	☐	☐	☐	☐	☐
Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti.	☐	☐	☐	☐	☐
Za državu je dobro da u njoj žive osobe različitih rasa, religija ili kultura.	☐	☐	☐	☐	☐
Interesi i mišljenja kolektiva uvijek moraju biti ispred onih pojedinaca.	☐	☐	☐	☐	☐
Najvažnija stvar za djecu je učiti ih poslušnosti roditeljima.	☐	☐	☐	☐	☐
Nadređene treba slušati i kada nisu u pravu.	☐	☐	☐	☐	☐
Noviji životni stilovi pridonose raspadu našeg društva.	☐	☐	☐	☐	☐
Treba prihvatiti ljude koji odluče živjeti u skladu s vlastitim moralnim standardima, čak i ako se ona razlikuju od većinskih.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualnost je neka vrsta poremećaja ili bolesti.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualni parovi u dugotrajnoj vezi trebali bi imati ista prava kao vjenčani parovi.	☐	☐	☐	☐	☐
Ako je u braku samo jedan supružnik zaposlen, prirodnije je da to bude muškarac.	☐	☐	☐	☐	☐
Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove.	☐	☐	☐	☐	☐
Žene su biološki predodređene da budu bolje u poslovima s ljudima (učiteljice, negovateljice...) nego u tehnici i informatici.	☐	☐	☐	☐	☐
Muškarac je taj koji bi morao zarađivati i prehranjivati obitelj.	☐	☐	☐	☐	☐

**C13. Molim Vas da procijenite vlastito političko opredjeljenje te ono
Vaših roditelja na lijevo-desno kontinuumu:**

	Izrazito lijevo				Centar				Izrazito desno
Moje opredjeljenje	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Opredjeljenje moje majke	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Opredjeljenje mog oca	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Puno Vam hvala na odvojenom vremenu i ispunjavanju ankete!

ŽIVOTOPIS

Ivana Čavar rođena je 4. listopada 1990. u Zagrebu. Diplomirala je 2015. na jednopredmetnom studiju sociologije na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a od 2016. na istom je fakultetu polaznica poslijediplomskog doktorskog studija sociologije. Za vrijeme studija volontirala je, a po njegovu završetku, kroz program stručnog osposobljavanja za rad, i radila na Odjelu za europske integracije Instituta za razvoj i međunarodne odnose. Od 2018. zaposlena je kao asistentica na Katedri za sociologiju Zavoda za industrijsko inženjerstvo na Fakultetu strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu gdje sudjeluje u izvođenju seminarske nastave kolegija Sociologija za inženjere i Industrijska sociologija. Od 2016. obnašala je funkciju tajnice znanstvenog časopisa „Socijalna ekologija“, a od 2021. njegova je izvršna urednica.

Popis objavljenih radova

- Čavar, I., Bulian, L. i Dubreta, N. (2023). Exploring Work from Home: Scale Construction and Its Use in Determining Croatian Engineers' Job Satisfaction. *Journal of Information and Organizational Sciences*, 47(1): 83-107. DOI: 10.31341/jios.47.1.5.
- Bulian, L., Čavar, I. i Mance, Z. (2022). "It's Dangerous to go Alone!" Scientific Excellence of PhD Holders and Their Mentors – Network Analysis of Croatian Doctoral Students. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 20(4): 483-499. DOI: 10.7906/indec.20.4.12.
- Bulian, L., Čavar, I. i Dubreta, N. (2022). Working from Home – Experiences and Attitudes of Croatian Engineers. *Proceedings of The 3rd International Conference on New Trends in Social Sciences* (str. 1-13). Milan: NTSS. DOI: 10.33422/3rd.ntssconf.2022.02.01.
- Čavar, I. (2021). "The Good, the Bad, and the Ugly" of Professions: Overview of the Theoretical Developments in the Sociology of Professions. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 19(1): 80-93. DOI: 10.7906/indec.19.1.7.
- Bulian, L. i Čavar, I. (2020). Conceptual Framework of Engineering Students' Retention: Case of Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture in Zagreb. *INTED2020 Proceedings* (str. 8353-8359). Valencia: IATED. DOI: 10.21125/inted.2020.2273.

- Bulian, L., Čavar, I. i Dubreta, N. (2019). Employability Skills for Engineers in Croatia – Questionnaire Construction, Validation, and Dimension Reduction. *ICERI2019 Proceedings* (str. 7051-7060). Sevilla: IATED. DOI:10.21125/iceri.2019.1671.
- Čavar, I., Bulian, L. i Dubreta, N. (2019). Student Satisfaction In Higher Education: Factors Affecting Engineering Students' Satisfaction. *ICERI2019 Proceedings* (str. 6782-6792). Sevilla: IATED. DOI: 10.21125/iceri.2019.1618.
- Čavar, I. (2018). Student Employment: Characteristics and Effects of Its Use in Croatia. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 16(1): 60-70. DOI: 10.7906/indec.16.1.4.
- Čavar, I. (2017). Europski sustavi strukovnog obrazovanja i osposobljavanja na prekretnici: iskustva Hrvatske i Slovenije (analitički osvrt u okviru projekta POLO Cro28). URL: <https://polocro28.irmo.hr/objavljen-analiticki-osvrt-mladih-istrazivaca-sustavima-strukovnog-obrazovanja-osposobljavanja/>
- Čavar, I. (2016). Usporedba implementacije Garancije za mlade u Hrvatskoj i odabranim državama članicama EU-a. (analitički osvrt u okviru projekta POLO Cro28). URL: <https://polocro28.irmo.hr/objavljen-analiticki-osvrt-mladih-istrazivaca-na-temu-europskog-semestra-2/>
- Butković, H., Samardžija, V., Skazlić I. i Čavar, I. (2016). *Nonstandard Work in Croatia: Challenges and Perspectives in Selected Sectors*. Zagreb: Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Butković, H., Samardžija, V., Skazlić, I. i Čavar, I. (2016). The Rise of the Dual Labour Market: Fighting Precarious Employment in the New Member States Through Industrial Relations (PRECARIR). Country Report: Croatia. *CELSI Research Reports*, No. 15, Bratislava: Central European Labour Studies Institute. URL: <https://www.celsi.sk/en/publications/research-reports/detail/15/the-rise-of-the-dual-labour-market-fighting-precarious-employment-in-the-new-member-states-through-industrial-relations-precarir-country-report-croatia/>